NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

XXVI. évf. 1982 1—2. szám

TARTALOM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: Az új negyedszázad küszöbén 5

Tanulmányok

KOZMA DEZSŐ: Arany János — száz év távlatából 7
CS. GYÍMESI ÉVA: Elméleti alapok a romániai magyar irodalomtudományban 15
KÖLLŐ KÁROLY: Erdélyi viták a naturalizmusról 27
GAAL GYÖRGY: Angolszász vonatkozások az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapokban 37
MÓZES HUBA: A népdalvers sorfajai 47
TIBÁD LEVENTE: A helynevek népetimológiás változásairól 61
ZSEMLYEI JÁNOS: Az *ifjú* és szócsaládja az erdélyi régiségben 71

Kisebb közlemények

MURVAI LÁSZLÓ: Bárd Oszkár, a lapszerkesztő 85
ALMÁSI ISTVÁN: Sorvégelnyelés népdalainkban 91
KABÁN ANNAMÁRIA: A bekezdések szöveglogikai szerkezete Apáczai Magyar Enciklopédiájában 101
P. DOMBI ERZSÉBET: A *kék* az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár állatszínneveiben 10
MURÁDIN LÁSZLÓ: Néhány gazdasági növénynév belső és területi összefüggéseihez 115
KOVÁCSNÉ JÓZSEF MAGDA: Ragadványnév-használat egy városi iskolában 125

Adattár

SAS PÉTER: Bánffy Miklós és Kovács László levelei Babits Mihályhoz . . . 131
MÓZES HUBA: Irodalomtörténet — 1981 133
KISS FERENC: A Marosvásárhelyi Református Kollégium Árva Bethlen Kata alapítványa 141
JANITSEK JENŐ: Györgyfalva helynevei 148
CSOMORTÁNI MAGDOLNA: Csíkmindszent helynevei 155
SALAMON IDA: Szentpál helynevei 158
GY. SZABÓ GYULA: Szalacs helynevei 160

Szemle

Kozma Dezső, Krúdy Gyula postakocsiján *(Szigeti József)* 165
Magyar Irodalmi Hagyományok Szlovákiai Lexikona *(Dávid Gyula)* 166
Németh G. Béla, A magyar irodalomkritikai gondolkozás a pozitivizmus korában. A kiegyezéstől a századfordulóig *(Szabó Zoltán)* 169
Elena Dragoş, Structuri narative la Liviu Rebreanu *(P. Dombi Erzsébet)* . . . 171
Szabó T. Attila, Nép és nyelv *(B. Gergely Piroska)* 172
Ion Coteanu, Structura şi evoluţia limbii române (de la origini pînă la 1860) *(Kelemen Béla)* 174
Imre Samu, Szathmáry István, Szűts László (szerk.), A magyar nyelv grammatikája *(Gálffy Mózes)* 176
Noul atlas lingvistic român, pe regiuni — Banat I. *(Szász Lőrinc)* 180
Kiss Jenő, Nyelvjárási tanulmányok *(Gálffy Mózes)* 181
J. Lőrinczi Réka, A magyar rokonsági elnevezések rendszerének változásai *(Péntek János)* 183
K. Bolla, A Conspectus of Russian Speech Sounds *(Bán Elek)* 184

Hírek

SZIGETI JÓZSEF: Sőni Pál 187

ROMÁNIA SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG AKADÉMIÁJÁNAK KIADÓJA

STUDII ŞI CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ ŞI DE ISTORIE LITERARĂ

Anul XXVI. 1982 Nr. 1—2.

SUMAR

COLEGIUL DE REDACŢIE: Pe pragul unui nou sfert de veac 5

Studii

DEZSŐ KOZMA, János Arany — din perspectiva unui secol 7
ÉVA CS. GYÍMESI, Bazele teoretice ale ştiinţei literare maghiare din România 15
KÁROLY KŐLLŐ, Polemicile din Transilvania cu privire la naturalism . . 27
GYÖRGY GAAL, Informaţii anglo-saxone în paginile revistei „Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok" 37
HUBA MÓZES, Metrica versului popular 47
LEVENTE TIBÁD, Rolul etimologiei populare în schimbarea toponimelor . 61
JÁNOS ZSEMLYEI, Cuvîntul *ifjú* (= tînăr) şi familia sa în limba maghiară veche din Transilvania 71

Articole

LÁSZLÓ MURVAI, Oszkár Bárd, redactorul 85
ISTVÁN ALMÁSI, Apocopa în cîntecele populare maghiare 91
ANNAMÁRIA KABÁN, Structura paragrafelor sub aspectul logicii textului în „Magyar Encyclopedia" lui Apáczai 101
ERZSÉBET P. DOMBI, „Kék" (=albastru) cu privire la culoarea animalelor, în „Dicţionarul istoric al lexicului maghiar din Transilvania" 109
LÁSZLÓ MURÁDIN, Cu privire la conexiuni interne şi teritoriale ale cîtorva nume de plante 115
MAGDA KOVÁCSNÉ JÓZSEF, Supranumele la o şcoală din mediul urban 125

Materiale şi documente

PÉTER SAS, Scrisorile lui Miklós Bánffy şi László Kovács adresate lui Mihály Babits 131
HUBA MÓZES, Repertoriul istoriografiei maghiare — 1981 133
FERENC KISS, Fundaţia Kata Árva Bethlen a colegiului reformat din Tîrgu-Mureş 141
JENŐ JANITSEK, Toponime din Gheorgheni (jud. Cluj) 148
MAGDOLNA CSOMORTÁNI, Toponime din Misentea (jud. Harghita) . . . 155
IDA SALAMON, Toponime din Sînpaul (jud. Arad) 158
GYULA GY. SZABÓ, Toponime din Sălacea (jud. Bihor) 160

Tudatában vagyunk annak, hogy a most induló második negyedszázadban fokozottabb mértékben kell helytállanunk. Még tervszerűbb, jobban átgondolt és kezdeményezőbb szerkesztésre van szükség. Folyóiratunknak nagyobb mértékben, mint eddig, a romániai magyar irodalom és nyelvtudomány alkotó műhelyévé kell válnia. Erre a tudományok nagyarányú fejlődése, a tudományos módszerek egyre kifinomultabbá válása, nem utolsó sorban hazánk, Románia Szocialista Köztársaság sokoldalúan fejlett társadalmának elvárása is kötelez.

A 25 év előtti *Beköszöntő*ben vállalt feladataink továbbra is időszerűek maradnak. Nagyobb figyelmet kell azonban fordítanunk a nyelv- és irodalomtudomány legújabb kutatási módszereinek az alkalmazására. Mérlegre kell tenni a romániai magyar irodalom újabb alkotásait, azoknak tartalmi mondanivalóját, művészi értékét s nem utolsó sorban azok nyelvi eszközeit. Nyomon kell követni, miként válnak valósággá Pártunknak az irodalom és a tudomány munkásaival szembeni elvárásai. Továbbra is következetesen kell vigyázni és igényelni, hogy a Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben megjelenő tanulmányok, cikkek és ismertetések szerzői a tudományos szocializmus világánál, a tudományok mai színvonalán oldják meg a felvetett kérdéseket. Így továbbra is nyugodt lelkiismerettel, kötelességünk teljesítésének tudatában indíthatjuk útjára folyóiratunkat nemcsak itthon, hanem 36 ország 272 akadémiája, egyeteme, tudományos intézete, könyvtárai és tudományos munkása címére.

A Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények szerkesztő bizottsága a fenti célkitűzések megvalósításához kéri a munkatársaknak az eddiginél fokozottabb közreműködését.

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXVI. évf. 1982. 1—2. szám

TANULMÁNYOK

ARANY JÁNOS — SZÁZ ÉV TÁVLATÁBÓL

Nem az ébresztés, még kevésbé az újrafelfedezés óhajával kívánunk szólni Arany Jánosról.

Halálának századik évfordulóján erre nincs szükség, hisz neve már életében a nemzeti költészet jelképévé magasztosult. Művészetének kivételes értékét, a magyar költészetet és költői nyelvet megújító szerepét azóta se vitatták. Sem az olvasók, sem a szakma művelői.

Inkább azt mondhatnánk: mondanivalója — mint ahogy lenni szokott az irodalomban — nem mindenkihez egyformán talált utat. Kor- és egyéni ízléstől függően látták és láttatták élményvilágát, e rejtőzködő lélek féltve őrzött titkait, költészetének azt a „hűtlen hívségét", amely „égi mássá" varázsolta a „nyers valót".

Ezért illethették annyiféleképpen, innen az egymásnak ellentmondó minősítések. Ezért lehetett: a józan kiegyensúlyozottság költője — és sebzett lélek, népköltő — és nemzeti bárd, lázadó indulatok énekese — és a kétkedő nyugtalanság lírikusa, a sorsformáló történelmi változásokban fogant honfibú megszólaltatója — és házimécses szelíd fénye.

A hagyományokba mélyen gyökerező költészet az övé. A régi és a népi — a nemzeti hagyomány — állandó éltetője művészetének. Költői nyelvének is. Már Gyulai megfogalmazta ama híres emlékbeszédében: „Mintha a régi nyelvet csak folytatná, de újjászülve . . ."

A legrégibb múlt, a magyar ősköltészet és mondavilág tanulmányozásától jut el a több évszázados történeti fejlődés gondolatáig.

Irodalomelméleti és verstörténeti tanulmányai, íróbarátaival folytatott gazdag levelezése, írói arcképei, irodalomtörténeti összefoglalása, széptani jegyzetei, irodalomszervezői elképzelései, szerkesztői elvei — valamilyenképpen e szerves fejlődési folyamat bizonyítékai, egyben az irodalmi megújhodás lehetőségeit kereső esztétikai programok is kívánnak lenni.

Hagyomány és újítás, régi és új egymást kiegészítő kölcsönhatása egyik legsajátosabb ismérve Arany életművének. Egyetlen munkájára emlékeztetnénk itt, különleges esztétikai érzékkel megírt Gyöngyösi-tanulmányára. Arany szerint e költészet korszakos jelentőségének egyik titka a régi és az új, „a hagyományos alap és az egyéni szabad működés" egyesítése. A régi magyar költészet művészi teljesítményeinek alapján továbblépni, a hagyományokat tisztelve és felhasználva megújítani a költészetet — vissza-visszatér ez a gondolat

Arany írásaiban a Világos utáni évtizedben. A Gyöngyösi-tanulmány e törekvés — a hagyományos alap és az egyéni szabad működés — szintézise is némiképp. A benne megfogalmazott igényt Arany az egész magyar irodalomra kiterjeszti:

„Gyöngyösi magába szedi a hagyományt, vérévé teszi, áthasonítja: az egykorú olvasó feltalálja benne mindazt, ami elődeiben tetszik és még valamit, mely a költő egyéni sajátja; a régit és újat; a hűséget a hozzá, a szabadságot ebben." (az én kiemelésem — K. D.)

Tudjuk: Arany műfajokat megújító forrásnak is tekintette a régi költészetet. Ezért sürgeti a benne rejlő lehetőségek felhasználását: „De van a régiek lírájában, mit még ma is haszonnal tanulmányozunk; az óda fensége, tömör imposant szerkezete, rohanó tűzárja, komoly bölcselme; az elégia olvadó heve, mérsékelt hangja [...] az epigramma csodaszép példányai [...] mindezek ma sem hálátlan tanulmány a költőnek..." *(Irányok)*.

Arany költészetének hagyományőrző, összegező szerepét nem tagadta az *Őszikék* modernségére jobban odafigyelő Nyugat-nemzedék sem. Babits Mihály például olyan történeti értékű poétának nevezte Arany Jánost, aki „az egész múltat hordozza magában, költészetében is tudatos folytatója és eredője az egész múlt költészetének és minden sorából az egész múlt lelke cseng."

Horváth János (a húszas évek elején készült) a magyar irodalom fejlődéstörténetét vizsgáló könyvében a Petőfi—Arany költészetével kiteljesedő nemzeti klasszicizmust úgy fogja fel, mint amelyben „mindazon tényezők egybetalálkoztak, összebékültek és közös eredményüket létesítették, amelyek nyolc évszázad irodalmi fejlődésében részt vettek".

Hagyományokhoz kötöttség és korszerűség viszonya igen fontos területe az újabb Arany-kutatásnak is. Költőnk monografusa, Keresztury Dezső a magyar irodalom legnagyobb összefoglalóját látja Aranyban, egyik frissebb Arany-portré szerzője, Mezei József pedig az „elmúlt idők" megidézőjét, a „nemzeti emlékezés költőjét". Az életművel több alkalommal szembenéző Barta János külön elemzést szentel e régiség felé fordulásnak, a magyar irodalmi örökség korszerű irodalomszemléletet alakító jelentőségének.

Gyulainak küldött önéletrajzából tudjuk: Arany nem könnyen döntött a költészet mellett. Úgy érezte, visszahúzódó egyéniségében nincs meg a költői hivatás vállalásához szükséges erő. Egyik, életének erre az időszakára visszatekintő versében meg is fogalmazta:

Vágytam a függetlenségre,
Mégis hordám láncomat,
Nehogy a küzdés elvégre
Súlyosbítsa sorsomat:
Mint a vadnak, mely hálóit
El ugyan nem tépheti,
De magát, míg hánykolódik,
Jobban behömpölygeti.

Ezért határozta el, hogy — az ő szavaival élve — hivatalának, feleségének él, és lesz „közönséges ember, mint más". (Szerep és személyiségnek ezt az elválását Németh G. Béla mutatta ki Arany verseiben.)

Lehet, hogy a paraszti élet mélyrétegei, mindennapjai a pásztortüzek távolságából ragyogtak felé, de ez a ragyogás évszázadok történelmi igazságát avatta számára meggyőződéssé: a „magvetők", az „igénytelen gubájúak" nemzetfenntartó erejét.

Ezek sarjadékának mondotta ő is magát.

Ezért lesz Toldi népi és nemzeti hős egyszerre, ezért válhatik a nemzeti igényű népiesség jelképévé.

Aranyt nem elégíthették ki a költészet kis pózai, hisz vajúdásoktól terhes korszakban, lélekformáló időkben választotta a tollat. Régvárt reményeket, évszázados vágyakat érlelő, társadalmi és nemzeti megújhodást ígérő években. Az első remekmű, az 1846-ban elkészült *Toldi* valójában már annak a művészi programnak is kifejezője, amelyet Eötvös József épp ebben az esztendőben történelmi szükségszerűségként fogalmazott meg szállóigévé nemesült soraiban:

Kit nem hevít korának érzeménye,
Szakítsa ketté lantja húrjait.

Természetes, hogy költőnk szükségét érezte megvallani művészi hovatartozását már bemutatkozásakor. És nem akárkinek tárulkozik ki a zárkózott természetű 30 éves Arany János: a nemsokkal azelőtt feltűnő másik szellem-óriásnak — Petőfi Sándornak.

„S mi vagyok én, kérded. Egy népi sarjadék,
Ki törzsömnek élek, érette, általa;"

Ritka, a tisztán látó elmékre jellemző találkozás ez. Olyan egymásra találás, amely a XX. századi utód, a népe sorsát vállaló, a magyar Ugarral viaskodó Ady Endre lírájában emelkedik majd hasonló magaslatra.

Belső izzású élet az Arany Jánosé — és ilyen költészete is.

Hányszor vett rajta erőt a lelki megtorpanás, mennyi önemésztő vívódás kísérte 65 esztendő alatt. Egész életében értelmet és érzelmet kiegyensúlyozó csendre vágyott — és meghasonlott lélekkel, folytonos belső küzdelemben élte napjait. A bizonyosságot áhította, ama sokat emlegetett független nyugalmat — és a bizonytalanság kínozta mindvégig.

Ezért mondhatjuk el róla (Németh Lászlót parafrazálva), hogy az írás és a hallgatás határmezsgyéjén élt.

És rögtön tegyük hozzá: nem pusztán emberi-költői alkatából fakadó kettősségről van szó. Vágy és valóság szembesült kora társadalmában is.

Amikor tollat vett kezébe még biztosnak látszott minden, még „tiszta volt az ég". Innen a *Toldi* reményt, a hitté erősödő akaratot, biztonság-érzelet árasztó hangulata.

Az elszánt akarások azonban a Világost követő évtizedekben eltemetődnek. A hátralevő harminckét esztendő ábrándokat szertefoszlató viszonyok között telik el. Szüntelen szorongásban, lelki elszigeteltségben.

Akárcsak kortársai — a tört hitében is reménykedő Vörösmarty Mihály vagy az önkényuralom bénító csendjében virrasztó Vajda János — Arany is az ébren álmodók hitével viaskodott a hiábavalóság kísértéseivel, a korral, amely nemcsak híján volt a nagy eszményeknek, de meg is tagadta azokat.

Bujdosó lett ő is hazájában, a néma kétség meggyötörtje. A „megsiketült lelkiismeret" nemcsak a lázadó indulatú Montblanc-embert, Vajda Jánost nyomasztotta, hanem a rejtőzködőbb lelkialkatú Arany Jánost is. Mint annyi írótársa, megrendülve virraszt ő is a „csillagoltó sötétségben"; lírai sóhajokban, hűségre és helytállásra buzdító balladákban. Iszonyatos mélységekbe zuhanva kísérli meg legyőzni kétségeit.

Ott van, romok közt, életemnek
Vezére, széttört csillagom;
Ott egy szakadt fonál: ez a hit
Egy csonka horgony: a remény.

— sajdul fel belőle a fájdalom 1850 februárjában, a súlyos történelmi helyzetet személyesen átélő *Évek, ti még jövendő évek* című versében.

Bizonytalanok bátorítója lett a bizonytalanságban, s közben nap mint nap önmagát is biztatnia kellett.

A költészet jelképes értelművé válik számára ismét: menedékké, vigasszá. 1853-ban a vezeklők léleklemeztelenítő őszinteségével áll elénk, sodró szenvedélyű metafora-sorba sűrítve érzelmeit:

Mi a tűzhely rideg háznak,
Mi a fészek kis madárnak,
Mi a harmat szomju gyepre,
Mi a balzsam égő sebre;
Mi a lámpa sötét éjben,
Mi az árnyék forró délben, . . .
S mire nincs szó, nincsen képzet:
Az vagy nekem, oh költészet!

Ekkor lesz Arany a nemzeti fájdalom lírikusa, a csüggedés és a remény megszólaltatója.

Megrendülés és hit, szenvedés és öröm, önszaggató kérdések és kiutat kereső válaszok között próbál egyensúlyt teremteni. Az önkényuralom első éveiben, amikor vágy és valóság elválik egymástól, Arany (akárcsak nemsokkal ezután Madách *Az ember tragédiájában*) hitet-ébresztő szándékkal mondja ki:

Az ember tiszte, hogy legyen
Békében, harcban ember.

(Gondolatok a békekongresszus felől)

Népe iránti felelősségtudata vissza-visszatér ebben a válságos időszakban is. „Nem hal meg az, ki milliókra költi / Dús élte kincsét, ámbár napja múl;" — száll felénk híres Széchenyit búcsúztató ódájának mély értelmű gondolata.

Ugyanebben az évben — Vörösmartyra utalva — szenvedéllyel fordul el azoktól, akik a szent érzelmet, a hazafiságot olcsó malaszttá fokozzák le.

Hallottad a szót: „rendületlenül"?
Ábránd, hiúság, múló kegy, javak, —
Lenn a sikamló tér, nyomás felül,
Vész és gyalázat el ne rántsanak.
Oh, értsd meg a szót: árban és apályon
— Szirt a habok közt — hűséged megálljon!

— fejezi be *Rendületlenül* című versét.

Milyen lehangolóan szól a 67-es kiegyezést követő évek közéletéről, a meghiúsult lehetőségekről. Milyen kínzó szenvedéllyel fogalmazza meg népét féltő aggodalmait *A régi panasz* című versében:

Hogy reméltünk! s mint csalódánk!
És *magunkban* mekkorát!...
Hisz csak egy *pontot* kerestünk:
Megtalálva onnan estünk;
Így bukásunk lelki vád.

Az aggódó lelkiismeret darabjai ezek a művek, akárcsak a *Buda halála* vagy a *Toldi szerelme*. A megváltozott egyéni és társadalmi léthelyzet különböző műfaji megnyilatkozásai.

És erre a műfaji változatosságra, Arany szüntelen újító kedvére jobban oda kell figyelnünk, mint eddig tettük. Egyik-másik elbeszélő költeményét évekig csiszolta, úgy érezte (Barta János figyelte meg) műfajban nem ismételheti meg önmagát, nem építkezhet a már kialakított minták szerint. A verses epikát, a lírát úgy kívánta korszerűbbé tenni a XIX. század derekán, hogy a benne rejlő ősi a legteljesebb műgonddal társuljon. Úgy akarta megőrizni a népit, a mindennapit, hogy a költészetben a való égi mássá tisztuljon.

Láttuk, Arany a hagyományokat tisztelve, azok éltető nedveiből merítve alakította ki a maga külön világát. A magyar nyelv és költői stílus, az évszázadokon át kikristályosodott verselési formák vívmányaival indult el új csapáson.

A népköltészet, a régi magyar költészet, az archaikus nyelvi ízek, az ősi képzelet és a korszerű belső láttatás művészi összefonódása egyik legszembetűnőbb ismérve Arany kölészetének.

Hányféleképpen szerkesztette meg feszes idomú balladáit, milyen sokfélék (s ezt csak újabban vesszük észre) lírai verstípusai, mennyi árnyalatát ismeri a költői hangszerelésnek: az elégiai fájdalmat és az ódai ünnepélyességet, a rejtőzködő intimitást és a lélek szaggatásait elárulló önkitárulkozást, az érzelmek leheletfinom árnyalatait és azok összhangzását.

Talán nem tévedünk, ha azt mondjuk: pólusokat, nem egyszer végleteket szembesítő művészet az Arany Jánosé: népit és nemzetit, személyeset és társadalmit, régit és újat, a „nyers valót" és annak „égi mását", epikust és lírait, részt és egészet, megfigyelést és látomást, történelmi tényeket és legendát, tárgyszerűséget és szubjektivitást egyesítő.

Innen e költészet különös belső feszültségei, érzelmi vibrációi, de ebből fakad a személyén túlmutató, korokat átívelő egyetemessége is. Másként szólva: Arany sajátosan magyar költői világképe az emberi lét örök törvényeinek igézetében válik teljessé.

A sajátosnak és az általánosnak ebből az egymást kiegészítő összhangjából indul ki Arany akkor is, amikor a magyar költészet további fejlődési lehetőségeit kutatja-keresi. Emlékezzünk: a népköltészetet és a régi magyar költészetet az irodalom kiapadhatatlan forrásának tekinti. Pontosabban: kiindulópontnak, lépcsőfoknak — olyan alapnak, amelyre a nemzeti költészet csarnoka felépülhet.

Esztétikai mércéjét minősítik időtálló Shakespeare-fordításai is (a *Hamlet*, a *Szentivánéji álom*, a *János király*).

Ama híres Kapcsos könyvben élet és halál határmezsgyéjén leplezetlen őszinteséggel tárulkozik ki az érzelmeit titokként őrző lélek; úgy, hogy a legszemélyesebb érzéseit összemberivé tudja tenni. A megélt örömök, a végleg odalett lehetőségek, a gyötrő magány, az önvád örök emberi érzelmek kifejezőivé válnak e hattyúdalban.

Kivételes lélektani hitellel, művészi meggyőző erővel és lírai közvetlenséggel.

Hatvan esztendős ekkor.

A sziget csendesebb ösvényein sétálva, egy-egy magányos padon veti papírra benyomásait. Egyelőre csak a maga számára.

És ismét vall hovatartozásáról, költészetének értelméről: „Költő az legyen, mi népe, — / Mert kívágyni: kész halál" — mondja ki szentencia-szerű egyértelműséggel *(Kozmopolita költészet)*.

Hogy miért nem akart e késői versekkel nyilvánosság elé lépni, arról nemsokkal ezután, 1877. okt. 22-én kelt, Gyulainak küldött levele árulkodik:

„Most bekövetkezett, amitől féltem: az ostromlás, hogy adjak a SZEMLE számára verseimből. Megmondtam, mitől félek, ha kérelmedet teljesítem: és az, úgy sejtem máris bekövetkezett. Az a s z ű k k ö r ű nyilvánosság is, melynek eddig átengedtem e versecskéket (kívüled még Laci olvasgatta), kétkedővé tett legjobbnak hitt darabjaim értéke iránt. Nem bízom többé magamban, ítéletemben; s ezzel megszűnik a lehetség, hogy elkezdett munkámat folytassam, hogy csak egy újabb költeményt is írhassak (mint ahogy egész októberben egyet sem írtam); minden sornál, melyet kezdeni akarok, kivont karddal áll előttem: »Vigyázz! nagyközönségnek írsz, melynek ízlése már nem az, ami volt anno 48. és te sem vagy az, ki akkor voltál!« Szóval poétai u t o l s ó fellobbanásom rövid véget ért, s én visszasüllyedhetek a tétlen semmiségbe és unalomba, melyből menekülni akartam."

Élet és Költészet eggyé válik most már, mintha eltűnne a szerep és személyiség közötti szakadék. Egyéni és közösségi sors végérvényesen egymásra talál ebben az illúziótlan számvetésben.

A „szerep", az írás vállalása az egyetlen lehetőség a költő számára.

A lantot, a lantot
Szorítsd kebeledhez

Ha jó a halál;
Ujjod valamíg azt
Pengetheti: vígaszt
Bús elme talál.

A kötelességteljesítés, a végső döntés olyan erkölcsi tartássá tisztul, amely úrrá tud lenni a lélekszaggató kételyeken. Egyetlen lehetőség ez minden nagy művész, minden kor embere számára.

Arany ezért is a legnagyobbak közül való.

Alig fél évvel halála előtt, 1882. márc. 2-án jegyezte fel az Akadémiai Almanach egyik üres lapjára:

Életem hatvanhatodik évébe'
Köt engemet a jó Isten kévébe,
Betakarít régi rakott csűrébe,
Vet helyemre más gabonát cserébe.

Művének századunk zaklatottabb életű olvasója számára is van mondanivalója.

Versei önvizsgálatra késztetnek, titkokat tárnak fel, örökérvényű szépségekkel igéznek meg bennünket.

KOZMA DEZSŐ

JÁNOS ARANY — DUPĂ O SUTĂ DE ANI

(Rezumat)

Cu ocazia centenarului morții lui János Arany, autorul ne dă o apreciere generală asupra operei marelui poet maghiar, accentuînd actualitatea poeziei sale. În articol sînt subliniate în mod special: 1. tradițiile literare și opera lui Arany, 2. varietatea și metamorfoza genurilor în această operă.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXVI. évf. 1982. 1—2. szám

ELMÉLETI ALAPOK A ROMÁNIAI MAGYAR IRODALOMTUDOMÁNYBAN

1. A közeljövőben kerül kiadásra Kuncz Aladárnak egy mindmáig kéziratban maradt, 1908-ban keletkezett dolgozata, amely *Az irodalomtörténet elméletének és módszerének fejlődése Toldy Ferenc óta* címet viseli. Ebből idézném a következő meghatározást: „Az irodalomelmélet ma egy külön tudomány, mely azonban művészi eszközeinél fogva, s éppen annál a viszonyánál fogva, melyben az irodalommal van, a tulajdonképpeni tudományok közül inkább a szépirodalomhoz kívánkozik."[1] Nos, ehhez a korábban elterjedt felfogáshoz képest az irodalomelmélet tudományjellegének megítélése világszerte gyökeresen megváltozott. Legjelentősebb mai irányzatai, alapelveik és módszereik minden különbözősége ellenére igényt tartanak arra, hogy a tudományos megismerés és módszeresség változataiként tartsuk számon őket. Bármelyik elméletípus a maga módján arra törekszik, hogy megalapozza azt a döntést, „mi és mikor tekinthető vagy tekintendő költői és/vagy irodalmi szövegnek".[2] Ezt a célt pedig a társadalomtudományokra jellemző, napjainkban szinte általánosan elfogadott módszertani ismérvek szerint igyekszik megvalósítani, azaz: jól kidolgozott egyértelmű fogalomrendszerben, amely lehetővé teszi interszubjektíve elfogadható vagyis felülvizsgálható, tényekkel ellenőrizhető, tehát végső soron cáfolható kijelentések megfogalmazását.[3] Ez a tudománylogikai kritérium a nyelv- és irodalomkutatásban azt eredményezi, hogy a kijelentések nyelve (a metanyelv) világosan elválik a vizsgált nyelvi képződménytől mint tárgynyelvtől.[4] Ebből következik, hogy az elméleti jellegű kritika sem tart igényt arra, hogy a szépirodalomhoz tartozzék: a felülvizsgálhatóság ismérvéhez igazodik, és nem használ például metaforákat.

Irodalomkritikánkban a legutóbbi évtizedben fölerősödött ugyan az elméleti megalapozás igénye, de amint az egy felmérésből is kiderül, változatlanul az elmélet nélküli, sőt elméletidegen napi kritika uralja.[5]

---

[1] Kézirat: 102. lap.

[2] Schmidt, S., Bevezetés egy szövegszemantikai irodalomtudományba. *A jel tudománya*. Budapest, 1975. 462. lap.

[3] Ez a tudományelméleti felfogás, amelyet Karl Popper neve fémjelez, nagy jelentőségű vitát váltott ki.. Lásd: *Tény, érték, ideológia*. A pozitivizmus-vita a nyugatnémet szociológiában. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta Papp Zsolt. Budapest, 1976.

[4] A kutatók egy része ma úgy véli, hogy az irodalomelmélet — a maga fogalomrendszerére, módszereire irányuló reflexív, önellenőrző funkciója miatt — metaelméletnek is tekinthető. Lásd Nyírő Lajos, *Az irodalomelmélet mint metatudomány*. Literatura 1980/2. 163—72; Bonyhai Gábor, *Az irodalomelmélet logikai-szemantikai változásai*. Uo. 173—9.

[5] Bustya Anna, *A romániai magyar irodalomkritika tipológiája (1970—1980)*. Államvizsgai dolgozat. Sajnos, ez a felmérés nem a teljes kritikai anyagra épül.

Nem kívánok kitérni azonban arra a kritikatípusra, amelyet az ad hoc véleménymondás, impressziókat rögzítő, asszociatív jelleg vagy elbeszélő megszövegezés jellemez, csupán azokkal foglalkozom, amelyeknek nyelvezete, akár rejtetten is, de valamennyire körvonalazható esztétikai és irodalomelméleti felfogást jelez. Áttekintésem problémafelvető és a konkrét írásoktól, személyektől elvonatkoztató jellege talán indokolja, hogy ez a tipológia nem foghatja át a kritikákban érvényesülő koncepciók árnyalatbeli különbségeit.

Az a megkülönböztető jegy, amelynek alapján máris három irány különíthető el, ismeretelméleti jellegű: az irodalom és valóság viszonyának megítélésére vonatkozik.

Kritikánkban továbbra is érvényesül az irodalmi alkotásnak mint egy mindenki számára egyformán létező objektív valóság művészi visszatükrözésének a felfogása, a mimézisz-elmélet, amely szerint a mű a mindennapi élet visszatükrözési módjaitól elkülönült, zárt objektiváció. Valóságvonatkozásai a művészi válogatás, absztrakció, irányítottság és kompozíció folytán intenzív totalitássá szerveződnek, s így a művet benső finalitás, a valósággal szemben viszonylagos függetlenség jellemzi. Anélkül hogy részleteznénk e fogalomrendszer többi összetevőit (egyediség és nembeliség, különösség stb.), elég, ha jelezzük, hogy itt a fő hivatkozási alap természetesen Lukács György.

Viszonylag újabb jelenség kritikánkban az az esztétikai felfogás, amely a nyelvfilozófia, főleg Wittgenstein, valóság-fogalmát tekinti kiindulópontnak, amely szerint nem létezik egyetlen, nyelvtől függetlenül is hozzáférhető és megismerhető világ, hanem csak eleve nyelvileg — tehát többféleképpen — konstituált valóság(ok). Az irodalmi mű pedig mint esztétikai képződmény „p u s z t á n n y e l v i e s z k ö z ö k k e l egy közvetlen pragmatikai megkötöttségektől mentes térben egy sajátos értelmű nyelvi világot állít elő" és ez „egyúttal azt jelenti, hogy nem az a fontos, hogy az irodalmi szöveg b e n valamit tudjunk, hanem hogy valamit irodalmi szöveg k é n t megismerhetővé, illetőleg felfoghatóvá tegyünk".[6] A mű nem tükröz tehát valamely valóságot, hanem sajátos külön világot teremt. Az alább jellemzendő harmadik típustól eltérően ez a koncepció az irodalmi művet esztétikai képződményként önmagáért valónak (immanensnek) is tekinti, és elkülöníti más nyelvi tárgyaktól.

Egészen más ismeretelméleti alapokon áll az a — különben Marxra is hivatkozó — koncepció, amely az irodalmi művet nem tükrözésként, sem művészi tárgyként, hanem a társadalmi jel-, illetőleg szöveggyakorlat („écriture") egyik formájaként, jelentést létrehozó folyamatként tételezi. Tehát a mű mint a gyakorlattól elkülöníthető zárt objektiváció — szerintük fetisizált — fogalma megszűnik. Helyette a szöveprodukciót a mindennapi gyakorlat más formáival (politika, erkölcs) összekötő „intertextuális" kapcsolatok állnak a figyelem előterében, különös tekintettel az ideologémákra. Sajátos vonás, hogy ez az elmélet maga sem kíván elválni a szöveggyakorlat folyamatától.[7]

---

[6] Schmidt i.m. 482–3.

[7] Lásd Ph. Sollers és J. Kristeva programadó tanulmányait a *Pentru o teorie a textului* című gyűjteményben. Bukarest, 1980.

Nincs elég terem, de nem is célom, hogy e tételeket eredeti szövegkörnyezetükben behatóan elemezzem, csupán jelezni kívántam, hogy kritikai gyakorlatunkból véleményem szerint milyen ismeretelméleti előfeltevésrendszerek körvonalazhatók. A kritikusok ezeket legtöbbször rejtett hivatkozási alapként kezelik, s a kihámozható premisszákra, úgy tűnik, csak ritka esetben épül fogalmi és módszertani következetesség.

2. Az irodalomkritika egyik központi fogalma például a s z ö v e g. Természetszerű, hogy különféle elméleti tájékozódásuknak megfelelően, a kritikusok ezt másmás értelemben használják. Egy közkeletű meghatározás szerint „A szöveg [általában] nyelvi formába öntött objektivációja az egyéni pszichikai tartalom egy részletének, olyan terjedelemben és megformáltságban, amely elegendő ahhoz, hogy adott helyzetben, a kifejezés és/vagy tájékoztatás és/vagy befolyásolás feladatát ellátva, a teljesség és lezártság érzetét is felkeltse".[8] A m i m é z i s z-elmélet jegyében alkalmazott szövegfogalom mintha specifikus változata lenne a előbbinek: Az irodalmi szöveg nyelvi formába öntött objektivációja a valóság művészi visszatükrözésének, olyan terjedelemben és megformáltságban, amely elegendő ahhoz, hogy adott helyzetben az intenzív totalitás és lezártság érzetét is felkeltse.

E — kritikánkban sokáig egyeduralkodó — szövegfelfogás mellett a hetvenes években bukkantak fel strukturalista és szemiotikai jellegű szövegfogalmak is. Ha az a látószög, amely az irodalmi művet külső összefüggéseiből kiszigetelve önmagában vett zárt tárgyterületnek tekinti (strukturalista szövegfogalom), nem érvényesült is következetesen, de voltak olyan kísérletek, amelyekben a szöveget réteges s t r u k t ú r a ként, az egyes nyelvi szintek (hangzás, szintaxis, szemantika) egyenértékűségi viszonyaira összpontosítva elemezték. E szövegfogalom tartalma és a belőle következő módszer módot adott a szöveg belső teljességének (szerves egységének) és lezártságának pontosabb (formális-nyelvészeti) leírására.

Az irodalmi szöveg j e l e n t é s s z e r k e z e t é re vonatkozóan ma egyidejűleg több — kifejtetlenül érvényesülő — felfogást látok kritikai gyakorlatunkban. A szemantikai felfogás (általában) a szöveget immanens jelentéslehetőségek hordozójaként tekinti, a szemiotikai a szöveghez rendelhető külső vonatkozási rendszerek jelentésdimenzióit is figyelembe veszi, következésképpen itt belső és külső konnotációs lehetőségek (másodlagos jelentések) is tételeződnek. (Lásd: Schmidt uo.) Az árnyalatokra nem mernék kitérni, annál is inkább, mert a fogalmi kifejtetlenség miatt nehezen különíthetők el. Két alapvetően különböző szemlélettípus azonban megragadható. Az egyik a szemiotikát kritikai elméletnek tekintő francia Tel Quel-csoport nézeteire vezethető vissza: csak bizonyos típusú, ábrázolás- és mítoszellenes jelgyakorlatot tekint SZÖVEG-nek, és az irodalom hagyományos fogalmát tagadó ideologikus elméletet magában a szöveg gyakorlatában („écriture") kívánja érvényesíteni. A szövegelmélet egy másik, szórványosan nálunk is ható típusa továbbra is az irodalmiság ismérveit kutatja a szöveg felszíni és mélystruktúrájában egyaránt, a szövegnek mint jelentéslehetőségek hordozójának és az olvasónak a viszonylatában, illetőleg hermeneutikai keretben.[9] Ezek a szövegelméletek a maguk szempontrendszerében mind figyelembe veszik a szövegszerveződés teleologikus elvét, és ennek megfelelően számolnak a koherencia (vagy más elnevezések szerint: kohézió, szerves egész, globális egység) szépirodalmi ismérveivel. Ennek érvényességét látszik megerősíteni különben a francia neoretorikai iskola izotópia-elmélete is, amelynek nyomait néhány utalás erejéig megtalálhatjuk a hazai magyar kritikában. Az irodalmiság jegyeit a szöveg struktúrájában, sajátos jelentésszerkezetében (mint másodlagos, konnotatív jelrendszerben) kereső elméletekhez képest gyökeres fordulat az a poétikai felfogás, amely az irodalmi szöveg alapvető ismérvének azt tekinti, hogy megszünteti a beszédtett gyakorlati hatékonyságához szükséges egyezményes feltételeket, következésképpen itt a beszéd illokúciós ereje (meggyőzés, kérés, parancs, kérdés, ígéret stb.) fel van függesztve, illetőleg ez az erő csak mimétikus. Ez az elmélet — lévén, hogy ezen az egy ismérven belül nem alkalmaz megszorító kritériumokat — irodalminak tekint olyan szövegtípusokat is, mint a

[8] Deme László, *A szöveg alaptermészetéről. A szövegtan a kutatásban és az oktatásban.* Budapest, 1979. 59. lap
[9] A forrásokra csak saját szakirodalmi ismereteim alapján, találomra hivatkozhatnék, mert a kritikák szerzői nemigen jelölik meg az általuk használt szövegfogalom eredetét.

reklámvers, vicc, ironikus replika, kétértelmű politikai szöveg stb,[10] Nos, legújabban erre az illokucionáris poétikára is utal néhány kritika.

Megjegyzem, nagyon szórszálhasogatónak kellett lennem, hogy nálunk mindezen felfogások nyomait felfedezzem, és ilyen meglepően sokszínűnek látszó képet rajzoljak kritikánk szövegfogalmairól. Csak a szerzők tudnák megmondani, hogy igazából kire is, mire is mulasztottak el hivatkozni, amikor „bedobtak" egy-egy műszót vagy módszerbeli újdonságot vagy ilyen-amolyannak minősítették egymás kritikáit. De a hivatkozási alap kifejtetlenségének kérdését hagyjuk későbbre. Egyelőre megállapíthatjuk azt, hogy az irodalomkritika nálunk sem volt és „ma sem egységes tudományág, amelyhez művelői részleges és sohasem teljesen kielégítő felfedezésekkel járulnak hozzá, hanem különböző, többé-kevésbé összehasonlíthatatlan »rendszerek« vagy »nyelvek« halmaza, amelyek bármelyikében egy adott kérdés, mondjuk a költészet struktúrája, szükségszerűen mást jelent és más válaszra számíthat, mint a többi, ugyanezzel foglalkozó rivális kritikai nyelvben".[11] Azonban ez az általános megjegyzés akkor lenne igazán találó mireánk is, ha a jelzett különböző felfogások nem szórványos kijelentésekben vagy kifejtetlenül maradó tételek szintjén, hanem ténylegesen kidolgozott „rendszerek" és „nyelvek" halmazaként működnének. Ha igaz az, hogy „a kijelentések csak a kérdések, a kérdések pedig a »rendszerek« vonatkozásában érvényesek", akkor félreértések elkerülése végett ajánlatos lenne legalább jelezni azt az elméleti rendszert, amelynek jegyében a kritikus, mondjuk, a szöveg fogalmát értelmezi, továbbá közölni azokat a legszükségesebb előfeltevéseket (kérdéseket), amelyeknek viszonylatában a kijelentések ellenőrizhetők lesznek. Különösen, ha olyan elméleti rendszerekről és előfeltevésekről van szó, amelyek a közkeletű, bevett kritikai elméletekhez képest teljesen újak.

A pluralista kritikus — mondja Crane — „saját vagy mások kritikai elveit (...) a kutatás és az értékelés eszközének [tekinti], amelyek közül bármelyik csoport elkerülhetetlenül a költészetnek csak bizonyos aspektusait képes megközelíteni, és csak bizonyos típusú kritikusi következtetésekre ad lehetőséget."[12] De: ha a kritikák nyelve nem teszi lehetővé, hogy a kijelentések felülvizsgálhatók és cáfolhatók legyenek; ha a kritikus egy mű megítélésének alapjait menet közben egyik rendszerből a másikba csúsztatja át (teszem azt, egy esztétikai jellegűből egy ideológiaiba); ha ellenőrizhetetlen előfeltevések szemszögéből utasítja el más kritikusok kijelentéseit, akkor nem teljes érvényű az a kritikai pluralizmus, amelynek létjogáért a magunk módján mindannyian szót emelünk.

Ezeknek a kívánalmaknak egy része azonban, nagyon jól tudom, nehezen egyeztethető össze egyfelől a kritikusok rendelkezésére álló közlési lehetőségekkel (terjedelmi korlátozásokkal), másfelől azokkal a felvilágosító- didaktikai feladatokkal, amelyeket az olvasó közönség érdekében be kell tölteniük.

3. Részben az előbbiekhez kapcsolódik és az említett nehézségek miatt problematikus a kritikai e l e m z é s igénye. Az olvasó elvárná a kritikustól, hogy a szóban forgó műre vonatkozó kijelentései az elemzésből következzenek, erre viszont — olykor terjedelmi okokból — nem kerül sor. Ha — e gyakorlati akadályok kérdését felfüggesztve — most mégis szemügyre veszem, milyen elemzéstípusok érvényesülnek kritikai gyakorlatunkban, a világos osztályozásnak csak egyetlen módszertani ismérvét tudom alkalmazni: azt az általános kutatáslogikai szempontot, amely szerint induktív és deduktív módszert különböztetünk meg. Ezt a banalitást kénytelen vagyok kimondani, mert az elemzések módszerességének megítéléséhez alapul szolgál.

Az irodalomkritikusok egy része nálunk is a tényszerű, empirikus elemzés útját választva, magukból a szövegekből, jelenségekből, azok természetéből, történeti kontextusából kiindulva bontja ki értelmezését. Egy másik rész előzetesen egy deduktív elvrendszert, hipotézist vázol fel, amellyel — második lépésként — megfelelteti a tényeket, azaz megkísérli a szöveggel igazolni a maga hipotézisét. Elvileg mindkettő létjogosult az irodalmi jelenség tanulmányozásában.

De: ha osztjuk Karl Poppernek a társadalomtudományok logikájára vonatkozó nézetét, miszerint „a megismerés nem észleletekkel vagy megfigyelésekkel,

[10] Lásd például Richard Ohmann tanulmányait a *Poetica americană* című gyűjteményben. Szerkesztette s az összegező tanulmányokat írta Mircea Borcilă és Richard McLain. Kolozsvár, 1981.
[11] Crane, R. S., *A kritika nyelvének sokfélesége*. Helikon 1976/4: 610. lap.
[12] Crane i.m. 619. lap.

vagy adatok, illetve tények összegyűjtésével kezdődik, hanem a *problémákkal*[13], s ha tudjuk azt is, hogy az irodalomkritikus számára nem maga a tény, hanem a tény *értéke* a „probléma", s tárgyához ezért eleve értékelő magatartással viszonyul, akkor a következő kérdések merülnek fel:

A tényszerű elemzés igényével fellépő kritikus meg tud-e szabadulni (egyáltalán szükséges-e megszabadulnia) értékelvárásaitól? Ha pedig ez a kérdés fel sem merül, és értékelvárásait (rejtetten) érvényesíti, nem csoportosítja-e úgy a tényeket, nem válogatja-e úgy a szövegösszefüggéseket, hogy ezek — látszólag empirikusan — őt igazolják? E kételyek mellett felmerül az a kérdés is, hogy mit ér az olyan „empirikus" elemzés, amelyben a felsorakoztatott tényeket (legtöbb esetben idézeteket) összekötő szövegből nem derül ki, hogy egyáltalán mi a „probléma"?

A második, a hermeneutikai módszer, a tárgy természetéhez illőbbnek látszik: az interszubjektivitás igényének megvalósításában ugyanis nem akadály, ha a kritikus bevallja előzetes feltevéseit. Egy problémából kiindulva értelmezi tehát a mű vagy életmű egészét, a hipotézisalkotás és a logikus érvelés szabályait betartva, egyszóval, teszem azt, mutatós képletet állít fel... És itt kezdődik a mulasztás, vagyis ha nem teszi meg a következő lépést, ha nem jut el magáig a szövegig. Ha hipotézise belső összefüggései cáfolhatatlanok is, de kizárta ezzel a felülvizsgálás lehetőségét, mentesíti magát az (ön)kritikai ellenőrzés alól. Az elemzés marad el, amelynek hiányát ismét magyarázhatják terjedelmi okok, de a mulasztás olykor azért nem tűnik szembe, mert a kritikus némi esszéírói tehetséggel szövegét szépirodalmivá „emeli". Nem kizárt azonban annak a dinamikus, önellenőrző módszernek a lehetősége sem, amely a problémát, az előzetes, bevallott szempontokat lépésről lépésre szembesíti a tényekkel, s az ily módon felállított részleges értelmezéseket alapnak tekintve építi fel az interpretációt. Sajnos, erre a munkaigényes elemző módszerre van a legkevesebb példa kritikáinkban, inkább irodalomtörténészek alkalmazzák.

4. S ha már szót ejtettem az értékelésről, kénytelen vagyok ezzel kapcsolatban is néhány — talán kritikusaink közös gondjait megfogalmazó — kérdést föltenni. Az irodalomelméletek mai irányai az irodalmiság kérdéskörét értékmentesen tanulmányozzák, hiszen céljuk az, hogy az irodalminak minősített szövegek megkülönböztető jegyeit tudományosan föltárják. Különböző elméleti rendszerekben, mint jeleztem, az irodalmiság más-más ismérvei kerülnek előtérbe. Megállhat-e az elméleti beállítottságú kritikus értékélménye kifejtésénél, lemondva arról, hogy egy számára esetleg újszerű szövegalakzatot az irodalmiság kritériumai felől is szemügyre vegyen? Akárhogyan is dönt, lehet-e ezt cáfoló erejű tények és elméleti érvek nélkül spekulációnak minősíteni?

Egyesek döntőnek tartják a kritikus esztétikai élményképességét. De talán komolytalanság lenne azt állítani, hogy betölti szerepét, ha a mű értékéről saját élménye alapján ad számot, s nem próbálja meg kifejteni értékelése interszubjektív tartalmát. Ez utóbbi művelet viszont feltételez egy többé-kevésbé (ön)tudatos esztétikai rendszert, amely — s ez talán természetes — legtöbb esetben nem hideg kíváncsiságból megtanult elmélet, hanem a műélvezet szubjektív tapasztalatainak párlata, maga a racionalizálni próbált műélvezet. Az értékelés ellenőrizhető érvei nemcsak az olvasó közönséget elégítik ki jobban, hanem lehetővé teszik a dialógust a különböző értékrendszerű kritikusok között.

Ha egy kritikus elsősorban az esztétikai minőségekre figyel, és a műben számára fontos az is, ami „ars", de a másik számára mindez érdektelen, mert őt elsősorban a megismerő vagy ideológiai értékek foglalkoztatják, ez ok-e arra, hogy kétségbe vonják egymás kritikai szempontjainak létjogosultságát? De az időnként felizzó türelmetlenségnél talán még nagyobb baj az, ha nem munkálkodnak eleget saját rendszerük, előfeltevéseik és érveik meggyőző erejének fokozásán. Abban a társadalmi összefüggésrendszerben, amely nálunk az olvasók értékorientációját az irodalommal szemben egyoldalúvá torzíthatja (olyan elvárásokkal terheli, amelyeket más intézményeknek kellene betölteniük), talán érdemes erőfeszítést tenni a különböző értékrendszerek egyensúlyának fenntartásáért. Hiszen az egymást kiegészítő szempontok mai kidolgozottságán is múlik a művek irodalomtörténeti sorsa.

5. Az utóbbi években forrás-kiadványok és monográfiák sorozatos megjelenésének, általában az irodalomtörténeti kutatások megélénkülésének vagyunk tanúi.

[13] *Tény, érték, ideológia* 280. lap.

Ez a hazai folyamat olyan korszakban bontakozhat ki, amikor a történeti vonatkozásokat háttérbe szorító műközpontú irányzatok egyeduralmát világszerte megdöntötték már a szemiotikai vagy szociológiai iskolák programjai és eredményei, sőt a német befogadásesztétika jóvoltából az irodalomtörténetírás forradalmáról beszélnek.[14] Ennek a szemléletváltásnak a hatása kitűnik az előmunkálatokból is, amelyek a magyar irodalomtörténet új sorozatának (1945—1975) elvi-módszertani alapjait kívánják tisztázni, s az utolsó kötetekétől eltérő, szilárdabb koncepciót előlegeznek.[15]

Egy olyan romániai magyar irodalomtörtenet megírásának küszöbén, amelynek elkerülhetetlenül újszerű voltát már a napjainkban megjelenő előtanulmányok is jelzik[16], talán ideje feltenni magunknak azokat az elméleti-módszertani kérdéseket, amelyeknek megvitatása nélkül ebben a tárgyban ma már nem születhetik valóban korszerű tudományos szintézis.

Igaz ugyan, hogy az irodalom fogalma rendkívül bonyolult, viszont egy ilyen vállalkozás előtt és közben mégis körvonalazni kell néhány, ha nem is kizárólagos, de lényegi összetevőjét. És mivel ezek a tényezők egyetemesek, s így a mai magyar irodalomtörténetírásban elfogadottak, megegyezhetünk a különben Roland Barthes-ra hivatkozó Béládi Miklóssal abban, hogy az irodalom „mint intézmény és mint mű jelenik meg előttünk"[17]. Ez a meghatározás azonban mindkét összetevőjét tekintve kiegészítésre, illetve árnyalásra szorul, nemcsak a fogalomtisztázás, hanem a belőle származó módszertani vonatkozások világossága érdekében is.

Mindenekelőtt a következő kiegészítést javasolom: az irodalom intézményesült közlésrendszer. Ezt a kiegészítést indokolja többek között Hankiss Elemér felfogása is, miszerint az irodalom a társadalmi életből szerzett nyers információkat átalakító és intenziv hatású, magasrendűen szervezett információkat kibocsátó intézmény, s mint ilyen, a társadalommal aktív kölcsönhatásban, történelmileg változó „nyílt rendszer".[18] Ezért nem statikusan, hanem dinamikusan kell felfogni: a benne működő anyagi-technikai feltételektől azokig a szellemi (szerzői, szerkesztői, kritikusi stb.) tevékenységekig, amelyeknek társadalmi funkciója az irodalmat mint közlésrendszert fenntartani.

A következő kiegészítés a meghatározás második tényezőjére vonatkozik. Az irodalom nemcsak mint mű vagy művek összessége, hanem mint egymással és az irodalom egészével bonyolult kölcsönhatásban álló művek rendszere jelenik meg előttünk. Tehát nemcsak egymásutániság és egymásmellettiség, hanem valami belső, rendszerszerű összefüggés is jellemzi, ami például abból adódik, hogy mindegyikük eleve magában hordja az irodalom egy-egy alrendszerébe (pl. műfajába, stílusirányzatába stb.) való besorolásnak a lehetőségét. Ha tisztán elméletileg, tehát értékmentesen nézzük, az irodalom fogalmának ez az aspektusa olyan egyedi nyelvi képződmények rendszerét jelenti, amelyek irodalminak minősülnek strukturális vagy egyéb konvenciók (lásd: illokúciós erő felfüggesztése) alapján. Ezek a művek továbbá, esztétikai értéküktől függetlenül, betöltik azt a kommunikatív funkciót, amely az irodalom egészére mint közlésrendszerre jellemző: sajátos információkat közvetítenek a társadalomnak magáról a történelmileg adott társadalmi létről, helyzetekről, emberi sorsról. Ilyen értelemben az irodalom — ebben egyetérthetünk Hankiss Elemérrel — fontos jelzőrendszere a társadalomnak.

Az irodalomtörténész azonban, ha elfogadja is azt, hogy az irodalom fogalmába elméletileg mindez beletartozik, nem mondhat le valamilyen esztétikai értékrendszer alkalmazásáról. De ha eleve értékszemlélettel is élne, úgy szűkítené az irodalom fogalmát, mint Hankiss, aki szerint: „Az irodalom tényleges, primer funkciója az (...), hogy az adott valóságot, minden emberi helyzetet, lehetőséget, sorsot érzékletesen, élményszerűen, lényegi törvényszerűségeit s egész mozgásrendszerét megvilágítva, s mindezen túl még az (...) alapvető értékhez: az emberi tel-

[14] Jauss, H. R., Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft. Warning, R. gyűjteményében *Rezeptionsästhetik*. München, 1975.

[15] Béládi Miklós, *Irodalom és történetiség*. Literatura 1980/3—4. 376—88.

[16] Itt főleg Kántor Lajosnak a *Vallani és vállalni* — vitáról írott tanulmányaira gondolok. De ilyen szempontból esemény a Kriterion új kiadványa is: *Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok* — 1981. Szerkesztette Láng Gusztáv és Szabó Zoltán.

[17] Béládi Miklós i.m. 378. lap.

[18] Hankiss Elemér, *Érték és társadalom*. Budapest, 1977.

jességhez viszonyítva ábrázolja."[19] Ilyen alapon azonban a konvencionálisan, strukturálisan és jelentéshordozóként irodalomhoz sorolt művek nagy részét kirekesztenénk az irodalom történetéből, s hogy ennek a szűkítő jellegnek Hankiss Elemér is tudatában van, az kitűnik abból, hogy ezt az „alapvető értékmozzanatot" előbb „az igazi műalkotásokból" vonta el.[20]

Nyilván meddő lenne vitatkozni azon, hogy kinek-kinek mit is jelent az „igazi műalkotás" (jómagam egy ilyen alapvető értékmozzanat okán látom egyaránt örökérvényűnek az *Elektrát* és a *Száz év magányt*), ezért megpróbálom elemezni, hogy — az irodalom sokkal tágabb fogalmát elismerve — milyen lehetősége van mégis az értékelő szempontok érvényesítésének az irodalomtörténetben.

Ehhez viszont az egyedi művek hatásának elméleti kérdéseit kell fölvetni. Ha elfogadjuk azt, hogy az irodalmi mű sajátosan strukturált nyelvi képződmény, amely jelentés- és értéklehetőségek hordozója[21], akkor a befogadóra tett hatásának három szintjét különíthetjük el (figyelembe véve a sorrendet, ahogyan az olvasó ezt érzékeli): esztétikai élményt, jelentést létrehozó és morfológiai hatást (a morfológiai hatás pl. a mű kompozíciós értékeinek, „jól megcsinált" voltának érzékelése).[22]

Nos, ha érvényesíteni lehetne a német befogadásesztétika egyik alapelvét, amely szerint az irodalom története: a befogadások, a művek „olvasatainak" története, és fel lehetne mérni, hogy adott korszakban milyen befogadási modellek jellemzők az olvasók különböző rétegei, csoportjai szerint, interszubjektív érvénnyel lehetne talán eldönteni, hogy melyek azok a művek, amelyeknek esztétikai hatása a legnagyobb volt. De talán ez sem igazítana el, hiszen az olvasók különböző rétegeinek az esztétikai élmény mást és mást jelent, és végső soron mindig valamilyen értékelvárást érvényesítő kritikai rendszer döntötte el, hogy a mű esztétikailag értékes-e. (Más kérdés, hogy kellő mennyiségű adat híján pl. a két világháború közötti romániai magyar irodalom befogadásának hasonló célzatú fölmérését el se lehetne végezni.)

Viszont nagyon is valószínűnek látszik, hogy az irodalminak minősített művek közül nem képviseli mindegyik a hatások mindhárom lehetőségét. Azaz: hogy a megfelelő struktúra- és jelentéshordozó szövegben például nincsenek esztétikai értéklehetőségek. A művek egy részét az olvasók jelentéshordozóként és morfologikumként konkretizálják, anélkül, hogy esztétikai hatást érzékelnének (vagy nem tudják meglátni morfológiai tulajdonságait sem). A problémát bonyolítja az, hogy az esztétikai értéklehetőségeket hordozó művek sem váltanak ki mindig esztétikai hatást, és így a befogadás sokszor a jelentés értelmezésére vagyis ismeretszerzésre szűkül le. Az irodalomtörténész akkor éri el célját, ha sikerül megfelelő érvekkel megláttatnia azt a többletet, amelyet az esztétikailag értékes művek képviselnek a pusztán jelentéslehetőségeket hordozó művekkel szemben. Azonban esztétikai hatást kiváltó erővel vagy anélkül is: a mű betölti azt a funkciót, amiért az irodalom mint intézményesült közlésrendszer részének tekintjük: információkat közvetít a társadalomról a társadalomnak.[23]

Az irodalomnak ezt az aspektusát az irodalomtörténész már csak azért sem hanyagolhatja el, mert ebben érvényesül legbonyolultabban a történetiség. Ugyanakkor értékvonatkozása is van, amennyiben a nemzet szempontjából az irodalom a nemzedékről-nemzedékre hagyományozott és a változó történelmi létben megőrzött önazonosság tudata. Nem szükséges talán újra kifejeznem azt a meggyőződésemet, hogy a mi sajátos körülményeink között ennek az értékvonatkozásnak milyen nagy jelentősége van. De felül kellene vizsgálnunk az irodalomnak azt a — helyzetünkkel magyarázott — pragmatikus fogalmát, amelynek jegyében egyesek — minden esztétikai elvárást felfüggesztve — a műnek elsősorban ideológiai

[19] Hankiss i.m. 158. lap. Különben csak ilyen alapon lehet az irodalmat a társadalom vezérlő rendszereként is felfogni.

[20] Hankiss i.m. 157. lap.

[21] Ha pusztán az illokúciós erő felfüggesztésének elvét fogadjuk el az irodalmiság ismérvéül, akkor a strukturáltság kritériuma elesik.

[22] E három szintet Bojtár Endre esztétikai, szemantikai, illetve morfológiai tárgynak nevezi. Ezeknek felel meg az a tevékenység, amelynek fokozatait (értékelés — értelmezés — leírás), csak a kritikus, általában a hivatásos olvasó járja végig. Bojtár Endre, *Érték és értékelés az irodalomtudományban. A strukturalizmus-vita.* I. Budapest, 1977. 151—92.

[23] De ha nem lennénk hajlandók elfogadni azokat a konvenciókat, amelyek szerint bizonyos műveket irodalminak tekintünk, kijelenthetnők azt, hogy ebben a kommunikatív funkcióban nem különböznek a hírlapi, tudományos vagy ideológiai szövegektől, hiszen a maguk módján azok is mind információkat közvetítenek.

vagy közéleti tevékenységet helyettesítő, nép- és nyelvművelési hiányosságokat pótló funkciókat tulajdonítanak. Hogy a műveknek vannak ilyen, társadalmilag valóban „hasznos" funkciói is, nem tagadható, de elsősorban mégis esztétikai és irodalmi értékként kell megméretniük.

A mi megírandó irodalomtörténetünknek is értékelő szempontokat kellene tehát érvényesítenie. Ha az eltelt hat évtized irodalmi életében jól kidolgozott kritikai rendszerek működtek volna, amelyek a különböző esztétikai értékelmények tartalmát interszubjektíve közvetítenék, ezek a befogadásmodellek alapul szolgálhatnának ahhoz, hogy az életművek és művek értékrendjét ne csupán mai olvasataink alapján állítsuk fel. A romániai magyar kritikairodalom történetét még nem dolgozta fel senki, de ismereteim szerint irodalomkritikánk — nagyon kevés kivétellel — már kezdettől fogva pragmatikus irodalomfogalommal élt. Persze, ennek ellenére, vannak művek, amelyeket az olvasók nemzedékei, a kritikák, egész irodalmi köztudatunk esztétikai értékként szentesített. Ha viszont kidolgozottabb értékrendszerek maradtak volna ránk, a mai irodalomtörténész akkor sem tudná mentesülni azoktól a társadalmi összefüggésektől és szubjektív befogadói tényezőktől, amelyek értékszemléletét és értelmezéseit befolyásolják. Ezért nehezen tudom elképzelni, hogy a mi irodalomtörténészünk a pártatlan megfigyelő és ne az elkötelezett résztvevő szerepét vállalná, ha az elmúlt hatvan év irodalmát kellene értelmeznie. Az a kritikai elmélet, amelyet a társadalomkutatásban Popper ellenfeleként Habermas és Adorno képvisel, miszerint a tényeket valamely emberi teljesség perspektívája felől kellene megítélni és értéknek vagy értéktelennek nyilvánítani, úgy tűnik, itt föl sem merülhet.[24] Egy ilyen állásfoglalás ismét az irodalom szűkített fogalmának alkalmazását hozná magával. Viszont az elkötelezettség nem jelentheti azt sem, hogy esztétikailag minden egyformán érték, ami itt irodalomnak neveztetik. Ez inkább nagyfokú elfogultság lenne, s mert amúgy is hajlamosak egyesek mindenki hiúságára kacsintó, értékeket kiegyenlítő névsorolvasásra, könnyen megtörténhetik, hogy erről a hat évtizedről valaki megírja a magunk hat kötetes „spenót"-ját. Vállalni kellene inkább a kockázatát egy olyan esztétikai koncepció érvényesítésének, amely a romániai magyar irodalomnak az egyetemes és összmagyar irodalom értékelhez mérhető alkotásait érdemlegesen értelmezni tudja, és képes kiemelni a tisztes vagy azon aluli művek tengeréből. Irodalomtörténetünk tehát elsősorban a magunk esztétikailag értékes hozományát adja az összmagyar irodalomnak, és „erdélyisége" (minden -sége, -ság) csak annyiban lehet különös ajándék, amennyiben értékes irodalom.

Az előbbiekből következik, hogy ha a romániai magyar irodalmat mint intézményesült közlésrendszert vizsgáljuk, figyelembe kell vennünk mindazokat a jelentéshordozó funkciókat, amelyek a történelmi adottságokból fakadnak, és azokról tudósítanak, beleértve egyes művek, például a rossz kisebbségi regények dokumentáris szerepét is, hiszen másképpen nemigen tudjuk rekonstruálni az életművek és irodalomtörténeti folyamatok értelmezésének sajátos vonatkozási rendszereit. De az egyes művek, életművek értékelése már nem szorítkozhatik e jelentéslehetőségekre: az irodalomtörténész hivatott dönteni abban, hogy melyek az esztétikailag valóban értékesek. Ha a döntések alapja majd vita tárgyát képezheti is, az értelmezésekből ki kell tűnnie annak az érvrendszernek, amely indokolja egy-egy életmű vagy művek értéktelítettebb, részletezőbb tárgyalását. Ebben a kényes műveletben nyilván nem lehet majd mellőzni azokat az értékelési szempontokat sem, amelyek a magyar irodalom történetének egészében érvényesülnek, és számolni kell a kortárs román irodalom hasonló vonatkozási rendszerével is.

6. Ha az irodalmat tágabb, konkrétabb értelemben mint intézményesült közlésrendszert fogjuk fel, akkor számot kell vetnünk ennek módszertani következményeivel. A meghatározás alapeleme a közlésrendszer, s ez magában foglalja azt az állítást, hogy az irodalomnak kommunikatív, jelentéshordozó szerepe van. Iskolás eljárás lenne részletezni, melyek egy közlésfolyamat leglényegesebb összetevői, de talán enélkül is nyilvánvaló, hogy az irodalomtörténész feladata, hogy feltárja és elemezze azokat a vonatkozási rendszereket, amelyekben tárgya, az irodalom, értelmezhető.

Egy ilyen vonatkozási rendszer a közléshelyzet, a társadalmi lét, amelyben az irodalom kibontakozik, amelynek meghatározottja, de amelyre képes vissza-

[24] Lásd *Tény, érték, ideológia.*

hatni a maga eszközeivel. Ha az irodalomtörténész vállalkozik arra, hogy ne csak bemutassa, hanem értelmezze is azt a helyzetet, történelmi fordulatot, amelyről mindannyian tudjuk, hogy a romániai magyarság öntudatát gyökeres átalakulásra késztette, akkor szembetalálkozik egy — az irodalomtörténetben szokatlan — jelenséggel. Minden irodalom valamiképpen akarva-akaratlanul (de inkább spontánul) válasz azokra a társadalmi, emberi helyzetekre, amelyeket egy nép történelme során megél. De ezt az irodalmat mint *romániai magyar irodalmat, maga a helyzet s a reá adandó válasz szükségletének tudata hívja életre*. Egy nyilván sántító hasonlattal azt mondhatnám, hogy a mi irodalmunknak nem adatott meg az önfeledt gyermekkor, amelyben az írónak elsősorban írás a dolga, hanem egyszerre kellett egy teljesen új helyzetet emberileg és íróilag megszenvednie, tudatosítania, intézményeket teremtenie, s közben — ha maradt még energiája — alkotnia is.

Ha ezt az irodalomtörténetet nem tőle idegen fogalmi sablonok segítségével kívánjuk értelmezni, hanem annak a tárgyi hűségnek a jegyében, amelyet például Horváth János módszere képvisel, akkor nem kerülhetjük meg a legfontosabb vonatkozási rendszer, a kisebbségi lét politikai-szociológiai tényezőinek a feltárását. A források ismeretében nemcsak ez a helyzet látszik értelmezhetőnek, hanem igazolni lehet, hogy irodalmunk első fokon valóban *válasz* erre a sajátos, új társadalmi-történelmi adottságra. E válasz persze igen sokrétű, ezért elemezni kell azokat a területeket, amelyeken a válasz jelentése megnyilatkozik, s azokat a tényezőket, amelyek tartalmában is differenciálttá teszik.

Az első szakasz (1928-ig) egész irodalomtörténeti forrásanyaga indokolttá teszi, hogy a *transzilvanizmust* tekintsük minden árnyalatával együtt a legközvetlenebb válasznak, amelyben a helyzet tudatára ébredés annak minősítésével, azaz állásfoglalással fonódik össze. Ennek a sokat vitatott, ideológiai-erkölcsi-irodalmi jellegű szellemi képződménynek az elemzése azonban egy új irodalomtörténet távlatában a következő problémákat veti föl. Lehet-e tovább halogatni az eredeti források teljes anyagának a feldolgozását? Lehet-e mellőzni ennek a gondolatnak az eredeti politikai-közigazgatási jellegű magvát? Mert igaz ugyan, hogy a transzilvanizmus sok homályos, irracionális mozzanatot is tartalmaz, de az irodalomtörténésznek nem az a dolga, hogy ilyen vagy olyan megfontolásból a forrásoknak csak bizonyos részleteire hivatkozzék, és így a homályt fokozza. Érdemes lenne továbbá kimutatni ennek az összetett, eklektikus eszmeképződménynek részben a pozitivizmusig, részben a szellemtörténetig visszavezethető gyökereit, annál is inkább, mert ebből eredeztethetők például azok a jegyek, amelyek Kós Károly és Makkai Sándor transzilvanizmusát megkülönböztetik. Egy alaposabb elemzés megállapíthatná, hogy kezdettől fogva melyek voltak azok a mitikus elemek, amelyeket aztán Jancsó, Szemlér és Kacsó Sándor kezdenek lebontani, de valószínűleg bizonyítható lenne az is, milyen pozitív szerepe volt annak az erdélyi szellemnek, amely építő munkává, értékké kívánta váltani a kényszerű helyzetben gyökerező lehetőségeket. Ugyanakkor talán nem lehet megkerülni a transzilvanizmusnak azt a tendenciáját sem, amely a nemzetiségi entitás védelmére irányuló viszonylagos egységet szolgálta a kisebbség és ezen belül az írótársadalom szociális, vallási, ideológiai és egyéb szempontból igen különböző rétegei, csoportjai között.

Ebben a vonatkozásban sokszor felmerülnek azok az ellentétek, amelyek Kuncz Aladár és Gaál Gábor alapvető írásaiból mutathatók ki. Megjegyzem, halaszthatatlan annak az 1928-as Kuncz-esszének a közzététele, amelyre ezzel a vitával kapcsolatban sűrű hivatkozások történnek *(Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában)*. Azon kívül, hogy nem méltányos csupán az egyik vitafél írását tenni hozzáférhetővé (még a Tanulók Könyvtárában is), hasznos lenne a kiadása, mert akadályozná a különböző szándékos félreértéseket. De most csak arra térnék ki, hogy jóllehet Gaál Gábor több cikkében[25] éppen a „pártszempontok" fölötti egység tételét tartja illuzórikusnak (azt a tételt, amely Kuncz „erdélyi gondolat"-ának és a Helikon programjának visszatérő eleme), Kuncz tanulmányában éppen azt nehezményezi, hogy ebbe az „erdélyi gondolat"-ba, úgymond, „nem fért bele" Markovics Rodion és a Korunk, holott ez a folyóirat például Apáczai Csere János szellemében működik. Tehát, ha Gaál elvileg tagadja is egy ilyen egység le-

[25] Gaál Gábor, *Új folyóirat, Erdélyben*. Korunk 1928/7–8; *Az „erdélyi gondolat" tartalma és terjedelme*. Korunk 1928/12.

hetőségét, gyakorlatilag a Korunk ideologiáját és funkcióit is bele kívánja foglaltatni az erdélyi gondolatba. Persze, az összes tények beható vizsgálatát megelőzően csupán hipotetikus azt állítani, hogy eszmetörténetileg a romániai magyar irodalmat 1928-ig inkább az egységesülés tendenciája jellemzi.

Ha a transzilvanizmus a helyzetre adott válasznak az eszmei vonatkozása, akkor az intézmények alapítása a válasz gyakorlati oldala. Nem tudom elképzelni tehát, hogy a folyóiratok, kiadók, egyszóval az intézmények létrehozását egyszerűen eseménytörténetként lehetne tárgyalni. A romániai magyar irodalom öneszmélése, sajátos feladatainak tudatosulása az a vonatkozási rendszer, amelybe ágyazva az intézmények értelmezett történetét meg lehetne írni.[26] Hogy ez a föltételezés igaz-e, azt például a folyóiratok programjának és szerkesztői politikájának tüzetes elemzése mutathatná ki, amely a megírandó folyóiratmonográfiák szerzőire háruló feladat. E monográfiáknak nem kellene csupán a sok esetben amúgy is vérszegény irodalmi anyagra szorítkozniuk, hanem kívánatos volna kitérniük minden olyan vonatkozásra, amely a helyzet szempontjából jelentéshordozó, programadó koncepcióra vall. Nem kívánok túl sok konkrét javaslatot tenni, de például érdemben kellene megvizsgálni a kizárólagosságra, illetve pluralizmusra törekvő elvi nézeteket, még akkor is, ha a gyakorlatban a kizárólagosság olykor felengedett, a pluralizmus viszont beszűkült. Ebből az elemzésből a jelen számára sem érdektelen tanulságokat lehetne talán leszűrni. Az irodalom eme öntudatosodási folyamatának s ezen belül az intézmények alapításának fontos állomásai az első helikoni találkozó a maga programadó határozataival, majd az Erdélyi Helikon megindulása.

Ugyancsak igazolásra szoruló hipotézis, hogy ezután a romániai magyar irodalomnak egy újabb, rövid szakasza veszi kezdetét, amelyre inkább az ideológiai, intézményi és nemzedéki differenciálódás jellemző. Ez nemcsak a helikoni programtól elhatárolódó antológiákban, folyóiratokban s a növekvő szerepű Korunkban kimutatható arcvonalak alakulását eredményezi, hanem a transzilvanista programon belüli különböző irányvonalak konfrontációit is. Ebben a vonatkozásban is értelmezhető a *Vallani és vállalni*-vita, nemkülönben azok az írások, amelyeket később Gaál Gábor és Ligeti Ernő, illetőleg a *Cselekvő erdélyi ifjúság*-ban Tamási Áron az arcvonalak és nemzedékek jellemzésének szentelnek.[27] E korszak vége felé azonban a fasizmus világjelensége és a román királyi diktatúra nyomására egy más minőségű egységesülés tendenciái is jelentkeznek, amelyek az ideológiai programjukban egyébként tudatosan elhatárolódó frontokat a Vásárhelyi Találkozó megszervezésére serkentik. Az eddigi értelmezésekben teljesen elhanyagolódott az a tény, amely az előadások és a Záróhatározat szövegével bizonyítható, hogy tudniillik ennek a találkozónak ismét a nemzetiségi entitás védelmezésére irányuló törekvései voltak.

Az irodalom önállóságra ébredési folyamatának mint a helyzetre adott válasz egyik rétegének sajátos tartalmából következik az a szükséglet, hogy ez az irodalom tisztázza funkcióit, s ennek megfelelően, esztétikai szempontrendszerét. Ez az a probléma, amelyből kiindulva összefüggően lehet például értelmezni, a programadó cikkeket, az irodalmi vitákat és a kritikairást.

Az irodalmi életnek e három fontos dokumentum-típusa közül most a vitákat emelném ki. Ezeket a vitákat, ha figyelembe vesszük, hogy az irodalom funkcióit és az esztétikai szempontokat tárgyalják, nem lehet egymástól és a kritikai tevékenységtől elszigetelten értelmezni. Az 1921-ben Reményik Pásztortűz-beli cikkével elindult aktivizmus-vita már részben felveti azokat a problémákat, amelyek a *Vallani és vállalni*-ban majd még élesebben jelentkeznek, s ezeket vitatja tovább nem sokkal később a *Fiatal magyarok* és az *Élet és irodalom* című ankét (1932). Az esztétikai eszmélkedés folyamatának vonatkozásrendszerében értelmezve ezeket a szövegeket, az egyedi vélemények szellemi és erkölcsi értelemben változatos megnyilatkozásaiból elvonhatjuk azokat az irodalmi és esztétikai szempontból mérvadó elvi álláspontokat, amelyek alapján körvonalazni lehet az irodalommal szembeni korabeli elváráshorizontokat, s amelyek egyébként a felszólalók egyik-másikának kritikáiban is megnyilvánulnak. Legtisztábban két, egymással újra meg újra meg-

[26] Ilyen szempontból fontos dokumentumok a skizma-vita során kifejezett állásfoglalások is az erdélyi magyar irodalom viszonyáról az összmagyar irodalomhoz.

[27] Gaál Gábor, *A mai erdélyi magyar irodalom arcvonalai*. Korunk 1930/2; Ligeti Ernő, *Észmények keresések az erdélyi magyar irodalomban*. EH. 1931/II; Tamási Áron, *Cselekvő erdélyi ifjúság*. BL. 1936.

ütköző szempontrendszer követhető nyomon: egy valóságközpontú és egy művészet központú esztétikai koncepció.

Nyilván a sajátos helyzettel magyarázható, hogy ez a két pólus olykor a vagy élet vagy irodalom paradoxonáig távolodott egymástól, de azért inkább azt lehet mondani, hogy a művészetközpontú irodalomfölfogás (Kuncz, Makkai, Molter) mindig közelebb maradt a valósághoz, mint a valóságközpontú (Gaál Gábor) az irodalomhoz. Két, természetellenesen polarizált esztétikai elvárásrendszer hagyományozódott reánk, és ennek feszültségeit máig érezzük. Talán nincs is másutt olyan irodalmi köztudat, amelyben az esztétikum tartalma ennyire izgatott viták tárgya volna. Annál inkább kellene figyelnünk e vitákban (és azokon kívül) azokra a kritikusokra, akiknek esztétikai ízlése, tájékozottsága egyetemes tanulságokra figyelmeztet: „Nem a propagandából születnek a nagy művészi produktumok, hanem a nagy művészi eredményekből lesz a propaganda!"[28]

A két világháború közötti irodalom történetének egy részét próbáltam meg itt vonatkozási rendszerek szempontjából egynemű folyamatokban (mintegy módszertani tervezet gyanánt) felvázolni: a helyzetet megideologizáló, programadó transzilvanizmus, az irodalmi öntudatosodás és intézményteremtés, valamint az esztétikai eszmélkedés folyamatában. Az irodalom mint intézményesült közlésrendszer vizsgálatát a korabeli olvasói magatartás elemzése egészíthetné ki. Azonban a befogadás történetének olvasásszociológiailag teljesen felméretlen folyamatát nem érinthettem. Viszont ilyen és ehhez hasonló szempontok érvényesítésével lehet csak elkerülni véleményem szerint, hogy az irodalomtörténet értelmezés helyett egymástól elszigetelt események, jelenségek, tények és életművek sorozatának leírása legyen. Részben ehhez hasonló módszertani elképzelés alapjait vázolta fel Láng Gusztáv mintegy évtizeddel ezelőtt a Kántor—Láng bevezetőjeként. De a megszaporodott tényanyag és előtanulmányok birtokában ma talán még nagyobb szükségünk van arra, hogy ne vesszünk el a részletekben.

1981. november—december

CS. GYÍMESI ÉVA
Universitatea „Babeş—Bolyai"
Cluj-Napoca, str. Horea nr. 31

BAZELE TEORETICE ALE ŞTIINŢEI LITERARE MAGHIARE DIN ROMÂNIA

(Rezumat)

In prima secţiune a studiului, autoarea se ocupă de problemele teoretice şi metodologice ale criticii maghiare din România. Conchide că diferitele tipuri de critică au la bază diferite concepţii privitoare la opera literară, respectiv la noţiunea de text, arătînd totodată că sistemele teoretico-critice nu sînt satisfăcător explicitate. Datorită acestui fapt valabilitatea intersubiectivă a intervenţiilor critice este scăzută, confruntările deschise dintre diferitele sisteme de critică fiind rare. Cea de a doua secţiune a studiului abordează problemele teoretice şi metodologice ale istoriografiei literare maghiare de la noi din ţară, optînd pentru stabilirea unor criterii unitare de interpretare şi apreciere a fenomenelor literare, în vederea alcătuirii sintezei exigente atît de aşteptate.

[28] Molter Károly, *Egyveshát*. EH. 1930/I. 95. lap.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXVI. évf. 1982. 1—2. szám

ERDÉLYI VITÁK A NATURALIZMUSRÓL

I.

Az irodalomtudomány számos, manapság is élénken vitatott kérdésében kísért az aiszóposzi paradoxon: semmiképp sem tudjuk a tengert egyetlen kortyintással kiinni. Kifejezetten vonatkozik ez a művészet és a természet viszonyának a körülhatárolására, vagyis arra, hogy a valóság ismerete meddig és milyen fokban kötelez, s hol kezdődik az alkotó szuverenitása a tényelemek felett. A nézetek és ellenvélemények tömkelegében annál kevésbé lehet eligazodni, mivel az alapkategóriák tartalma oly kevéssé tisztázott, hogy mindmáig nem sikerült elméleti síkon legalább a „naturalizmus" mibenlétét egyértelműleg körvonalazni.[1] Az alábbiakban mi sem vállalkozhatunk erre az érdekes, de hálátlan feladatra. Csupán azt a célt tűzzük magunk elé, hogy a naturalizmusról mint történelmileg pontosan körülhatárolható stílusáramlatról szóljunk, illetve a vele szembeni állásfoglalás főbb mozzanatait kövessük nyomon az erdélyi magyar irodalomban.

Kevésbé ismert anyagról lévén szó, kénytelenek leszünk ahhoz az ugyan kissé iskolásan ható, ám könnyebben áttekinthető hármas felosztáshoz folyamodni, hogy előbb a) a mereven elutasító magatartásokat vesszük számba, majd b) a realizmus irányába való kompromisszum keresését, s végül c) a naturalizmus igazának fenntartás nélküli védelmét tekintjük át.

Az alábbi vázlat azonban még így sem tarthat teljességre igényt, lévén hogy pillanatnyilag csak a folyóiratok és az önálló kiadványok (könyv, röpirat) anyagát tudtuk nagy vonásokban összefoglalni, míg a múlt század utolsó negyedének és a XX. század első évtizedének utalásokban gazdag napisajtója további kutatásra vár.

Nem szándékszunk kitérni itten a naturalizmus elleni kampány közvetlen előzményére, a pozitivizmusnak mint bölcseleti irányzatnak a fogadtatására sem. Ezt a feladatot a magyar irodalom „fő sodrát" illetően legutóbb Németh G. Béla monográfiája végezte el, sajátos erdélyi vetületeire pedig egy régebbi tanulmányunkban magunk is rávilágítottunk.[2] Ebben a vonatkozásban korántsem túlzás azt állítanunk, hogy a kezdeti makacs elzárkózás mélyén a regény műfaja iránti öröklött bizalmatlanság húzódik meg, amelyet még a ferenci reakció cenzúrarendeletei sulykoltak volt a század elején az erdélyi lelkekbe. Az uralkodó „irodalompolitikai elveit" tükröző rendelet 1806. március 27-én kelt, s a „román"-olvasmányok káros befolyására való hivatkozással nemcsak a regények kiadását, a külföldön megjelentek behozatalát vagy újranyomását tiltotta meg, de azt is meg akarta akadályozni, hogy az olvasóközönség a sajtóból szerezzen tudomást létezésükről, és így a könyvárusoknál se vásárolhassa meg. A tilalom alól csak azok

[1] Markiewicz, Henryk, *Le naturalisme dans les recherches et dans l'esthétique du XX siècle.* Revue de littérature comparée 1973. 256.

[2] Németh G. Béla, *A magyar irodalomkritikai gondolkodás a pozitivizmus korában. A kiegyezéstől a századfordulóig.* Budapest, 1981.; Engel Károly. *Néhány elvi szempont az erdélyi magyar irodalom XIX. századi irányzatainak kutatásához.* NyIrK. XVIII, 37—46.

a művek képeztek kivételt, amelyek nem a polgári élet tiltott cselekményeiből merítették tárgyukat, hanem „a román külső mezében egész tudományokat tárgyalnak", avagy kifejezetten erkölcsnemesítő célzattal íródtak.[3]

Másfél évszázad távlatából I. Ferenc császár atyáskodó aggodalmát érezzük visszacsengeni még Brassai Sámuelnek a kirohanásaiban is az „ízlés örök törvényei alól menekülni akaró pszeudozsenik jelszava", a romantika és a „frank regényirodalom emberiség fertőztető újabb iránya" ellen. Éppen ezért bár a szorgos és kitartó vizsgálódást elengedhetetlennek tartotta az esztétikailag helyes ítélet kialakításához, az emberi szervezetnek társadalmi viszonylatban is érvényesülő korrelációja alapján azt vallotta, hogy az erkölcs romlását az ízlés romlása követi, az ízlés elkorcsosulásával a tudományos eszmék elhomályosodása jár együtt.[4]

Brassai a továbbiakban is következetes maradt a Criticai Lapokban meghirdetett müböleseleti-kritikai irányához, amellyel a pozitivizmusra alapított francia és angol realista iskola elméletét s gyakorlatát összeegyeztethetetlennek tartotta. Szellemesen azzal érvelt, hogy Diderot annak idején figyelmeztette a költőket, keverjenek néhány csepp természetes vonást az eszményített tárgyhoz, mert ezáltal versük a v a l ó s z í n ű s é g színezetét nyeri. A kortárs naturalisták viszont Locke tanításának kései gyümölcse gyanánt éppen a fonákjára fordították a tanácsot, midőn úgy próbálnak mindhiába tartós érdeklődést kelteni, hogy egy hordó mindennapi lébe eresztenek egy néhány csepp költői illatszert. „Gondoljuk csak el — teszi fel a naturalizmusra nagyon is hajlandó Goethére célozva a szónoki kérdést —, mivé lett volna Gretchen-e s Klärchen-e p.o. egy Balzac kezében?"[5]

Az elméleti síkon jelentkező ellenállás szembeötlő vonása, hogy a realizmus, majd a naturalizmus előretörését az európai — s főként a francia — irodalomban nem annyira a kor szellemének, mint inkább oly divatjelenségnek tekintették, amely a „megvesztegetés Machiavelli"-jeként aposztrofált (Brassai, Criticai Lapok 9). III. Napoléon malmára hajtotta a vizet. Dózsa Dániel 1862-ben még csak politikusan utal a veszélyre, hogy az irodalmat egyesek méltatlan célra is használhatják. Sokkal keményebben fogalmazott egyik előfizetője véleményére hivatkozva Imreh Sándor, az Erdély kiadója, a párizsi kommün napjaiban, midőn az európai irodalmakat elöntő pornográf hullámért III. Napoléont, „a közép századba beillő zsarnok"-ot okolta, aki mihelyt a francia nemzet nyakára ült, igyekezett a családi életből számüzni a tiszta erkölcsöket.[6]

Az elméleti vitákkal szinte egyidőben a tényirodalom első magyar próbálkozásait is elmarasztalja a hangadó erdélyi kritika. Ezért csattan fel annyira hevesen az Erdély kritikusa Jósika Kálmánnak *Salome* című drámája ellen, amely az akkoriban nagy port felvert Chorinsky—Ebergényi bünpert vitte színpadra. Jóllehet a recenzens maga is tisztában van a koráramlattal szembeni szélmalomharcának hiábavalóságával, mégis szigorúan megrótta a szerzőt, amiért a költészet tiszta egéből a tintafoltos zöld asztalhoz ereszkedett le. „Hisszük mi is, hogy oly kelendővé váland — jegyezte meg végezetül rezignáltan —, mint az ily hatásvadászó hasonirányú francia szinművek, melyek közül sok a legelkeseredettebb kritikával sem szorítható le a színpadról."[7] A folyóirat olvasói fülében ismerősen csenghettek a „költészet tiszta ege" és a „tintafoltos zöld asztal" módjára párba állított ellentétpárok, hiszen már az előző évfolyamokban is találkozhattak effajta eszmefuttatásokkal. Mentovics Ferenc fia, Gyula például Edgar Quinet érvelésére hivatkozva azt bizonygatta, hogy a természet és a művészetek fejlődésében állandó párhuzam van, ami abban áll, hogy a művészet a természet által teremtett alakokon dolgozik tovább, de mindenkor egy lépéssel előbbre jár, mint a természet. Csákváry Jákó viszont jobban elmélyítette az ellentétet, midőn éles különbséget tett a fizikai relatív szép — amely Pascal szerint sem más, mint egy térben és időben állandóan változó konvenció — és a metafizikai ismérvekkel felruházott abszolút szépség: a tudás, az akarat szépsége között, amely az érzékeink által felfedezett

[3] Jakab Elek, *A censura története Erdélyben. II.* Figyelő (Bp.) 1881/X. 263—4.
[4] (Brassai Sámuel), *Bevezetés.* Criticai Lapok 1855/I. 12, 16, 18—9.
[5] *A magyar irodalom története IV.* Budapest, 1965. 31.; Brassai Sámuel, *Nyílt válasz Szemere Miklós úrnak.* Szépirodalmi Figyelő 1862. 306.; ő. *Két angol regény.* Koszorú 1863/I. 314—5.
[6] (Dózsa Dániel), *Az irodalmi illemszabályok körül.* Kolozsvári Közlöny 1862/157. nov. 8. sz.; Imreh Sándor, *Utolsó hiadói nyilatkozat a folyó évi március végén megszünt ... Erdély szépirodalmi heti közlöny tárgyában.* Marosvásárhelyett 1871. ápr. 24. 6. (Röpirat)
[7] Karvázy József, *Salome, Dráma 5 felvonásban. Irta b. Jósika Kálmán, máre. 27. és április. 5. a pesti Nemzeti Színházban.* Erdély 1873. 148—9; a darab 1873. júl. 17-én Marosvásárhelyen is színre került, vö. i.m. 264.

szépségelemeket magához vonja, elvonatkoztatja, s az ember tetteiben, állásfoglalásában juttatja kifejezésre. A kor közvéleményének megfeneklése a materiális szépség szintjén tehát nem korlátozza ugyan a világ fizikai egységét a haladásban, viszont bomlasztólag hat a morális egységre.[8]

A német katedra-bölcselet és esztétika érvein kérődző előzmények után az európai, nevezetesen a francia szellemi irányzatokhoz való felzárkózás jelének minősíthetjük azt a körülményt, hogy a naturalizmus elleni kampány nagy mérvű kibontakozása Erdélyben szinte egybeesik a francia konzervatív közvélemény, az ún. katolikus vagy romantikus és az egyetemi bírálat frontális támadásával Zola ellen.[9] A csatlakozás közvetlen hazai előzménye pedig az a már futólag érintett ponyva-ellenes harc, amely tulajdonképpen a napisajtó és a nevelésügyi folyóiratok hasábjain (mindenekelőtt a kolozsvári Család és Iskolá-ra célzunk) már közel három évtizede folyt, de most kifejezetten a naturalizmust elmarasztaló kirohanásokká fajult.[10]

A naturalizmus-ellenes hangulatot az idézetteknél is beszédesebben érzékelteti Székely János kézdivásárhelyi tanítónak elébb az Ellenzék 1884-es évfolyamában, majd pedig önálló röpirat formájában is megjelentetett cikksorozata, a *Miket ne olvassunk*.[11] Ez a durva támadás irodalmi körökben visszatetszést keltett. Imre Sándor, a kolozsvári egyetem magyar professzora, mindenekelőtt higgadtságra intett. Eugène Sue védelmében körülhatárolja a ponyva fogalmát, és annak a véleményének ad kifejezést, hogy a könyvpiacot elárasztó fércművekért elsősorban a kontárkodó üzér fordítókat terheli a felelősség, egyébként is Székely János kritériumai alapján akár Jókai Mórnak vagy Jósika Miklósnak indexre lehetne tenni jó néhány érdekfeszítő írását. A kézdivásárhelyi szerző az Élet és Irodalom hasábjain próbál visszavágni bírálóinak, akik közül főként egy marosvásárhelyi recenzens bőszítette fel azzal, hogy éppen Zolát vette védelmébe. „Esztétikus mértéket vesz róla — háborog —, s nála talál az újabb regényírók között legtöbb életet, pszichológiát, melegséget, drámai jellemzést, kompozíciót!"[12]

Az Európa-szerte mindinkább élesedő viták a kérdésnek magyar irodalomtudományi felmérését is időszerűvé tették. A Magyar Tudományos Akadémia meghirdeti tehát *A modern realizmus a szépirodalomban* pályatételét, amely ebben a megfogalmazásban sikertelen maradt ugyan, de 1885-ben további adatgyűjtésre késztette Haraszti Gyulát, a nagyváradi főreáliskola akkori francia tanárát. Munkája, *A naturalista regényről* a következő évben az MTA kiadóvállalatának gondozásában jelent meg. A 410 oldalas monográfia azzal az igénnyel készült, hogy ne csak a kérdéses irányzat főbb képviselőit mutassa be, hanem a velük kapcsolatos nézetek részletekbe menő elemzése révén egy új szintézist alakítson ki (Előszó). Sajnos, ezt a célkitűzést nem sikerült maradéktalanul elérnie, ugyanis a ma már szinte olvashatatlanná vált adathalmaz — miként Tolnai Lajos lapja, az Irodalom szellemesen megállapította: támogatónak, forrásnak elég; hogy rajtok valaki eligazodjék, sok (1887/5. jan. 16. sz.).

A *Bevezetés*ben mindenekelőtt a realizmus és naturalizmus fogalmát igyekszik tisztázni. Szerinte mindkettőnek a valósághoz, illetve a természetességhez ragaszkodás a forrása, csak a műszavak közös sorsa, a félreértés teszi szükségessé az utólagos magyarázatokat. A realizmus mint művészeti stílus történelmi kategória, és a protestantizmussal egyidőben született (Emile Montégut). Első ízben két germán népnél: a németalföldi fesztéstben, valamint az angol regényben diadalmaskodott, mivel a realizmus mint „műelv" — ezt Haraszti Gyula a taine-i elmélettel szemben is hangsúlyozni kívánja — kizárólag az élet prózai oldalainak szeretetét-

[8] Mentovich Gyula, *A természet és a művészet*. Erdély 1871. 62.; Csákváry Jákó, *A valódi szép*. Erdély 1872. 466–8.

[9] A katolikus avagy romantikus bírálatot Armand de Pontmartin, Paul de Saint Victor és Barbery d'Aurevilly képviselték, az egyetemi — illetve Zola szóhasználata szerint „critique normalienne" — főképviselői Francisque Sarcey, I. J. Weiss, Edmond Scherer, Edmond About és Ferdinand Brunetière voltak, vö. Martino, *Le naturalisme français*. Paris, 1965. 191–2.

[10] *Droz Gusztáv és a naturalizmus*. Arad és Vidéke 1882/75. ápr. 1. sz.; *Magyar nevelőnők*. Ellenzék 1882/216. szept. 26. sz.

[11] Székely János, *Miket ne olvassunk?* Kny. az Ellenzék-ből. Kolozsvár 1884.; Néhány további nyomjelző cím az erdélyi magyar sajtóból: György Albert, *A ponyvairodalom ellenszere*. Család és Iskola 1876/7. ápr. 1. sz.; Csernátoni Gyula, *Írók és az olvasóközönség*. Keleti Virágok 1889/90. 432–40.; Pedagógus, *A nép olvasmánya*. Nagykükülő 1903/35. aug. 30. sz.; Lux Gyula, *Küzdelem a szennyirodalom ellen*. Család és Iskola 1914/10. máj. 15. sz.

[12] Imre Sándor, Budapesti Szemle XXXVII. k. 1884. 466–71.; Porzsolt Kálmán még szigorúbban marasztalja el a faragatlan nagyképűséggel botladozó stílusban összehordott közhelyekért, Figyelő (Bp.) 1884/XVI. 236.; Székely János, *Miket ne olvassunk kérdéshez*. Élet és Irodalom 1884. 214.

ben gyökeredzhet. Montégut-nak az angol regényről írott fejtegetései nyomán etnopszichológiai érvekkel igazolja, hogy a köznapi élet pozitív igazsága iránt kevéssé fogékony, elvétve érzelmes franciától, aki „csak fejével tud szenvedélyes lenni, csak elméjével tud hevülni", idegen a realizmus szelleme. Ez indokolja irodalmának lényegében eszményi, elvont, utopisztikus jellegét, nézeteinek hideg ragyogását, ezért nincs meg érzelmi kifejezésében a hús-vér fizikai illata. De hiányzik a francia szellemből a valóságfestés másik előfeltétele, a humor is, amely a nagyszerű által nem engedi magát annyira elkápráztatni, hogy a kisszerűt, gyarlóságot észre ne vegye benne, míg a legjelentéktelenebb dolgokban is előszeretettel iparkodik valami jelentőst, érdekest felfedezni. A francia iróniára hajlamos, irtózik az élet banalitásaitól, s mivel a művészi alkotásban az éles kontúrokat kedveli, hajlik a formát előtérbe helyező l'art pour l'art feldolgozásra. Így vált Théophile Gautier a naturalizmus egyik előfutárává.

Jogosan vetődhetik fel tehát a kérdés, vajon a realizmus miért vált a XIX. század folyamán kétszer is a francia irodalom központi kérdésévé. Haraszti — részben Taine-nek az angol regényről mondott véleményével vitázva — az okot a XVIII. századi materializmushoz való visszahajlásban látja, amely a franciáknál a kommünt és a naturalizmust szülte. A naturalizmus közvetlen előzményei jobbára angol mintákra vezethetők vissza, azzal a lényeges különbséggel, hogy míg az angolok már a XVIII. században a lélektanilag megalapozott jellemfestésre fektették a súlyt, a franciák már akkor — de főként most — a jellem helyett csak a környezet hatását s a viszonyok fatalizmusát vették és veszik tekintetbe: más szóval az angol realisták „pszichológ" irányzatot követnek, míg a franciák hovatovább „patológ", sőt „physiológ" irányban hajlanak el. Ezért lehetett a francia romantikának akkora szerepe a naturalizmus kialakulásában.

Nehéz lenne a részleteiben helytálló, de végső kicsengésében a naturalizmust visszavonhatatlanul elutasító érvelést lépésről lépésre nyomon követnünk. Lényege az, hogy minden Zolához közelálló írót megbélyegez Guy de Maupassant és néhány fiatalabb pályatársa kivételével, akik közül ő a legtehetségesebb, s akik még ezután fognak egyéni hangjukra reátalálni.

Szót ejt a naturalizmus színpadi próbálkozásainak a kudarcáról, s végül a mai olvasó számára is gondolatébresztő alfejezetben Zola és a francia líra újabb irányzatai között von párhuzamot. A francia költészet — mutat reá — kezdettől fogva inkább az ész elmélkedéseinek volt a tolmácsa. Német hatásra a XIX. századi romantika megpróbálkozott ugyan az érzelmi telítettség fokozásával, azonban Alphonse de Lamartine és Alfred de Musset után a formai tökély keresése uralkodott el, amely óhatatlanul a Parnasse ridegségébe torkollott. Emellett a naturalizmus térhódításának előkészítésében döntő szerepet játszott Charles Baudelaire is, aki már az 1850-es években Zola legmerészebb elveit hirdette, költészetével a francia dekadencia alaphangját ütötte meg, azonban egyaránt beteges lelki alkatuk ellenére tehetség dolgában magasan Zola fölött állt.

Hasonló tekervényes részletességgel mond ítéletet a könyv további részében a naturalizmus francia elődeiről (Stendhal, Prosper Mérimée, Honoré de Balzac, Gustave Flaubert), a kortárs naturalistákról (Goncourt testvérek, Émile Zola, Alphonse Daudet), körvonalazza az orosz realizmus nagyjainak a francia naturalizmushoz fűződő kapcsolatait.

A kötetet záró *Befejezés* még egyszer összegezi a szerző naturalizmus-ellenes elveit. Abból az alaptételből indul ki, hogy a realizmus és a naturalizmus spontán formája néplélektani, történeti kategória, míg a tudatos naturalizmus esztétikai fogalom, melynek lényegét megnyugtatóan kellene tisztázni. A természeti igaz és a művészileg igaz közötti különbség mint probléma már Goethet is foglalkoztatta (pl. *Faust*, Előjáték a színházban). Véle rokon nézeteket vallanak a magyar irodalom jelenlegi vezető egyéniségei, Szász Károly, Arany János; sőt az alapigazságot, hogy a költészetben nem a való elérése a főcél, hanem a valószínűségé, már a francia klasszicizmus poeta doctusa, Nicolas Boileau meghirdette.

A valószínűség és valósághűség relatív fogalmak, amelyek korhoz vannak kötve, tehát a látásmód, a divat függvényei; éppen ezért egy irodalmi mű annál avulékonyabb, minél több benne a valósághűség. Korunk igazi életérzését nem a rútra összpontosított egyoldalúságukkal a valóságot meghamisító francia naturalisták, hanem az angol realisták műveiből ismerhetni meg. Karl Rosenkranz német bölcselő és irodalomtudós a világirodalmi példákból levonható tanulságot úgy fogalmazta

meg, hogy a rút a szép ellentéte, függvénye, tehát csak vele együtt, eszményítve ábrázolható (*Aesthetik des Hässlichen*).

A francia naturalista íróknak az a törekvése, hogy a lélek eltagadásáért az anyagi élet rendkívül fáradtságos és untató felsorolásával kárpótolják az olvasót, képzeletvilágunkkal ellentétes, művészietlen „hors d'oeuvre". Hasonlóképpen szélmalomharc a franciák részéről a „művészi írásmód" erőltetése is, amelylyel mesterségesen igyekeznek azt elérni, amit az angoloknak és oroszoknak megadott a természet.

Általános törvényszerűségnek bizonyult viszont az a tény, hogy a természethez való visszatérés azoknak sikerül a legkevésbé, akik a legnagyobb zajt csapnak mellette. Lám, Champfleury regényei már manapság olvashatatlanok, s a naturalizmusnak is kezd leáldozni a napja, hiába létesült német földön is sajtóorgánuma.

„S minthogy a legszélsőbb túlzás sem egyéb — érvel Haraszti —, mint bizonyos egészséges dolog elrontása, valószínűleg a jövő nemzedékek költészete meg fogja tartani, ami egészséges elem ez irányban létezik, vagyis még jobban fog ragaszkodni amaz élethűség elvéhez, miből oly paradoxont csinált ma a naturalizmus; ami pedig az új irányban egészségtelen, attól ugyanezen írók intő példáján okulva fog óvakodni" (i.m. 409.). E tekintetben Georges Melchior de Vogüéval együtt azt vallja, hogy a francia szellemi hagyományok ellentmondanak a realizmusnak, s mivel csak morális indíttatású realizmusnak van létjogosultsága, a francia irodalom a széles körben olvasott nagy orosz realisták hatására fog megújulni.

Haraszti Gyula monográfiája adatainak naprakész voltával és félreérthetetlen célzatával a szűkebb szakmai körökön túl is figyelmet keltett. A felesége halála utáni napokban Jókai Mór álomkeltő útiolvasmány gyanánt vitte volt magával Olaszországba, ámde a kiváló világirodalmi kitekintést nyújtó könyv már az első este lenyűgözte s vitára késztette. E képzeletbeli „disputa" szépirodalmi lecsapódásából született *A lélekidomár*.[13]

Haraszti Gyula a kor hivatalos magyar irodalmi álláspontját és ideológiai sáncait védte roppant erudícióval. A provincializmusba süllyedéstől veszélyeztetett erdélyi magyar irodalmi közvéleménynek azonban még keservesebben kellett megküzdenie egy letisztultabb nézőpontért. Értetlenül állt Zolával szemben a szecesszió és a társadalmi hitelességű tájirodalom Bródy Sándor által oly sokra becsült úttörője, Gyarmathy Zsigáné is. Egy képzeletbeli séta alkalmával a Múzsa kíséretében téved a naturalisták birodalmába, de a célzatosan torz táj láttán heves tiltakozással fordul el a természet állítólagos „igazi" képétől. „Nem irigylem azok ízlését — utasítja vissza Zóla (sic!) látásmódját —, akik *csak* a csúnyát, az undorítót keresik. Nekem jó úgy, ahogy eddig is láttam a szép, fenséges természetet, s ha ellépdelhetek egy hídon a sáros mocsár fölött, nem érzem semmi szükségét, hogy nyakig sáros legyek, mert sár is van!" Hasonlóképpen hevesen utasítja vissza a magyar Zola-utánzók irodalmi működésének a megismerését is: „Ne, csak azt ne kívánd tőlem, Kegyes Múzsa! Ha nem tudom olvasni a tehetséges mestert, hogy hallgassam az utánzóit?"[14]

Az Erdélyi Irodalmi Társaság felolvasó ülésén szereplő „Kalotaszeg Nagyasszonyá"-nál tárgyilagosabban fogalmaz a kiváló képzettségű piarista tanár, Czirbusz Géza a gyulafehérvári Közművelődés hasábjain. Szerinte a századvég a megfáradt ifjúság, lexikonból összeeszkábált műveltség, reklámtudósok, stréberek és álzsenik kora. A fin de siècle szellem uralja a korszak drámáját is. Szakasztott mása Zola „La bête humaine"-jének. „Az emberi állat" a lelkesedést, a nemesebb érzéseket unalmasnak tartja. A közönség már Alphonse Daudet-t se fogadja szívesen, annál kevésbé Georges Ohnet-t. Shakespeare-t tessék-lássék végighallgatják illedelemből, de Schiller, Vörösmarty darabjain márcsak ásítanak. A kedvencek Alexandre Dumas-fils, Henrik Ibsen, Hermann Sudermann és Miguel Echegeray. Az ibseni „Mindenben az igazságot" jelszó, a rettentő józanság az élet titkát viszi színpadra, meghamisítva a színház igazi hivatását. A realizmus — szögezi le Czirbusz —, amely megveti az érzésvilágot, olyan sivárrá teszi a valóságot, akár a villanyfénynél elsenyvedő mezei virág.[15]

Ismételten állást foglal a naturalizmus kérdésében az erdélyi reformátusok központi lapja, a Protestáns Közlöny is. *A verizmusról* című tárcacikk az erkölcsi rút

[13] Jókai Mór, *A lélekidomár*. Kritikai kiadás. Sajtó alá rendezte Sándor István. Budapest, 1967. 556–8.
[14] Gyarmathy Zsigáné, *Különös álom*. Keleti Virágok. 1889/90. 162–9.
[15] dr. Czirbusz Géza, *Naturalizmus a színpadon*. Közművelődés 1891. 129–30.

ábrázolását mint a modern irodalom központi kérdését vizsgálja, s arra a következtetésre jut, hogy az egyedüli megoldást az Arany János által is követett reál-ideál irányzat képviselheti. Nevezetesen azért, mivel bármennyire egy adott történelmi kor szülöttje az író, alkotásával mégis a kor fölött áll, s a képzelem tüzével megnemesítve zengi a forró érzelmeket. A folyóirat következő évfolyama ismét visszatér e gondolatra, és a múltkorinál hosszabb elméleti eszmefuttatásban összegezi álláspontját, mármint hogy: az eszme „jellemzetes és eleven alakban való megelevenítése" a szép, ugyanis esztétikai hatást csak az érzékelhető alakban megelevenített eszme válthat ki. Következésképpen egyazon eszme az alkotó művészi egyéniségétől függően számtalan alakot ölthet. Ámde mivel az eszme lényegi vonásainak a járulékos egyediek kölcsönöznek eleven életet, a művésznek az a kötelessége, hogy az eszmét tényleges környezetében s annak jellegzetes vonásaival ábrázolja. A valóság szolgai másolása, a naturalizmus viszont azért nem kelthet esztétikai élményt, mert a valóság önmagában nem szép. Zola és követői elvakultságukban nem számolnak azzal, hogy az alkotó művésznek ki kell vetítenie saját énjét a természetbe, mert a mindenáron való tárgyilagosság a művészet halála. Ezért van a reál-ideál irányzatnak egyedüli létjogosultsága a modern művészetben. Az eszményítés művelete abban rejlik, hogy a művész tárgyának természetén alapuló jegyeit (tulajdonságait) egybefogja, s közéjük oly jellegzetes mellékvonásokat sző, amelyek az alkotást valószínűvé, élővé, egyénivé teszik. Az „ideálról" szóló eszmefuttatás — miként ez idő tájt annyi más — Arany János Vojtina ars poétikájá-nak unos-untalan idézett két sorával zárul.[18]

Gál Kelemen kultúrbölcseleti oldalról igyekszik a kérdést megközelíteni. Lev Tolsztojnak *Das Nichsthum* című Berlinben megjelent kötete kapcsán. Abból indul ki, hogy az emberiség a fejlődés, haladás magyarázatára a művelődéstörténeti tézisek három alaptípusát dolgozta ki. A harmadik ezek közül az újkor „tisztultabb és eszményibb világnézetből született haladás, fejlődés elmélet", — amely deduktív-spekulatív bölcseleti alapon Hegel rendszerében, pozitivista szempontok érvényesítésével pedig Auguste Comte és Henry Thomas Buckle tanításában jelentkezik. Magyar vonatkozásban ide sorolható Bodnár Zsigmondnak újabban kidolgozott hullámvonal elmélete a szellemi haladás menetében tapasztalható akció—reakció („egy nagyobb lépés előre, egy kisebb hátra") magyarázatára. „A pozitivizmus és materializmus készítette a talajt a naturalizmus számára. A közönség mohó idegességgel élvezte ennek termékeit. Ez a mohó étvágy megrontotta a gyomrát, s a századvég (fin de siècle) éppoly idegességgel egyszerre a másik szélsőségbe csap. (. . . .) Az akció és reakció elmélete feltűnően talál e jelenségekre. A miszticizmus egy neme kezdi a kedélyeket elfoglalni, behatol az irodalomba, vallásba, bölcseletbe, s a társadalmi tudományokba is. Sőt vannak, kik a sajátságos fordulatban egy alakuló új világnézet tüneteit látják." Zola, „a megcsontosodott pozitivista" is kezdi megérteni az idők szavát, s belátja, hogy elméletével túl szűk körre szorította az irodalom határát. Ibsen — kezdetben a Zola-féle iskola híve — kezd mesterétől átpártolni a szimbolista irányzathoz. „A naturalizmus szigorú módszere egyszerre eltűnik, s nemcsak a társadalmi életben s tudományokban, hanem az irodalomban is mutatkoznak az anarchizmus jelei." Tolsztoj viszont a pozitivizmus világméretű visszaszorulását a maga nem kevésbé utópisztikus elveinek hirdetésére akarja felhasználni, s ezért fűz megjegyzéseket ahhoz a beszédhez is, amelyet Zola 1893 nyarán francia ifjúmunkások előtt mondott. Mint Gál Kelemen kivonatos ismertetéséből kitűnik, ez a beszéd az író hitvallása pozitivista meggyőződése mellett s egyben figyelmeztetés az obskurantizmus újból leselkedő veszélyére. Zola a munka mindenekfelett való szeretetére buzdítja hallgatóit, mert a tudomány egymagában csak igazságot ígérhet, de a demokratikus és tudományos fellendülés korának jövő százada a jól végzett munka által bizonyára meghozza a világon lehetséges legfőbb boldogságot is. „Erős nép az, amely fárad és csak a munka ad bátorságot és hitet . . . A jövő évszázad, a határtalan jövő a munkáé; ezen nem szabad kételkedni. És nem látjuk már a támadó szocializmusban a munkának, a jövő társadalmi törvényének csíráját, a felszabadító, a kibékítő munkáét?" A fenti, Gál Kelemen által külön bekezdésben idézett zolai jóslat önmagáért beszél. Kilenc évtized távlatából immár lényegtelen, hogy a továbbiakban mennyire részletesen ismertette a szerző Tolsztoj cáfolatának gondolatmenetét, s miért minősítette bol-

[18] *A realizmusról*. Protestáns Közlöny 1893. 239—40.; *Az ideál*. i.h. 1894. 221—3.

dogságtanát „erkölcsi nihilizmus"-nak. A lényeg az, hogy a naturalizmus körüli viták sodrában egy nagy múltú erdélyi magyar folyóirat közvéleményt alakító tekintélyes munkatársa a társadalmilag elkötelezett író (Zola) vallomásából szükségesnek látja a szocializmus távlataira utaló részletet kiragadni.[17]

Hasonlóképpen érdekes dokumentuma a naturalizmus körüli viták gyűrűzésének az az előadás is, amelyet dr. Némethy József tartott a nagyváradi Szigligeti Társaságban a nemzeti szellem helyéről. A magyar irodalom időszerű problémáiról szólva, a szerző a válságtünetek eredendő okát abban látja, hogy a „laikus" kritika híján az irodalom nem képes kielégíteni a közönség igényét, a hivatásos kritikusok pedig — az újabb európai stílusáramlatok bűvöletében — nem fektetnek kellő súlyt a nemzeti elem számonkérésére. A mulasztás hatása már érződik is abban az idegenszerű írásmodorban, amelyet Bródy Sándor és Kabos Ede használ. Márpedig a nemzeti szellem hiánya lehetetlenné teszi valóban naturalista művek alkotását. „Igaza van a kritikusok legnagyobbikának, Taine-nek, hogy a remekmű célja valamely jellemvonást kidomborítani, leírni, s annál remekebb valamely mű, minél általánosabb és minél elemibb jellemvonásnak, minél hűebb és életteltebb képét tükrözi vissza."

Ennek az alapelvnek a figyelembevételével megállapítható, hogy „minden jellemvonás a társadalom élő alakjainak cselekvéséből domborodik ki a leghivebben", vagyis az elméleti elgondolásokból levezetett s az általános természeti törvények szabályai szerint összeszerkesztett jellemvonások kevésbé érzékletesek. „mert nem lehet az egyes vagy a társadalom jellemvonásait Zola francia, Ibsen norvég vagy Dosztojevszkij orosz alakjaival kidomborítani, s nem lehet a magyar társadalom problémáit sem a Bourget-féle pszichoanalitikus lélekelemző teoriák segélyével, sem a Nietzsche-féle nihilista filozófiával megoldani". Erendendő oka ennek a természet örökké állandó és mégis folyton módosuló törvénye. Az általános emberi vonások, nemzeti és családi sajátosságok „csupán az élő nemzeti társadalom mozgásában válnak észrevehetővé; és a legáltalánosabb emberi jellemvonás is csak a nemzeti speciális társadalomnak külön jegyei által áthasonítva lesz élővé és válik érthetővé". Ezért tekinthetjük igazi naturalista műnek Mikszáth Kálmán *Jó palócok* és Herczeg Ferenc *Gyurkovits leányok* című műveit, s kell mondvacsinált naturalizmusnak minősítenünk Bródy Sándor: *Faust, az orvos, Kétlelkű asszony* avagy Kabos Ede *Harakiri* című írásait. Tudniillik „a naturalista irodalom nemzeti jelleg nélkül olyan, mint a madár szárny nélkül".

Az alapvető hiba azonban abban rejlik, hogy a nemzeti géniusszal visszaélnek. Ilyen visszaélés az ún. magyar egyletek egész működése; „fogalma sem lehet a magyar nemzeti szellem lényegéről annak, aki pl. rossz néven veszi a bennszülött némettől, hogy németül, s a bennszülött romántól, hogy románul beszél..."

Sajnos, maga a sajtó sincs kellőképpen tisztában a nemzeti szellem fogalmával: rossz magyarsággal író fiatal írónemzedékünk és műfordítóink a múlt értékes hagyományával nem törődnek; az irodalmi élet saját irányát vesztetten idegen tájakon tévelyeg olyannyira, hogy egyes képviselői a franciákon és angolokon kívül az északiak utánzásával is megpróbálkoznak. A magyar irodalom létkérdése tehát, hogy legalább egy olyan szellemi nagyság jelentkezzék, aki a saját csapásán akar haladni. „Majd ha egy igaz magyar naturalista támad, aki a naturalizmust nem az idegen sémák kopírozásában találja; majd ha akad egy író, aki belátja, hogy ami Franciaországban és Norvégiában naturális, természetszerű és igaz, az nálunk legtöbbször innaturális, természetellenes és nem igaz; s végül majd ha akad egy író, aki a magyar naturát megérti, s annak hű képét tudja adni, akkor ismét lesznek nagy alkotások, ismét születnek remekművek, s akkor a nemzeti elem ismét el fogja foglalni helyét a magyar irodalomban."[18]

A Szigligeti Társaságban elhangzott felolvasás minden Zola-ellenessége dacára előrevetíti a naturalizmus recepciójának azt a közép- és délkelet-európai közös vonását, hogy serkentőleg hat a hazai kritikai realizmus izmosodására.

Egyébiránt az 1890-es években még az elutasító bírálatok sem vonhatták kétségbe Zola írói tehetségét, s ha netalán elvétve jelentek is meg az erdélyi magyar sajtóban ilyen kirohanások, érvelésük alig haladta meg az önképzőköri szintet.

---

[17] Gál Kelemen, *Tolsztoj gróf boldogságtana*. Keresztény Magvető 1894. 133—7.

[18] dr. Némethy József, *A nemzeti szellem helye az irodalomban. (1894.)*. Évkönyv 1892—1895. A Szigligeti Társaság Kiadványai I.k. Nagyvárad 1896. 151—9.; Hasonló gondolatokat fejteget Bodor Kornélia, *Az orosz regény fejlődése*. c. előadásában, i.m. 111—8.

Ilyen szempontból érdemes összevetnünk Erdélyi Károlynak ismertetését Zola *Lourdes*-járól a nagyváradi Tiszántúl dr. N. Gy. betűjegyes tárcáival. Erdélyi Károly nézete szerint a Charpantier kiadásában megjelent könyv, amely az eddigi Zola-regényeknél is jobban felkavarta a szenvedélyeket, szinte lehetetlenre vállalkozik: „azoknak akarja álmodozásait elmesélni, akik a tényeket látták". Ez annál kockázatosabb, mivel a szerző nincsen tisztában a legelemibb vallási fogalmakkal, a helyrajzot és a tényeket pedig durván meghamisítja. Olyan természetű fogyatékosságok ezek, amelyeket az életmű egészéről bízvást elmondhatunk, hisz a darwinizmus reácáfol *A Rougonok szerencséje* (La fortune des Rougon — 1871) előszavában az átöröklésről kifejtett véleményére, sőt Seved Ribbing svéd orvos szakvéleménye szerint Zola nem volt képes az élettani munkákat megérteni. Ellentmond Zola írói módszere az esztétika alapelveinek is, azonban leírásaiban, rajzaiban így is sok az erő, nagyság és költészet. Epikus beállítottságú, pesszimista mestere a szavaknak, aki az eszme hatása alatt vagy valami eszmény szem előtt tartásával feltűnően sokat változtat a valón. Mivel nem a valóságból indul ki, hanem eszméihez keres alakokat, teljes joggal tekinthetjük negatív értelemben vett idealistának. Leírásainak közös vonása, hogy előszeretettel helyez élettelen tárgyat a középpontba. Írói erénye a kitűnő jellemfestés is; pompásan ért a tömegek mozgatásához, amint a háttérből egy adott pillanatban előretörnek (pl. Germinal — sztrájkoló bányászok; Pot-Bouille — házi cselédek). Bárhol lapoznánk is fel könyveit, mindenütt egy hatalmas, de állatias és anyagias élet benyomását sugallja, mivel szerinte az állatiasság és a butaság az ember alapvonása. Vitathatatlanul nagy, de csak egy szűk körre terjedő tehetség, aki az Augiász istállóját takarító Héraklész pózában tetszeleg. Stílusát is egyenetlenség jellemzi: megkapóan szép oldalak mellett visszataszító fejezetek váltakoznak műveiben. A *Lourdes* tüzetes ismertetése után arra a végközvetkeztetésre jut, hogy ez a könyv a hit és a kétkedés örök harcának az ábrázolása, s mint ilyen — Zola többi műveihez hasonlóan — a bennefoglalt valótlan, visszás állításoktól és ideológiai célzatától függetlenül egy hatalmas elme alkotása, akinek hatása nyomasztja, lesújtja az olvasót.[19]

A nagyváradi katolikus sajtóorgánum, a Tiszántúl nem volt képes, sajnos, ilyen elvszerűséggel párosult tárgyilagosságot tanúsítani. Tárca-rovatában egyetlen hónap leforgása alatt négy heves kirohanást intézett Zola s a modern irodalom „áldoktriná"-ja ellen, amely azáltal, hogy esetlegessé tette a morál és az irodalom közötti kapcsolatot, megkérdőjelezte az igazság szerepét is az irodalomban. Ékes bizonyítéka ennek a Zola *Lourdes*-ja körül fellángolt vita, mikor is Zola visszakozni kényszerült, mert félt, hogy reá találják bizonyítani társadalom-ellenes tevékenységét, s ebből tetemes anyagi kára származhatott volna. Mételyező hatására mi sem jellemzőbb annál, hogy a *Lourdes*-ot egy nő fordította magyarra. Amennyiben tehát nem sikerül még idejében befolyását kikűszöbölni, a magyar irodalom is a svéd sorsára juthat, ahol pornográf regényeket írnak a nők. Mindaddig azonban, míg az irodalom tisztessége nem válik közüggyé, az egyedüli célravezető védekezési mód az marad, ha nem veszünk erkölcstelen, hazug termékeket a kezünkbe.[20]

A Tiszántúl tovább feszegeti a realizmus és a naturalizmus kérdését a Szigligeti Társaság matinéjáról szóló beszámolójában is. A Társaság névadójának emlékére tartott ünnepi ülésen Rádl Ödön a modernség követelményeiről tartott elnöki megnyitót. Az értekezéshez fűzött lapkommentár elismeri ugyan a haladás szükségszerűségét, de csak azt tartja indokoltnak, hogy az ember belső világát, a lélek mélyét kutassák, s oly konfliktusokat hozzanak felszínre (poétikusokat, megdöbbentőket, megkapókat), amelyekről a régi iskola talán nem is álmodott. Kétségbe vonja viszont a régi elleni harc létjogosultságát akkor, ha a reálisnak a művészien érdekes határain túl való hajhászásában reked meg, mivel sem az irodalom, sem a tudomány nem szakíthat az emberiség régi örök ideáljával. Noha Szigligeti Ede nem volt mai értelemben vett modern író, mégis józansága zsinórmértékül szolgálhat a Társaság működésének. Éppen ezért nem egyeztethető össze emlékével, hogy Sas Ede elbeszélését, amelyből kiríl a sivár naturalizmus, abszolút becsű mű gyanánt jutalmazzák.[21]

---

[19] dr. Erdélyi Károly, *Zola „Lourdes"-je*. Magyar Szalon 1894. 578—9.; 590—1, 602—5, 614—6.

[20] dr. N. Gy. (Némethy Gyula?), *Mit mondott Zola Lourdesban és mit Párizsban?* Tiszántúl 1895/14. 12. sz.; *Miért tagadta meg a párisi Zola a lourdesit?* i.h. 24. jan. 23. sz.; *Mit bizonyít Zola Lourdes-ja?* i.h. 32. febr. 1. sz.; Kalapács, *Fordulópont az irodalomban.* i.h. 43. febr. 15. sz.

[21] *A Szigligeti Társaság matinéja.* Tiszántúl 1895/76. márc. 27. sz.

Haraszti Gyula nyomdokain halad, jóllehet helyenként vitázik vele, Perényi József *A naturalizmus és Zola* című cikkében. Szerinte a szó etimológiai értelmével ellentétben az új irodalmi irányzat a természet meghamisításához vezet. Bizonyság erre, hogy oly robusztus tehetségek, mint Balzac, a Goncourt testvérek vagy Zola sem voltak képesek az irányzat igazi voltát kifejteni, nevezetesen azért, mert a realizmust és a naturalizmust nem lehet egy kalap alá venni. A realizmus, tudniillik, nincs tényleges ellentétben az idealizmussal. A legnagyobb költők egyesítik ezt a két irányzatot. A naturalizmus viszont mint esztétikai műszó művészeti materializmust jelent; műelvei a materializmus világnézetében gyökeredznek. Következésképp nem lehet pusztán esztétikai szempontok szerint meghatározni. A modern esztétikusok tehetetlenségének az az oka, hogy l'art pour l'art szemellenzőjüktől nem képesek a materialista gyökereket meglátni. Vajmi kevés újat képes mondani a szerző a naturalista regény előzményeiről és fejlődéséről.

Sommás állításainak igazolására két Zola-regényt, *A Föld (La Terre)* és *A Patkányfogó (L'Assomoir)* című műveket veszi bonckés alá, s végkövetkeztetésül négy érvben sűríti össze szentenciáját: a) Zola regényeiből hiányzik az egységes cselekmény, úgyhogy ahány regény, annyi a csak külsőleg egybekapcsolt cselekményhalmaz; b) szerkezetileg szétesőek, mert az író semmibe veszi a regényépítkezés elemi szabályait; c) a valóság rajzát elhanyagolja; d) Denis Diderot befolyása alatt nem képes a XVIII. századi mechanikus materializmussal szakítani.[22]

A konzervatív-klerikális körök merev elzárkózásának kortörténeti dokumentuma a mód, ahogyan a Közművelődés elparentálta Zolát: „Zola Emil meghalt. Isten nélkül, egyház nélkül, amint élt. Beteljesült rajta *Qualis vita, ita mors est ita.* Véletlen és aránylag gyors halálán az egyház ellenségei és Zola irányzatának hívei, az ún. naturalisták bánkódtak leginkább, kik az irodalom templomát szemétdombbá alacsonyították alá. A naturalista irányzat is — hála Istennek — már lejáró félben van. Csakhamar utóléri végzete: kihal. Zolát ezen naturalista irányzat még siratja, de a naturalista szennyirodalmat nem fogja megsiratni senki."[23] A folyóirat ellenséges hangvétele a későbbiek során sem változik meg. Lakatos Jónás a Jövendőnek, Bródy Sándor akkortájt indult lapjának első számait ismertetve a csábos külső és a megtévesztő program mögött meghúzódó zolás irányvonalat kárhoztatja. Főként Erdős Renée erotikus fűtöttségű írásai, Ambrus Zoltán *Ottó élete és halála* című elbeszélésének állítólagos vallásgyalázó kitételei miatt háborog, és körömszakadtáig tiltakozik az ellen, hogy ezt a „pestist terjesztő tartalmú" folyóiratot az erdélyi olvasók befogadják.[24]

A Közművelődésből kiragadott idézetekkel szemléltetett heves reakciónak egyetlen mentsége lehet, mégpedig az a pánikhangulat, amely a konzervatív köröket a naturalizmus kelet-európai térhódításának láttán elfogta. Civilizáltabb hangon, de lényegében ugyanazt a csökönyös tagadást juttatja kifejezésre Szamosi Jánosnak, az Erdélyi Irodalmi Társaság alelnökének beszéde a Társaság kettős feladatáról, amelyet a nemzeti szellem ápolásában és a szép iránti érzék fejlesztésében jelölt meg. A klasszika-filológus professzor főként az utóbbit tartja igen bonyolult, fogas kérdésnek, lévén hogy ízlés dolgában sok az ellentétes vélemény. Nézete szerint mindenekelőtt a realizmusnak kellene gátat vetni, mert ez a „durva materializmus" ijesztő módon való terjedésével elárasztja a művészeteket és az irodalmat. Noha az idealizmus ádáz küzdelemben próbálja feltartóztatni, már a korszellem is a szolgálatába szegődött. „Nem tagadom — hangsúlyozza Szamosi —, hogy a realizmusnak, a természet és a való hű utánzásának is megvannak nem ugyan az előnyei (mert ezeket elismerni nem tudom), de csábító, megtévesztő tulajdonságai; amit azonban kereken tagadok, az, hogy a naturalizmusnak segítő, lélekemelő, megnyugtató hatása volna, hogy naturalizmussal valódi művészet párosulhatna". Fölösleges az idézetet folytatnunk, hisz maguk a tények beszélnek: az új irányzatoktól az idealizmus nevében elzárkózó egyesület a Petelei korában ígéretes kezdete után hosszú évtizedekre az intézményesített dilettantizmus kátyújába reked.[25]

---

[22] Perényi József, *A naturalizmus és Zola.* Erdélyi Híradó 1895/85. ápr. 13. sz., melléklet 1–3.
[23] Közművelődés 1902. 325.
[24] Lakatos Jónás, *Principiis obsta.* Közművelődés 1903/13. márc. 28. sz.
[25] *Századvégi irodalom.* Kolozsvári Lapok 1898/90. 122.

A folyóiratokból kirajzolódó összkép arra enged következtetni, hogy a naturalizmus recepciója, illetve létjogosultságának tagadása egyre inkább nemzedéki kérdéssé válik. Varjas Endre a fiatal piaristák folyóiratában közölt tanulmányában nem habozik nyíltan kimondani, miszerint a századvég divatos irányzatait: a naturalizmust, verizmust, szecessziót nem szabad csupán a merev konzervatizmus szempontjából megítélni. A mérce — s itt Victor Cherbuliez véleményére hivatkozik — az általánosabb, az emberiséggel közös érzések kifejtése, anélkül, hogy a sajátosan nemzeti csorbát szenvedne. Az új irányzatok sarkalatos hibája, hogy nem találják meg e kettő közötti helyes egyensúlyt. A századvég ebben a vonatkozásban a római irodalom hanyatlási korszakának éveire emlékeztet, amikor alacsonyabb rendű témák feldolgozásával próbálták az általános emberi szintjét elérni. Számolnunk kell azonban egy másik visszahúzó tényező érvényesülésével is, amely a harmonikus fejlődés rovására befolyásolja az alkotókat, s ez az irodalom legveszedelmesebb ellensége, a haszonhajhászás.[26]

Így válik hovatovább költői érdemmé az a tény, hogy valaki távoltartja magát az új irányzatoktól[27], még akkor is, mikor Zola egyénisége és életműve már világszerte tiszteletet parancsol.[28] Kirívóan jelentkezik ez a retrográd beállítottság a nagy közéleti szerepet vállalt orvos-professzor, dr. Apáthy István Jean Richepinről szóló tanulmányában. Költészetét a Daudet, Joris-Karl Huysmans és Zola regényei által megrontott francia közszellem kórtünetének minősíti. Lényeges különbséget vél azonban felfedezni Zola és Richepin alkotási módszere között, ugyanis ha Zola a pálinkaivók szókészletét használja a pálinka-okozta pusztítás érzékeltetésére, az legalább természetes, Jean Richepin viszont csak haszonlesésből és aljas hatásvadászatból folyamodik elvont fogalmak kifejezésére az argóhoz. Éppen ezért Zola sokkal közelebb áll a művészethez, mint XX. századi költő-utódja, mert a természethez is közelebb áll.[29]

Még bántóbban egyértelmű az eszmei zűrzavar Nadányi Emilnek ugyancsak A Fáklyában közölt tanulmányában. Szerinte a demokrácia jelszavai a tények hangoztatásával leértékelték a tudományban az eszméket, az irodalomban pedig az élet apró közönségességeit ültették trónusra. Mindebből az következik — hangoztatja Nadányi —, hogy miként a romantikát a túlzásba vitt idealizmus buktatta meg, úgy fog a naturalizmus káros irányzata is hajótörést szenvedni nagy írói egyéniségek szembeszegülésén.[30]

KÖLLŐ KÁROLY
Academia R. S. România. Biblioteca
Cluj-Napoca, str. M. Kogălniceanu 12—14

POLEMICILE DIN TRANSILVANIA CU PRIVIRE LA NATURALISM

(Rezumat)

Bazîndu-se cu precădere pe publicaţiile periodice maghiare din Transilvania, autorul îşi propune să treacă în revistă etapele receptării curentului naturalist în această parte de ţară. Schiţează luările de atitudine potrivnice care respingeau de pe poziţii idealiste atît creaţia lui Émile Zola, cît şi primele încercări naturaliste maghiare.

[26] Varjas Endre, *Új irányok*, Kalazantinum 1899. 113—4.; hasonló értelemben foglal állást közel húsz esztendő múltán Csengeri János is az EIT. 1912. május 19-én rendezett felolvasó ülésén, midőn a szép, jó és igaz örök értékeinek megtagadásával vádolja a naturalistákat, vö. Erdélyi Lapok 1912, 161—2.

[27] Felszeghy Dezső, *Szálí az ének*. (*Költemények. Írta Versényi György*. Kolozsvár 1899). Erdélyi Múzeum. 1900. 41—4.

[28] Mindenről már Anatole France hitet tett Zola nyitott sírja előtt, vö. Vianu, Teodor, *Studii de literatură universală şi comparată*. Bucureşti, 1963. 508.

[29] dr. Apáthy István, *A nihilizmus költője*. A Fáklya 1905/7. ápr. 23, 8. ápr. 30, 9. máj. 7. sz.

[30] Nadányi Emil, *Az irodalom demokratái*. A Fáklya 1905/7. ápr. 23. sz.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXVI. évf. 1982. 1—2. szám

ANGOLSZÁSZ VONATKOZÁSOK AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ IRODALOMTÖRTÉNELMI LAPOKBAN

1. A múlt század hatvanas-hetvenes éveiben még európai viszonylatban is alig ismerték a világirodalom fogalmát. A „Weltliteratur" szót először August Ludwig von Schlözer német történész használta 1773-ban. A szónak új jelentést Goethe kölcsönzött: az 1817-ben írt rövid versében, majd Eckermannal folytatott beszélgetéseiben (1827. I. 31.) megállapította, hogy a nemzeti irodalmak korát „most" a világirodalom korszakának kell felváltania. Goethe sokat vitatott szavai több értelmezésre adtak lehetőséget, ma azonban úgy tűnik, hogy ő volt az első, aki szakított a világirodalomnak a nemzeti irodalmakat magába foglaló jelentésével. Goethei értelemben tehát e kifejezésen a népi-nemzeti irodalmak azon kiemelkedő alkotásainak összességét értjük, amelyek hatást gyakoroltak más népek irodalmára, vagy azokban tovább éltek. Így a kis népek értékes irodalmi művei is helyet kapnak e fogalomban. Goethe megállapításának mindössze a világirodalom korszakának eljövetelére vonatkozó részét fogadhatjuk el. Goethe korát a legtöbb európai országban a polgári nemzet kialakulása fémjelzi. Természetes, hogy ilyen körülmények között a nemzeti irodalom csak megerősödhetett, egyedi vonásokkal gazdagodhatott: Goethe kora a nemzeti irodalmak kora volt. Az azonban tény, hogy ekkor ébredt fel — épp a romantika jelentkezésével — az érdeklődés a keleti és az ókori népek irodalma iránt, hogy ekkor az irodalmi kapcsolatok is szorosabbra fűződtek. A kelet-európai kis népek irodalma ekkor próbált bekapcsolódni az összeurópai irodalmi lüktetésbe. A világirodalom rövidesen az Európa-centrizmus helyett a világ valamennyi irodalmát próbálta magába olvasztani: az orosz, japán, kínai, délamerikai és afrikai irodalom ekkor nyert polgárjogot Európában.

2. A XIX. század elején egy másik tudományág, az összehasonlító irodalom is rendre kibontakozott. Az összehasonlítás mint módszer ekkor terjedt el a természettudományokban, s mivel a humán tudományok a természettudományos pontosságra törekedtek, a módszert rövidesen átvették, s alkalmazták a nyelvészetben, a történelem- és jogtudományban. A. F. Villemain, a Sorbonne professzora az 1820-as években a mediterrán népek irodalmát vizsgálta e módszerrel. Jean-Jacques Ampère, Edgar Quinet tanulmányaiban szintén jelentkezett az összehasonlítás. Philaréte Chasles 1864-ben pedig Összehasonlító irodalomtörténeti tanulmányok címmel jelentetett meg kötetet. Az irodalmi komparatisztika mint külön tudományág létrejöttét az 1880-as évekre vezetik vissza. 1886-ban látott nyomdafestéket Macaulay Posnett Comparative Literature című elméleti jellegű munkája, s

ekkor indult a szakirodalomban[1] „elsőnek" titulált szakfolyóirat is (Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte, Max Koch szerkesztésében). A tudományág elnevezésére több kifejezést használtak, s ma különböző nyelvekben összehasonlító irodalomtörténetnek, összehasonlító irodalomtudománynak vagy csak egyszerűen összehasonlító irodalomnak nevezik. Mint tudományág, elsősorban az egyes irodalmak közötti párhuzamosságokat és kölcsönhatásokat vizsgálja, vagyis pontosan azt, hogy minek révén kerülnek be az egyes művek a világirodalomba. Nemcsak az azonosságok, a különbségek, hanem az eredetiség kimutatása is feladatkörébe tartozik. Figyelmet fordít arra, hogy mivel gazdagította egyik vagy másik feldolgozó a közös motívumot. Ugyancsak az összehasonlítás módszerével vizsgálhatók azok az egyedi esetek, amikor hasonló társadalmi-politikai háttér, közvetlen vagy közvetett kapcsolatok híján keletkeznek hasonló alkotások.

3. Az 1860-as évek közepén, mikor a szászrégeni születésű, szász családból származó, de a kolozsvári Unitárius Kollégium egykori diákjaként a magyar műveltséget is ismerő Lomnitzi Meltzl Hugó (1846—1908) elkezdte németországi egyetemi tanulmányait, e tudományág éppen kialakulóban volt. Meltzl négy szemeszteren át hallgatta a „legeurópaibb germanistát", Adolf Holtzmannt Heidelbergben. Feltehetően tőle hallott először a goethei értelemben vett világirodalomról. A német főiskolákon kerülhettek kezébe az összehasonlító módszert alkalmazó első irodalomtörténeti tanulmányok. Az itt megismert irodalom-koncepció és kutatási módszer éppen újszerűségével ragadta meg a fiatal bölcsészt. S bár pedagógiából szerez doktorátust, évek múlva, a nyugati tudományos központoktól távol eső Erdélyben próbált az összehasonlító irodalomtörténetnek kutatási fórumot teremteni. Meltzlt ugyanis 1872 őszén kinevezték a kolozsvári egyetem német nyelv- és irodalomtudományi tanszéke professzorának. Az ekkor már „önmagát a világgal mérő" és nemzetközi irodalmi kapcsolatokat kiépítő Meltzl nem tudott és nem is akart egy kisváros sajátos irodalmi légkörébe beilleszkedni. Elszigeteltségének megtörésére az őt talán egyedül megértő neves professzorral, a 77 éves Brassai Sámuellel szövetkezett. Egy egészen új célokat kitűző irodalmi folyóiratot indítottak.

4. Az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok 1877. január 15-én indult, kéthetenként jelent meg egy-egy száma (kivéve júliust és augusztust). Tíz szám egy kötetet tett ki. 1879 januárjától Nova Seriest, 1886-tól pedig Novissima Seriest indítottak.[2] 1883-ban öreg korára hivatkozva s az állandó ráfizetés miatt Brassai kivált a szerkesztőségből. Az utolsó évfolyamokban rengeteg a hármas-négyes összevont szám, s ezek cikkeit többnyire maga Meltzl írta. Az ÖIL. utolsó száma 1888 januárjában jelent meg. Ekkor már tizenkét nyelven közölték a lap címét, s öt kontinens 110 íróját tartották munkatársuknak.[3] Az utolsó évfolyamokban az ÖIL. annyira rendszertelenül jelent meg, s olyan kicsi volt a példányszáma, hogy egyetlen könyvtárnak sem sikerült teljes sorozatot gyűjtenie belőle.[4]

Tartalmi szempontból az ÖIL. elsősorban irodalomtörténeti, nyelvészeti, filozófiai, néprajzi és mitológiai tanulmányokat közölt, s csak néhány, többnyire Meltzl nevével jegyzett írás vág az összehasonlító irodalomtörténet körébe. A lap pozitivista anyaggyűjtésre törekedett, hogy az elkövetkező korok tudósainak legyen mit hasonlítaniuk. Ezért az ÖIL. rengeteg idegen nyelvre is lefordított népköltészeti alkotást közölt. Meltzl komparatisztikai elmélete szerint[5] kétféleképpen lehet irodalmi műveket összehasonlítani: direkt és indirekt úton. A direkt út az előnyö-

---

[1] Al. Dima, *Principii de literatură comparată*. Bucureşti. 1972. 34. 2. A kötet a 47. oldalon említi Meltzl Hugó lapját is.

[2] A Nova Seriestől kezdve az Acta Comparationis Litterarum Universarum latin főcímet használják, a lap számozását újra kezdik, de végig feltüntetik a Tota Seriest is. Mi egységesen a lapcímet ÖIL-nek rövidítjük, s a Tota Seriesnek megfelelő kötetszámot (római számmal) és a hasábszámot (arab számmal) közöljük hivatkozásainkban.

[3] Az ÖIL. minden számának címoldalán feltüntették a munkatársakat. Így pontosan megállapítható, kit mikortól tekintettek munkatársnak. Nem sikerült pontosan tisztáznunk, hogy milyen kritérium alapján vettek fel valakit erre a jegyzékre, mert olyanok is szerepelnek rajta, akik soha sem közöltek az ÖIL-ben, mások többszöri közlés után sem vétettek nyilvántartásba.

[4] Tanulmányunk elkészítéséhez a kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár két ÖIL-sorozatát használtuk fel, kiegészítve azokat a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeum gyűjteményében meglevő számok másolataival. Így is hiányos maradt az 1883-i évfolyam (XIII—XIV. köt.) és az 1887-i évfolyam (XIX. köt.).

[5] Meltzl egyformán akarja a világirodalmat és az összehasonlító irodalmat szolgálni, legtöbbször a két kifejezést azonos értelemben használja. Alapelveit legrészletesebben *Az összehasonlító irodalom előzetes feladatai* című tanulmányában (I. köt. 179—182; II. köt. 307—315; III. köt 494—501) fejti ki.

sebb, mert eszerint mindkét alkotást a kutató eredeti nyelven tanulmányozza. Ha viszont az irodalomtörténész nem ismeri mindkét nyelvet, akkor az indirekt módszerhez kell folyamodnia igénybe véve a fordításokat. A fordítás könnyen meghamisíthatja az alkotásokat — ezért Meltzl kidolgozza a fordítás művészetének alaptörvényeit.[6] A fenti elveknek megfelelően az ÖIL. szerkesztői gyakorlatilag bármilyen nyelven hajlandók voltak eredeti alkotásokat közölni, a tanulmányokat pedig világnyelveken tették közzé. Meltzl javasolta, hogy minden értekezést azon a nyelven írjanak, amelyiknek az irodalmára vonatkozik. Így a lapban több mint húsz nyelven, latin, magyar, német, francia, albán, angol, spanyol, román, finn, svéd, örmény, olasz, holland, izlandi, dán, cigány, kínai, japán, arab, gael stb. nyelven olvashatunk közleményeket.

Az ÖIL-t és szerkesztőjét a budapesti lapok többször is kozmopolitizmussal vádolták. Ez ellen több szerkesztői üzenet tiltakozik, utalva az első szám előszavára, amelyben leszögezték, hogy a lapnak csak „egy missziója van: a Szép evangéliumának terjesztése", „vagyis egyrészt a magyar irodalom javának bemutatása külföldön, másrészt megfordítva, külföldi irodalmak javának bemutatása magyar földön, megfelelően az exportnak és importnak".[7] Tehát az összehasonlító irodalomtudomány művelésén kívül az irodalmi kapcsolatok kiépítésére és megerősítésére törekedtek Meltzlék.

Az ÖIL-t ma világviszonylatban is az összehasonlító irodalomkutatás legelső sajtóorgánumaként tartjuk számon. 1959-ben valósággal felfedezték,[8] s több tanulmányban is méltatták tudománytörténeti szerepét. A lap teljes anyagának feldolgozása azonban különös nehézségekbe ütközik: ma aligha akad olyan filológus, aki négy-öt nyelvnél többet ismerne, s így vállalkozhatnék az egész anyag átolvasására. Marad tehát a nyelvek, illetve nyelvcsoportokkénti számbavétel. Az első ilyen jellegű tanulmányt Berczik Árpád közölte. A közép- és kelet-európai vonatkozású írásokat dolgozta fel.[9] Hasonló együttes vizsgálódást tesz szükségessé az angolszász vonatkozású anyag.

5. Az angol nyelvű írások az ÖIL-ben közepes jelentőségűek. Az elméleti jellegű értekezések többnyire németül vagy magyarul jelentek meg, néhány fontosabb írást franciául közöltek. A szerkesztőségi üzenetek nyelve is német vagy francia. Az angolt tehát nem annyira nemzetközi nyelvként kezelték (mint az előbbieket), hanem csak az angol vonatkozású anyag közlésénél, illetve kommentálásánál használták. Így is körülbelül 75 angol nyelvű közlemény jelent meg a tizenkét évfolyamban. Tilenkilenc angol nyelvterületen élő munkatársat tartottak nyilván, közülük csak vagy tízen lehettek valóban angol anyanyelvűek. Nevükön kívül alig tudunk többet róluk, együttes tevékenységük azonban a magyar—angol irodalmi kapcsolatok történetében külön fejezetet jelent.

Az ÖIL. mindkét szerkesztője jól ismerte az angol nyelvet, maguk is írtak angolul. Meltzlnek több alkalommal gondot okozott a lap angol címe. Kezdetben az „A weekly paper for the comparison of history of literatures" címet használták. Már a II. számban szerkesztői üzenet olvasható e nehézkes angol szöveg védelmében: „Ugyan ne kövesse kegyed is a tudatlanságot és a zsebszótárokból merített nyelvismereteket. Havonként 2-szer megjelenő lapot az angol rendszerint »semi-monthly«-nak vagy »fortnightly«-nak nevez. Mindkettő úgyis hosszú és nehézkes, tudományos címbe nem való. Ami havonként többször mint egyszer jelen meg, az természetesen inkább — hetilap (weekly), mint havi folyóirat (monthly). Ezt még az irodalmi napszámosnak ephemer mohó munkálkodással megrongált logikája is beláthatná. Ami azt illeti, hogy lapunk hexaglott címei közt az egyik nem szószerinti fordítása a másiknak, azt egyrészt az unalmas monotóniára való tekintet, másrészt a helynek csinos és célszerű beosztása és végül — a különféle nyelvek különféle szelleme parancsolta így." Az angol nyelv szelleme azonban nem nyugszik, a VII. számtól a cím kezdetét „A bi-weekly paper..."-re módosítják, s végül a XI. számtól az egészen jó hangzású „A fortnightly periodical for comparative literature"-nél állapodnak meg. Ezt a XVI. számtól a kevésbé helyes „Comparative Literary Journal"-ra cserélik fel. A végleges cím először a XXXI.

[6] *A műfordítás alapelvei Petőfire való tekintettel* (VI. köt. 25—30, 70—77).
[7] *Előszó* (I. köt. 1—4).
[8] Az első áttekintő tanulmányt Berczik Árpád közölte: *Les debuts hongrois de l'histoire littéraire comparée.* Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae. Tomus II. 1959.
[9] Berczik Árpád, *Meltzl Hugó közép- és kelet-európai koncepciója.* Helikon. 1973. 1. sz.

szám egyik cikkében jelentkezik, ahol a szerző Journal of Comparative Literature-ként emlegeti az ÖIL-t. Ez a helyes megfogalmazású cím az V. kötet első számától kap helyet a lap fejlécén.

Meltzlnek két eredeti cikke jelent meg angol nyelven. Az egyik kedvenc témakörébe vág: a cigány népköltészetet népszerűsíti. Az ÖIL-nek három-négy állandó cigánymunkatársa volt, akik szinte minden szám részére biztosítottak egy-egy cigány népdalt, versikét. Közülük különösen Boldizsár József tűnik ki. A The Black Wodas, an Inedited Gipsy Ballad. Original Text with Translation (V. köt. 23—28; VI. köt. 11—15) tulajdonképpen kommentárral kísért szövegközlés. Bevezetőjében az erdélyi cigányok életéről és foglalkozásáról olvashatunk, majd az átírási elvek következnek, hiszen a cigánynak Meltzl kellett hogy kidolgozza a latin betűs írásrendszerét. A tragikus balladában Bársony Gyuri cigánykovácsot felesége egy szép ruháért megcsalja fekete Wodasszal. Bársony Gyuri rendre a kohóban égeti el hűtlen feleségét. A cigány szöveget Meltzl angol és német nyelvű átköltése követi, majd a verstani elemzés. A második részben a ballada Anderson Rasmusnak az ÖIL. szövege alapján készített és egy philadelphiai lapban közzétett angol költői fordítását, valamint Henrik Wlislockinak, a híres cigány-kutatónak kolozsvári nyelvjárásban lejegyzett változatát közli. (Az első változatot Besztercén jegyezték le.) 1879 májusában az ÖIL. ünnepi számot jelentett meg a Bölcs Náthán megírásának századik évfordulójára. A darabot elemző egyik cikk Meltzltől származik: The Origin of the Ringparable (V. köt. 149—150). A gyűrű-példázat eredetével kapcsolatos eddigi feltételezéseket ismerteti, és R. Boxbergnek ad igazat, aki szerint a történet buddhista eredetű, s négy láda szerepelt a három gyűrű helyén, sőt Meltzl arra következtet, „hogy a gyűrű-példázat nem sokkal újabb, mint maga a gyűrű. S mivel az első lakóhelyek maradványaiban is leltek gyűrűket — valószínűleg ott született a példázat".

A fordítás művészetéről, módszereiről több cikket is közölt az ÖIL. Már az első két számban Brassai bemutatta, hogyan ne fordítsunk. *A Fordítás példája* (I. köt. 8—12; 35—39) című két részes cikke őt csoportban sorakoztatja fel Macaulay Miltonról írt esszéje 1876-ban megjelent magyar tolmácsolásának hibáit. A Szavak, Szóviszonyok, Szórend és a Mondatszerkezet alcímek alatt több mint száz magyartalanságot mutat be. Közöttük akad néhány ma már elfogadott szó és kifejezés is (*közvetlen* — Brassai szerint: közetlen, *kortárs* — Brassai szerint germanizmus). A legérdekesebbek „Az eredetihez folyamodás nélkül meg nem érthetők"-nek talált kifejezések, mint például a „close packed essence" (jól elrejtett lényeg) *elzárt szesz*, vagy a frontlet (szemellenző) *homlokkötő szemei közt*-féle tolmácsolások. Brassai néhány soros bevezetőjében említi, hogy e hibák kettős okra vezethetők vissza: a fordító túlzottan beleéli magát a mű eredeti nyelvébe, másrészt kialakult egy magyartalan „divatozó stílus-modor", amely még a jó nyelvérzékűeket is megtévesztí.

6. Dundas Edward Buttler (1842—1919) neve az ÖIL. 1877. III. 15-i számától szerepel a munkatársak jegyzékén. Ő az első és egyben legjelentősebb angol munkatárs. 1859-től 1903-ig a British Museum nyomtatványi osztályának tisztviselője volt, a magyar irodalom és műveltség külföldi népszerűsítéséért az MTA és a Kisfaludy Társaság kültagjai sorában választotta. Az Encyclopaedia Britannicába írt magyar vonatkozású szócikkeken kívül három fordítás-kötetet is megjelentetett. Az ÖIL. II. számában Egy triglott mű címen Meltzl ismerteti Az olcsó ebéd (The Cheap Dinner) című, német, magyar és angol fordításokat tartalmazó „fájdalom, igen kicsi, de csinos könyvecskét". Mutatóba Kisfaludy Károly *A vándor dalának* angol fordításából közöl két szakaszt. Meltzl kiemeli: „Buttler úr magyarsága oly korrekt, hogy az ember alig hisz szemének, midőn angol publikációban angol ember tollából lát ilyesmit!" Az ÖIL. e számát eljuttatták Buttlernek, aki magyar nyelvű levélben köszönte meg Meltzl elismerő bírálatát, s kifejtette, hogy még számos művet szeretne angolul tolmácsolni. (A levelet a III. szám Correspondances rovatában közlik.) Az V. számban már jelzik, hogy megérkezett négy versfordítás Buttlertől. Az elsőt azonnal közlik is (Vörösmarty: Homeless — Hontalan, I. köt. 100). Ezután szinte minden számban megtaláljuk Buttler nevét. A legjelentősebb magyar költők tizenkét versét tolmácsolja (Arany János: Az eltévedt lovas. I. köt. 117; Kölcsey: Remény, emlékezet. I. köt. 126; Vörösmarty: Az elhagyott anya. I. köt. 150; Gyulai Pál: Fáradt vagyok, mint... I. köt. 159; Vörösmarty: Szózat. I. köt. 188; Petőfi: Az ősz. II. köt. 232; Vajda: Édes álom. II. köt. 262; Vörösmarty: Szép

Ilonka. II. köt. 275, 291; Szász Károly: Be szép az... II. köt. 277; Petőfi: Reszket a bokor, mert... II. köt. 339; Vajda: Sirámok. XI. V. köt. 116). Az ÖIL. Irodalmi szemle rovata említi, hogy a híres londoni „The Academy" című lap cikket közölt arról, mennyire kedvezően fogadták Buttlernek az ÖIL-ben közölt fordításait, sőt a Budapesti Szemle egyenesen egy teljes Petőfi-tolmácsolás elkészítésére biztatja az angol költőt (I. köt. 211). A lapban megjelent verseket valamint „32 prózadarabot Fáytól, 2-t Kazinczytól, 2-t Kármántól, 1-et Kisfaludy Károlytól" külön kötetben is kiadták Londonban: Hungarian Poems and Fables for English Readers. A 88 lapos könyvet az Irodalmi szemle rovat előre bejelenti (II. köt. 287), majd megjelenéséről is értesít (II. köt. 325). Közben Buttler egy újabb fordítássorozatot készít: Hungarian Folk-Songs (Magyar népdalok). Tizenöt magyar népdalt olvashatunk az ő tolmácsolásában a II. köt. 382. hasábjától az V. kötet 98. hasábjáig. Ezeket Buttler a „The Legend of Wondrous Hunt by John Arany" (London, 1881) című kötethez csatolva jelentette meg. A kétnyelvű kötet előszavában utal a Rege a csodaszarvasról (Buda halála, VI. ének) eredetére, s említi Meltzl lapját, ahol a népdalok először nyomdafestéket láttak. Erre a kötetre csak az ÖIL. XI. számának egy megjegyzése (148. l.) hivatkozik. A VI. kötettől kezdve Buttler nem közöl többet a lapban. Valószínű, hogy figyelme ezután a finn nyelvre és irodalomra terelődött. Az 1890-es években több finnből fordított kötete jelent meg. Buttler tehetséges angol verselő volt, a magyar műveket jól megértette, s így tartalmilag és formailag is sikerült legtöbb fordítása. Az „Álom, álom..." kezdetű népdal (III. köt. 470) utolsó szakaszát idézzük példaként:

As the dove his partner blesses,	A gerlice nem rózsával
Not with roses, but caresses,	Tartja párját, de csókjával:
Thus would I be thee rewarding,	Csókajándék, csókjutalom.
Angel! nothing else regarding.	Többet nem kérek, angyalom!

Az ÖIL-ben megjelent négy Literary Notes (Londoni levél) című közlemény (I. köt. 118, 159; II. köt. 240, 369). Ezek az angol könyvújdonságokról és érdekességekről számolnak be, a magyar vonatkozású újságcikkeket ismertetik. Bár szerzőjük nincs feltüntetve, valószínűnek találjuk, hogy E. D. Buttler írta őket, mert ő az egyetlen Angliában élő munkatárs ekkoriban, s könyvtári hivatala amúgy is lehetővé tette, hogy állandóan figyelemmel kísérje a könyvkiadást.

7. Feltehetően Buttler szervezte be az ÖIL. munkatársi körébe a British Museum könyvtár egy másik hivatalnokát, Theo Martialist, az „ismert költőt". Neve 1877. V. 15-től szerepel a munkatársak jegyzékén. A lapban mindössze háromszor közölt; a Le retour du Marin című francia népdalt fordította angolra (I. köt. 182), Domenico Milelli „Gioconda" című költeményéről pedig rövid kritikát írt (II. köt. 337). A IV. kötetben egy eredeti Martialis verset is olvashatni: „Mein garten" (P. B. Marston német fordításában, 50. hasáb). A Petőfiana-rovat egyik híréből (IV. köt. 136) arról értesülünk, hogy Martialis éppen magyarul tanul, mert Petőfi verseit szeretné lefordítani.

8. Az ÖIL. meglepően rövid idő alatt Amerikába is eljutott. Már a VII. szám Correspondance rovatában jelzik, hogy a lapot elküldték A. professzornak a Wisconsin University-re. Az amerikai tudós neve 1877. V. 31-től felkerül a munkatársak jegyzékére is: Rasmus Björn Anderson. 1846-ban született, 1875-től 1884-ig a skandináv nyelvek tanára volt a fenti egyetemen, majd az Egyesült Államok koppenhágai konzulátusát vezette. Több skandináv tárgyú angol nyelvű tanulmányt közölt. Legismertebb írása Amerika X. századi felfedezéséről szól: America not Discovered by Columbus. Az ÖIL-ben hat közleménye jelent meg. A Tegnér's „Fridthjof's Saga" in America (Tegnér püspök Fridthjof-mondája Amerikában) című tanulmánya (III. köt. 425) a XIX. század első felében oly népszerű Esaias Tegnér püspöknek a népköltészet felhasználásával összeállított epikus költeményei amerikai visszhangját és fordításait elemzi. Az egyik feldolgozásnak maga R. B. Anderson a szerzője: Viking Tales of the North (Északi viking történetek). Ő fordította angolra a skandinávok népszerű dalát, az Esküvő a Hardanger-fjordon-t (The Bridal Party on the Hardanger-fjord by Andreas Munch, III. köt. 489). A dal történetét ismerteti bevezetőjében: eredetileg egy kitűnő zsánerkép viselte ezt a címet, s a romantikus festmény alapján írta Andreas Munch norvég költő a verset, s szerzett hozzá Halfdan Kjerulf zenét. Anderson fordítása abból az alkalomból készült, hogy

egy svéd énekes csoport az Egesült Államokban és Kanadában szerepelt e dallal. Külön cikkben foglalkozik Anderson professzor a Kalevalával (The Kalewala, IV. köt. 9). Már bevezetőjében céloz a finn—magyar rokonságra, vázolja a finn népköltészet felfedezésének és megismerésének XVII. századtól kezdődő történetét. Részletesen kitér Elias Lönnrot gyűjtőmunkájára, a Kalevala különböző kiadásaira, s azok svéd, német és angol fordításaira. Sajnálatát fejezi ki, hogy az angol olvasó még csak egy szemelvényes (kilenc énekes) fordítást olvashat a Kalevalából. Anderson cikkének a befejező sorai külön figyelmet érdemelnek. Arról érdeklődik, hogy van-e magyar Kalevala, ismeretesek-e a Kalevala szereplőinek magyar megfelelői, milyen a magyar népköltészet versformája, van-e benne alliteráció és gondolatismétlés — majd javaslatot tesz: az ÖIL. hasábjain tanulmányt kellene írni az öt nagy nemzeti eposzról (Iliász és Odüsszeia, Mahábhárata és Ramajána, Sahnámeh, Niebelung-ének, Kalevala). A finn nemzeti himnuszt Anderson fordításában közölte az ÖIL.: A Scandinavian National Song (IV. köt. 120). A bevezető sorokból megtudjuk, hogy Runeberg versét, a Hazám, hazám, szülőhazámat már Dániában és Norvégriában is sokan éneklik, zenéjét Pasius szerezte. Egy másik skandináv nemzeti dalt, Carl Plong két szakaszos versét ugyanő dánról fordította angolra (V. köt. 67). A Fekete Wodas cigányballada Anderson-féle átköltésére (VI. köt. 12) már tanulmányunk elején utaltunk. Az Irodalmi szemle rovatban Meltzl közli, hogy Anderson professzor milyen kollégiumokat hirdetett meg a 1877/78-as tanévben a Wisconsin University hallgatóinak (III. köt. 447). A Correspondance egyik üzenete arról értesit, hogy az amerikai filológus magyarul tanul, mert értekezést szeretne írni Petőfi költészetéről (IV. köt. 154). Az ünnepi Bölcs Náthán számban Lessing darabjának amerikai utóéletéről közöl Anderson néhány bibliográfiai adatot.

9. A British Museum Könyvtár — ahol bizonyára az ÖIL. eléggé teljes sorozatait őrizhetik — egy harmadik hivatalnoka, James Baynes 1877. X. 15-től a lap munkatársa. Egyetlen cikke jelent meg az ÖIL-ben: „Vida de Cervantes" of Mainez. Ramon Mainez spanyol nyelvű Cervantes-életrajzát elemzi másfél hasábon. Ugyancsak az 1877. X. 15-i szám címlapján szerepel először a Londonban élő Nicolas Diaz De Benjumea, a liszaboni „Akademia Real das Sciencias" tagjának neve. Cikket nem közölt az ÖIL-ben. Londoni munkatársként tartják nyilván 1888. I. 15-től Leopold Katschert (1853—?) is. Révai Nagy Lexikona még mint magyar származású német írót említi, aki műveiben „a béke és a világpolgárság" eszményeit hirdeti. Szinnyei József 1894-ig több mint 20 német nyelvű művének a címét vette nyilvántartásba. Az ÖIL-ben csak német nyelven közölt. Egy rövid részletet fordított az 1362-ből származó óangol „The Vision of Piers the Ploughman..." című költeményből (III. köt. 565), valamint tanulmányt állított össze a német irodalom és Lessing angliai fogadtatásáról (Lessing in England, IV. köt. 86). Megállapítja: „Csak a legritkábban fordul elő, hogy [Angliában] a német irodalomnak valamelyik alakját a maga teljes jelentőségében méltassák, úgy mint például Shakespeare-t, Byront, Addisont, Bulwert vagy Walter Scottot Németországban". A cikk második része Lessing angol fordítóit és életrajzíróit sorolja fel. Az Irodalmi szemle rovat kétszer is tudatja: „Katscher Lipót hazánkfia George Sand német életrajzán dolgozik" (II. köt. 324, 357), sőt körlevelét is közlik (IV. köt. 76), amelyben a készülő könyvéhez adatokat, visszaemlékezéseket kér a francia írónőről.

10. 1878. IV. 15-től egy angolul író amerikai munkatársnő nevével gyarapodik a lista: Auber Forestier[10] magántudós Philadelphiában. A Petőfiana rovat egyik híréből megtudjuk (IV. köt. 136), hogy levelezett Meltzllel, s lelkes Petőfi-rajongó lehetett: „I have got the Petőfimania" (Petőfi-mániába estem) — írta egyik levelében. Verseket fordított a nagy magyar költőtől, tanulmányt írt róla. Két cikket közölt az ÖIL-ben. Az első, A Word from the New World (Üzenet az Újvilágból, IV. köt. 48) a fordítás művészetének fontosságát hangsúlyozza, s rámutat, hogy az utóbbi években Amerikában is egyre több kiadó jelentet meg fordításokat. A cikk második részében a Schopenhauer német fordításában közölt Milton vershez (Ode on Time, III. köt. 546) fűz megjegyzéseket, összehasonlítja Petőfi Az időhöz című költeményével, s végül közöl és elemez egy másik híres Milton verset (Song on May Morning), amelyet érdemes volna több nyelvre lefordítani. A Forestier másik cikke, a Nathan the Wise in America (V. köt. 138) a Bölcs Náthán-emlékszámban jelent meg, s a darab forgalomban levő német fordításait, amerikai bemutatóit és

[10] Valószínűleg írói álnév. Az V. kötettől Miss Woodward A. néven szerepel.

a róla szóló tanulmányokat ismerteti. A Revue Polyglott egyik híréből megtudjuk (V. köt. 129), hogy A. Forestier munkásságának ismertetésekor a Robinson's Epitome of Literature című havi szemle az ÖIL-ről is írt.

11. Csak munkahelye köti Angliához a holland S. van Straalent, a British Museum Könyvtár egy másik hivatalnokát (1878. III. 15-től szerepel munkatársként) — egyetlen megjelent cikke, Taal en taalstudie, holland nyelvű könyvismertetés —, valamint Diósi Arthúrt[11], a Junior Cosmopolitan Club elnökét (1878. VI. 30-tól munkatárs).

12. Az ÖIL. egyik legnevesebb írótársnője, Dr. Helen Zimmern (1846—?), „magántudósné Londonban". Hamburgban született, 1850-től 1887-ig Angliában élt, majd Firenzébe költözött. Írásait angol nyelven közölte. Tanulmányt írt Schopenhauerről és Lessingről, útirajzokat Olaszországról. Elbeszéléseit két kötetben jelentette meg. Meltzl a Schopenhauer-kultusz kérdéseiről levelezett vele 1878. VII. 2-től 1879. IX. 8-ig.[12] Neve 1878. IX. 30-tól szerepel a munkatársak között. Az ÖIL-ben két cikke jelent meg. A The English Heine (IV. köt. 95) áttekinti a korábbi angol Heine-fordításokat, s üdvözli az első, szerény de valóban Heinehez méltó angol tolmácsolást. Nagyobb lélegzetű a Gosse and the Teutonic Element in England (Gosse és a germán hatás Angliában, VI. köt. 51) című könyvismertetés. Edmund W. Gosse, a cambridge-i egyetem tanára, a germán nyelvek kitűnő ismerője a holland—dán—svéd—angol irodalmi kölcsönhatásokat vizsgálja tanulmánykötetében. Miss Helen Zimmern küldte el az ÖIL-nek a British Museum Könyvtárban található angol Nathan fordítások teljes jegyzékét is (lásd a Nathan-emlékszámot, V. köt. 155).

13. Az ÖIL. munkatársai közé sorolta (1878. IX. 15-től) John Ingramet (1823—1907), az ismert angol filológust és közgazdászt, a dublini egyetem tanárát, az ir akadémia elnökét. Nevével először a Petőfiana rovat hírei közt találkozunk (IV. köt. 136): „John Ingram Edgar Poe életrajzírója és műveinek kiadója Petőfivel foglalkozik." A Revue Polyglotte rovatban még kétszer olvashatunk a Poe-kiadásról, illetve a készülő Poe-monográfiáról (V. köt. 129; VII. köt. 114). Ingram csak egyetlen alkalommal közölt az ÖIL-ben: lefordította angolra Goethe A thulei király című versét (IX. köt. 64). A költemény korábban holland fordításban is megjelent (VIII. köt. 64).

14. Petőfinek nemcsak Európában és Amerikában, hanem Ausztráliában is éltek csodálói. Dr. Herbert A. Strong professzorral, a melbourne-i egyetem elnökével már 1877 őszétől kapcsolatban állott Meltzl (Correspondance, II. köt. 343). Az ÖIL. egyik ismertetőjében (III. köt. 45) maláj-polinéz anyag közlését ígérik Strong segítségével. Közlik Strong kívánságát: szláv nyelvű szövegeket kér az egyetem számára „érdeklődvén nemcsak a magyar, hanem kiválóan tót és szerb dialektusok iránt is" (II. köt. 339; III. köt. 472). Egy másik üzenetből kitűnik, hogy Strong értékes anyagot küldött a Petőfiana részére (Correspondance, III. köt. 536). Nehezen érthető, hogy nevét miért csak 1879. I. 15-től vették fel a munkatársak jegyzékére. Cikke, fordítása nem jelent meg az ÖIL-ben. Ő juttatta azonban el Kolozsvárra a Reszket a bokor, mert... egyik ausztráliai angol tolmácsolását, amelynek egy szakaszát közli az ÖIL. Érdekessége, hogy a fordító, H. I. King zenét szerzett a vershez (VII. köt. 111). Ausztráliában halt meg Petőfi első gael fordítója, Allan Gordon Cameron. Ő az északskóciai gael nyelvjárásra fordította le Petőfi előbb említett versét. Halálhírét Strong híradása nyomán a lap gyászkeretben közli (pedig sohasem vették fel a munkatársak közé), majd egy másik ausztráliai tollforgató, Dr. Peter Mercer (1879. V. 15-től munkatárs) az ÖIL részére megírja Cameron rövid életrajzát is (VI. köt. 46). Mercer angol fordításában közlik később I. G. Jacobi „Evanscene" című költeményét (VII. köt. 152).

15. Az ÖIL-nek 1879. V. 15-től volt egy skót munkatársa: Ralph Whitehead (Kildrummy, Scotland). Ő Az ember tragédiája IV. színének egy részletét fordította angolra. Ugyanaz a részlet Podhorszky Lajos párhuzamos francia fordításában is megjelent (VIII. köt. 117.).

16. Henry Phillips Jr.-t, az amerikai „Numismatic and Antiquarian Society titkárá"-t Meltzl Hugó 1879. VI. 15-től tartotta nyilván a munkatársak jegyzékén. Tevékenysége, magyarból készített fordításai néhol a Buttlerével vetekednek. Phil-

---

[11] Nevét Dr. Gulyás Pál *Magyar Írók Élete és Munkái* című műve is közli (V. köt.), életrajzi adatok nélkül. Egyetlen kötetét említi (The New Far East, London, 1904.) azzal a megjegyzéssel, hogy példányát nem látta.

[12] Vö. Kerekes Sándor, *Lomnitzi Meltzl Hugó (1846—1908)*. Budapest, 1937, 65. l.

lips (1838—1895) sok nyelvet ismerő amerikai zsidó folklór-kutató, műfordító, történész és tanulmányíró volt.[13] Valószínűleg saját kezdeményezésére, a magyar nyelv iránti érdeklődésből lépett kapcsolatba Meltzllel. A Correspondance rovat tanusága szerint levelezetek is (V. köt. 18); Phillips egyik munkáját elküldte Kolozsvárra, adatai a Bibliográfia rovatban olvashatók (VI. köt. 80). Nyolc alkalommal közölt az ÖIL-ben, mindig versfordításokat. Először The Song of the Transylvanian Gipsies címmel két, korábban eredetiben és németül kinyomtatott cigánydalt fordított angolra (VI. köt. 126), ezeket egy román népdal fordítása követte (Roumanian Folksong from Transylvania, VII. köt. 118), ennek eredetijét is az ÖIL-ből vette:

Codrul cînd io l-am trecut,	I roamed of late the woods along
Fost-a mîndru şi-nfrunzit,	As green as May and full of song;
Cînd-napoi am înturnat,	Now when my steps press the same way,
Fost a galbin şi uscat!	'Tis mute and withered, ashen-gray.

Értékes és eredeti színfoltot képvisel a lapban egy másik, kommentárral is kísért három részes népdal-közlése: Popular Songs of the North-American Indians (VIII. köt. 51, 74; XV. köt. 8). Meltzl korábban, az ÖIL VI. kötetében (143. hasáb) körlevelet tett közzé, amelyben anyagot kért az Encyclopaedia of the Poetry of the World (A világköltészet antológiája) összeállításához, amelyben Európa, Ázsia, Amerika, Afrika és Ausztrália 45 nyelvét s azok számos dialektusát sorolja fel: ezek népköltészeti anyagából küldjenek a munkatársak. A felhívásra kevesen válaszoltak, a legjelentősebb anyagot éppen Phillips küldte Meltzlnek. Rövid bevezetőjéből megtudjuk, hogy kiknek a gyűjtéséből veszi át az alapszövegeket, s azt, hogy az indiánok népköltészete nem túl színes és gazdag. Három dakota és egy irokéz versikét olvashatunk latin betűs átírással, szó szerinti és költői fordítással kísérve. Phillips a C. Gägern báró által eredetiben és spanyol, valamint német fordításban közölt azték szerelmi dalt (XVIII. köt. 23), és H. Rollett német költő Singer's Envy (Az énekes irigysége, XII. köt. 157) című nyolcsorosát is angolra fordította. Kerekes Sándor úgy tudja[14], hogy Phillips „Meltzl hozzájárulása nélkül" külön kötetben adta ki a lapban közölt versekről készített angol fordításait: Folksongs. Translated from the Acta Comparationis Litt. Univ. (Philadelphia, 1885) címen. A magyar irodalom szempontjából Phillips Petőfi-fordításai fontosak: az ÖIL-ben mindössze két verset (A két vándor, VIII. köt. 58; Halálvágy IX. köt. 138) közölt, de a Petőfiana egyik cikkéből (Petőfi in Nord Amerika, XVII. köt. 76) megtudjuk, hogy Phillips Petőfi 19 angolra fordított versét külön kötetben jelentette meg (Selections from the Poems of Alex. Petőfi. Philadelphia, 1885.).

17. 1880. II. 15-től Ferdinand Freiligrath német költő leánya, Käthe (1845—1904), az angol Edward Kroeker özvegye, Mrs. Kate Freiligrath-Kroeker néven az ÖIL. munkatársai közé kerül. Úgy tűnik, hogy Petőfiről levelezett Meltzllel, aki idézi levelezésükből az öreg Freiligrath Petőfiről mondott véleményét. A költőnőt az irodalomtörténet azért tartja számon, mert apja verseit angolra fordította, s kötetben is megjelentette. Az ÖIL-ben három német költő egy-egy versének a fordítását közölte: J. von Scheffel: Heini of Steier (VI. köt. 15), Heine: Questions (Részlet az Északi tengerből, VI. köt. 79), Klaus Groth: Old Büsum (VII. köt. 23.).

18. Marc F. londoni magántudós számunkra teljesen ismeretlen neve 1881. I. 31-től. Victor W. wiesbadeni, majd 1882. II. 15-től liverpooli lakhellyel nyilvántartott magántudós 1881. X. 15-től szerepel a névjegyzéken. Cikket, fordítást egyikük sem közölt.

19. Az angol nyelvterületek közül a Dél-Afrikai Unió sem hiányzik. Képviselője Miss Lloyd L. C. magántudós, a „South African Folklore Journal" (Cape Town) szerkesztője. 1881. X. 15-én kerül a munkatársak közé. Mint a Dél-afrikai Folklór Társaság titkára ő küldi el az ÖIL-nek a társaság körlevelét, amelyben a kiveszőben levő afrikai népek folklórjának összegyűjtését és lejegyzését szorgalmazzák. Ennek nyomán dolgozza ki Meltzl egy „Magyar Folklore Társulat" alapszabályait, s tesz közzé megfelelő körlevelet (X. köt. 111).

---

[13] A kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtárban megtalálható az amerikai archeológiai gyűjteményekről írt tanulmányának egy különnyomata.

[14] Vö. *i.m.* 78. l.

Az ÖIL. fentebb felsorolt tizenkilenc angol nyelvterületen élő „hivatalos" munkatársán kívül olyanok nevével is találkozunk, akik csak egy-két írást közöltek angol nyelven a lapban, s a szerkesztők vagy nem iktatták nevüket a „Socii operis" jegyzékébe, vagy más nyelvterület lakosaként szerepelnek.

20. Alexander Wheelock Thayer (1817—1897) amerikai zenetörténész, Beethoven életrajzírója, az Egyesült Államok trieszti konzulja egy Saadi-imitációt közöl az ÖIL-ben „Good Company" címen (IV. köt. 73). Dr. Hugo Wernekke középiskolai tanár, majd a weimari Reálgimnázium igazgatója már 1877. IV. 15-től az ÖIL. munkatársa. G. T. Fechner német költő In Gott ruht meine Seele (Rest in God) című tizenkét szakaszos versének angol fordítását készíti el (VI. köt. 63), később pedig kritikát ír egy Hollandiában megjelent irodalomtörténeti kézikönyvről: German Literature in Holland (VII. köt. 125) címen. T. H. Beer professzor kötetét azért tartja példamutatónak, mert kis terjedelemben, 117 oldalon, a német szakkönyvek adathalmazának mellőzésével, olvasmányosan mutatja be a német irodalmat.

Az ÖIL. unikumként közli Svend Grundtvignak (1824—1883) a dán népköltészet kitűnő ismerőjének saját gyűjtéséből származó, angol nyelvű kommentárral és verses fordítással kísért dán balladáját az éhínségben egyik társukat megölő tengerészekről (VII. köt. 95). Friedrich Marc német versét, Der Rose Dank (VIII. köt. 157) Fred Russel közvetlen angol átköltésének kíséretében (The Rose's Thanks) nyomtatják ki. Végezetül meg kell még említenünk a londoni E. Lest, aki Robert Browning Pippa Passes-ából fordít egy részletet németre (IX. köt. 195) és a New York-i Waldemar Hansent, aki két Heine verset szólaltat meg angolul: Ein Fichtenbaum steht Einsam (X. köt. 54), Die Rose, die Lilje, die Taube, die Sonne... (XVI. köt. 111).

21. Részletesebb elemzést érdemelne az ÖIL. Irodalmi szemle (később Revue Polyglotte) rovata. Ebben országonként felsorolják a legújabb irodalmi híreket, könyvújdonságokat, világirodalmi vonatkozású közleményeket. Az első három évfolyamban rengeteg angol és amerikai szemleanyagot adnak, egyik-másik cikk címét csillaggal jelölik, ami arra figyelmeztet, hogy az ÖIL. szerkesztői hozzászólásokat kérnek az említett kérdéshez. Az angol hírek magyar vonatkozásait is szem előtt tartják. Íme egy rövid hír: „Anglia. Cayley C. B.-től (Dante fordítójától) megjelent »The Iliad of Homer. Homometrically transl.« London, Longmans et Co. 1877; Mordaunt Barnardtól pedig ugyanannál a kiadónál »The Odyssey of Homer, rendered into Blank Verse«. A blank verse említése azonnal eszébe juttatja a magyar olvasónak, hogy mily roppant nagy előnyben van nemcsak a német óriási fordítói irodalom, hanem a magyar is, az angol, továbbá a francia és többi román nyelvekével szemben, melyek elítélvék, hogy ama tökéletlen formában fordítsanak (Vö. The Saturday Review f. é. jan. 27.)" (I. köt. 69). Ezek a híradások meglehetősen rendszertelenek, nincs semmilyen szempont, amelynek alapján a szerkesztő összeválogatta volna őket. Úgy tűnik, hogy Meltzl a kezébe kerülő angol és amerikai folyóiratokból minden jelentősebb irodalmi hírt szeretett volna lapjában újra közölni. Valószínű, hogy elég kevés angol nyelvű lap jutott el Meltzlhez, s így a hírek jó részét vagy munkatársai közvetítésével szerezte meg, vagy pedig a német folyóiratokból vette át.

Meltzlnek, mint már említettük, a magyar irodalom népszerűsítése is szívügye volt. Ezért az angolok számára érdekes magyar irodalmi híreket néha angolul közölte. Érdemként könyvelte el, hogy a Trübner's American and Oriental Record „neve alatt világszerte ismeretes londoni szakközlöny ezentúl különös figyelemmel fogja kísérni hazánk tudományos mozgalmait is", ugyanis az ÖIL szerkesztőségének kérésére az angol szemlelap alcímébe beleilleszteti a magyart is, s ezután ismertetni fogja a magyar kiadványokat (VII. köt. 88). Később újra visszatérnek e hírre: „Trübner's American, European and Oriental Literary Record újfolyamának első száma azzal az állandó hozzátétellel: *and Hungarian Literature*, melyet saját ösztönzésünkre vett fel, már megjelent" (VII. köt. 114).

Az első évfolyam június 30-i számának Irodalmi szemle rovatában jelzik, hogy George Browning, az ismert angol költő és műfordító, az izlandi irodalom kitűnő szakértője fél éve Magyarországon utazik, s rövidesen Erdélybe is ellátogat. A következő lapszámban, amely már a nyári szünidő után, szeptember 15-én jelent meg, gyászkeretes nekrológban tudatják — a korbeli sajtót annyira foglalkoztató hírt —, hogy Browning valóban megérkezett, s július végén a híres sáromberki Teleki-kastélyban saját kezével vetett véget életének. Rövidesen ismertetik mun-

kásságát is. Meltzlék állandó munkatársaik közé szerették volna vonni Browningot, hiszen két szempontból is ígéretet jelentett: mint műfordító (a magyar és német költészet angol tolmácsolásában) és mint az északi népek irodalmának és néprajzának rangos kutatója. A gyászjelentésből kitünik, hogy Browninggal S. Thorsteinsson izlandi költő, az ÖIL. állandó munkatársa ismertette meg Meltzléket.

22. Az ÖIL-nek külföldön nagyobb visszhangja volt, mint itthon. Igazi nemzetközi irodalmi fórummá vált. A szerkesztők a Correspondance rovatban legtöbbször ismertették a bírálatokat, néha vitába szálltak azokkal. Egy hirdetésben (IV. köt. 32) kilenc olyan tekintélyes külföldi lap címét sorolják fel, amelyek foglalkoztak az ÖIL-lel, néhol idézik is a cikkek megállapításait. Angol nyelvterületen a The Atheneum, The Academy, The Examiner, Trübner's American and Oriental Record, valamint a Robinson's Epitome of Literature írt róla. Az első kettő a legrangosabb londoni hetilapok közé tartozott. A The Academy (1877. VII. 21) így kezdte cikkét: „már régóta érezhető egy összehasonlító irodalmi sajtószerv hiánya; ez az úttörő folyóirat most a legtöbb európai nyelvet és nyelvjárást képviselő munkatársak tekintélyes csoportját gyűjtötte maga köré. Az utolsó számok terjedelmükben megnövekedtek, s rengeteg érdekes folklór-összehasonlítást tartalmaznak" (II. köt. 295). Meltzl nem egyszer állította szembe a külföldi elismerő kritikákat a belföldi értetlenkedő bírálatokkal.

Az ÖIL. tudtunkkal az első és mindezideig az egyetlen olyan hazai sajtótermék, amelyiknek több kontinensről is sikerült angol anyanyelvű állandó munkatársakat megnyernie. Érdemei közé tartozik, hogy a múlt század végén megismertette Erdély nevét, a magyar és a román népköltészetet és irodalmat olyan távoli országok tudósaival is, akik e folyóirat nélkül talán sohasem olvasták volna el Petőfi verseit. Az angol nyelvű közlemények többsége versfordítás, a cikkek alig vágnak a komparatisztika hatáskörébe. Ez jórészt azzal magyarázható, hogy az összehasonlító irodalommal ekkoriban még kevesen foglalkoztak Angliában és Amerikában, tehát Meltzl ilyen irányú eszmecseréit inkább a német tudósokkal folytathatott. De Meltzl nem tévesztette szem elől, hogy a legelterjedtebb európai nyelvet beszélő filológusokra vezető szerep hárul majd az összehasonlító irodalom terén, s addig is, míg a kölcsönhatások vizsgálatára, az összehasonlításra sor kerül, szükségesnek tartotta a népek és írók közötti baráti, irodalmi kapcsolatok kiépítését.

GAAL GYÖRGY
Cluj-Napoca, str. 23 August nr. 29

INFORMAŢII ANGLO-SAXONE ÎN PAGINILE REVISTEI „ÖSSZEHASONLÍTÓ IRODALOMTÖRTÉNELMI LAPOK"

(Rezumat)

Revista de literatură comparată „Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok, redactată de Hugó Meltzl şi — într-o perioadă mai scurtă — de Sámuel Brassai, a apărut la Cluj, între anii 1877—1888, publicînd materiale semnate de autori de pe toate continentele globului. Studiul de faţă sistematizează materialele şi informaţiile obţinute de revistă din partea unor autori de limbă engleză, reprezentînd nu mai puţin de şase zone anglofone.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXVI. évf. 1982. 1—2. szám

A NÉPDALVERS SORFAJAI

A köztudat szerint a „magyaros" vers mintái a népköltészetben keresendők. Azt jelentené ez, hogy a népköltészet vizsgálata maradéktalanul feltárná a „magyaros" vers törvényszerűségeit? Aligha. Tény viszont, hogy a „magyaros" vers sajátosságainak felderítésében a népköltészet tanúságára is szükségünk van. A közfelfogással lépten-nyomon vitába szálló új verstani összefoglalás szerzői sem tagadják ezt. „Nem vitatjuk — írják —, hogy a szavalt vers az énekvers átmeneti formájának közvetítésével a dalszövegből alakult ki, s igen fontosaknak [így!] tartjuk e fejlődési folyamat történeti tényeinek és törvényszerűségeinek kutatását is", véleményük szerint azonban „az eddigi eredmények itt igen gyakran ötletszerű feltevésekkel, bizonyíthatatlan — sőt, bizonyíthatóan téves — állításokkal keveredtek".[1]

A magyar verstanban általánossá vált bizonytalanság nem kedvez a vizsgálódások szakszerűségének, a tisztázandók tisztázása érdekében mégis minden kockázatot vállalni kell. Vegyük tehát szemügyre népdalszövegeink verselését, különös tekintettel a népdalvers sorfajaira. A szemrevétel alapjául a Járdányi Pál szerkesztette *Magyar népdaltípusok* két kötetének Pál Máté válogatta szövegei kínálkoznak.[2]

A Járdányi-féle kiadvány munkatársai arra törekedtek, hogy gyűjteményükben — a „gyermekdalok, regösénekek, siratók és más laza szövésű dallamok kivételével" — minden magyar népdaltípus legszebb, legépebb változatát mutassák be, a legszebb, legépebb, legtipikusabb szöveg, illetve szövegek kíséretében. Mintegy 50—60.000 dallamból 351-et választottak ki, s ezeket a dallamvonal iránya és a dallamsorok magassági viszonyai alapján csoportosították. Az első kötet 151. lapjáig terjedő részben (I/1) 123 „régi stílusú", az első kötet második felében (I/2) 69 átmeneti, a második kötetben (II) végül 159 „új stílusú" dallamot szerepeltetnek.

Első megközelítésben a hangjegyek alatt olvasható, „legtipikusabb" strófákat tekintjük át, a fenti csoportosítás rendjében (nem feledve azt, hogy az 1977. évi kiadás a *Magyar népdaltípusok* két kötetének 114. és 159. lapját kölcsönösen felcserélte, a második kötet 72. lapján pedig a „Megismerni a darut a tolláról" kezdetű dalt egy régi stílusúval „helyettesítette").

Véleményünk szerint a legkisebb egység, amelynek vizsgálata a sorfajok elkülönítését lehetővé teszi, a strófa. A strófán belül az egyes sorok terjedelmét úgy fogadjuk el, ahogyan azt a dallamsorok terjedelme megszabja. A dallamtól egyébként igyekszünk elvonatkoztatni, még akkor is, ha a szöveg saját ritmusa bizonytalan, vagy ha az a ritmizálás, amelyet lehetségesnek tartunk, végső soron erről-

[1] Szepes Erika — Szerdahelyi István, *Verstan*. Gondolat. Budapest, 1981. 174.
[2] *Magyar népdaltípusok*. I—II. Szerkesztette: Járdányi Pál. Munkatársak: Pál Máté, Olsvai Imre, Rácz Ilona, Sárosi Bálint, Vig Rudolf. Editio Musica. Budapest (1977). 244 + 208 l. [Alapkiadás: Akadémiai Kiadó. Budapest, 1961.]

tetett (ebben az összefüggésben indokolt az énekvers és a dalszöveg megkülönböztetése).

A hagyományos, Horváth János[3], Szabédi László[4], Vargyas Lajos[5], Gáldi László[6] elméletileg nem kielégítően megalapozott, ellentmondásoktól korántsem mentes eredményeit hasznosító elemzési gyakorlat a „magyaros" vers ütemeit a soron, illetve a szólamokon belül érvényesülő, illetve érvényesíthető nyomatékok függvényében állapítja meg. Jobb híján ezt a gyakorlatot követjük mi is, tudatában annak, hogy lépten-nyomon ritmusillúzió áldozatául eshetünk.

A három népdalcsoport szövegeinek tehát egyelőre csak az első strófáját vesszük figyelembe.

I/1. 123 strófából 113 (91,8%) négysoros, 7 hatsoros, 2 ötsoros, 1 háromsoros.

Ugyanazon 123 strófából 93 (75,5%) egyenlő szótagszámú és azonos ütemezésű (izometrikus), 30 pedig eltérő szótagszámú, illetve egyenlő szótagszám esetén eltérő ütemezésű (heterometrikus) sorokból áll.

A legrövidebb sor 4, a leghosszabb 26, a legrövidebb strófa 24, a leghosszabb 64 szótagos.

Az izometrikus strófák két-, három- és négyütemű sorokból állnak.

Kétütemű sorok (6—8 szótagosak)

4/2 Bánod, bíró, bánod,
Hogy kerteden járok,
De még jobban bánod,
Ha lányodhoz járok!

4/3 Hej, rozmaring, rozmaring,
Leszakadt rólam az ing!
Van már nékem kedvesem,
Ki megvarrja az ingem.

4/4 — Gyere velem, Molnár Anna,
Ruvát veszek vasárnapra!
— Nem megyek én, jó katona.
Vagyon ruvám vasárnapra.

Háromütemű sorok (9—11 szótagosak)

3/3/3 Megölik a tikot bűntelen,
Megeszik a húsát sűtelen,
Megeszik tüdejét, máját,
Csókolom a babám szép száját.

Megjegyzés: Az 1—2. sor önmagában véve inkább 4/2/3 ütemezésű.

4/2/3 Ó, én édes pintes üvegem,
Süvegem előtted leveszem.
Hogyha szép lányt látok, köszöntök,
Olyat iszok, csak úgy nyöszörgök.

Megjegyzés: Az 1. sor önmagában véve 4/4/1 ütemezésű is lehetne.

4/3/3 Csütörtökön hajnalba', hajnalba'
Megugatott engemet a kutya.
Ne te kutya, egy garas, két garas,
Engem többé hajnalba' ne ugass.

4/4/1 Túlsó soron esik az eső,
Ne menj arra, babám, elsőd',
Sáros lesz a picike csizmád,
Megver érte az édesanyád!

Megjegyzés: A 2. sor önmagában véve inkább 4/2/3 ütemezésű.

4/4/2 Ne búsuljon senki menyecskéje,
Hogy az ura nem igen szépecske,
Ha meghal is, meg ne haljon érte,
Mást hoz neki a tavaszi fecske!

4/4/3 Piros alma mosolyog a dombtetőn,
Sárga kendős kislány sétál a mezőn.
Szép a mező, megszépül a virágtól
Vagy attól a sárga kendős kislánytól.

Négyütemű sorok (10—13 szótagosak)

3/2/3/2 Elment a két lány virágot szedni,
Elindulának, kezdének menni.
Egyik a mástól kezdé kérdezni:
— Volt'ok-e, mátka, téged kéretni?

---

[3] Horváth János, *Rendszeres magyar verstan*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1969. 208 l. [Alapkiadás: 1951.]
[4] Szabédi László, *A magyar ritmus formái*. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest [1955]. 234 l.
[5] Vargyas Lajos, *Magyar vers — magyar nyelv*. Verstani tanulmány. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1966. 240 l.
[6] Gáldi László, *Ismerjük meg a versformákat*. Gondolat. Budapest, 1961. 241 l.

3/3/3/3 Kiszáradt a tóból mind a sár, mind a víz,
A szegény barom is csak a pásztorra néz.
Istenem, teremtőm, adj egy csendes esőt,
A szegény jószágnak jó legelő mezőt!

4/2/4/1 Hol háltál az éjjel, cinegemadár?
Ablakodban háltam, gyönge violám!
Mért nem jöttél beljebb, cinegemadár?
Féltem az uradtól, gyönge violám!

4/2/4/2 Amerre én járok, még a fák is sírnak,
Gyenge ágairól zöld levelek hullnak.
Hulljatok, levelek, rejtsetek el engem,
Mert az én szeretőm mást szeret, nem engem.

4/3/4/2 Házasodik a tücsök, szúnyog lányát kéri,
Csiszeg-csoszog a tetű, nászmagy akar lenni.
Odaugrik a bolha, vőfély akar lenni,
Mindenféle csúf bogár vendég akar lenni.

A 14 izometrikus sorfaj a megvizsgált 123 strófában a következő gyakorisággal fordul elő:

4/4	— 27 strófában	4/3/4/2	— 2 strófában
4/2	— 24 „	3/3/3	— 1 „
4/4/3	— 16 „	4/2/3	— 1 „
4/3	— 5 „	4/4/1	— 1 „
4/2/4/2	— 5 „	3/2/3/2	— 1 „
4/3/3	— 4 „	3/3/3/3	— 1 „
4/4/2	— 4 „	4/2/4/1	— 1 „

A heterometrikus strófákban két-, három- és négyféle sor kapcsolódik. Az egyes sorok 1—7 üteműek.

Kétféle sor kapcsolata

AABA	— 6 strófában	ABBB	— 2 strófában
ABAB	— 5 „	AAAB	— 1 „
AABB	— 2 „	ABAA	— 1 „

AABAAB — 5 strófában

Háromféle sor kapcsolata

AABC	— 4 strófában	ABCC	— 1 strófában
ABCB	— 2 „	ABC	— 1 „
ABBC	— 1 „	AABCC	— 1 „

Négyféle sor kapcsolata

ABCD — 1 strófában

Az izometrikus strófákból ismert sorfajok mellett a heterometrikus strófákban a következő sorfajok fordulnak még elő:

Együtemű sor (4 szótagos)

4
Csütörtökön virradóra
Megy a kislány a folyóra.
Fehér lábát mossa, meg is szappanozza
A folyóba'.

Kétütemű sorok (5—7 szótagosak)

2/4
— Ej, haj, Zsubri pajtás,
Merre lesz most az utazás?
— Ej, haj, Szekszárd felé,
Az én kedves rózsám felé.

3/2
Feleségem olyan tiszta,
Egyszer mosdik két hónapba'.
Sej, dinomdánom,
Míg élek is bánom,
Hogy megházasodtam!

3/3
Télen nagyon hideg van,
Nyáron nagyon meleg van,
Soha nincs jó idő,
Mindig csik az eső.

3/4
Béres vagyok, béres,
Béresnek szegődtem,
Sej, itt az új esztendő,
Jön a szekér értem!

Háromütemű sorok (7—12 szótagosak)

3/2/2
Árva vagyok, árva,
Az Isten is látja.
Verje meg az Atyaisten,
Hej, ki az árvát bántja!

3/2/3
Dunyhám, párnám de kurta,
Kimaradtam alóla.
Megadja Isten valaha,
Párostul fekszünk alatta.

Megjegyzés: A 3—4. sor önmagában véve 4/4 ütemezésű is lehetne.

3/4/3
Fehér fuszujkavirág,
Ne jöjj hozzám napvilág.
Gyere hozzám estére,
Ica te, hadd üljek az öledbe!

4/2/4 Fecském, fecském, édes fecském,
Vidd el az én levelecském.
Vidd el, vidd el, tyukaj, messze tájra,
Tedd a rózsám ablakába!

Megjegyzés: A sor önmagában véve **4/4/2** ütemezésű is lehetne.

4/3/4 Mély a Tiszának a széle,
De még mélyebb a közepe.
Barna legény, csuhajja, kerülgeti,
Által akar rajta menni.

4/4/4 Lásd alább!

Négyütemű sorok (12–15 szótagosak)

2/3/4/3 Lásd alább!

4/4/4 *Ősz az idő, Dömötörnap közeledik,*
4/4/4 *A juhászok a birkákat számba veszik.*
4/3/4/3 **Egyiknek egy ürüje, másiknak egy csengőse,**
Hajtogatja alá fele.

4/4/3/3 Lásd alább!

4/4/4/2 *Elszökött a siska disznó kilenc malacával,*
Utánament a kanász fényes baltájával.
Hűcs ki, disznó, a berekből, csak a füle látszik,
Kandzsbojtár a bokorban menyecskével játszik.

4/4/4/3 Lásd alább!

Ötütemű sor (19 szótagos)

4/4/4/3 *Kis pejlovam első lábán sárga patkó de fényes,*
4/4/4/3 *Kondorosi kocsmárosné szép leánya de kényes.*
4/4/4/4/3 **Srégre vágott huncutkája, bodor haja ráhajlik a vállára,**
4/4/4/3 *Zöld selyemből száz forintos kendőt terít magára.*

Hétütemű sor (26 szótagos)

4/4/3/3 *Nem vagyok én senkinek sem adósa, adósa,*
4/4/4/4/4/3/3 **Él még az én feleségem édesapja, édesanyja meg annak az apósa, anyósa.**
2/3/4/3 Eb fél, kutya fél, míg az ipam, napam él,
2/3/4/3 Eb fél, kutya fél, míg az ipam, napam él!

I/2. 69 strófából 63 (91,3%) négysoros, 2 hatsoros, 2 ötsoros, 1 háromsoros, 1 tizenkétsoros.
Ugyanazon 69 strófa közül 39 (56,5%) izometrikus, 30 pedig heterometrikus sorokból áll.
A legrövidebb sor 4, a leghosszabb 14, a legrövidebb strófa 23, a leghosszabb 64 szótagos.

Az izometrikus strófák 7 sorfaja és előfordulásuknak gyakorisága:

4/2 — 14 strófában
4/4 — 12 „
4/3 — 4 „
4/4/2 — 4 strófában
4/4/3 — 3 „
4/2/3 — 1 „

4/2/4/2 — 1 strófában

A heterometrikus strófák 1–4 ütemű sorokból állnak:

Kétféle sor kapcsolata

AABA — 8 strófában
ABAB — 6 „
AABB — 4 strófában
AAAB — 1 „

Háromféle sor kapcsolata

ABCB — 3 strófában
AABC — 2 „
ABAC — 1 „
ABC — 1 „
AABBC — 1 strófában
AABCA — 1 „
ABACAC — 1 „

Négyféle sor kapcsolata

AABCAABCDCBC — 1 strófában

Az „átmeneti" csoport heterometrikus strófáiban előforduló, eddig még nem lajstromozott sorfajok:

Kétütemű sorok (4–5 szótagosak)

2/2 Összegyűltek, összegyűltek
Az újfalvi lányok,
Éj, haj, hm, hm,
Az újfalvi lányok.

2/3 *Hess, légy, ne szállj rám,*
Beteg vagyok én,
Legyez engem az én rózsám,
Meggyógyulok én!

3/7 Zöld erdőben,
Zöld mezőben,
Zöld erdőben, zöld mezőben
Lakik egy madár.
Kék a lába,
Zöld a szárnya,
Kék a lába, zöld a szárnya,
Jaj, de szépen jár!
Várj, madár, várj,
Te csak addig várj,
Míg az isten megengedi,
Tiéd leszek már!

4/1 Lásd az előző két szöveg 2. és 4., illetve 4., 8., 10. és 12., valamint alább „A malomnak nincsen köve" kezdetű népdal 4. és 6., illetve a „Hallgassátok meg, magyarok, amit beszélek" kezdetű dal 5. sorát.

Háromütemű sorok (8–9 szótagosak)

1/4/4 Vörös bor nem drága,
Két krajcár az ára.
Hej, hosz, kocsmáros, még egy messzelyt,
Hadd mulassak három verset,
Azután elmegyek!

2/4/2 A csikósok, a gulyások
Kis lajbiban járnak,
Azok élik világukat,
Sej, haj, kik párosan hálnak.

4/3/2 Mért jöttetek vidékiek,
Mért jöttetek vidékiek,
Mikor nektek kardotok nincsen,
Mikor nektek kardotok nincsen?

Négyütemű sorok (10–13 szótagosak)

3/4/4/2 A jó lovas katonának de jól vagyon dolga,
Eszik, iszik a sátorban, semmire sincs gondja.
Hej, dlat, be gyöngy élet, ennél szebb sem lehet,
Csak az jöjjön katonának, aki ilyet szeret!

4/1/4/1 A malomnak nincsen köve,
Mégis lisztet jár, mégis lisztet jár.
Tiltják tőlem a rózsámat,
Mégis hozzám jár,
Tiltják tőlem a rózsámat,
Mégis hozzám jár.

4/2/4/3 Széles a Tisza, magas a partja,
Nincs olyan legény, ki átugorja.
Jaska átugorja, csizmáját nem sározza,
Ez ám a legény!

4/4/4/1 *Hallgassátok meg, magyarok, amit beszélek,*
Tandcsoljatok, vitézim, mítvő légyek!
Jön az német, dúl-fúl, pusztít,
Rabol, kerget, mindent éget,
Jaj, már mit tegyek?

II. 159 strófából 155 (97,5%) négysoros, 4 ötsoros.
Ugyanazon 159 strófa közül 51 izometrikus, 108 (67,9%) pedig heterometrikus.
A legrövidebb sor 5, a leghosszabb 28, a legrövidebb strófa 23, a leghosszabb **84 szótagos.**
Izometrikus strófákat alkotó újabb sorfajok (négyütemű, 13–15 szótagos sorok):

4/2/4/4 Fütyül a masina, gyorsan ki az állomásra,
De sok édesanya sírva, sírva néz utána.
Ne sírj, édesanyám, visszajövök nemsokára,
Hogyha meg nem halok messze nagy Oroszországba'!

4/3/3/3 Barna kislány kapuja, kapuja, kapuja
Rózsával van kirakva, kirakva, kirakva.
Azért van az kirakva, kirakva, kirakva,
Barna legény jár ide, jár oda be rajta.

4/4/4/2 Esteledik a faluban, haza kéne menni,
Attól félek, a legények meg akarnak verni.
Ne bántsatok, jó pajtások, nem vagyok az oka,
Szeretek egy barna kislányt, nem hagyom el soha!

4/4/4/3 Dombon van a, dombon van a kisangyalom tanyája,
Ide látszik, ide látszik annak a rózsafája.
Rózsafáját köröskörül fogja a teljes szegfű,
Nem taposom, nem taposom több szombat este körül.

Megjegyzés: Az utóbbi két sorfaj a „régi stílusú" népdalok heterometrikus strófáiban már szerepelt.

Az „új stílusú" népdalok izometrikus strófáinak 11 sorfaja és előfordulásuknak gyakorisága:

4/4/3 — 19 strófában
4/4/2 — 10 „
4/2/4/2 — 7 „
4/4 — 5 „
4/4/4/2 — 3 „
4/4/4/3 — 2 strófában
4/2 — 1 „
4/3 — 1 „
4/2/3 — 1 „
4/2/4/4 — 1 „

4/3/3/3 — 1 strófában

A heterometrikus strófákban 2–9 ütemű sorok kapcsolódnak:

Kétféle sor kapcsolata

AABA — 61 strófában
ABBA — 26 „
AAAB — 4 „
AABB — 1 strófában
ABAA — 1 „
AABBA — 1 „

Háromféle sor kapcsolata

AABC — 5 strófában
ABCA — 3 „
ABBC — 2 „
ABAC — 1 strófában
ABCB — 1 „
AABBC — 1 „

AABCA — 1 strófában

Az „új stílusú" népdalok heterometrikus strófáiban előforduló újabb sorfajok:

Háromütemű sor (10 szótagos)

3|3|4 A faluban végigmenni nem merek,
Mert a lányok selyemszoknyát viselnek.
Csipke is, fodor is reng az alján,
Barna legény kopogtat az ablakán.

Négyütemű sorok (11—16 szótagosak)

1|4|4|2 *Sej, felszállott a kakas a meggyfára,*
Kukorékol hajnalhasadtára.
Hajnal hasad, fényes csillag ragyog,
Sej, én még most is a babámnál vagyok!

2|4|4|2 Lásd alább!

3|2|4|2 *Hej, csillag, csillag, szép hajnali csillag,*
Éjfél után de hamar megvirrad.
Virrasztja a szegény legényeket,
Hej, kit az ősszel katonának visznek.

3|2|4|3 *Sej, búra, búra, búbánatra születtem,*
Nem igazi anya nevelt fel engem.
Mostoha volt énhozzám a világ is,
Sej, száraz ágról elszáll még a madár is!

3|3|4|1 Akkor szép az erdő, mikor zöld,
Mikor a vadgalamb benne költ.
Olyan a vadgalamb, mint a büszke lány,
Sírva jár a legények után.

4|1|4|3 *Ez a kerek ég ha behorul, kiderül,*
Haragszik a kisangyalom, kikerül.
Kerülhetsz már, barna legény, örökre,
Sok szép szavaid mind el vannak felejtve!

4|3|2|3 Künn a pusztán, a pusztán, a pusztán
Alma terem a meggyfán, a meggyfán.
Minden ágán kettő lesz, csuhaj, kettő lesz,
Igaz szívű szeretőm csak egy lesz!

4|4|2|3 Vadkörtefa fehéret virágzik,
Kis pejlovam alatta cikázik.
Cikázz, lovam, cikázz utoljára, rarara,
Rajtad megyek nagy Olaszországba!

4|4|4|4 Lásd alább!

Ötütemű sorok (15—18 szótagosak)

2|4|4|2 *Sej, haj, katona se lettem volna soha,*
Ha az apám bíró nem lett volna.
Háromszor is felírt a császárnak:
2|4|4|4|2 — **Sej, haj, vigyék el a flamal, a Jóskát katonának!**

4|2|4|2|3 *Esik eső, esik, esik a kaszárnya falára,*
Süvít a szél végig az udvarára.
Süvít a szél végig az udvarára,
Sehol nem találok sötét éjszakán a babámra.

4|2|4|4|3 Lásd alább!

4|3|3|2|3 A rútóti legények
Lábát loptak szegények.
Nem jól fogták a nyakát, a nyakát, sej, haj, a nyakát,
Elgúgintotta magát!

4|4|2|3|3 — Erdő, erdő, ibolyával van tele,
Gyere, babám, szedd a lila kötődbe!
— Körül fodros a kötényem, sej, haj, a lila, a lila,
Mind kihullik belőle az ibolya.

4|4|2|4|2 Lásd alább!

4|4|2|4|3 Lásd alább (két strófában)!

4|4|4|4 *Házunk előtt, házunk előtt van egy éveles diófa,*
4|4|4|4 *Sötét szőrű kis pejlovam felnyergelve áll alatta.*
4|4|3|2|4 **Fényes annak a zablája, édes a babám pici szája,**
4|4|4|4 *Lehajtanám bús fejemet rózsám ölelő karjára.*

4|4|3|4|3 *Tisza partján lovagolni nem merek, lovagolni nem merek,*
4|4|3|4|3 *Attól félek, félrecsúszik a nyereg, én a Tiszába esek.*
4|3|4|4|1 **Félrecsúszik a nyereg, én a Tisza vizébe esek,**
4|4|3|4|3 *Tisza vize habjai közt elveszek, a babámé nem leszek.*

4|4|4|4|1 Lásd alább!

Hatütemű sorok (17—23 szótagosak)

3|2|3|2|4|3 Lásd alább!

4|1|4|4|2|4 Áll a hajó a Balaton vizében,
Megakadt a csipkebokor tövében.
Csipkebokrot de ki kell vágni, a kadihajónak meg kell állni,
Hadd tudjon a kisangyalom leszállni.

4|2|4|2|4|2 *Ennek a kislánynak, ennek a kislánynak dombon van a háza,*
Sugár jegenyefa, sugár jegenyefa nőtt az udvarába'.
Sűrű a levele, földre lehajlik az ága,
Ennek a kislánynak harminckettes baka jár az udvarába.

4|2|4|2|4|3 *Látod, édesanyám, látod, édesanyám, mért szültél a világra,*
Inkább dobtál volna, inkább dobtál volna a hanyargó Tiszába.
Tisza vize vitt volna a jeges Dunába,
Nem öltöztem volna, nem öltöztem volna soha komisz ruhába.

4|4|1|1|4|1 A zombori nagy vendéglő fel van koszorúzva,
Az ablaka, az ajtaja sarkig ki van tárva.
Abban vannak azok az urak, akik engem be is soroztak,

Besoroztak három évre, harminchat hónapra.
4|4|2|4|3 *Ha felülök, csuhaj, ha felülök a fekete gőzösre,*
4|4|2|4|3 *Ki se szállok, csuhaj, ki se szállok Szerbiáig belőle.*
4/4/2/4/4/1 Ki se szállok, írok a babámnak egy szomorú, gyászos levelet,
4|4|2|4|3 *Beteg vagyok, fáj a szívem nagyon, gyógyítani nem lehet.*
4|4|3|4|4|3 *A czornai „Koronára" süt a nap, megjöttek a vizitáló nagy urak,*
Soroznák a legényeket sorjába', sok kislánynak lesz katona babája.
Vizitálnak engemet, beírják a nevemet,
Beírják a nevemet a nagy könyvbe, Rába vize se mossa ki belőle.

4|2|4|4|3 *Játszik a szél, csuhaj, játszik a szél a Balaton vizében,*
4|2|4|4|3 *Játszik a lány, sej de játszik a lány a babája ölében.*
4/4/4/1/4/1 Játsszál, babám, úgy sem soká játszadozol már, játszadozol már,
4/4/2/4/3 Jön október, kutya betyár hónap, a harctérre megyek már!

4|4|3|4|4|3 *Vadvirágos erdőszélen rózsabokor, piros rózsa virágzik minden ágon,*
Beteg vagyok, fáj a szívem, jaj, de nagyon, én vagyok a legárvább a világon.
Elvesztettem a jegykendőm, utána a szeretőm,
Megmutatom, ha a szívem fáj is érte, nem megyek én soha többé feléje.

Hétütemű sor (18 szótagos)

3|2|3|2|4|3 *Látod-e, babám, látod-e, babám, amott azt a nagy hegyet?*
Míg azt látod, míg azt látod, én a tiéd nem leszek.
2/3/2/3/2/3/3 Azt a hegyet a zsebkendőmnek a négy sarkában is elhordom,
3|2|3|2|4|3 *Így is a tiéd, úgy is a tiéd leszek, édes gulambom.*

Kilencütemű sor (28 szótagos)

4/4/2/4/2 Mikor megyek Galícia felé, még a fák is sírnak,
4/4/2/4/2 Rezgő nyárfa hullatja levelét, az is engem siratt.
4/4/4/4/1 *Sirass, sirass, rezgő nyárfa, hozzájál a babám vállára,*
4/4/2/2/4/4/2/4/2 Súgjad néki bele a fülébe, fáj, fáj, fáj a szívem érted, babám, fáj, fáj, fáj a szívem érted!

Összesítsük a három népdalcsoport adatait:
351 strófából 331 (94,3%) négysoros, 9 hatsoros, 8 ötsoros, 2 háromsoros, 1 tizenkétsoros.
Ugyanazon 351 strófa közül 183 (52,1%) izometrikus, 168 pedig heterometrikus.
A legrövidebb sor 4, a leghosszabb 28, a legrövidebb strófa 23, a leghosszabb 84 szótagos.
Az izometrikus strófákat a következő 6–15 szótagos, 2–4 ütemű sorok alkotják:

		I/1	I/2	II	Összesen
6 szótagos	4/2	24	14	1	39
7 szótagos	4/3	5	4	1	10
8 szótagos	4/4	27	12	5	44
8 szótagos	3/3/3	1	—	—	1
	4/2/8	1	1	1	3
	4/4/1	1	—	—	1
10 szótagos	4/3/3	4	—	—	4
	4/4/2	4	4	10	18
	3/2/3/2	1	—	—	1
11 szótagos	4/4/3	16	3	19	38
	4/2/4/1	1	—	—	1
12 szótagos	3/3/3/3	1	—	—	1
	4/2/4/2	5	1	7	13
13 szótagos	4/3/3/3	—	—	1	1
	4/3/4/2	2	—	—	2
14 szótagos	4/2/4/4	—	—	1	1
	4/4/4/2	—	—	3	3
15 szótagos	4/4/4/3	—	—	2	2

A heterometrikus strófaképletek előfordulásának gyakorisága:

		I/1	I/2	II	Összesen
A–B	AAAB	1	1	4	6
	AABA	6	8	61	75
	AABB	2	4	1	7
	ABAA	1	—	1	2
	ABAB	2	6	—	8
	ABBA	—	—	26	26
	ABBB	2	—	—	2
	AABBA	—	—	1	1
	AABAAB	5	—	—	5

A–B–C	AABC	4	2	5	11
	ABAC	–	1	1	2
	ABBC	1	–	2	3
	ABCA	–	–	3	3
	ABCB	2	3	1	6
	ABCC	1	–	–	1
	ABC	1	1	–	2
	AABBC	–	1	1	2
	AABCA	–	1	1	2
	AABCC	1	–	–	1
	ABACAC	–	1	–	1
A–B–C–D	ABCD	1	–	–	1
	AABCAABCDCBC	–	1	–	1

A heterometrikus strófaképletek közül leggyakoribb az AABA, valamint az ABBA (bár ez utóbbi csak az „új stílusú" népdalok csoportjában jelenik meg). A 75 AABA képletű strófában a B sor 49 esetben hosszabb, 23 esetben rövidebb az A soroknál, 3 esetben pedig az A sorokkal egyenlő szótagszámú, de eltérő ütemezésű. A 26 ABBA képletű strófában viszont a B sorok 23 esetben rövidebbek és csak 2 esetben hosszabbak az A soroknál, 1 esetben pedig az A sorokkal egyenlő szótagszámúak, de eltérő ütemezésűek.

A heterometrikus strófákban előforduló 4–28 szótagos, 1–9 ütemű sorok:

4 szótagos 4
2/2
3/1
5 „ 2/3
3/2
4/1
6 „ 2/4
3/3
7 „ 3/4
3/2/2
8 „ 2/4/2
3/2/3
9 „ 1/4/4
4/3/2
10 „ 3/3/4
3/4/3
4/2/4
4/1/4/1
11 „ 4/3/4
1/4/4/2
3/2/4/2
3/3/4/1
12 „ 4/4/4
2/3/4/3
2/4/4/2
3/2/4/3
4/1/4/3
4/3/2/3
13 „ 3/4/4/2
4/2/4/3
4/4/2/3
4/4/4/1
14 szótagos 4/3/4/3
4/4/3/3
15 „ 4/2/4/2/3
4/3/3/2/3
16 „ 4/4/4/4
2/4/4/4/2
4/3/4/4/1
4/4/2/3/3
4/4/2/4/2
17 „ 4/2/4/4/3
4/4/2/4/3
4/4/3/2/4
4/4/4/4/1
3/2/3/2/4/3
18 „ 4/4/3/4/3
4/2/4/2/4/2
4/4/1/4/4/1
4/4/4/1/4/1
2/3/2/3/2/3/3
19 „ 4/4/4/4/3
4/1/4/4/2/4
4/2/4/2/4/3
4/4/2/4/4/1
22 „ 4/4/3/4/4/3
23 „ 4/4/4/4/4/3
26 „ 4/4/4/4/4/3/3
28 szótagos 4/4/2/2/4/4/2/4/2

Az izo- és heterometrikus strófákban tehát a sorfajváltozatok száma: 18 + 59 = 77

Pótlólag tekintsük át – csoportonként, a csoportokon belül pedig strófaképletenként – a heterometrikus strófák sorszériáit. A táblázat két szélén a növekvő, illetve csökkenő tendenciájú, a táblázat közepén pedig az egyenlő szótagszámú, de eltérő ütemezésű sorszériákat tüntetjük fel. A szériákon belül az eltérő ütemezésű sorokat *-gal jelöljük. A kétszer vagy többször előforduló szériák után zárójelbe tett számmal utalunk a széria előfordulásának gyakoriságára.

I/1

A–B

AABA
6–6–7–6
7–7–6–7

8–8–10–8
8–8–11–8
11–11–7–11

15–15–19–15
AABB
7–7–8–8
8–8–7–7

ABAB
6–8–6–8
8–11–8–11
ABBB
12–8–8–8
13–12–12–12

AAAB
7–7–7–10
ABAA
14–13–14–14

AABAAB
5–5–6–5–5–6
6–6–7–6–6–7

7–7–5–7–7–5
7–7–6–7–7–6
8–8–6–8–8–6

A–B–C

AABC
6–6–8–7
8–8–12–4
12–12–12*–8

12–12–14–8
ABCB
7–6–8–6

7–11–8–11
ABBC
7–9–9–11
ABCC
14–26–12–12
ABC
7–10–15
AABCC
8–8–5–6–6

A–B–C–D

ABCD
10–13–6–9

I/2

A–B

AABA
5–5–8–5
6–6–7–6
6–6–8–6 (2)
11–11–8–11

11–11–13–11
11–11–14–11
14–14–13–14

ABAB
7–6–7–6

7–11–7–11
8–5–8–5 (2)
8–7–8–7 (2)

AABB
6–6–7–7
8–8–9–9
12–12–9–9
14–14–12–12

AAAB
7–7–7–10

A B–C

ABCB
5*–5–8–5
7–6–8–6
8–6–4–6

AABC
10–10–13–5
12–12–14–7
ABAC
8–6–8–8*

ABC
7–9–8
AABBC
13–13–8–8–5

AABCA
6–6–9–8–6
ABACAC
8–10–8–5–8–5

A–B–C–D

AABCAABCDCBC
4–4–8–5–4–4–8–5–4*–5–8–5

II

A–B

AABA
5–5–8–5
6–6–8–6
6–6–10–6 (2)
6–6–12–6
7–7–15–7
8–8–10–8
9–9–11–9 (3)
10–10–8–10

10–10–12–10 (2)
10–10–13–10 (4)
11–11–10–11

11—11—12—11
11—11—13—11 (6)
11—11—14—11 (4)
11—11—15—11 (2)
11—11—16—11
11—11—19—11
12—12—16—12

13—13—13*—13

14—14—14*—14 (2)

14—14—15—14
14—14—16—14
14—14—17—14
14—14—18—14

15—15—16—15

16—16—17—16

17—17—19—17

13—13—12—13

14—14—12—14 (2)

15—15—14—15

16—16—12—16
16—16—14—16
16—16—15—16

17—17—12—17
17—17—13—17 (2)

18—18—14—18
18—18—16—18
19—19—11—19
19—19—13—19 (2)
22—22—14—22
23—23—15—23

ABBA

11—13—13—11

11—10—10—11 (3)

12—10—10—12
12—11—11—12 (3)
13—10—10—13 (2)
13—11—11—13 (4)
13—12—12—13

13—13*—13*—13

13—15—15—13

14—10—10—14 (4)
14—11—11—14 (3)
15—11—11—15
16—14—14—16

AAAB

7—7—7—11
7—7—7—15
12—12—12—13
13—13—13—14

AABB

6—6—7—7

ABAA

13—11—13—13

AABBA

6—6—7—7—6

A—B—C

AABC

6—6—10—7
9—9—11—10
12—12—16—14
16—16—17—28
17—17—18—17*

ABCA

12—10—12*—12
12—11—8—12
13—11—13*—13

ABBC

11—10—10—12
12—10—10—16

ABAC

12—11—12—12*

ABCB

17—15—18—17

AABBC

10—10—8—8—6

AABCA

6—6—7—8—6

A leggyakrabban ismétlődő heterometrikus sorszériák a következők: 11—11—13—11 (I/2: 1; II: 6) és 11—11—14—11 (I/2: 1; II: 4).

Az izo- és heterometrikus strófákban a sorok terjedelmének, valamint kapcsolódásuk rendjének a rögzítéséhez a rímek is hozzájárulnak. Alább a három népdalcsoport rímképleteit vesszük számba, kizárólag a sorvégek összecsengésére figyelve.

	I/1	I/2	II	Összesen
aabb	61	23	117	201
aaaa	22	11	20	53
xaxa	12	17	2	31
axxa	7	4	7	18
axxx	3	1	7	11
abab	3	1	–	4
xaaa	1	3	–	4
xxaa	2	2	–	4
axax	1	–	–	1
aaax	–	1	–	1
xxxx	1	–	2	3
aaa	–	1	–	1
axa	1	–	–	1
aabbx	1	–	2	3
xaaxa	1	–	–	1
aabbb	–	1	–	1
aaxxa	–	1	–	1
aabba	–	–	1	1
xabba	–	–	1	1
aabccb	4	–	–	4
aaabba	1	–	–	1
aabccb	1	–	–	1
xaaxaa	1	–	–	1
aaxaxa	–	1	–	1
xababa	–	1	–	1
aaabcccbddxb	–	1	–	1

A valamennyi csoportban ismeretes rímképletek száma: 5. A nevezetesebb képletek százalékaránya: párrím (aabb) – 57,3%, négyes rím (aaaa) – 15,1%, félrím (xaxa) – 8,8%, visszatérő rím (aaxa) – 5,1%, keresztrím (abab) – 1,1%, ráütő rím (aabbb) – 0,3%.

A leggyakrabban előforduló strófaféleségek közül az AABA szerkezetű heterometrikus strófáknak 70,7%-a, a 4/4 osztású sorokból álló izometrikus strófáknak pedig 65,9%-a párrímes.

•

Szepes Erika és Szerdahelyi István új verstana a „magyaros" verset az ún. ütemhangsúlyos verselés fogalomkörébe utalja. „Ebben a versrendszerben — állítják a szerzők — az ütem olyan kötött szótagszámú szövegegység, amelynek határait szünetek (sorkezdetek-sorvégek, illetve sormetszetek) jelzik, s amelynek egyik — a magyarban mindig az ütem élén álló — szótagja hangsúlyos kell hogy legyen, a többi szótag hangsúlyértéke viszont kötetlen (azaz a vers szempontjából mindegy, hogy ezek hangsúlyosak vagy hangsúlytalanok)."[7] A szerzőpáros szerint az ütemek szótagszámának alsó határa egy szótag, felső határa pedig (annak a „kísérletekkel valószínűsített" ténynek megfelelően, hogy „az észlelés és a közvetlen emlékezet" felvevőképessége 7±2 elem) kilenc szótag, de a modern költészetben tíz szótagon felüli ütemek is előfordulnak. A szerzők hangsúlyozzák a versegészben való gondolkodás szükségességét, szerintük ugyanis a szabályoktól való eltérés megengedett aránya a vers egészében 25—30%-ra tehető.

Az ütemalkotás licenciái a következők volnának:

1) Az ütemkezdő szótag hangsúlytalansága („amikor is az ütem első szava hangsúlytalan névelő vagy kötőszó"[8], vagy más megfogalmazásban: „az ütemkezdő első szótag nem hangsúlyos, mert egy szótagos viszonyszó"[9]).

2) Az összetett szavak kettévágása a tagok határán.

3) A szavak kettévágása oly módon, hogy a metszet helye után hosszú szótag következzék.

4) Egy-egy ütem kivételes megnyújtása vagy megkurtítása.

5) A szavak kettévágása oly módon, hogy a metszet helye után rövid szótag következzék („az ütemhatár teljes megszüntetésének feltételes engedménye").[10]

Második megközelítésben a fenti szempontokat próbáljuk érvényesíteni. A dallamoktól ezúttal is eltekintünk (annak ellenére, hogy a szerzőpáros szerint a dalszövegek valódi ritmusa „csak eredeti, énekelt formájukban tárulhat fel"[11]). Vizs-

[7] Szepes Erika—Szerdahelyi István i.m. 19.
[8] I.m. 20.
[9] I.m. 373.
[10] A magyar ütemhangsúlyos verselésnek a Szepes Erika — Szerdahelyi István szerzőpáros szerinti újabb fejleményeire: a [háromelemű] kétvariációs, a kételemű kétvariációs, valamint a kételemű [négyvariációs] ütemmozaikra itt nem térünk ki.
[11] I.m. 393.

gálódásainkat viszont szükségképpen kiterjesztjük a népdalszövegeknek nemcsak az első, hanem valamennyi strófájára, de csak az izometrikus strófákra, mert a heterometrikus strófák feltehetően amúgy is szabadversnek minősülnének.

Szepes Erika és Szerdahelyi István könyvéből nem derül ki egyértelműen: milyen egységekben számolandó a szabályoktól való eltérés megengedett aránya. Egyik szövegrészletükben[12] ütemeket és sorokat, másik szövegrészletükben[13] pedig ritmusegységeket és képleteket említegetnek. Ezért tartjuk szükségesnek megjegyezni, hogy számításaink alapegységéül mi a sort választottuk.

Ha csak az ütemhatárokra vonatkozó előírásokat vesszük figyelembe, akkor 183 izometrikus népdalszövegben 27 sorféleséggel találkozunk, a következő csoportonkénti megoszlásban:

	I/1	I/2	II	Összesen
6	22	14	—	36
7	1	1	—	2
8	4	2	1	7
3/3	1	—	1	2
4/2	1	—	—	1
4/3	4	3	1	8
4/4	23	10	4	37
4/5	1	—	—	1
4/6	3	4	9	16
4/7	6	2	3	11
5/5	1	—	—	1
6/3	—	1	—	1
6/6	6	1	7	14
3/3/3	1	—	—	1
4/2/3	1	—	1	2
4/2/5	1	—	—	1
4/3/3	5	—	—	5
4/3/6	1	—	—	1
4/4/2	—	—	1	1
4/4/3	10	1	16	27
4/4/6	—	—	2	2
4/4/7	—	—	1	1
6/4/4	—	—	1	1
4/3/3/3	—	—	1	1
4/3/4/2	1	—	—	1
4/4/4/2	—	—	1	1
4/4/4/3	—	—	1	1
Összesen	93	39	51	183

Ha az ütemél szabályaira is figyelünk (már amennyire ezt az üteméli hangsúlytalan viszonyszók kijelölésének nem eléggé megnyugtatóan körvonalazott követelménye lehetővé teszi), akkor az eredmény megváltozik:

	I/1	I/2	II	Összesen
6	20	13	1	34
7	4	1	1	6
8	18	9	2	29
9	—	—	1	1
10	3	1	4	8
11	7	2	4	13
12	4	—	—	4
15	—	—	2	2
3/3	1	—	—	1
4/3	1	2	—	3
4/4	7	2	2	11
4/5	1	—	—	1
4/6	3	1	5	9
4/7	4+3*	—	8	15
6/3	2	1	—	3
6/5	1	—	—	1
6/6	2	1	6	9
7/3	1	—	—	1
7/6	1+1*	—	—	2
8/3	3*	—	3	6
8/6	—	—	2	2
4/3/3	1	—	—	1
4/3/6	1*	—	—	1
4/4/2	—	—	1	1

[12] I. m. 155—6: „Az ütemhangsúlyos verselésben végzett vizsgálataink alapján úgy látjuk, hogy itt az ütemeknek kb. 70—75%-a kell hogy szabályos legyen, s ha a sorok ennél nagyobb százalékában elmarad a sormetszet és üteméli hangsúly, akkor az ütemtagolódás már objektíve nem érzékelhető".

[13] I.m. 377: „[...] a szabadságok [...] csak olyan arányok között megengedettek, amelyek biztosítják azt, hogy a ritmus egyértelműen felismerhető legyen. Számításaink szerint ez az arány a szóban forgó ritmusegységek 25—30%-a [...] Amikor a képlettől eltérő ütemek aránya átlépi ezt a határt, a szöveg objektíve megszűnik licenciás ütemhangsúlyos vers lenni, s szabadverssé változik."

4/4/3	–	1	4		5
6/4/4	–	–	1		1
7/4/2	1*	–	–		1
4/3/3/3	–	–	1		1
4/4/4/2	–	–	1		1
Összesen	90 – 5*	34	49		173 – 5*

A 29 sorféleség közül mindössze 18 egyezik az előző táblázat soraival, 11 pedig eltérő sorváltozat. (Igaz, a *-gal jelölt esetekben alternatív ütemzési lehetőségekkel is számoltunk.) A 183 népdalszöveg közül 15 minden további nélkül szabadversnek minősült. De alighanem szabadversnek tekinthetjük azt a 27 szöveget is, amely 9 szótagon felüli „ütemekből" áll.

A teljesebb áttekintés kedvéért egyesítsük a „hagyományos" ütemzésű izometrikus sorfajokat a fenti két táblázatban szereplő sorváltozatokkal:

		I/1		I/2		II	
4/2	6	22	20	14	13	–	1
	3/3	1	1	–	–	1	–
	4/2	1	–	–	–	–	–
4/3	7	1	4	1	1	–	1
	4/3	4	1	3	2	1	–
4/4	8	4	18	2	9	1	2
	4/4	23	7	10	2	4	2
3/3/3	6/3	–	1	–	–	–	–
	3/3/3	1	–	–	–	–	–
4/2/3	9	–	–	–	–	–	1
	6/3	–	1	1	1	–	–
	4/2/3	1	–	–	–	1	–
4/3/3	10	–	1	–	–	–	–
	4/6	1	1	–	–	–	–
	7/3	–	1	–	–	–	–
	4/3/3	3	1	–	–	–	–
4/4/1	4/5	1	1	–	–	–	–
4/4/2	10	–	2	–	1	–	4
	4/6	2	2	4	1	9	5
	4/3/3	2	–	–	–	–	–
	4/4/2	–	–	–	–	1	1
4/4/3	11	–	7	–	2	–	4
	4/7	6	4+3*	2	–	3	8
	8/3	–	3*	–	–	–	3
	4/4/3	10	–	1	1	16	4
3/2/3/2	5/5	1	–	–	–	–	–
3/3/3/3	12	–	1	–	–	–	–
	6/6	1	–	–	–	–	–
4/2/4/1	6/5	–	1	–	–	–	–
	4/2/5	1	–	–	–	–	–
4/2/4/2	12	–	3	–	–	–	–
	6/6	5	2	1	1	7	6
4/2/4/4	6/4/4	–	–	–	–	1	1
4/3/3/3	4/3/3/3	–	–	–	–	1	1
4/3/4/2	7/6	–	1+1*	–	–	–	–
	4/3/6	1	1*	–	–	–	–
	7/4/2	–	1*	–	–	–	–
	4/3/4/2	1	–	–	–	–	–
4/4/4/2	8/6	–	–	–	–	–	2
	4/4/6	–	–	–	–	2	–
	4/4/4/2	–	–	–	–	1	1
4/4/4/3	15	–	–	–	–	–	2
	4/4/7	–	–	–	–	1	–
	4/4/4/3	–	–	–	–	1	–

A 18 „hagyományos" ütemzésű sorfajnak összesen 38 sorváltozat felel meg. De csak 7 olyan sorfajt említhetünk, amelyik azonos tagolással valamennyi értelmezési csoportban előfordul. Ezek a következők: 4/3, 4/4, 4/3/3, 4/4/2, 4/4/3, 4/3/3/3 és 4/4/4/2.

*

A „magyaros" vers gyakorlati megközelítésének módozatai közül a „hagyományos" eljárás nemcsak egyszerűbbnek, hanem természetesebbnek is tűnik. Ez nem utolsósorban azzal magyarázható, hogy a „hagyományos" eljárás változatait számos verstaníró népszerűsítette, többé-kevésbé meggyőző példák felsorakoztatásával és többé-kevésbé megszívlelendő rész-megfigyelések leírásával befolyásolva ritmusérzékelésünket.

A magyar verstan válságos helyzetében a feladat szerintünk nem a korábbi eredmények globális elvetése és valamiféle „vadonatúj" elmélet megalkotása, hanem a megfelelő példaanyagon ellenőrzött rész-megfigyelések egyeztetése és az egyeztetésből adódó következtetések megfogalma-

zása volna. Ily módon, feltehetőleg, nemcsak a vitás ütemezések kérdésének, hanem — a többi közt — a nyomaték komplex fogalmának a megnyugtató tisztázására is sor kerülhetne.

A magyar népdaltípusok szövegére irányuló vizsgálódásainkkal (amelyek nyilván több vonatkozásban is korrekcióra szorulnak) az említett feladatok megoldását szeretnők siettetni.

MÓZES HUBA
Institutul de lingvistică şi istorie literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviţă nr. 21.

METRICA VERSULUI POPULAR

(Rezumat)

Bazat pe analiza celor mai caracteristice texte de cîntec popular maghiar (de stil vechi, tranzitoriu şi nou), studiul încearcă să sistematizeze varietatea de versuri utilizate în strofe izo- şi heterometrice, oferind astfel repere noi pentru clarificarea unor mult disputate probleme de teorie a versificaţiei maghiare.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXVI. évf. 1982. 1—2. szám

A HELYNEVEK NÉPETIMOLÓGIÁS VÁLTOZÁSAIRÓL

1. A magyar szakirodalomban a népetimológiával foglalkozó tanulmányok száma mindmáig eléggé csekély, ami főként azzal magyarázható, hogy a kutatók — különösen századunk közepe tájáig — ezeket az alakulatokat a nyelv vadhajtásainak tekintették, melyeket irtani kell, és nem népszerűsíteni. Újabban viszont azért hanyagolták el vizsgálatukat, mert úgy vélték, hogy a népetimológiás úton létrejött képződmények nem rendszerezhetők, mert egymástól egészen eltérő módon keletkeztek (vö. Kálmán Béla, *A népetimológia: Az etimológia elmélete és módszere*. Bp., 1976. 166).

Az eddigiekben a kérdés általános bemutatásának Náday Pál (*A magyar népetimológia*., Bp., 1906), Horger Antal (*A nyelvtudomány alapelvei*. Bp., 1926. 47—9), Dengl János (*Magyar nyelvhelyesség és stílus*. Bp., 1937. 41—5), Kovalovszky Miklós (NyTudÉrt. 58. sz. 244—9) és Kálmán Béla (i. m. 165—9) szentelt tanulmányt vagy értekezett a jelenségről. A helynevek népetimológiás változásait Kúnos Ignác (Nyr. XIII, 346—51; 487—92; 533—9), Benkő Loránd (*A Nyárádmente földrajzi nevei*. Bp., 1947) és Kálmán Béla (*A nevek világa*. Bp., 1967. 192—9) vizsgálta tüzetesebben. Benkő egy vidék (a Nyárádmente) népetimológiás alakulású neveinek kitűnő rendszerezését adja, Kálmán pedig a nyelvterület különböző részeiről összegyűjtött helynévanyagból mutat be egész sor érdekes, népetimológiával létrejött nevet.

2. Az alábbiakban, a kérdés történetével kapcsolatos problémák érintése után megkísérlem (Benkőhöz hasonlóan) Nyikó menti gyűjtésem anyagára támaszkodva, néhány, a helynevek népetimológiás változásait érintő következtetés levonását, s az ilyen módon keletkezett helynevek rendszerezését. Igaz ugyan, hogy megállapításaimat egy aránylag kis terület (21 falu) névanyagának ismerete alapján fogalmaztam meg, mégis — eddigi tapasztalataim szerint — úgy látom, hogy egy ilyen kisebb, zárt tájegység névanyaga is számos lehetőséget kínál olyan általánosabb következtetések levonására, melyek a magyar névadási szokásokra mindenütt érvényesek.

3. Köztudott, hogy a közösség valamely terület megnevezésekor annak legfeltűnőbb vonásait (alak, nagyság, növénytakaró stb.), az ember számára hasznos vagy haszontalan voltát, vagy a tájban végbement eseményeket tartja szem előtt. A névadók a köznevek közül azokat emelik tulajdonnevekké, amelyek a legjobban kifejezik a megnevezendő földrajzi objektum számukra legfontosabbnak tartott tulajdonságát. Ekként születtek például a Nyikó menti falvakban a *Meszes* (Ke,

Ko[1]), a *Vörös-főd* (Va), a *Vágott-óudal* (Mf), a *Lencsés* (Rf), a *Messzelátó-domb* (Szl) nevek. De gyakran előfordul, hogy egy tájrész megnevezésére nem köz-, hanem tulajdonnevet használnak föl: *Pozson* (Szl), *Senyőli* (Bo), *Vászoj* (Sf), *Boga* (Me), *Szőllygyörné* (Pf), *Szász Istán* (Ka). E nevekben szoknak a családoknak vagy egyéneknek a neve vált helynévvé, amelyek vagy akik a névadás idején a terület birtokosai voltak.

Születésekor minden név a fönnálló terep- vagy birtokviszonyokat (ritkábban más jellegzetességeket) tükrözi, eredetileg, elsődlegesen tehát egyetlen földrajzi objektum sem nevezhető meg népetimológiás úton, ez kizárólagosan másodlagos névadási mód (vö. Benkő i. m. 42—3). Népetimológiás változás csak egy már régen meglévő, a névadó közösség előtt valamilyen okból eredeti köznévi jelentését elvesztett nevet érinthet, tehát olyant, amely szónévből [köznévi jelentése a közösség előtt világos: Óudal (Ka)] jelnévvé [köznévi jelentését már nem ismerik, csakis identifikálásra szolgál: Sárizsa (Mf)] válik. (A szó- és a jelnévre vonatkozóan l. J. Soltész Katalin, *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Bp., 1979. 31.) A lakosság az ilyen, számára az azonosításon kívül semmit nem mondó helynevet — ha nem tudatosan is, de — a világos köznévi jelentésűek mintájára újra „értelmesíti", hangalakjához új köznévi jelentést kapcsol, ismét szónevesíti. Így a jelentés és a hangalak közötti viszony helyreáll ugyan, de a keletkezett új név jelentésbelileg és sokszor alakilag is egészen messzire eltávolodik az eredetitől.

4. E változások nem egyik pillanatról a másikra, hanem hosszú idő elteltével és több szakaszban mennek végbe: 1. a név köznévi jelentését mind kevesebben és kevesebben ismerik; 2. köznévi jelentését elvesztve jelnévvé válik az egész közösség számára; 3. hangalakja megváltozik (de néha változatlan marad); 4. az új hangalakhoz új köznévi jelentést kapcsolnak; 5. a régi hangalakú jelnév egy ideig párhuzamosan él az újonnan létrehozott, hangalakjában és köznévi jelentésében egyaránt megváltozott névvel (mely most már ismét szónév); 6. a közösség, éppen azért, mert az új szónév köznévi jelentése világos előtte, a névhasználatban ezt részesíti előnyben, s bizonyos idő múltán kizárólagosan ezt használja, az eredeti név pedig teljesen feledésbe merül.

Meg kell jegyeznünk, hogy a fönti fejlődési szakaszok sorrendje nem jelent mindig időbeni egymásutániságot is, valamint azt, hogy a két első szakaszban végbemenő változások nem mindig (sőt az esetek többségében egyáltalán nem) vezetnek népetimológiás módosuláshoz. Számos helynév megreked a köznévi jelentésvesztettség fokán. Ez a két első fejlődési fokozat azonban előföltétele minden népetimológiás változásnak, enélkül (népetimológiával) új név nem jöhet létre.

A Nyikó mentén gyűjtött anyagomból mind a hat fönti fejlődési fokozatra számos példát idézhetek. Az első szakaszban (melyre a köznévi jelentés mind szűkebb körre való korlátozódása jellemző) van ma egész sereg növénynévből vagy növényzeti köznévből alakult helynevünk: *Szögeskalács* (Cs), *Tóutrépa* (Szm) stb. Ugyanebből a névcsoportból a teljes jelnévvé válás fokára jutott a *Barkóuca* (Me), a *Hájagos, Hájogos* (Rf) stb. név. (Persze, az egyáltalán nem biztos, hogy ezek a nevek mind népetimológiás változáson fognak átesni, de a bemutatott változásokkal ennek lehetősége megteremtődött.)

Hogy a következő fejlődési szakaszban (3.) a jelnevesült neveknek (vagy azok valamely elemének) a hangalakja az eredetihez képest mennyire megváltozhat, arra igen jó példa a *Fas-tóu, Flas-tóu, Falas-tóu* (Szm) név, mely Kriza Vadrózsák című művében még *Fuvas-tó*-ként fordul elő [fu(réce) 'csörgőréce, vadkacsa'].

Később (4.) a hangalakjukban is megváltozott helynevekhez a közösség új jelentést kapcsol. Így történt ez a *Fas-tóu, Flas-tóu* esetében is, melynek előbbi változata a 'fás tó', az utóbbi pedig a 'fallal körülvett állóvíz' jelentést kapta. De hogy a köznévi jelentés még egyértelműbb legyen, a már egyébként is megváltozott hangalakot a *fal 'wand'* szó hangalakjához igazították, s ekként lett az egykori *Fuvas-tó*-ból *Falas-tó*.

A régi és az új, népetimológiás úton létrehozott név együttélésére (5.) csupán a *Nyirös-orju — Nyirös-sorju* (Pf), *Bog avasa — Boga vasa* (Ke) névpárokat

---

[1] A 21 Nyikó menti falu névrövidítésének föloldása: Be = Bencéd, Bo = Bogárfalva, Cs = Csehétfalva, Fl = = Farkaslaka, Ka = Kadács, Ke = Kecset, Kf = Kisfalud, Kk = Kiskede, Ko = Kobátfalva, Me = Medesér, Mf = Nyikómalomfalva, Pf = Székelypálfalva, Rf = Kugonfalva, Sf = Siménfalva, Szk = Székelyszentmiklós, Szl = Szentlélek, Szm = Székelyszentmihály, Tf = Tarcsafalva, To = Tordátfalva, Va = Firtosváralja. — A történeti adatokat Szabó T. Attila professzornak ez úton köszönöm.

említjük, melyek esetében az új névnek még nem sikerült a közösség minden tagjának névhasználatából a régit egészen kiszorítania. (Igaz, hogy ez csupán néhány év kérdése, mert az eredeti alakok ma már csak egy-két koros ember névkincsében találhatók meg.)

A folyamat az új névnek a régi fölötti teljes győzelmével zárul (6.), és sok esetben az elsődlegesen létrehozott nevek rendszerétől egészen elütő neveket eredményez: *Nagy ártánnya* (Ko), *Visz tója* (To) stb.

5. A Nyikó mente helynévanyagában elég tekintélyes azoknak a neveknek a száma, melyekről első pillantásra meg lehet állapítani, hogy népetimológiás változással születtek, még akkor is, ha vélekedésünk igazolására nem állanak rendelkezésünkre történeti adatok. Az átalakulásra következtetni tudunk abból, hogy 1. a név valamilyen szempontból olyan névelemeket tartalmaz, melyek az illető vidék többi neveiből hiányoznak; nem sorolható be a területen (vagy a magyar nyelvterület más részein ismeretes) névtípusokba stb.], nem illik bele a vidék helynévrendszerébe. Az *Új telke* (Ko) név például egészen biztosan ekként keletkezett, mert a magyar névadásban sem itt, sem másutt nem szokásos a személynévmások használata; 2. az új név mellett még él a régi, az eredeti (erre előbb már idéztünk példát); 3. a név mindenik tagja világos köznévi jelentést hordoz, de együttes jelentésük abszurd: *Sóus-alma* (Ka), *Visz tója* (To); 4. a név teljesen „értelmetlen", egyelőre a szakirodalom alapján sem tudjuk jelentését megfejteni: *Sárizsa* (Mf, Szm); 5. az adatközlők utalnak az idősebbektől hallott, a név keletkezésével kapcsolatos magyarázatokra. A *Nagy ártánnya* (Ko) névről például megjegyezték, hogy az öregek elbeszélése szerint ez valamikor Nagy ortványa volt, s ebből keletkezett a mai alak. E magyarázat (véleményem szerint) helytálló, de az ilyen jellegű népi névfejtéseket nagyon óvatosan kell kezelni, mert legtöbb esetben csak a nép képzelőerején alapulnak.

6. A föntiek előrebocsátása után megpróbáljuk rendszerezni vidékünk névetimológiával keletkezett alakulatait.

Itt kívánom megjegyezni, hogy nem soroltam a népetimológiás úton létrejött nevek közé azokat, melyeknek egyes elemei csak igen kis mértékben térnek el az eredeti hangalaktól, s jelentésük nem változott, valamint azokat, melyekhez jelnévvé válásuk után a közösség nem kapcsolt új jelentést. Az osztályozás elkészítésekor azokat a neveket sem vettem figyelembe, melyeknek két eleme vonódott össze eggyé, de ma is minden helybeli előtt világos a név eredete /*Sótra-hágóu*, *Sóutra-hágóu* (< *Só utra-hágó*) (Pf)/.

6.1. Attól függően, hogy a népetimológiás változáskor a név hangalakja vagy jelentése módosul-e, két nagy csoportba soroljuk őket:

a) csak a név közszói jelentése változik, a hangalak a régi marad, vagy csak igen kis mértékben módosul;

b) mind a jelentése, mind a hangalakja megváltozik.

6.2. Az eredeti név alakja nem (vagy csak kis mértékben) változik, de új közszói jelentést kapcsolnak hozzá.

A *Baksa-fű* (Fl), *Bük-fű* (Fl, Ke), *Patak-fű* (Fl, Mf), *Szász-fű* (Be) nevek nyelvjárási *fű* 'folyóvíz forrása, a forrás körüli terület' alakja nem változott ugyan, de egykori jelentése kiveszett, s a helybeliek jó része ma már az alapelemhez a 'Gras' jelentést kapcsolja.

A mai bencédi *Kürtös* valamikor minden bizonnyal Kürtős lehetett, s olyan területet jelölt, melyet minden oldalról sűrűn növő fák, bokrok vettek körül, s csak egy szűk, szinte alagútszerű nyílás vezetett át rajta. (Ugyanilyen szemléleti alapon jött létre újabban Kápolnásfalu határában a *Cső* nevű hely is.) Miután a terület növénytakarója az irtások nyomán megváltozott, a Kürtős névbe a 'trombitás' jelentést kezdték beleérezni, s mivel a szó hosszú ő hangja nem illett az új jelentéshez, időtartamát módosították (de előfordulhatott, hogy előbb a szóvégi ő hang rövidült meg s csak azután kapcsolták hozzá az új jelentést).

6.3. A név hangalakja és közszói jelentése is megváltozik. Míg az előző csoportba alig néhány nevünk tartozik, ide besorolható a népetimológiás alakulatok legnagyobb része.

6.3.1. A változás csak az alapelemet érintette. A Nyikó mentén az ilyen változások a legközönségesebbek, számuk messze fölülmúlja azokét, melyeknek csak meghatározó elemük módosult. Hogy ennek mi lehet az oka, arra

egyelőre nagyobb számú és különböző vidékekről származó adat hiányában válaszolni nem tudunk.

A *Zavaros* (Be) névről igen könnyű megállapítani, hogy szóhatárvesztéssel keletkezett a régi *Avaros* (1797: *Avaroson*) alakból, miután 'kiszáradt fűvel borított mező, terület' jelentése a beszélő közösség tudatából teljesen kiveszett.

A ma *Parasztya* (Bo, Szl) névvel illetett területet egykor a szl. *prasna* 'köles' növénynévből származó *Prasznya-féle névvel jelölhették (vö. Kniezsa: MNny. IV, 205.). Az idegen eredetű név jelentését a lakosság nem ismerte, alakját viszont igyekezett a tőle megszokott nevekéhez igazítani. Így jött létre a *Parasznya, majd a *Parastya* (mely egy-két idős szentléleki és bogárfalvi adatközlő ajkán még ma is él a *Parasztya* mellett), s végül a *Parasztya*, melyben a helyi lakosok közül számosan a *paraszt* köznév birtokos személyragos alakját vélik fölfedezni.

A *Visz tója* (To) egykor Víz túlja (1797: Viz Tuján) volt, de mivel a *túl* alapelemet a helynevekben csak igen ritkán használták (a Nyikó mentéről több ilyen adatot idézni nem is tudunk), a tordátfalviak egy idő után már nem érzékelték benne a 'túlsó part' jelentést, a szó így köznévi jelentését vesztette, ami az alapelem hangalakjának módosulásához vezetett. Előbb az *-lj-* hangkapcsolat *j*-vé hasonult. Ezt a fejlődési fokot tükrözi az 1797-es adat, majd a hangalak és a jelentés harmóniájának megteremtése az *ú*-nak *ó*-vá való alakításával történt meg. Így született a *Visz tója*, melynek népetimológiás alakulását teljesen abszurd jelentése is bizonyítja.

A *Gyakor-máj* (Cs) is a föntihez hasonló alakulás, mely eredetileg a *mál* 'napsütötte meleg oldal, oldal' alapelemre épült. Mivel e szót közszavaink között a helyiek már nem tartják nyilván, a hangalak változásával teremtődött *máj* alapelemhez a 'Leber' jelentést kötik.

A *Kerek-pont, Kerek-pom* (Szm, Tf) névben, a történeti források tanúsága szerint, a *ponk* 'kisebb talajkiemelkedés, domb' szó elferdült formája őrződött meg. A *ponk* köznévi jelentésének elhomályosulása a Nyikó mente egyes falvaiban a XIX. sz. első felében már le is zárulhatott, mert a XIX. századtól (legalábbis a tőlünk ismert forrásokból) kizárólag a Kerek-pont, Kerek-pom névalakokra idézhetünk példát [XVII. sz. közepe: *Kerek ponkban* (Szm); 1701: *A Kerek Ponkbali*... föld (Tf); 1781: *Kerek Ponkba(n)* (Tf); 1834: a *Kerek pont* (Tf); 1864: *Kerek pom* (Tf); 1902: *Kerekpom* (Szm)]. A *ponk* > *pont, pom* átalakulás valószínűleg annak hatására történhetett, hogy a köznévi jelentését vesztett *ponk*ban, mivel hangalakja csupán egyetlen hangban tér el tőle, a 'Punkt' jelentésű *pont, pom* szó elferdült alakját vélték benne fölfedezni, hangalakját önkéntelenül is kiigazították.

A *Dinye bűze* (Cs) első pillantásra elárulja népetimológiás alakulását, mivel a magyar helynévadásban a *növénynév + illatnév* típus nem szokásos, s az 1797-ből származó *Dinnye Berczi* adatunk alá is támasztja a népetimológiás keletkezéssel kapcsolatos föltevésünket. Mikor a 'kisebb talajkiemelkedés' jelentéssel is bíró *bérc* e jelentésében elhomályosult, a népetimológia a szilárd jelentésre nem támaszkodó alapelemet tetszése szerint formálhatta. A *bűz* ezen a területen (és általában a Székelyföldön) nem 'kellemetlen szag', hanem általában 'illat, szag' jelentésben él, s így a dinnye meghatározó elemhez könnyen társítható volt.

A *Sás sorja* (Tf), *Nyírös-sorju* (Pf) nevek mellett élő *Sás orja* és *Nyírös-orju* (melyeket ma már alig-alig ismernek) régebbi alakok világosan bizonyítják, a két első név népetimológiás származását. Mindkettő eredeti alapeleme az *orj* 'hosszan húzódó, éles hegygerinc' térszínformanév volt, mely ma ebben a jelentésében területünkön már nem él (kizárólag a sertés gerinctáji részét nevezik még így, s a belőle készült ételt orjalevesnek), s ez tette lehetővé, hogy benne a *'sor'* vagy a *'sarjú'* jelentést érzékeljék.

A mai kecseti és kisfaludi *Boga vasa* egykor az *avas* 'hatalmas, régi fákból álló régi erdő' alapelemre épült (1607: *Baga avasa*). Az *avas* köznévi jelentésének kiveszése után a nép az alapelemben a *vas* szót vélte fölfedezni. Népetimológiás eredetét az is mutatja, hogy *személynév + fémnév* típus a magyar helynévadásban nem szokásos.

Az *Inc-alma* (Cs) és a *Sós-alma* (Ka) a halom személyragos *halma* alakjából (1797: *Sos halmaban*) vált a mai, növényt jelölő *almává*. E nevek népeti-

mológiás fejlődésének lehetőségét a *ch*, *sh* hangkapcsolat *h*-jának kiesése teremtette meg. Az alakilag megváltozott nevek alapelemét a közösség az *alma* növénynévvel azonosította. Míg az *Inc-alma* meghatározó elemében ma is könnyen fölismerhető az *Ince* családnév (amit az adatközlők hangsúlyoztak is), addig a *Sóys-alma* meghatározó elemét már senki sem véli családnévnek, s hozzá a 'sóval ellátott' jelentést fűzi. Ez a név tehát szerkezetileg is teljes mértékben átalakult: az eredeti személynév + felszínnév típus helyébe a valamivel való ellátottság jelölése + növénynév típus lépett.

Szintén az *sh* hangkapcsolat *h*-jának kiesése nyomán jöhetett létre a mai *Magyarós áttya* (Mf) nevünk az eredeti *Magyarós hátjá*ból (A nevet 1957-ben még ebben az alakjában jegyezték föl.).

A *Szödrösi-lak* (Va), *Dömös laka* (Ke, Pf), *Díjőy laka* (Tf), *Bonda lakja* (Pf) nevek valamikor kivétel nélkül a *lok* 'vízparti füves terület, kaszáló, rét' alapelemre épültek (1622: *Dioloka*, 1902: *Dió-loka;* 1729: *Dömös lokán*, 1861: *Demeslokán*), napjainkban viszont minden helybeli a 'valakinek a háza, épülete' jelentést kapcsolja az alakilag megváltozott alapelemhez. Ezeknek a népetimológiás változásoknak a létrejöttében minden bizonnyal jelentős szerepet játszott az analógia: alakulásukhoz mintaként a *Farkaslaka* helységnév szolgált, melyet mindenki ismert és helyesnek fogadott el, de nem kizárt, hogy az ugyanígy fölépülő *Zetelaká*nak is szerepe lehetett a *lok* > *lak* változásban.

A *Kata-szó* (Be) alapelemében napjainkban minden bencédi a *szó* 'Wort' jelentést látja, s nem az *aszó* térszínformanevet., melynek jelentését különben ma már nem ismerik.

Ebbe a csoportba tartozik a *Kovác Cine* (Fl) név is, melyet a farkaslakiak közül többen családnév + ragadványnév kapcsolatának tartanak. Az eredeti névnek azonban semmi köze nem volt a személynevekhez: **Kovács szene* alakban és 'a falusi kovácsműhely számára szenet égető hely' jelentésben élt. A *Kovács szene* > *Kovács Cine* változásra farkaslaki adatot idézni nem tudunk, de ez a fejlődés Magyardécsén is végbement, s néhány ottani adat alátámasztja vélekedésünk helyességét: 1744: *Kovács szene;* 1720: *Kovács szine* [Joó Tamás István, *Magyardécse helynevei*. Államvizsgai dolgozat (kézirat). Kolozsvár, 1976. 68.]. Ez utóbbit már csak egy lépés választja el a farkaslaki Kovác Cinétől.

6.3.2. A névben végbement változás csak a meghatározó elemet érintette. E névcsoportba kevesebb név sorolható, mint az előzőbe.

Az *Agyi-magyaró* (Ko) szokatlanságánál fogva azonnal elárulja, hogy népetimológiás fejlődés eredményeként keletkezett, de eredeti alakját csak a történeti forrásokból sikerült rekonstruálnunk. A név a XVIII. század fordulójáról (1695/1717) *Árva Magyaroban* alakban maradt fönn, ami világosan mutatja az eredeti névadási szemléletet: a helyet egy rajta magányosan álló mogyoróbokorról nevezhették el (de az sem lehetetlen, hogy egy mogyorófajtáról). A köznévként ma is használatos *árva* meghatározó elem változásához a növényzeti viszonyokban beállott változás vezethetett. Ma a hangalakjában a fölismerhetetlenségig átalakult meghatározó elemhez a 'fekvőhely' jelentést fűzik. A név a minőségjelölés + növénynév típusból a bútornév + növénynév típusba került, amely elsődleges keletkezésű neveink típusai között előfordulni nem szokott.

A *Nyire-szög* (Fl) egykor *Nyires-szög* lehetett, de miután az *ssz* hangkapcsolatból az *s* kihullt, a közösség a meghatározó elem megmaradt részét a *nyir* birtokos személyragos alakjának látta, s a 'valakinek a nyire' jelentést társította hozzá. Ehhez a névalakuláshoz valószínűleg hozzájárulhattak a *Bálinté kertye* (Fl)-féle alakok is.

A farkaslaki *Méfa tövisse* két olyan elem kapcsolatából áll, melyek egyáltalán nem illenek egymáshoz, egy fa ugyanis semmiképpen sem lehet mély. Habár a történeti forrásokban a régi alakjára vonatkozó adatokat nem sikerült találnunk, mégis — szokatlansága és abszurd jelentése miatt — biztosak lehetünk népetimológiás alakulásában. Ebben a meggyőződésünkben megerősít a szájhagyomány is, mely szerint a területet a nagyapák még *Méhesfa törissének* nevezték. A második szótag kiesése után a meghatározó elemhez a 'mély' jelentést társították.

A fönti névhez hasonlóan népetimológiás úton született az *Ólj telke* (Ko) helynév, a magyarban ugyanis személyes névmással nem hoznak létre földrajzi nevet. Eredeti alakjára vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal, de szinte bizonyosra vehető, hogy az **Ór telké*-ből keletkezhetett.

A *Gyapju-hajlás* (Fl) névnek egykor semmi köze nem volt a gyapjúhoz, 1864-ben és 1900-ban még *Gyepjü-hajlás* alakban jegyzik föl. (A *gyepjü* a *gyepű* alakváltozataként több Nyikó menti faluban élt, s néhol még ma is megtalálható köznévként is.) A határbeli gyepük eltűnése után lassan-lassan az emberek tudatában elmosódott a megnevezés egykori indítéka, s a *gyepjü* meghatározó elemnek számukra többé nem volt meghatározott fogalmi tartalma. Így történhetett, hogy az alaki hasonlóság miatt jelentését a *gyapjú* szóéval hozták kapcsolatba, s magas magánhangzóit mélyekkel cserélték föl. Ez a folyamat vezethetett a *Gyapju-hajlás* megszületéséhez.

A *Fas-tóy, Flas-tóy, Falas-tóy* (Ko, Szm), szintén ide sorolható nevek keletkezéséről már előbb szólottunk.

Nyikó menti névgyüjteményemben egy olyanra is akadtam, melynek egykori személynévi meghatározó eleme népetimológiás úton köznévivé alakult, de egy olyanra is, melyben ennek a változásnak éppen az ellenkezője figyelhető meg. A malomfalvi *Jászoj mege, Jászoj óudala, Jászoj teteje* nevek bizonyosan a Vászoly személynevet őrzik. Ez annál is valószínűbbnek látszik, mivel a Malomfalvától nem messzire fekvő Siménfalva helynevei között a *Vászoj*-t ma is megtaláljuk. E névnek a személynevek közül való kiveszése vezetett hangalakjának megváltozásához, melybe ma az 'állatok etetésére szolgáló takarmánytartó' jelentést érzik bele.

A táj egykori képének megváltozása teremtett lehetőséget a mai siménfalvi *Árpát-szög* létrejöttéhez. A név meghatározó elemében minden helybeli az *Árpád* személynevet véli fölfedezni. Ha nem rendelkeznénk néhány rá vonatkozó fontos történeti adattal, akkor azt hihetnők róla, hogy elsődleges alakulású, és igen fiatal lehet, mivel a régi Árpád személynevünket csak a múlt század második felében elevenítették föl, akkor terjedt el rohamosan keresztnévként. Az egykori adatok azonban világosan bizonyítják, hogy a terület nevét nem az Árpád személynévről, hanem a huzamosabb ideig rajta termesztett árpáról nyerte: 1693: *Arpás szegb(en)*; 1761: *Arpás szeg*. A fordulós gazdálkodási rendszer bevezetése után azonban az illető területen — akárcsak a határ más részein — az egymást követő években nem termesztettek többé ugyanazt a növényt, s így vált lehetővé, hogy az *árpás* meghatározó elem a siménfalviak tudatában végképp elszakadjon az *árpás* köznévtől, s benne ne az árpa *-s* képzős alakját, hanem a szóban forgó személynevet lássák. Ehhez jelentős mértékben hozzájárult az alaki hasonlóság is (egykor magát az Árpád személynevet is az *árpá*-ból alkották).

6.3.3. A névben végbement változás az alap- és a meghatározó elemet egyaránt érintette. Mindössze négy ide tartozó nevünk van, melyek két alcsoportba sorolhatók.

6.3.3.1. A változás eredményeként jelnévi (köznévi jelentés nélküli) meghatározó elem keletkezett. A mai alakjukhoz másmás fejlődés során eljutott *Zá-laposs* (Nk, Kk) és *Hé-jászój* (Be, Ka, Ko, Szm, Tf) név vonható ide.

A *Zá-laposs* keletkezésekor egyetlen elemből állott. A XVII. század fordulójáról való följegyzések szerint az egykori névadók a *száldob* 'hárs' növénynévvel nevezték meg a Kis- és Nagykede határán elterülő hatalmas erdőt (1600: *Zaldopos, Zal Dobos*). Miután a *száldob* kőszó a használatból kiveszett, hangalakja a nevekben szabadon változhatott. Egy idő múltán eljutott a *Zálaposs* formáig, melyet a kedelek kételemű névnek érzékeltek. Szerintük a név alapeleme a helynevekben igen gyakori *lapos* felszínnév, meghatározó eleme pedig „értelmetlen". Az eredetileg egyelemű, növénynév típusba tartozó névből így teremtett a népetimológia kételemű, a kategorizálhatatlan meghatározó elem + felszínnév típusba tartozó helynevet.

A *Zá-laposs*-sal ellentétben a *Hé-jászoj* eredetileg is két elemből állott: egykori alapeleme az *aszó* felszínnév, meghatározó eleme pedig a *hé* 'meleg' szó volt, tehát 'melegebb éghajlatú patakmeder, melegvizű patak' jelentésben élhetett [1600: *Heazo* (Tf); 1652: Hejazoban (Tf)]. A név mindkét elemének a köszók közül való kiveszése következtében a hangalak megváltozott [1837-ben már a Hev Jaszolyban (Ko) alakot jegyzik föl], s ez utat nyitott a népetimológiás változások bekövetkezésének. Ma az alapelemhez mindenki az 'állatok etetésére szolgáló takarmánytartó' jelentést fűzi, a meghatározó elemhez azonban nem tudnak semmilyen köznévi jelentést kapcsolni, azt mondják: „An nem jelönt sömmit." Ugyanezen adat-

közlőm szerint „A Hé-jászojt azéj neveszték el úgy, me ott ëgy ojam vőügy van, tëjesön jászoj formáju."

6.3.3.2. A változás eredményeként teljes egészében „értelmes" név keletkezett. A ma egyelemű, magas sziklás helyet jelölő *Szernyőke* (Fl) 1642-ben még kételemű névként fordul elő, *Szernyő kő* alakban, s valószínű, hogy valamely itt történt tragikus esemény hívhatta életre. A későbbiekben, az állandó együttes használat következményeként a *kő* alapelemet a *szernyő* meghatározó elem testéhez tartozó kicsinyítő képzőnek kezdték érezni, s alakját is ehhez igazították. Ekként jött létre a mai *Szernyőke* 'retteneteske' népetimológiás név. (Nem lehetetlen az sem, hogy a *szernyő* névelem a szl. *sarne* 'őz' szót őrzi, annál is inkább, mert a *Szernyőke* névvel jelölt sziklás területtől nem messze, Szentlélek és Bogárfalva határának találkozási pontján fekszik a *Parastyá*-nak, *Parásztyá*-nak nevezett földdarab, melynek neve szintén szláv szóból származik.)

A napjainkban kételemű *Cenege-tőű*, *Cinege-tőű*, *Cinige-tőű* név népetimológiás alakulását Szabó T. Attila mutatta ki elsőként, (MNy. LIX, 483—4), s hívta föl a figyelmet arra, hogy a *Cinege-tő* (melynek alapelemében a nép a *tő térszín-formanevet*, meghatározó elemében a *cinege* állatnevet látja), a nyelvterület egymástól egészen távoli részein (Székelyföld, Kalotaszeg, Szilágyság, Somogy megye) ugyanazt a fejlődési utat tette meg (Szabó T. Attila, *Nyelv és irodalom*. Bukarest, 1981. 103—5). (A *Szénégető* > *Cinegető* változás részletes leírását lásd a fönt idézett helyeken.)

7. A népetimológiás alakulású nevek beilleszkedése a névrendszerbe. Dolgozatunknak ebben a fejezetében azt vizsgáljuk, hogy a népetimológiás alakulatoknak néhány lényeges szempontból (fogalmi csoportok; névtípusok; alap- és meghatározó elemek) mennyire sikerül idomulniuk az elsődleges alakulású nevek rendszeréhez.

7.1. Ha a népetimológia teremtette alap- és meghatározó elemek fogalmi csoportjait összehasonlítjuk az elsődleges alakulású nevekével, arra a megállapításra jutunk, hogy ezek egymástól nem sokban különböznek.

Alapelemek:

az elsődleges alakulásúakkal azonos csoportokba tartozók: vízrajzi nevek: tó, zavaros; *felszínnevek:* lapos, tő; *területet jelölő nevek:* át, sor; *nagyságjelölés:* pont; *növénynév:* alma, fű; *növényzeti köznév:* sarjú; *állatnév:* ártány; *építménynév:* jászol, lak; *társadalmi hovatartozást jelölő név:* paraszt, kürtös; *személynév:* Kovác Cine; *tulajdonságjelölés:* szernyőke;

az elsődleges alakulásúaktól eltérő csoportokba tartozók: fémnév: vas; *állatnév:* bűz; *belső szerv neve:* máj; *nyelvi elem neve:* szó.

Meghatározó elemek:

az elsődleges alakulásúakkal azonos csoportokba tartozók: növénynév: nyíre; *növényzeti köznév:* fa, (mély)fa; *állatnév:* cinege; *valamivel ellátottságra utalás:* falas; *építménynév:* jászol; *személynév:* Árpád;

az elsődleges alakulásúaktól eltérő csoportokba tartozók: állati termék neve: gyapjú; *bútornév:* ágy; *személyes névmás:* ő.

kategorizálhatatlanok: zá-; flas.

A népetimológiás keletkezésű alapelemek közül mindössze négy, a meghatározó elemek közül pedig csak három olyant tudunk fölsorakoztatni, mely nem illik bele az elsődleges alakulású névelemek jelentéstani csoportjaiba. A közösség tehát a népetimológiás nevek nagy részében — ha nem tudatosan is — a tőle ismert elsődleges alakulású helynevek fogalmi csoportjaiba nehézség nélkül besorolható elemeket használ.

7.2. Ha a népetimológiás nevek alap- és meghatározó elemeit egymással való szoros kapcsolatukban vizsgáljuk, s azokat a névtípusokat tekintjük át, amelyek e kapcsolatból keletkeztek, azt tapasztaljuk, hogy a fönti kép nem sokat változik: az új nevek többsége az elsődleges nevekével azonos névtípusba tartozik. Megállapításunk igazolására tekintsük át előbb azokat a népetimológiás alap-, majd meghatározó elemű neveket, melyek besorolhatók az elsődleges alakulású nevek típusaiba, utánuk pedig azokat, melyek vidékünkön az elsődleges alakulású nevek típusai között nem találhatók meg.

Az elsődleges alakulású neveknél is szokásos típusok:

népetimológiás alapelemű nevek: vízrajzi név: Zavaros (!); *vízrajzi köznév + vízrajzi köznév:* Vísz tója; *állatnév + felszínnév:* Cinege-tőű; *növénynév + terüle-*

tet jelölő név: Sás sorja, Magyarós áttya; *vízrajzi köznév + növénynév:* Patak-fű; *valamivel ellátottság + növénynév:* Sóus-alma; *helymegjelölés + növényzeti köznév:* Bük-fű (a Bükk önállóan egy terület neve); *növénynév + növényzeti köznév:* Nyírös-sorju; *társadalmi hovatartozást jelölő név:* Kürtös, Parasztya; *növénynév + építménynév:* Dijóu laka; *tulajdonságjelölés:* Szernyőke; *kategorizálhatatlan meghatározó elem + felszínnév:* Zá-laposs; *kategorizálhatatlan meghatározó elem + építménynév:* Hé-jászoj; *családnév + ragadványnév:* Kovás Cine; *családnév + növénynév:* Inc-alma, Baksa-fű, Szász-fű; *családnév vagy elhomályosult személynév + épület- vagy építménynév:* Szödrösi-lak, Dömös laka, Bonda lakja;

népetimológiás meghatározó elemű nevek [azokat a neveket, melyeknek alap- és meghatározó eleme egyaránt megváltozott, az előző csoportban már bemutattam (Cinege-tőü, Hé-jászoj, Zá-laposs, Kovác Cine), tehát itt újra nem sorolom föl]: *növénynév + vízrajzi köznév:* Fas-tóu; *építménynév + felszínnév:* Jászoj mege, Jászoj óudala, Jászoj teteje; *növénynév + alak- vagy helyzetjelölő név:* Nyíreszög;

Az elsődleges alakulású nevekétől eltérő típusok:

népetimológiás alapelemű nevek: alakjelölés + nagyságjelölés: Kerek-pont, Kerek-pom; *családnév + állatnév:* Nagy ártánnya; *családnév + fémnév:* Boga vasa; *női keresztnév + nyelvi elem neve:* Kata-szó; *növénynév + illatnév:* Dínye búze;

népetimológiás meghatározó elemű nevek: valamivel ellátottságra utalás + vízrajzi köznév: Falas-tóu; *állati termék neve + helyzet- vagy alakjelölő név:* Gyapjuhajlás; *bútornév + növénynév:* Ágyi-magyarou; *mélységjelölés és növényzeti köznév + növényzeti köznév:* Méfa tövisse; *személyes névmás + terület jelölő név:* Öü telke.

A bemutatott 28 típusból 18 megegyezik az elsődleges keletkezésű nevek típusaival (ha ide számítjuk azt a kettőt is, amelyben kategorizálhatatlan elemek vannak), s mindössze 10 tér el tőlük. Ez is bizonyítja, hogy a közösséget a régi, az általa jól ismert nevek rendszere jelentős mértékben befolyásolja a népetimológiás változtatások esetében is (még akkor is, ha ezek nem tudatosak).

7.3. A fogalmi csoportok és a névtípusok vizsgálata azt mutatta, hogy a népetimológiás nevek nagy százaléka nehézség nélkül illeszkedik be az elsődleges alakulású nevek rendszerébe, az alap- és a meghatározó elemek összehasonlítása azonban egészen más eredményhez vezet. Nem elég ugyanis, ha például megállapítjuk, hogy a *jászol* alapelem az építménynevek közé tartozik, de föltétlenül azt is meg kell néznünk, hogy az elsődleges keletkezésű nevekben a *jászol* szó alapelemként előfordul-e.

Végül tehát hasonlítsuk össze ebből a szempontból is a névelemeket.

Az elsődleges keletkezésű nevekével megegyező alap- és meghatározó elemek (itt csakis azokat az elemeket soroljuk föl, melyek népetimológiás változással jöttek létre, a kategorizálhatatlan névelemek bemutatásától eltekintünk): *alma, lak, lapos, tó, tő.*

Az elsődleges keletkezésű nevekétől elütő alap- és meghatározó elemek: ártány, ágy, búz, cinege, fal, fű, jászol, kürtös, máj, mélyfa, ő, parasztya, pont (pom), sarjú, sor, szőrnyűke, szó, vas, zavaros; Árpád, Cine,

A föntiek ismeretében levonhatjuk a következtetést, hogy a népetimológiás nevek nagy többsége pontosan beilleszkedik az elsődleges alakulású nevek jelentéstani csoportjaiba. Valamivel nagyobb a két névkategória közötti eltérés a névtípusok tekintetében, de a két névcsoport közötti különbség a maga teljességében csak akkor tűnik elő, ha összehasonlítjuk, melyek azok alap- vagy meghatározó elemek, amelyek a népetimológiás keletkezésű vagy az elsődleges alakulású nevekben egyaránt megvannak, és melyek hiányzanak egyik vagy másik csoport neveiből. Ha egy vidék egyes neveiben olyan névelemekkel találkozunk, melyek merőben elütnek az illető területen szokásosaktól, akkor azonnal föl kell merülnie a népetimológiás keletkezés gyanújának. Még valószínűbb, hogy ilyen változással van dolgunk, ha a kérdéses elem az itt használt alap- vagy meghatározó elemek jelentéstani kategóriáiba sem illik bele, s majdnem teljesen biztosak lehetünk a név (elem) népetimológiás fejlődésében akkor, ha a vidéken szokásos névtípusok valamelyikébe nem sorolható be a vizsgált név. (Persze, teljes bizonyosságot csak a történeti adatok fölkutatása nyomán nyerhetünk.)

8. A népetimológiás nevek képzése és ragozása is eltér a többiekétől, de elegendő számú adat nem áll rendelkezésünkre az ezzel kapcsolatos következtetések

levonására. Az eltérés illusztrálására anyagunkból csak egy-két példát idézünk. Az elsődleges alakulású nevek körében egyetlen olyant sem találhatunk, mely egy köznév *-ka, — -ke* kicsinyítőképzős alakját tartalmazná, viszont megtalálható e képző a *Szernyőke* népetimológiás alakulású névben (Ezt az elemet azonban csak a szinkronikus szempontú vizsgálódáskor minősíthetjük képzőnek, ugyanis tulajdonképp az eredeti kő alapelemnek tulajdonították a kicsinyítő képzői jelentést, s változtatták meg ennek megfelelően alakját is.) Máskor a raghasználat is mutathatja, hogy népetimológiás névvel van dolgunk. A *Parasztya* névben a helyiek ma a paraszt szó birtokos személyragos alakját látják (parasztja), a Nyikó mente elsődleges alakulású nevei között azonban egyetlen olyant sem találunk, melyben birtokos személyragos, társadalmi hovátartozást jelölő név vált volna helynévvé.

TIBÁD LEVENTE
Cluj-Napoca, str. I. L. Caragiale nr. 6—8.

ROLUL ETIMOLOGIEI POPULARE ÎN SCHIMBAREA TOPONIMELOR

(Rezumat)

Autorul a adunat toponimele din 21 de localităţi din Valea Nicoului şi a selectat din acest material bogat pe acelea care au suferit schimbări pe bază de etimologie populară. Fenomenul se constată la o serie de toponime care au pierdut sensul original al apelativelor, care stăteau la baza lor şi care au fost „neinterpretate" de localnici, fapt care a dus şi la schimbarea aspectului fonetic al acestor toponime.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXVI. évf. 1982. 1—2. szám

AZ *IFJÚ* ÉS SZÓCSALÁDJA AZ ERDÉLYI RÉGISÉGBEN

1. Az *ifjú* — az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár adatanyagá-nak tanúsága szerint — az erdélyi régiség gazdag jelentéstartalmú és nagy szócsaládú szókincselemei közé tartozik. SzT.-beli adalékainak szótörténeti tanulmányozása során több észrevétel tehető egykori használatára nézve, a mai nyelvi adatokkal való összehasonlítása alapján pedig nyomon követhetők azok a fontosabb változások, módosulások, amelyek ebben a szócsaládban a XVI. század második felétől végbementek. Az SzT. idevágó adatai és a belőlük kihámozható tanulságok kiegészítik azt a képet, amely a szakirodalomban e szócsaládról a szótörténeti vizsgálatok rendjén kialakult (vö. Kertész: MNy. X, 61—2; Mészöly: MNy. XXIX, 216—7; Pais, IskNyműv. Bp., 1959. 56—7; TESz.; Szabó T.A., AÉ. 208—305).[1]

2. Az SzT. szócikkeiben a címszavak, ragos és jeles alakjaik számos írásváltozatban fordulnak elő. Ezek a következő fontosabb hangtani változatokat tükrözhetik: *idősse-if(fi)ja; ifiasszony, iffijabbik, ifjabbik; iffijacska, ifjacska; ifjan; ifjítás; ifjadik; ifjanc; iffijanta, ifjanta; ifjantába; iffijantan, ifjantan; ifjattan; iffijú(u), ifijú(u), ifjú(u), effijú(u), éfijú(u), iffi, ifi* (rövidítés is); *iffijab(b), ifijab(b), iffijubb, if(f)ib(b); iffijak, ifijak, ifjak; iffijat, ifijat; iffijú(u)ság, ifjúság.*

Igen sok adalékban *ff* fordul elő. Az *ff*-et tartalmazó alakváltozatok az *f*-nek hangzóközi helyzetben történő ikerítődését tükrözik. A XIX. század felé közeledve az ilyen adalékok mindinkább ritkulnak, bár még e században is előfordulnak. Valószínűleg nem egyszer talán az *ff*-es írásváltozatok mögött már nincs is *ff*-es ejtés, csupán a hagyomány őrzi ezt az írásmódot (a hangzóközi ikerítődés jelenségére nézve vö. Bárczi — Benkő — Berrár, MNytört. 148—9; Imre, MMNyjR. 267—8). Az *ifijú*-féle alakváltozatok esetében a beszélők még érezhették a szó összetett

[1] Az itt felhasználásra kerülő adalékok az *ifjú*-nak és szócsaládjának e sorok írójától szerkesztett, illetőleg a szótári munkálatok vezetőjének, Szabó T. Attilának javításai, észrevételei nyomán véglegezett szócikkeiből valók. E szócikkek előreláthatólag a Tár IV. kötetében fognak megjelenni (az adatok közlési módjára nézve l. SzT. I, 11—8, 36—41, II, 5—7). Mivel az SzT. cédulaanyaga csak az *i*-betűig van szavak szerint elrendezve, ez alkalommal nem lehetett figyelembe venni az *ifjú*-nak (meg szócsaládjának) azokat az adalékait, amelyek az *i* után következő kezdőbetűs szavakat tartalmazó cédulákon találhatók. Feltételezhető azonban, hogy az ilyen — ezután előkerülő — adalékok száma jóval kisebb, mint az eddig előkerülteké.

voltát, illetőleg azt, hogy e szóban a *fiú* utótag rejtőzik (a szó eredetére nézve vö. TESz.). Az *effijú(u)* ~*éfijú(u)*-féle variánsokban nyj.-i *e(ë)* ~ *é:* irodalmi nyelvi *i* szembenállás tükröződik (a jelenségre nézve vö. Bárczi — Benkő — Berrár i. m. 148—9; Imre i. m. 150, 217, 325).[2]

3. Az *ifjú* szócsaládjába az alapszón kívül több összetétel és származék tartozik: *időse-ifja, ifiasszony, ifiasszonyka, ifjúkor, ifjúlegénykedik, ifjúmester, ifjúmesteri; ifjabbik, ifjacska, ifjacskán, ifjan, ifjítás, ifjodik, ifjonc, ifjonta, ifjontában, ifjontan, ifjottan, ifjúi, ifjúság, ifjúságbeli, ifjúsági.* Az *ifjú*-nak, illetőleg a szócsaládjába tartozó szavak közül nem egynek többé-kevésbé állandósult szókapcsolatai is kialakultak *(ifjacska korában; ifjantabb korában; ifjú asszony, ~ asszonyka, ~ céhmester, ~ ember, ~ házas, ~ legény, ~ legényecske, ~ legénytebeli, ~ mesterember, ~ mesterlegény, ~ pakulár, ~ rend, ~ renden való, ~ úr; ~ bejárómester, ~ céhmester, ~ látómester, ~ társaság; ~ erdő; ~ nyulacska; tanuló ~; udvarló ~; ifjúi rend; céhbeli ifjúság, kollégyiombeli ~, skólai ~.* A felsorolt szókapcsolatok közül néhány olyan gyakori előfordulású, hogy emiatt már-már összetett szónak tekinthető *(ifjú asszony, ~ ember, ~ legény, ~ úr).*

4. Az ifjú SzT.-beli szócsaládjában több kihalt szó, szójelentés meg szókapcsolat található. Az *ifjú* szócikkében főként a céhélettel kapcsolatos jelentések és szókapcsolatok tekinthetők kihaltaknak: 'mesterlegény', *(ifjak)* 'fiatal mesterek', *~ bejárómester, ~ céhmester, ~ látómester, ~ legény, ~ mesterember, ~ mesterlegény, ~ társaság.* Szintén ebbe a fogalomkörbe tartozik az *ifjúmester* meg *ifjúmesteri* összetétel, valamint az *ifjúság* származék 2. jelentésében ('céhbeli fiatal mesterek, mesterlegények') és ezen belül a *céhbeli ifjúság* szókapcsolat.

Ugyancsak kihaltnak minősíthető az *ifjú*-nak állatra, növényre vonatkozó, valamint 'új' jelentése, továbbá a főnévi használaton belül a 'diák, tanuló' és az 'apród' jelentés. Úgyszintén kihalt szókapcsolatnak számítható az *ifjú rend, ~ renden való, ~ úr, ~ erdő; udvarló ~, deák ~, kollégiumbeli ~, tanuló ~* ('inas' jelentésben is); *kollégiumbeli ifjúság, skólai ~.* — Az említett szavak és szókapcsolatok használatát szemléltető adatokat l. a következő pontban.

5. A vizsgált szócsalád leggazdagabb jelentésű tagja természetesen maga az alapszó, az *ifjú.* Ennek melléknévi meg főnévi jelentése különböztethető meg. A melléknévi használaton belül 9, a főnévin belül pedig 8 jelentést különít el az SzT. Az egyes jelentéseket az alábbi adalékokkal szemléltethetjük:

I. *mn* **1.** 'fiatal':

1584: az felseged yfyw atyafya... yo egessegben vagyo(n) [Komlód K; WLt].

2. 'kb. fiatalabb korú/rendű':

1561: Myndniaian az mesterek mynd ides mynd iffiw mynd Cehbe mynd Cehen kwwl es mynd lakodalomba mynd lakodalmon kwwl egy mast tiztesseggel tartchak [Kv; ÖCArt.].

3. *~ társaság:*

1819: a vándorló legény... Szabaduló Levele... az Ifiu Társaság Ládájába tétetődjék bé [Kv; MészCLev.].

4. *vkinek ifjabb esztendei:*

1817: az iflabb esztendeiben Csintalanabb elméjű lehetett [KLev.].

---

[2] Az írás- és ejtésváltozatok vizsgálatában nem vettük figyelembe az átírt nyomtatott források adalékait (pl. RettE).

5. *'áll, növ* fiatal':

a. *1717:* Minap irtam vala Ngk hogy egy szép ifiu elő hasu tehene(t) à pokol szèl meg ütött [Mezőméhes TA; ApLt 2 Makoi Mihály Apor Péterhez].

b. *1736:* Bikák ifijak nro 2 [Mikefva KK; CU XIII/1. 174].

c. *1767:* (Mivel) a' nagyobb tő szőlőket... ki nem áshatták mind az ifiabb szőlő tőket ásták inkább ki[a] [Ne; DobLev. XI/377. — [a] A tolvajok].

6. *'új'*:

1765: Midön seriest sollicitaltam azt felelte, igen ifiu a Causán, noha Extraseriális vala [Gyf; Eszt-Mk Vall. 338—9[.

7. *~ nyulacska* 'süldőnyúl':

1750: ezen Talyigán... küldöttem bé, ... ött Csirkécskét, két Pipét, két ifju Nyulacskát [O.csesztve AF; Ks 83 Szabó István lev.].

8. 'fiatalos, ifjúl':

1653: Igy azért mi is Vásárhelyt, a kik akkor ifju erővel birtunk, reá biztaták egymást, hogy a fizetésre elmenjünk [ETA I, 106 NSz].

9. 'nemzedékviszonyító jelzőként, ritk értelmezőszerűen: a fiatalabbik':

A. önállóan:

1598: Iffjw Bonczidaj Gergely... vallya... az ven Palasthos Istwant kenaltak meg Janos deakkal nem az Iffjwth [Kv; TJk V/1. 258.]

B. alapfokú mn-i jelzőként:

1562: ifjú Janos király... Gyepesi Ambarust és a Székely Györgyöt Segesvárnál felnyársoltatá[a] [ETA I, 11, 20 BS. — [a] Szapolyai János fia, János Zsigmond és a nemesség ellen felkelt székelység két hadnagyát; őket BS szerint maga a megrémült székelység adta át János Zsigmondnak].

C. középfokú mn-i jelzőként:

1693: Tarczafalvi Nemes iffiab Palfaj Ferencz Uram [Tarcsfva U; Pf].

D. felsőfokú mn-i jelzőként:

1782/1785: Néhai kőzepső Détsei (így!) Uram... Néhai legifiabb Détsei István Uram [Szentbenedek, AF; DobLev. 596. 334].

E. értelmezőszerűen:

1598: Zigyarto Balindtwl iffiwtwl [Kv; Szám. 7/XVIII. 42]. *1849:* Molnár Nonuj Ifiab [Héjjasfva NK; CsZ].

II. *fn* **1.** 'fiatalember, legény':

1572: Aztalos leorinchne azt vallya hogy mykor az eo hazanal lakyk volt hegedws Janos, valaztig Iartak deakok Es egeb Iffyak az felesegehez... Agota azzony Hegedus Georgne, Azt vallya hogy latta Jatekiat Nemy Iffiakal [Kv; TJk III/3. 34].

Sz. *1702—1764:* Rút az a' Iffiu ki az ven Embernel Erötlenb [Torockó; MNy LV, 233].

2. 'fiatalember, legény | fiatal nő':

1829: az Theatrálistaságra való vágyakozás, az magát arra szánt jeles ifiunak, maga jó becsületet, hasznot, menedéket igérjen [Kv; KvSzLt].

3. 'mesterlegény':

1655/1754 k.: A' szegödés után tartozik az Ifju a' két Czéh Mestert Notáriussával és akiket az öreg Mesterek közül mellejek hivatnak egy asztalra tisztességes collatioval és szabad borral meg-vendégelni [Kv; ACLev. PrJk 13].

4. *tbsz* **a.** 'fiatal mesterek':

1729: az Iffjakis ha valamely Articulus ellen véttnének... ha a' B. Czéhvel ante Latam Sententiam meg békéllenek dolgok mitigalodik [Kv; KovCLev.].

b. 'a fiatalok (a fiatal pár)':

1821: az iffjak meg-kérdeztettek, ... és azt felelték, hogy... igaz szeretetből kelnek öszve [Vista K; RAk 58].

5. *tanuló ~* 'inas':

1589/XVII. sz. eleje: Minden Jnas, tanulo Iffiu legh elseob(en) az Cehben kerdettessék, mellyk mesterseget akaria meg tanulni, az faragaste, vagi penigh az puszta rakast [Kv; KőmCArt. 3].

6. 'diák, tanuló':

1583: az Jesuiták keozeót tanulo Iffiak... feg'weres kezzel Jarnak varnak varosunkb(an) Annak okaért eó kgme Biro vram talallia meg Az papa keowetet, ke-

rie arra hogy effele kard és fegyver hordozastol az Iffiakat el fogiak [Kv; TanJk V/3. 272a].

7. 'kb. császári, fej-i v. főúri apród':

1589: 26 (Juny)... Az vr es az Iffiak aztalara hozattam bort d. 8 [Kv; Szám. 4/X. 27—9]. *1595:* 2 February: ...Grazda Lajost Waradon Cornis W. Iffiat vitte postan Thordaig Mondro Jacab 2. lowal... d 50 [Kv; i. h. 6/XVIIa. 38 ifj. Heltai Gáspár sp kezével]. *1653:* És így én is a császár ifjai és utánna ment lovassi közé szorulék nagy szorulással [ETA I, 134 NSz].

8. 'fiatal nő':

1819: én ifiut azért vettem feleségül hogy én öregségemre egy keveset meg nyughassam [Kv; Pk 2].

A szócsalád tagjai közül — amint ezt az alább bemutatandó adalékok is bizonyítják — többjelentésű még az *ifjabbik, ifjacska, ifjanta, ifjúság:*

ifjabbik I. *mn* **1.** 'fiatalabbik':

1660: melljik Boytos Istvan eoregbike vagy Iffiabik? [Kv; TJk VII/3. 281].

2. 'nemzedékviszonyító mn-i jelzőként, értelmezőként is: a fiatalabbik':

A. mn-i jelzőként:

1572: Iffiabik Bwday Georgy [Kv; TJk III/3. 32].

B. értelmezőszerűen:

1584: Buda Janos vram az Iffiabyk [Dés; DLt 213].

II. *fn* 'a fiatalabbik ember/személy':

1584: Orsolia Istwan Kowachne vgia(n) azont vallia[a], ezzel teobiti hogy az Jdesbik wteotte le, az Iffiabik ozta(n) vgy vagta [Kv; TJk IV/1. 316 — [a] Ti. mint az előbbi valló: Zilagy Keomiwes Janos].

ifjacska I *mn* 'fiatalocska':

1753/1781: néhai idöb osdolai Kun Miklós Ur(na)k özvegyét kiis sok pénzü és nagy Jószágu volt, noha öreg is vólt, B. Josika Imre pedig igen iffiatska lévén, nem is igen gazdag vólt maga el vette [Nagyrápolt H; JHb LXXI/3. 332—3].

II. *fn* 'kb. legényke':

1614/1615: egizer egi iffiaczka Jeóue hozza, az Christoph deakne Azzonio(m) zolgay keozwl [Györgyfva K; Ks M. 20a].

ifjonta 1. *hsz* 'fiatalon':

1812: Liebenberger Antal... iffianta tanulta az orás mesterséget [DLt 254 nyomt.kl].

2. Jelzői jell-ű haszn-ban: ~ *bb korában* 'fiatalabb korában':

1799: Iffiantab Korában Kegyelmed botránkoztato buja életet élt [K; KLev.].

ifjúság 1. 'fiatalság, fiatalok':

1571: eo k. plebanos vra(m) Rendellye wgy az templombely Ministeriu(m) Neh zwnnyek megh. Es az Iffywsagis tanyttassek Iora es Istennek Tyztessegere valo dolgokra [Kv; TanJk V/3. 36a].

2. 'céhbeli fiatal mesterek, mesterlegények':

1595: Biro vram, Minden Ceheket hiwattasson, publicalia eo kgme, hogy minden Ceh Ceh lewele rendtartasa vezetese alat vgi vegie(n) be az keozteok valo Ifiusagban, kik megh hazasottak hogy elseoben Az varos keozibe meg eskeggiek es magat be Irassa [Kv; TanJk I/1. 251].

3. 'tanulóifjúság':

1769: Mivel az orszagba Isten kegyelmességéből már a Pestis annyira meg szünt, ...Kegyesen meg engedte a Migos K. Gubernium, hogy mind a Sokadalmak fel szabadullyanak mind penig az oskolákból el szélyedet Iffjusag tanulásának folytatására egybe gyüljön [UszLt XIII/97].

4. 'fiatal/ifjúkor':

1562: Lajos király elég nagy ifjúságában tizenöt esztendeiglen regnála [ETA I, 11 BS].

A szócsaládhoz tartozó többi szó egyjelentésű:

idöse-ifja 'apraja-nagyja':

1772: eö Excellentiaja Malma... silipje s Malom háza... le süljedett, még is minnyájan idősse, Iffia, azt vallyák hogj mostis a régi fundamentumokon állanak [Kük.; JHb LXVIII/235].

ifiasszony 'fiatalasszony, menyecske':

1723: mind forgatya az ifü Aszony magat [Darlac KK; ApLt].

ifiasszonyka 'fiatalasszonyka, menyecske':

1826: Stammerne Ifiaszszonyka [Bh; RAk 54].

ifjacskán 'fiatalocskán':

1629/1676: Nagj Erdélyi Miklos is megh halvá(n) maradott Bátyá(m) Ifjacská(n) [Somkerék SzD/Sv; WassLt St. Erdelly vall.].

ifjan 'fiatalon':

1773: gyakran mondogatta, hogy kell neki meghalni oly ifjan [RettE 294].

ifjitás 'fiatalítás':

1869: A' Ficko cserének vágatás általi ifjitása [Magyaró MT; EHA].

ifjodik *'tréf* fiatalodik, ifjul':

1855: az őreg Bátyám is hiszem — hogy ifjadik mind a Druszája [Búzásbesenyő KK; DobLev. V/1392 Ujfalvy Lajos Dobolyi Bálinthoz].

ifjontába 'fiatalon':

1820: Ifiantába ... látvánn, hallomásbol ... tudja [Nyén Hsz; PfM].

ifjontan 'fiatalon, ifjan':

1723: edgj alkalmatossággal ifjantan Also üskűllőn, jártomba találkoztam ... Domokos Vrszczullal [Kisnyires SzD; Ks].

ifjúi 'ifjonti':

1670: Dioszegi Istua(n) ... mind hirtelenségébol iffjui erötlenségébol teörtent esetit senki ne(m) kövesse [SzJk 110].

ifjúkor. Csak birt. szr-os és hr-os alakban: 'fiatalkor':

1550: az Iffyw koraban walkon lakot volna a Cylla mezőn barmot őrizöth [Nagykapus K; Damos K; MNy XXIV, 292 „Melchior Czyde de Nag'kapos" jb vall.].

ifjúlegénykedik 'legényéletet él':

1798: Dosa Adám Ur meg nem ház(o)sodott, hanem tsak Iffiu Legénykedett Bernád Pantsot pedig mint kurvát ugy tartotta a' Házánál [Kakasd MT; DLev. Vall. 116].

ifjúmester 'céhbeli fiatalabb rendű mester':

1570 k.: ⟨Ezt⟩ is végeztük egyenlő akaratból, hogy egy ifjú ⟨m⟩esternek az Syr Asasokra s mind az Dohos testeknek viselesere, ... Vegesztek varosul hogy egy Eleoben Niolcz keozeonseges emberek valaztassanak, ... Ez Niolcz emberek ... Assanak Syrt[a] [Kv; TanJk I/1. 33—4. — [a] Ti. az ezévi nagy pestis idején].

ifjúmesteri 'fjúmesterekre tartozó/vonatkozó':

1672: Mivel hogy Reyner Márton Ur(am) eo Kge Iffiu mesteri ordob(an) leven ha eo Kge az nemes Tanaczi Assessori ordob(an) méltoztatott, aval megh szabaduhlhate az Iffiu Mesteri szolghálat és tereh viselés aloll ... á melly beczwlletes Iffiu mester ... á beczwlletes Tanáczi rendb(en) meltoztatik, absolvaltassek ezutanis az Iffiu mesteri szolgalatnak minden terhéteol [Kv; ÖCJk].

ifjúságbeli 'fiatal/ifjúkorbeli':

1779: Minthogy Nemes János úr ifjúkorában ért nagy előmenetelt, szörnyü elatus és nagy pompájú és gőgü emberré lett. De ugyan megadá az árát, mert majd többet szállott alá, mint amennyire felhágott volt. Nem mindennek használ, sőt árt sokaknak az ifjúságbeli promotio [RettE 407].

Az egyes szókapcsolatok között is vannak többjelentésüek:

ifjú ember **a.** 'fiatalember':

1702: kld azt az Ezer forintot négyven Ezer forintnak mondotta ... mind azon által én azt csak iffiu ember mondásának tartom [ApLt 5 Mikes Mihály Apor Péterhez].

b. 'fiatal nő':

1692: Mivel Daraban Istok ... feleségét minden ok nélkül már negyed fél esztendeje hitetlenül el hadta, rabságba(n)[a] tovább nem maradhat, kivált ifju ember lévén, a Sátán kisértésétől is féltyük. Azert ad ulteriora vota transmittallyuk Férjét penigh vinculallyuk [SzJk 261. — [a] Ti. az asszonyt a házasság kötelékében/kötöttségében].

~ legény **a.** 'fiatalember, legény':

1573: Barbel Ianos Azt vallia hogi ... egy Iffyu legeny kek dolmanba Ment volna hozza feiet Mossatny [Kv; TJk III/3. 191].

b. 'jelzős szerk-ben: ua.':

1639: az Jarmos Eökreok(ne)k harmat az kereskedeo Iffiu legenj szolganak ... ajandekoztak [Kv; RDL I. 146].

c. 'mesterlegény':

1655/1754: Amely Ifju Legény penig esztendeig való szolgálattyát ki-töltene-is, de mester Remek tsinálásának előtte meg mátkásodnék, tartozzék büntetésben adni flor 3 [Kv; ACLev. PrJk 15].

~ *legénység* **a.** 'legénykor/sor':

1745: Ezeket[a] minthogy iffju Legénjségemben keresett pénzemen vett fundamentumra épitettük á Szegénj Néhai meg hólt feleségemmel részt adni nem tartozom az A. ő Kg(nek) [Torda; TJkT II. 11. — [a] Ingó és ingatlan javakra von.].

b. 'vkinek fiatalember volta/helyzete':

1701: Ezen bizonyos emberitűl Kègyelmednek Az mit Szegény iflu legenysègemtűl telik, èggy kis ajándèkoczkát kűltem [Gyeke K; Ks 96 Kornis István Gyerőfi Borbálához].

~ **úr a.** 'úrfi':

1572: latta hogi valaztig Jartak hozza[a] az Iffyw vraim Mwlattak vele [Kv; TJk III/3. 1. —[a] Ti. Hegedűs Jánosnéhoz].

b. 'fiatalabb rendű kv-i tanácstag':

1571: az Iffyw Zaz vraim az ely oslasnak vtanna Mindiarast zalagot zedessenek azoktwl kyk wakmereoszegre vetyk magokat, az varos zolgayt kwlgiek zalogh zedny [Kv; TanJk V/3. 31a].

c. 'a fej, fia':

1683: Vettem Zoltántul Ifiu Ur(un)k süvegere egy künting Ezüst Csipkét [UtI].

Az *ifjú* szócsaládjában szereplő többi szókapcsolat egyjelentésű:

ifjacska korában:

1736 u.: ott voltam[a] igen ifjacska koromban apámmal, mikor Székely László lakodalma volt [MetTrCs 465. — [a] Ti. Cserei Mihály.]

ifjú asszony 'fiatalasszony, menyecske':

1583: Vrsula Maios Mathiasne vallia, ... Mikor elseoben megh Iffyw Azzony Valek leowe hozzam Igiarto Ianosne es monda No Iffyw Azzony kezeoly hozza had kezkeneoggielek (!) be [Kv; TJk IV/1. 138].

~ *asszonyka:*

1758: Mihálynak[a] Décsei Ágnes igen szép ifjúasszonyka vala [RettE 58. — [a] Ti. a felesége].

~ *asszonyság:*

1764: (Meghalt) Br. Kemény Simonné Wesselényi Polixénia asszony ónagysága, derek, becsületes, úri ifjúasszonyság [i. h. 164].

~ *házas:*

1873: A papi bèr fizetésbe betétettek ifju házasok, egy évi házasságok után [Burjánosóbuda K; RAk 18].

~ *leány:*

1759: 1733 tájban kezdének csak igen keskeny nyakszoritókat vagy pántlikácskákat az ifjú leányok és asszonyok viselni [RettE 91].

~ *legényecske:*

1630: az szomszed Azzoni ... hiuata engemet az Leanioczkaiaual altal hozzaia az paitaba, es ... fel haniua(n) az szenat Istua(n) Deak lata(m) hogi az az Leani egy Inassal fekszik vala, kiket fel pirongatua(n) az Inasnak monda(m), jai iő fiam illien Iffiu Legenieczke leuen bezzeg nagy korpa hwuelihez (?) fogta volt [Mv; MvLt 290. 197b].

~ *legényke:*

1696: Vagion edgy iffiu Legenyke Mirsa Jonnutz 16 annor(um) [Szentbenedek SzD; LLt Fasc. 75].

~ *legénytebeli* 'legénykori':

1756: az pénzt a Kőlönte Joseff Uram Attya atta eő kegyelmének ..., vagy pediglen még ifiju legéntebeli tulajdon maga keresett pénze volt ...? [F. csernáton Hsz; HSzjP].

~ *mesterember:*

1703: Végeztetett hogy minden héten két két ifiu Mester ember rend szerént a Hársfára vigyazzon Monostor kapu előt s az Piatzonnis [Kv; ACJk 54].

~ *pakulár* 'juhászbojtár':

1789: Egybe a' Front eleibe hivaták a' katonát és az ifju pakulárt is [Andrád, An. I, 140—2].

~ *rend* 'fiatal korú':

1667: Jüve mi előnkb(e) egy ... Ifju rend ember [Mezősámsond MT; Berz. 12. 92/111].

~ renden való:

1600: Circumspectus St(ep)hanus Radnothy... fassus est... Egy iffyw renden valo Nemes ember... Az zenanak iobbik rezewel megh rakodott egy zekerrel vizy az zenat [Kv; TJk IV/1. 414].

~ bejáró mester 'fiatalabb rendű, céhtisztséget viselő mester':

1811: Atyamester: örög Silagi (!) István. — Örög bejárómester: Szasz Istvan. — Ifjú bejárómester: Tot Zsigmond [Dés; DFaz. 40].

~ céhmester 'a céhatyamester mellé választott fiatalabb rendű céhmester':

1637: Ökglmek az bücsületes marosvásárhelyi szabóczéh ugymint Nagy Szabó Ferenczet és Nyirő Szabo Lukácsot választtattanak czéhmesternek Nagy Ferencz vramat, ifiú czéhmesternek Nyirő Szabó Lukács Uramat [Mv; EM XVIII, 403].

~ látómester 'fiatalabb rendű, mesterremek-vizsgáló céhtisztséget viselő mester':

1841: Látómester: öreg látómester Pál György, ifjú látomester: Hántz István [Dés; DFaz. 43[3]].

~ erdő 'szálerdő':

1822 k.: az ifiu erdeimet ugy öszve gazoltak..., hogy égynehány helyen soha erdő se nőhet többé [K; KLev.].

~ bolondság:

1765: (A) Legények... valamit tselekettek mind azokat tsak magok mulattságokért és magok Ifju bolondtság kedvek tőltésekért [F.gerend TA; KS. F. Somlyai de Fogaras (40) vall.]

deák ~:

1750: az Első Pap és Praesens Curator... fizettesse ki ... a' Templomban énekelni szokott Deák Ifjakat [Kv; SRE 183].

kollégiumbeli ~:

1695: mostan is küldöttem Ur(am) Kgldhez Collegiumbeli két becsüllete)s Iffjakat [Kv; BK. Sz. Némethi Sámuel Bethlen Gergelyhez].

tanuló ~:

1792: Az oskolákban fojtatni Szokott Tanulásnak módja, és a Tanulo Ifjaknak Tudományok Öregbitése végett Idegen Országokra Szabados ki bocsáttatások [Zilah Borb. II hiv.].

udvarló ~ 'fej-i udvari apród':

1600: Az vduarlo ifiaknak 16 czipot mint hogy Biro vramis ott uolt az Legeniekbenis le wltettek uolt [Kv; Szám. 9/III. 11 Szabó András sp kezével].

ifjúi rend 'az ifjúság':

1589/XVII. sz. eleje: az Iffiui rend, nemcziak az eö hertelen, vakmero es eretlen elmeleteől, hanem az wdöseöknek ertelmest teczesekbol viseltessenek, gubernaltassanak [Kv; KőmCArt. 13].

céhbeli ifjúság:

1841: Az céhbeli ifjúság kötelezi magát arra, hogy a testvitelbe és a békapálásba ökglmeknek[a] illendő segítséggel lésznek [Dés; DFaz. 38. — [a] Ti. a sirásó ifjaknak].

kollégiumbeli ~:

1721: A T. Collegiumbéli B. ifjuság küldvén T. Udvarhellyi Mihály ur(am) után Professorságnak hivatalara... most refundála két aranyakat[a] [Kv; SRE 143. — [a] Ti. a ref. egyháztanács].

skólai ~:

1697: Ennek utánna Cantor Uraimek... a' scholai ifjusagot, exerceállyák az eneklésben [Kv; SRE 55].

---

[3] Az *ifjú látomester* szk után az SzT.-ben a következő, e szk jelentését megvilágító magyarázat olvasható: Az apródesztendők (inasévek) letöltése után a remekezésre jelentkezett inast — a mesterremek készítésének ideje alatt — az öreg és az ifjú látómester időnként az inast segődtető mester műhelyében felkereste, és a készülőben lévő remeket „meglátogatta", azaz megnézegette, megvizsgálta. A vizsgálat rendjén tapasztaltak alapján döntött aztán a céhgyűlés az inas felszabadítása vagy a felszabadítás elhalasztása ügyében. L. erre DFaz. 29, 35 (e magyarázat Szabó T. Attilától való).

6. Az *ifjú* és szócsaládjának tagjai — amint ez a bemutatott adalékokból is kiderül — az esetek többségében személyre, illetőleg személyre jellemző állapotra, tulajdonságra vonatkoznak. Néhány adalékban az *ifjú* állat vagy növény, illetőleg dolog tulajdonságát jelöli (erre nézve l. előbb a melléknévi használaton belül az 5—7. jelentést).

Mondattani szempontból a melléknévi használatú *ifjú* a leggyakrabban mint jelző, jelzős szerkezetben determinánsként fordul elő. Az ilyen szerkezetekben alaptagként, jelzett szóként a következő szavak szerepelnek: *ágens, atyafi, főzőasszony, inas, örményné, személy; gönne, juh, kanca, nonius, ökör, pej, réce, tehén; almafa, fiatalos, fűzfácska, gyümölcsös, jövés, körtővefa, szilvafa, szőlőtő; malom; állapot, elméjű, erő.*

Több adalékban az *ifjú* értelmezői szerepű. Az értelmezős szerkezetekben az alaptag lehet személynév, de más szó is: *bika, Bingye* (bivaly), *mester* (erre nézve l. még az *ifjabbik* szócikkében a 2/B., illetőleg az *ifjú* szócikkében az I/9.E. alatti adalékokat).

Néhány adalékban az *ifjú* névszói állítmány, illetőleg ige-névszói állítmányban névszói részként fordul elő.

Az *ifjacska* szintén lehet jelzős szószerkezet determinánsa és alaptagja is. Az előbbi esetben a szószerkezet alaptagja a *leány*, az utóbbiban a következő jelzők említhetők: *felserdült, grammatikát tanuló, jó, nemes, szegény, 16—17 esztendős.*

Egynéhány adalékban az *ifjacska* névszói állítmány, illetőleg igei-névszói állítmány névszói része.

A szócsalád tagjai közül az *ifjúi*-nak, *ifjúmesteri*-nek, *ifjúságbeli*-nek csupán jelzői használata igazolható. Ezek a következő alaptagokkal alkotnak jelzős szószerkezetet: *ifjúi állapot, balgatagság, éretlenség, erőtlenség, étás, fantázia, hiba; ifjúmesteri ordó, szolgálat; ifjúságbeli promóció; ifjúsági állapot, bolondság.* — Az e pontban tárgyalt kérdésekre nézve l. még az előző pontbeli adalékokat.

7. Az egyes szavak használatát szemléltető mondatokban, szövegrészletekben a címszó igen gyakran valamelyik antonimája vagy ritkábban szinonimája társaságában jelenik meg. Az *ifjabbik, ifjacska* antonimája az *öreg, öregbik, idősbik*. Az *ifjú* szócikkében a címszónak a következő antonimái olvashatók: I/1.[4] *idősecske, koros, vén ember (ifjú asszony), öregebb ember, öreg legény (ifjú leány); házas kor (ifjú legénység);* 2. *idős, öreg céhmester (ifjú céhmester);* 9. A. *vén;* B. *öreg;* C. *vénebb (ifjabb).*

A tanulmányozott szócsalád egyes címszavainak a következő szinonimái bukkannak fel a vizsgált szócikkekben közölt szövegrészletekben: *ifjabbik: kisebb; ifjú* I/1. ~ *legény* c. 'inas': ~ *legényecske : inas : mesterlegény;* 5. *fiatal;* 9. C. *kisebb (ifjabb);* II. 1. *legény;* 4. *inas (tanuló ifjú).*

A szinonimia megfigyelhető a szócsaládon belül is egyes címszavak között, a címszavak és szókapcsolataik között. Íme a szinonimasorok/párok: *ifiasszony : ifjú asszony : ~ asszonyság; ifjabbik : ifjú, ifjabb; ifjacskán : ifjan : ifjonta : ifjontába : ifjontan : ? ifjottan; ifjú* I/1 : *ifjacska* I : *ifjú rend : ~ renden való* (I/1); 8. *ifjúi; ifjú* II/1: ~ *ember* (I/1): ~ *legény* (I/1.a) : ~ *legényke* (I/1); *ifjú* (II/2) : ~ *legény* (I/1.c) :

[4] Az adatok előtt, után, esetleg ( )-ben előforduló római és arab számok meg betűjelzések a kérdéses címszavaknak és szókapcsolatoknak az egyes szócikkekbeli megfelelő jelentésére utalnak.

~ legényecske (I/1) : *~ mesterlegény* (I/1); *ifjú* II/5 : *deák ~* : *kollégiumbeli ~* : *tanuló ~*; *ifjú* II/6 : *udvarló ~*; *~ ember* (I/1.b) : *~ leány; ifjúkor* : *ifjúság* (4); *ifjúság* (2) : *az ifjak* (II/3) : *céhbeli ifjúság; ifjúság* (3) : *kollégiumbeli ~* : *skólai ~*; *ifjúi* : *ifjúságbeli* : *ifjúsági*. Az *ifjúság bolondság* közmondás megtalálható jelzős frazeológiai szerkezet formájában is:

1765: azt tudom hogy azon kisérő Legények semmi rosz véggel vagy szándékkal nem voltanak, ha nem tsak Ifjuság bolontság kedveket töltötték lövésekkel [F.gerend TA; KS. Mart. Szabados (47) jb vall.].

1765: (A) Legények ... valamit tselekettek, mind azokat tsak magok mulattságokért és magok Ifju bolondtság kedvek töltésekért [uo; KS. F. Somlyai de Fogaras (40) ns vall.].

1779: Semmiféle világi ének ... nem kellett neki[a], hanem amelyeket én énekeltem; azokat velem le iratta ... Sok lenne elészámlálni afféle ifjúsági bolondságokat [RettE 404. — [a] Bíró Annának].

8. A címbeli szócsalád antonimákkal és szinonimákkal rendelkező címszavai közül külön is érdemes szemügyre venni azokat, amelyek nemzedékviszonyítást fejeznek ki, már csak azért is, mert Szabó T. Attilának az erdélyi régiség személynévanyaga nemzedékviszonyító elemeit tárgyaló tanulmánya megjelenése óta (1970) számos új adalék került felszínre a nemzedékviszonyító *ifjú*-ra és *ifjabbik*-ra nézve. Ezek közül nem egy a Szabó T. Attila tanulmányában szereplőnél régebbi adatolású. Az idézett tanulmányban az *ifjú*nak csak egyetlen adaléka olvasható, 1699-ből, az *ifjabbik* legrégibb adaléka 1623-ból való, a középfokú *ifjabb*-nak pedig 1696-os az első adaléka (vö. Szabó T. A., AÉ 302). Ugyanakkor az SzT. számos adaléka alapján tisztázhatók e szavak egykori használatának részletei. A fiatalabb egyénre utaló nemzedékviszonyítást kifejező szóban forgó elemek két szócikkben olvashatók, az *ifjú* és az *ifjabbik* szócikkében. Mindkét címszó használatos egy- vagy kételemű személynév előtt és után is. Az *ifjú* előfordul: A. önállóan; B. alapfokú mn-i jelzőként; C. középfokú mn-i jelzőként; D. felsőfokú mn-i jelzőként és E. értelmezőszerűen. Az *ifjabbik* szerepel: A. mn-i jelzőként és B. értelmezőszerűen.

Íme néhány adalék:

ifjú A. önállóan:

1598: Iffjw Bonczidaj Gergely ... vallya ... az ven Palasthos Istwant kenaltak meg Janos deakkal nem az Iffjwth [Kv; TJk V/1. 258].

B. alapfokú mn-i jelzőként:

1564: Iffiw Etwes Janos [Kv; Szám. 1/X. 48]. *1593:* Orsolia, Ven Buzai Matiasne, ... iffiu Buzai Matias [Kv; TJk V/1. 365]. *1600:* Amy portioya az Nagy Buday Thamas Jowayban iffjw Bwday Thamasnak voltis mindeneket eo maga pertipialt [Kv; TJk VI/1. 191, 504b]. *1623:* Eoregh Kerekes Janosne es az menie Iffiw Kerekes Janosne Anna Azzonj [Kv; RDL I. 122]. *1627:* Az Istenben El niwgut ... Chanta Mihalj[a] ... Iffiw Chanta Mihalj [Kv; i.h. 134 — [a] Alább Eoreg Kanta Mihalj]. *1653:* A nagy fejedelem Rákóczi György Fejérváratt meghal, és legottan a fiát ifju Rákóczi Györgyöt helyette inaugurálák [ETA I, 125 NSz]. *1687:* Orög Szöts Janas hütes Asse(sso)r mp. Iff. Szöts János Fogarasi eo Naga Felsö törvenyes szekinek szolga biraja [Szad.]. *1718:* öregh Sándor Mihály Vram ... ifiu Sandor Mihalj Vram [Szentmihály Cs; Borb. II]. *1731:* néhai ifiu Apaffi Mihaly Fejedelem | néhai ifiu Apaffi Mihályné Aszszon [Katona K; Born. XL. 79]. *1783:* öreg Pilbart Gyorgy ... ifju Pilbart Gyorgy[a] [Zoltán Hsz; Borb. II. — [a] Az előbbi fia]. *1792:* iffj Tót Mihály, Nagyobb Biro Mihály [Sóvárad MT; MMatr. 213]. *1801:* Öreg Máté János. Öreg Bálint András. 6 Öreg Gellért István. Ifju Bálint András. Ifju Gellért István [Málom SzD; SzConscr. külön mell.]. *1840:* Id. Kereki János. Ifi Kereki János [Torockó; Bosla].

C. középfokú mn-i jelzőként:

1721: Iffiab Nemes Szekély Ferentz... Kisseb szekély Ferentz[a] [Aranyosrákos TA; Borb. II. — [a] A kettő ua. a személy]. *1755:* Mind Ifjabb Palffi Andrast az Utrumban nevezett Palffi István Urnak az Apjat, mind az Nagj Attyat Nagj Palffi Andrast jól ismerte [Tarcsafva U; Pf]. *1756:* idősbik Kis Pál Györgjnek fia volt Iffjabb Kispál Görgy [Kökös Hsz; Kp I. 199 G. Tusnádi de Kökös (66) pp vall.]. *1757:* Kissebb Vernes János és Ifjabb Vernes András [Torockó; Bosla]. *1785:* Közepső Bálint István (jb.) iffiab Bálint István (jb). üdősbb Balint István iffiabb Bálint Márton (jb.) üdősbb Bálint Márton[a] [M.valkó K; Born. XXIXb. 20/78. 83 — 4 Kornis Krisztina conscr. — [a] Uo. még ez olvasható: Bálint István Senior (78) Bálint István Mediocris (50) Bálint István Iunior (43) | iffiabb Dácz Miska... Dátz Mihály az Öregebbik [Vasolc Sz; i.h. XXIXb.20/383, 407].

D. felsőfokú mn-i jelzőként:

1782/1785: Néhai kőzepső Détsei (így!) Uram..., Néhai legifiabb Détsei István Uram [Szentbenedek AF; DobLev. 596. 334].

E. értelmezőszerüen:

1599: Kirsner Balint az Iffiu [Kv; TJk VI/1. 387]. *1683 k.:* Fazakas Balint ifiab. Fazakas Balint eoregh [Szászfenes K; GyU 31].

ifjabbik A. mn-i jelzőként:

1573: Iflabik Lakatos peter [Kv; TJk III/3. 300]. *1663:* Vitézlő Enyedi Mártón hivünkre Attyarúl Enyedi Szabó Mihályrúl maradott Enyeden lévő házát még az boldog emlekezetü üdősbik Rakoczi Györgj kegyelmes Feiedelem nobilitálván minden féle Ado vévéstül, és tereh viselestül eximálta, ... Annakutánna iffiabbik io emlekezetü Rakoczi György Feiedelem is Attyátul adatott azon hazrúl valo Exemptionalis levelet confirmalt volt... Apafi m pr. [Borb. I]. *1689:* öregh Pap Janos... Ifjabbik Pap Janos (ns) [O.zsuk K; SLt D. 18]. *1700:* Idősbik és Iffiabbik Palfi Ferencz [Tarcsafva U; AÉ 302]. *1705:* Én Kézdi Széki Alsó Torjay Mihálcz Mihály senior, Nemes Személy lévén..., az én Kézdi Széki Alsó Torjay kedves Onokáimnak, tudni illik: Iffiabbik Mihálcz Mihálynak, Jstvánnak, Miklósnak, Peternek és Balásnak, minnyájon az én Szerelmes Fiam ugyan Alsó Torjay idősbik Néhay Mihálcz Miklós Fiainak tészek... illyen Testamentomot [A.torja Hsz; Borb. II Nicolaus Márton Scholae Magister pp kezével]. *1718:* Kissebb Biró Márton... Iffjabbik Biró Márton[a] [Sóvárad MT; Berz. 15. XXXIX/8. — [a] A két adalék ua-ra a személyre vonatkozik]. *1726:* Pokafalvi Paraszt személyek... Buzafejü Hánes... Ifjabbik Buzafejü András... Előrög Buzafeju András [Pókafva AF; JHb XXV/46]. *1742:* Iffiabbik Josika István Vr(am)... nehai üdősbik Josika István vram(na)k... Szalanczi Anna Aszszonytol valo édes fia [ua.; JHb XXV/60].

B. értelmezőszerüen:

1597: Palastos Istwan az iffiabik [Kv; TJk IV/1. 15]. *1629:* Fazakas Pál vram..., Giulay Eötueos Martonnak az Iffyabbiknak Glet Araban ados tt. f. 25 d. — [Kv; RDl I. 146].

Az itt vizsgált szavak használatát szemléltető adalékok közül különösen azok a beszédesek, amelyekben a nemzedékviszonyító *ifjú (ifjabb)* és *ifjabbik* antonimája *(id., idősb, idősbik, nagy, öreg, öregbik, vén)*, illetőleg szinonimája *(kisebb)* társaságában jelentkezik.

Megfigyelhető, hogy az alapfokú, középfokú, illetőleg *-ik* végű középfokú alak közül az *ifjú* a leggyakoribb, utána az *ifjabbik* következik, legritkább az *ifjabb*. Az *ifjabb*-ra csak a XVI. század végétől kezdve vannak adatok egészen a XIX. századig, az *ifjú* és *ifjabbik* már a XVI. század második felétől adatolható, az utóbbira vonatkozó legkésőbbi adalék 1771-ből való, az előbbi a XIX. században is előfordul. A felsőfokú alak csak két adalékban jelentkezik (1782/1785, 1867).

Az *ifjú* nemzedékviszonyító funkciója alapján alakulhatott ki e szó személynévi (családnévi) használata a következő adalékokban:

1565: Iffyw pal [Kv; BesztLt 5]. *1567:* Iffyw Antal zebeny eskwt polgar [Vizakna AF; TT 1881. 189—90]. *1570:* Iffju Jánosné Maylad Margith aszszony [Hurm. II/5. 686 Paulus Zigethy protonotarius bizonyságlevele]. *1573:* Iffyw farkas [Kv; TJk

III/3. 133]. *1585:* Iffiw Salane [Kv; Szám 3/XIX. 3]. *1599:* Iffiu Andrasne Ilona Asszony Budaj Mihaly szolgaloia [Kv; TJk VI/1. 385]. *1614:* Iffiu András Deák [Szkorei F; ÁLt Urb. 69—9]. *1724:* Ifju Jérémiásné [Ne; DobLev. I/—106. 3a]. *1741:* Iffjú István Kovács [Dés; Jk].

Az *ifjú* személynévi (családnévi) funkciójának létrejöttét jól világítja meg az alább következő adalék:

1747: Lönek kezesek... Makoban[a] Lako öreg Kovács György Fiajért iffiu Györgyért [Born. XL. 103 — [a] K].

A családnév elmaradása után az eredetileg nemzedékviszonyítást kifejező *ifjú* átveszi az elhagyott családnévi szerepet.

9. A mai nyelvhasználatban az *ifjú* szócsaládjának közös jelentéselemét a *fiatal* szóval fejezhetjük ki. A *fiatal* az *ifjú*-t legtöbb jelentésében, szókapcsolatában, származékában, összetételében helyettesítheti, az *ifjú* és *fiatal* a *szinonimia* viszonyában van egymással (vö. ÉrtSz., ÉKsz., SzinSz.). E szinonimapárban a mai nyelvben a *fiatal* a közönségesebb, műfaji szempontból kötetlenebb használatú. A régi nyelvben azonban — amint ezt az SzT.-beli adalékok is mutatják — nem volt meg az ilyenszerű szerepbeli megoszlás a két szó között. A fent bemutatott adalékok tanúsága szerint az *ifjú* közönséges, műfaji szempontból kötetlen szó volt az erdélyi régiségben. Ugyanez elmondható a szócsalád legtöbb tagjáról is. A mai nyelvben viszont az ide tartozó szavak már műfajilag nem kötetlenek, a nyelvrétegbeli jelentés szempontjából is eltérnek az egykori nyelvhasználattól (a műfaji és nyelvrétegbeli jelentésre nézve vö. Károly Sándor, ÁltMagyJeltan. 91—4). Az *ifjasszony* népies, régies, kedveskedő árnyalatú, az *ifjit*[5] ritka és választékos használatú, az *ifjonta* régies és választékos, az *ifjú* minden jelentésében választékos, az *ifjúi* költői, illetőleg választékos szó, az *ifjúkor* meg az *ifjúság* választékos (vö. ÉrtSz.; a műfaji és nyelvrétegbeli jelentésaspektust érintő változásra nézve vö. Gombocz, Jelt. 29—30).

10. Az *ifjú* és *fiatal*, illetőleg szócsaládjaik SzT.-beli adalékainak összevetéséből kiderül, hogy az *ifjú*-nak meg szócsaládjának nagyobb súlya lehetett az egykori erdélyi nyelvhasználatban, mint a *fiatal*-nak, hiszen 1) az *ifjú* és szócsaládja jóval nagyobb számú adalékkal szerepel az SzT.-ben, mint a *fiatal* és szócsaládja. 2) Az *ifjú* szócsaládjában sokkal több jelentés különíthető el, mint a *fiatalé*-ban, a szókapcsolatok, összetételek és származékok száma is nagyobb az előbbiben, mint az utóbbiban.

A *fiatal* szócsaládját az SzT.-ben az alapszóra vonatkozó adalékokat tartalmazó szócikken kívül a *fiatalerdő*, *fiatalhegy* összetétel, valamint a *fiatalocska*, *fiatalos* meg *fiatalság* származék szócikke képviseli. A *fiatal*-nak, *fiatalocská*-nak és *fiatalos*-nak főnévi és melléknévi használata is igazolható. A *fiatal* és *fiatalos* szócikkében mind a főnévi, mind a melléknévi használaton belül több jelentés különböztethető meg. A többi címszó egyjelentésű. E szócsalád tagjai közül a *fiatal* és *fiatalos* állandósult szókapcsolatban is előfordul. A *fiatalos*-ra helynévi adalék is említhető.

Lássuk most az ide tartozó fontosabb SzT.-beli adalékokat[6]:

fiatal I. *fn* **1.** 'sarifa':

1682/1722: m. Bölkenyb'en) az egesz Falubeliek jelen lévén... vallotta(na)k egy darab Falu szabad földen nevekedett szalas Erdőt (: melly mostan nevekedett Sza-

[5] Az ÉrtSz.-ban csak *megifjit* igekötős alakban fordul elő.

[6] A *fiatal*-nak és szócsaládjának szódikkeit B. Gergely Piroska szerkesztette.

las Fiatalokbol áll itt valo Eccla szamara:) ... mely feljül meg irt fiatal Erdőnek neve cserek alja [GörgJk].

2. 'gyümölcsfacsemete':

1771: Az eö Nag(o)k itt Besenyöben leuö gyümölcsös kertiből az Termőfákat fiatalokat kik vagdalták ki? [Búzásbesenyő KK; BfR IV. R. 20/26].

Szk: *citromfa ~. 1758:* Föd edényb(en) Levő czitromfa fiatal 9 Ugyan Vasas edényb(en) Zöld Narancz fák 12 [Déva; Ks 76. IX. 8].

3. *vminek a ~ja:*

1767: (A szőlőnek) a fiatalját ásták inkább ki [DobLev. II/377. 4b Joann. Papoltzi al(ia)s Bede (35) ns vall.].

4. *~ erdő* 'sarjerdő':

1722: örög és Fiatall erdo jutatt egj Darab [Szecsel Szb; KvAKt Mss].

Szk: *~ csereerdő. 1795:* Be vagyon pedig ezen Cziheres irotvány ... Keritve ... resz szerént tilalmas fiatal csere erdeivel [Bethlen SzD; MNy XXIII. 338]* *cserefás ~ erdő. 1842:* Az Egész Erdö ... Cserefás fiatal erdö [Kakasd MT; DE 2]* *~ tölgyes erdő. 1772:* Szép Epületre valo Fiatal Tölgyes erdő [Szászfenes K; BK. Mikes conscr.]. — L. még külön *fiatalerdő* al.

II. *mn* **a.** növényre von.: 'sarj-, sarjadzó':

1632: az erdeö ... fiatal, mégh eddegh mak raita nem termett [Illyen F; UC 14/38. 37]. *1860:* ezen nagy kiterjedésü erdő egyenlő fiatal bikfákkal és jo vesszővel van sürün benőve [M.zsákod U; EHA].

b. emberre von.: 'ifjú':

1610: el oztozotte Chiki Simon fiatal Menyeteöl awagy nem [UszT 20/224 Miklos Georgy vall.].

c. állatra von.: 'növendék':

1647: (Miko Istvánnak) az Buzai[a] határrol lopua ueszet vala el két fiatalj eokreo [Kv; TJk VIII/4. 237. — [a] SzD].

d. tárgyra von.: *~ bőr* 'növendék állati bőr':

1730: Toronybeli pergő dobhoz egj fiatal bőrért Hfl. 1 Den 36 [Kv; Szám. 56/XIX. 16, 23].

fiatalerdő 'sarjerdő':

1590: Makkos es fiatal erdeois vagio(n) az hoz egy kerwleo vagio(n) [Bács K; GyU].

fiatalhegy 'sarjfatető':

1844: most a jeleni Télen láttam innet tsak ugyan Forai Jánost, hogy egy rakofakora (!) fijatal hegyet le vágattatt vitt el onnét [Selye MT; DE 3].

fiatalocska I *fn* 'csemetécske':

1742: Sok féle virágok fiatalotskak [Pókafva AF; JHb XXV/58].

II. *mn* ifjacska:

1797: Hargos magu Szilva fák Nro 203 ezek közül némelyik fiatalotskákis találtatnak be nagyobbára régi meg vénhedettek [Kőrispatak U; Pf].

fiatalos I. *mn* **1.** 'sarjfás':

1646 k.: egy Zugo hegy neuw Erdeo fiatalos twzre valo [Bányabükk TA; EHA].

2. 'kb. növekvő, sarjadó':

1760: Solymos nevü Erdő ..., ebben vagynak Fiatalos Tölgy, Juhar Mogyoró, és Tővis Fák [Csehtelke K; BLt].

Szk: *~ erdő. 1652:* A' teolgj fiatalos Erdeő [Km; GyU 134]* *~ cserefa. 1792:* Erdő a Harasz erdelyin ritkás szálos épületre való fiatalos Tsere fakbol allo [Derzs U; EHA]* *~ fa. 1793:* Ebben az Erdőben vagynak Épületre való fák, ugy Gyertyános, és fiatalos fák is [Erdőszengyel MT; TSb 51]* *~ kert?* 'csemetekert': *1604:* yeottek uala az Alperesék, fiatalos kert neuy helibe es az chur Balas kerte neüy heljekben el foljo vízre [UszT 18/175]* *~ tölgyfa. 1784:* A' Koristáj n.h.-ben ... Fiatalos Tölgy fákbol állo erdő [Szásznyíres SzD; EHA].

II. *fn* **1.** 'sarjerdő':

1590: Vagio(n) itt az feiedelem zamara Hanchiokos erdeó tilalmas fiatalos ne(m) mak termeo [Kajántó K; GyU 17].

2. *(erdő) ~ a* 'az erdő sarjadék-része':

1860: Ezen erdő ... fája használtatik tüzre, épületre, veszszős része gátnak. — fiatalossa czapkáknak és léczeknek [Vécke U; Told. 21].

fiatalság 'ifjúkor, ifjúság':
1854: Fiatalságom óta mindig fáradalmas és tevékeny életet folytatva, mostani tétlen napjaimmal sehogy sem leheték képes kibékülni [ÚjfE 4].

Amint a fentebbi adalékokból kiderül, az *ifjú* és *fiatal* jelentés-szerkezetében is lényeges eltérés mutatkozik. Az erdélyi régiségben az *ifjú* elsődlegesen melléknévi (és emberre vonatkozó), a *fiatal* ellenben főnévi (és növényre vonatkozó) használatú. A *fiatal* szócikkében csupán két adalék bizonyítja e szó emberre vonatkozó használatát. A mai nyelvben viszont mind az *ifjú*, mind a *fiatal* elsődlegesen melléknévi és csak másodlagosan főnévi értékű (vö. ÉrtSz., ÉKsz.).

11. Az *ifjú*-ra és szócsaládjára vonatkozó SzT.-beli adalékoknak a későbbi és mai adatokkal való összevetése rendjén megfigyelhető az is, hogy a mai nyelvben a szócsaládban több olyan újabb keletű jelentés, származék fordul elő, amely az egykori erdélyi nyelvhasználatból nem adatolható. Ilyen szavak a következők: *aranyifjú, gazdaifjú, ifjító, ifjúharag, ifjúkommunista, ifjúkori, ifjul, ifjúságforrás, ifjúságú, ifjúszép, megifjit, megifjító, megifjított, megifjittat, megifjodás, megifjodik, megifjodó, megifjodott, megifjul, munkásifjú, nekiifjul, örökifjú, örökifjúság, parasztifjú, parasztifjúság, tanulóifjúság, tanulóifjúsági* (vö. ÉrtSz., ÉKsz., JuhászGySz., PetőfiSz.). Ezek egyike-másika azonban — más, e szócsaládba tartozó szavakkal együtt — még felszínre kerülhet az SzT. további munkálatai során.

ZSEMLYEI JÁNOS
Universitatea „Babeş—Bolyai"
Cluj-Napoca, str. Horea nr. 31

CUVÎNTUL *IFJÚ* (= TÎNĂR) ŞI FAMILIA SA ÎN LIMBA MAGHIARĂ VECHE DIN TRANSILVANIA

(Rezumat)

Cuvîntul *ifjú*, după cum arată datele din „Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár" (Dicţionarul istoric al lexicului maghiar din Transilvania), face parte din elementele lexicale cu sensuri multiple şi are un mare număr de derivate şi compuse.

Studiind datele legate de această familie de cuvinte, se fac în primul rînd unele observaţii privitoare la forma grafică, respectiv forma fonetică a acestora. În continuare sînt scoase în evidenţă derivatele, compusele, sensurile şi sintagmele ieşite din uz. Nu sînt neglijate nici aspectele semantice (polisemia, sinonimia, antonimia) şi sintactice ale familiei de cuvinte studiate. În cursul analizei datelor se iau în considerare şi datele familiei de cuvinte *fiatal*, deoarece acest cuvînt, în limba de astăzi, este sinonimul lui *ifjú*, structura semantică a lor fiind în mare măsură identică. În limba veche însă, cum arată datele dicţionarului amintit, ele prezintă diferenţe sensibile în structura lor semantică.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXVI. évf. 1982. 1—2. szám

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

BÁRD OSZKÁR, A LAPSZERKESZTŐ

1. „Az erdélyi magyar irodalom eljövendő esztétikusának bizony nem lesz könnyű dolga. Kemény dió lesz neki az itteni szellemi élet arculatát megrajzolni, s különösen nehéz feladat az erdélyi irodalom keletkezésére és kialakulására fényt deríteni" — írja Walter Gyula 1925-ben a Pásztortűz hasábjain.[1] A filológiai kutatásnak mégis sikerült több lényeges kérdést tisztáznia. Kevés fehér folt maradt a romániai magyar irodalom kialakulását felmérő térképen. A két világháború közötti folyóiratok antológiái, repertóriumai, írók, költők, irodalmi társaságok levelesládái olyan dokumentációs alapot teremtenek, amelyek segítségével nagyjából bemérhetők már azok a koordináták, amelyek között a sajátos fejlődési vonal megrajzolható. Ennek a koordinátarendszernek az egyik tengelye mentén helyezkednek el a század első évtizedének folyóiratai, amelyek szervezik, irányítják és táplálják a kibontakozó szellemi életet.

Erdélyben a tízes években több jelentős vagy kevésbé jelentős folyóirat alapítására került sor (*A fáklya* 1905, *Magyar Dél* 1910, *Kalotaszeg* 1912). Ezeket lapozva megállapítható, hogy a modern kapitalista fejlődés következményeként beálló gazdasági centralizálódás az irodalmi életet is meghatározta. A vidéki irodalmi lapoknak, ha életben akartak maradni, meg kellett elégedniük azokkal az írókkal, akiket nem vonzott magához a főváros. A vidéki lapok indulása azt is jelenti, hogy irodalmi decentralizációs kísérleteknek vagyunk tanúi, amelyek célja a főváros szellemi fölényének ellensúlyozása, a vidéken élő tehetségek támogatása. Az írók maguk is érzik, tapasztalják a helyi sajtóorgánumok létrehozásának szükségességét. A folyóiratalapítás azonban nem könnyű dolog. Olyan akadályok tornyosulnak a vállalkozó előtt, mint az értetlenség, az érdektelenség, az anyagi gondok. A szerkesztőknek szembe kellett nézniük azzal az objektív nehézséggel is, amely minden vidéki folyóiratot terhelt. A főváros kitermelte a hivatalos irodalom elfogadott neveit, s az írott betű iránt érdeklődő olvasó igényelte ezeket a neveket. Emiatt a folyóiratok a helyi szerzők mellett a beérkezett, a közízlésnek megfelelő fővárosi írók műveit is hozták.

2. Bárd Oszkár induló írói pályája elválaszthatatlan a kor szellemi törekvéseitől. Neve ott szerepel a folyóiratok alapítói között, versei, kritikái, szórványos prózai próbálkozásai jelen vannak a lapok hasábjain. Folyóiratalapítási kísérletei, a lapok irodalmi anyagának elemzése adalékul szolgál a századelő szellemi arculatának körvonalazásához.

3. A *Haladás* című folyóirat 1911-ben jelenik meg Kolozsváron, Bárd Oszkár kiadásában, Csiky Jenő és Domokos-Haraga Balázs szerkesztésében. A fedőlap tanúsága szerint a „modern magyar kultúra" folyóirata. Megindításának gondolata Meskó Tiborban ötlött fel, amint ezt Bárd Oszkárnak az Erdélyi Szemle 1917. június 17-i számában megjelentetett írása bizonyítja: „Azt hiszem, ez a patinás Kolozsvár kevés szebb felbuzdulást látott, mint amikor ez a gyermek tüzekkel, tiszta

[1] Pásztortűz IX. (1925), 1.

vággyal lapot gondolt ki, a Haladást, és kínlódtunk érte, és büszkén viseltük a lemosolygást, a lekicsinylést." A lap első évfolyama három számot tartalmaz, ezek 1911. május 1-én, május 15-én és június 1-én jelentek meg. A második évfolyam első száma csak 1912. március elsejére lát nyomdafestéket, Sas Loránd szerkesztésében. Míg az első évfolyam revü-formátumú, húsz-huszonöt oldalas számokból áll, addig a második évfolyam példányai már füzet alakúak, és éppen kétszer annyi szám, vagyis hat jelenik meg.

A *Haladás* című folyóiratról ellentmondó adatok sorozata terjedt el. A forrásmunkák hol a megjelenés helyét, hol a megjelenés idejét, hol pedig a szerkesztők nevét jelölik eltérően.

Jancsó Elemér *Az erdélyi irodalom 15 éve* című, 1934-ben megjelentetett összefoglaló jellegű munkájában két helyen is utal a folyóiratra. „*Bárd Oszkár az 1912-es Haladással*"[2] szerepel. Később mégegyszer szóba kerül: „Néhány kolozsvári fiatal író útjára indítja a modern erdélyi irodalom két első fecskéjét, a *Haladást* és az *Erdélyi Figyelőt*."[3]

Az a tény, hogy Jancsó nem közli a folyóiratok megjelenésének helyét, és „kolozsvári fiatal írók" próbálkozásairól beszél, arra enged következtetni, hogy mindkettő egy városban, azaz a fenti szöveg alapján Kolozsváron jelent meg. Ezek az adatok több kérdőjelet hagynak maguk után. Vegyük sorba a tényeket.

Az *Erdélyi Figyelő* Désen jelent meg. Föltehetőleg innen fakad az a félreértés, hogy ha a két folyóiratot ugyanabban a városban szerkesztették, akkor a *Haladás* is dési lap kell hogy legyen. Kovács János közlése szerint[4] a *Haladás* Désen jelent meg 1911-ben. Gulyás Pál *Magyar írók élete és munkái* című lexikonában Wettenstein Oszkár címszó alatt a következő áll: a *Haladás* 1912-ben indul Kolozsváron. Forrásmukái között szerepel Jancsó fent említett tanulmánya, tehát a kérdőjeles adat innen származik.

Visszaemlékezésében Tabéry Géza is csak ötven százalékig volt pontos. Idézzük: „A könyvek között porlepett állapotban néhány ismeretlen füzet bukkant elő. Az egyiknek az volt a címe, hogy *Erdélyi Figyelő*. Ez Désen jelent meg a világháború kitörésének esztendejében. A ma is forgalomban levő nevek közül a Bárd Oszkárét láttam a vékony folyóirat címlapján, mint szerkesztőét. [...] A *Haladás* a maga friss íróit még 1914 és 1916 között csoportosította Kolozsvárra."[6] A szerzőnek abban igaza van, hogy az *Erdélyi Figyelő* Désen jelent meg az első világháború kitörésének esztendejében, azonban a folyóirat címlapján Bárd Oszkár nevét nem láthatta, mert az nincs rajta. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy a Haladás nem csoportosíthatta friss íróit 1914—1916 között Kolozsváron, mert addigra már megszünt.

A folyóiratok címlapjainak tanúsága szerint a *Haladás* első évfolyamának első száma 1911. május 1-én jelent meg Kolozsváron, az *Erdélyi Figyelő* első száma pedig 1914. június 1-én Désen.

4. A *Haladás* versanyagát Szombati-Szabó István, Hangay Sándor, Kuthy Sándor, Györék József jegyzi. A folyóirat beköszöntő számának első lapján Ligeti Ernő *Beatrice* című verse olvasható. A vers motívumrendszere a kor konvencionális szerelmi költészetéhez mérten valamivel gazdagabb, eredetibb:

„Bár úr lehetnék vágyaid felett,
és visszavarném minden gyönge harcod,
mit megtehetnék, tenni nem merek,
mert szentkép vagy és abszolút magasság,
és úgy vonom a szememre az arcod,
mint áldott borban megfürdetett ostyát."

A Haladás Emil Isac két írását is közli az 1911. május 15-i számban, Török Endre fordításában. Nyomasztó, fekete, álmos füst telepedik rá az Isac által meg-

---

[2] Jancsó Elemér, *Kortársaim*. Bukarest, 1976. 56.
[3] I. m. 36.
[4] *Magyar Szó. Tavasz*. Antológia. Összeállította és a bevezetőt írta Kovács János.
[5] MTA Kézirattár.
[6] Tabéry Géza, *Két kor küszöbén*, Bukarest, 1974. 236.

jelenített munkáslétre a *Búg a gyárkürt* című versben. A hangszerelés expresszivitása még inkább fölerősíti a versből hangzó tiltakozó kiáltást:

„Félbe szakadt, nem álmodott álmok
Komor útján jönnek a munkások
S gyülnek, gyülnek a kapu elébe."

A *gyülnek* ige folyamatossága, jelen ideje a befejezetlenséget, a várakozás feszültségét indukálja. Az ige ismétlése még inkább fokozza a nyomasztó hangulatot.

Bárd Oszkár mindössze egyetlen alkalommal közöl verset ebben a lapban, a II. évfolyam 5. számában *Csókok találkozása* címen.

5. A Haladás mint vállalkozás anyagi okok miatt zátonyra futott. Bárd Oszkár minden törekvésével azon van, hogy újabb lapot adjon ki. Ehhez új támogatókat és új társakat keres. 1914-ben végre sikerült újabb lapot indítania, amely *Erdélyi Figyelő* címen jelenik meg 1914. június 1-én, ezúttal azonban nem Kolozsváron, hanem Désen, Egyed Zoltán közreműködésével. De ez a folyóirat is kérészéletű, mindössze öt számot sikerült kihozniuk a szerkesztőknek. Az utolsó szám 1914. augusztus 1-én jelent meg. Két hónap alatt öt megjelent szám — önmagában nem sokat árul el erről a lapkísérletről, de ha az egyes számokat föllapozzuk, értékeket fedezünk föl bennük.

Az első három lapszám negyven-negyven oldalra terjed, a negyedik már csak harminckettőre, az utolsó már csak huszonnégyre, amiből arra lehet következtetni, hogy a szerkesztők ereje egyre lankadt. Világosbarna, kemény fedőlapon a szerkesztő bizottság tagjainak neve szerepel a következő sorrendben: Egyed Zoltán, Dr. Hegyi István, Kállay István, Dr. Miklóssy József. „Szépirodalmi, társadalmi, közgazdasági és kritikai folyóirat" kívánt lenni. Elsősorban szépirodalmi és tudományos jellegű írásokkal van jelen korának szellemi életében. Külön érdeme, hogy a vidék tollforgatóinak biztosított megjelenési teret. Nem szól kimondottan egyetlen társadalmi osztályhoz vagy réteghez sem, széles olvasótáborra igyekszik támaszkodni. A lapban közöltek egészére a haladó világszemlélet, a polgári demokratikus eszmeiség jellemző. A szerkesztőség nem híve a nyelvi elzárkózásnak. Közeledésre szólítja fel Dés város nem magyar ajkú lakóit, akik ugyancsak a haladást kívánják szolgálni.

A folyóirat irodalmi anyaga leltár szerint huszonhárom versből, tizennégy novellából és egy kisregényből áll. Az irodalmi rovat állandó szerzői: Bárd Oszkár,[7] Egyed Zoltán,[8] Szentimrei Jenő,[9] Reményik Sándor[10] és Karinthy Frigyes.[11]

Az Erdélyi Figyelő első számának legjobb költeménye Bárd Oszkár *Krisztusi éjszakája*:

„Ezen az éjjen Krisztus álmodik.
A szelídsége ma bánatba fordul,
Vágyó, pogány dalt termel a lelke,
Karjával az éjbe ölelne,
S új ige kelne a friss hajnalon."

Versben elmélkedő, az érzelmet, gondolatot mitológiai köntösbe öltöztető költő alkotása ez a vers, az emberi lélek bonyolult, líraí hangvételű megragadása. Az első szakasz impresszionisztikus indítása erőteljes stílushatású képekkel tud sajátos hangulatot kelteni *(alélt lidércfények hevernek, csendet cirógató hold)*. A második nyolc sorban változik a kép. A leíró jellegű indítás után a vers alapmotívumához, „Krisztus"-hoz érünk. A stílusváltást a rímek eltűnése is jelzi. Krisztus álmodik, hogy közben lelke vágyó, pogány dalt teremhessen, hogy az emberiesítési folyamat a maga összetettségében teljesedhessék ki, mindennemű fékező hatás nélkül, hiszen az álom csapongó, akár a fantázia, nem ismer korlátozó határokat. A fel-

---

[7] Bárd Oszkár, *A tizenkettedik*. 1914. 5; *Átok és áldás*. 1914. 2; *Krisztusi éjszaka*. 1914. 1; *Nem halnak meg*. 1914. 3; *Ismeretlen evangélium*. [Könyvismertetés]. 1914. 3.

[8] Egyed Zoltán, *Áldott legyél te*. [Vers] 1914. 2; *A premiér*. [Kisregény] 1914. 3—4.

[9] Szentimrei Jenő, *A nyolcórás vonat*. [Vers] 1914. 4; *Láss meg*. [Vers] 1914. 5.

[10] Reményik Sándor, *Immortellák*. 1914. 4.

[11] Karinthy Frigyes, *Az interjú*. 1914. 3; *A gazdag ember sír*. 1914. 51.

tételes módú igealakok a lelket szorító megkötöttségek ellenpólusát, az újat, az elvágyakozást indukálják. Az impresszionista mikrostruktúrák szürrealista beütésekkel színeződnek *(szemére ül a távol)*. A következő szerkezeti egységben a Krisztus-motívum Emberistenné antropomorfizálódik. A tudatos emberi lény és az ösztönvilág harcának megjelenítése biztosítja a költemény crescendóját. A feszült indulatok fokozatosan enyhülnek, a lázadás szelleme kimerül. A költemény műfaji besorolását illetően kísért a verses jelenet megjelölés. Ebben a versben már a későbbi drámairó Bárd Oszkár készülődik.

Az Erdélyi Figyelő két Szentimrei költeményt közöl az 1914. 4. és 5. számában.

„Előtte tér és mögötte füst,
Balján kanyargó víz, folyó czüst,
Jobbján derűs nap zöld hegyek felett
S aranyparázsként izzó fellegek."

(A nyolcórás vonat)

Elemi erővel sugárzó öröm ömlik el a versben, minden csupa szín és lendület. Ezzel szemben a *Lass meg* című költeményben éppen a költői én deheroizálása lep meg. A költő nyíltan vallja elszigeteltségét, bár hangjába rezignáltság is vegyül:

„Akarsz-e látni így, ahogy vagyok?
Ilyen magányosan? Nézd, itt vagyok."

A folyóirat prózai anyagában előforduló Karinthy-írások föltehetően átvételek. A másik prózaírónak, Egyed Zoltánnak, a szerkesztőtársnak folytatásos kisregénye a témájával, sablonos stílusával nem tud esztétikai élményt nyújtani. A különféle szerzőktől származó rövid prózai írások formája többnyire Petelei tollrajzait juttatja eszünkbe, csakhogy Petelei realisztikus rajzai mély lelki konfliktusokat bontanak ki, nyelvi vagy stiláris zsúfoltság nélkül. Az Erdélyi Figyelő karcolatainak szerzői — Demeter György, Hegyi Sándor — szélsőséges történésekben keresik a hatást, sok a stiláris fölösleg, a töltelékanyag. De akad érték is ebben a karcolatanyagban. Reményik Sándor *Immortellák* című írása az 1914. július 14-i számban érdekes színfoltja a folyóiratnak. Lírai hangvételű próza, divatosabb műszóval inkább prózaversnek lehetne minősíteni: „az asztalon egy csokor immortella: halhatatlan virág, szárazon is változatlanul szép, olyan minden szála, mint egy csodabalzsammal preparált királyi halott, de a természet nagyobb művész a kémikusoknál, remekebbül készíti ki a maga kiválasztott kedvenceit, akiket meg akar óvni a hamaros enyészet egérfogaitól. Messziről jött ez a virágcsokor, az én kedves jóbarát-erdőmből, napsütötte havasi rétről, kakukkfüves pázsitról, fenyves-tisztások szűz öléről, és most itt van és mosolyog rám."

Bárd Oszkár hagyatékában megtalálható az a levél, amelyet Reményik Sándor írt az Erdélyi Figyelőnek versei kíséretében. „Küldök a Figyelő számára két kéziratot, ha csakugyan szívesen veszik. Szeretném, hogyha a jövő számban az Immortellákat adná, a másik maradjon magánál, amíg kiadását jónak látja. Szívességéért fogadja már most hálás köszönetemet. [...] Az *Erdélyi Figyelő* nekem nagyon tetszik. Mintha éppen az ideálok rokonságának respektálása vezetné, oly páratlanul ölel magához különböző szellemi irányokat. Egy ilyen sajtóorgánumra nagy szükség volt már".[12] Az *Immortellák* valóban a Figyelő következő számában jelent meg. A másik írás sorsa egyelőre ismeretlen.

Összegezve az Erdélyi Figyelő tevékenységét, elmondhatjuk, hogy néhány értékes irodalmi alkotást, kritikát, eredeti tanulmányt őrzött meg számunkra. Biztosan másként alakul a folyóirat sorsa, ha közbe nem szól a világháború. Kétségtelenül ez a fő oka annak, hogy a szép igéretekkel induló folyóirat ilyen rövid idő alatt megszűnt.

6. De nem sokkal az Erdélyi Figyelő csődje után újabb irodalmi folyóirat jelentkezik, amelynek rövid időn belül Bárd Oszkár is egyik szerkesztője lesz. Ezúttal ismét kolozsvári próbálkozásról van szó. Miklós János, a Színházi Újság kiadója, S. Nagy Lászlóra bízza lapjának szerkesztését, aki 1915. szeptember 19-én megjelentette új folyóiratának első számát *Kolozsvári Szemle* címen. 1916. július

[12] Reményik Sándor levele Bárd Oszkárhoz, Désre. Bárd Oszkár hagyatéka.

2-án S. Nagy László önállósítja lapját, amely addig Miklós János tulajdonában volt. A szerkesztő érdeme többek között az, hogy igen mostoha körülmények között és egészen rövid idő alatt népes szerzői gárdát tudott felvonultatni. Sok fiatal írót is megszólaltatott. Finta Zoltán, Székely János, Huzella Ödön, Nadányi Zoltán, Bányiczky Dezső, Bárdos László és Borza Ferenc neve gyakran szerepel a lap hasábjain, de ott találjuk a szerzők között Emil Isacot is. A fővárosi írók közül Hangay Sándor, Paizs Elemér, Kázmér Ernő, Rozványi Vilmos, Keleti Artúr, Gara Ákos, Szigethy István kap helyet. 1916. november 5-én a folyóirat második évfolyamának 41 száma már *Erdélyi Szemle* cím alatt jelenik meg. Szerkesztői gárdája is kibővül. A folyóirat felelős szerkesztője S. Nagy László, két szerkesztője pedig Bárd Oszkár és Tavaszy Sándor.

Bárd Oszkárt, a szerkesztőt ma már elég nehéz megidéznünk, mert nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre, amely ezt lehetővé tenné. A legkompetensebb ebben a kérdésben S. Nagy László, aki 1976-ban a következőképpen emlékezett vissza Bárd Oszkár szerkesztői törekvéseire: „Bárd, a vidékről feljött fiatal orvostanhallgató csodálatosképpen tisztában volt irodalmunknak nemcsak szépírói és széptani haladásával, esztétikai fejlődésével, de társadalmi hatásaival, kihatásaival is. A fiatalok mellett és velök ezt az új szemléletet is szolgálni, műveltetni akarta. [...]. Házassága kötéséig és Galgóra költözéséig az Erdélyi Szemle társszerkesztője volt. Miért tartom ezt fontosnak? Nemcsak azért, mert ezzel a bekapcsolódással életre ösztönözte az eladdig színházi újságosdis társbérletben levő Kolozsvári Szemlét, de azért is, mert ezzel régóta óhajtott irányzatunk megvalósításához az első lépések megtételében segített. [...] Bárd Oszkárnak, a költőnek, írónak, szerkesztőnek, láthatatlan adminisztrációs munkásságának, nyíltságának vagy háttérben szerénykedő megbúvásának további szerepe marad tehát az erdélyi irodalom kialakulásában. Folytonos ösztökélésével, mindenkit serkentő buzdításaival valóságos irodalompolitikai szerepet végez."[13]

Bárd Oszkár szerkesztői munkásságának is köszönhető, hogy az Erdélyi Szemle már magában hordja az igényesebb vállalkozást, a belőle kinövő Pásztortűz-t. Hasonlóképpen a tízes években induló írói-költői életpályák — a Berde Máriáé, a Kós Károlyé, a Ligeti Ernőé, a Reményik Sándoré, a Szentimrei Jenőé — magukban hordozzák a későbbi romániai magyar irodalom sajátos vonásait is. Ebbe a fejlődésvonalba illeszkedik be Bárd Oszkár költői indulása is.

MURVAI LÁSZLÓ
București, Drumul Taberei 73 A

OSZKÁR BÁRD, REDACTORUL

(Rezumat)

Oszkár Bárd, cunoscutul poet și dramaturg din perioada interbelică a urmărit prin activitatea sa de redactor al revistelor: „Haladás" (apărută la Cluj între anii 1911—1912), „Erdélyi Figyelő" (apărută la Dej în anul 1914) și „Erdélyi Szemle"

[13] Magánlevél Murvai Lászlóhoz.

(apărută la Cluj începînd cu anul 1916) o decentralizare a vieții literare în al doilea deceniu al secolului XX.

Revistele literare la care a colaborat Oszkár Bárd pot fi considerate primele încercări mai de seamă ale presei maghiare moderne a secolului nostru din Transilvania. Pe lîngă activitatea de redactor, Oszkár Bárd a fost prezent în coloanele revistelor ca poet, prozator și critic literar. Revistele despre care s-a amintit au o valoare deosebită și prin faptul că acestea cuprind și primele încercări ale unor literați consacrați în perioada interbelică. Îi amintim pe Jenő Szentimrei, Sándor Reményik și Ernő Ligeti.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXVI. évf. 1982. 1—2. szám

SORVÉGELNYELÉS NÉPDALAINKBAN

1. Azokban a népdalokban, amelyeket 1965 júniusában és szeptemberében a Maros megyei Görgényüvegcsűrön Faragó József társaságában gyűjtöttem, föltűnően gyakran fordult elő bizonyos sorok utolsó hangjának, illetőleg szótagjának az elnyelése. Az adatok bősége lehetőséget nyújtott az éneklésmód eme különösségének tüzetesebb megfigyelésére. Észleléseimről nemsokára be is számoltam a bukaresti Etnográfiai és Folklór Intézet folyóiratának lapjain *Fenomenul apocopei în cîntecele populare maghiare din Glăjărie* (Az apokopé jelensége a görgényüvegcsűri magyar népdalokban) címmel.[1] Akkoriban még nem ismertem Jan Stęszewski *Die Apokope, eine Eigentümlichkeit im Volksliedervortrag* (Az apokopé, a népdalok előadásának egyik sajátossága) című tanulmányát.[2] Minthogy ebben a magyar népzenére vonatkozó megállapítások is találhatók, szükségesnek tartom ismét foglalkozni a kérdéssel.

Stęszewski a sorvégelnyelést Lengyelország északkeleti területén levő falvak lengyel, litván és belorusz ajkú lakosainak népdalaiban vette észre, majd két helység dalanyagában vizsgálta meg behatóan. A jelenségnek háromféle alakját különböztette meg: 1. az utolsó hang és szótag (vagy magánhangzó) hiányát; 2. halk, suttogásszerű ejtését; 3. nagyfokú elhalkulását. A szerző tapasztalatai szerint a vokális népzenében jelentkező apokopé majdnem kizárólag a versszak záróhangját és a hozzá tartozó szótagot érinti, belső sorzárlatra pedig sokkal ritkábban hat. Rendszerint olyan szótag nyelődik el, amelyre a szokásos beszédben hangsúly esik. A különböző jellegű dalszövegek, dallamok, metrumok és ritmusok esetében fölbukkanó apokopé első — leggyakoribb és legtipikusabb — alakja természetesen módosítja az érintett szövegsor szótagszámát, illetőleg a dallamsor záróritmusát.

A sorvégelnyelés keletkezésének okát és körülményeit még nem sikerült tisztázni. A pszichológiai-fiziológiai magyarázatnak, mely szerint tudniillik a versszak végén az érzelmi feszültség csökkenése vagy a lélegzet kimerülése folytán állna elő, ellentmond az a tény, hogy ez a jelenség nem okvetlenül a leghosszabb dallamokban jut érvényre. Az apokopé nem függ sem nyelvi vagy nyelvtani, sem prozódiai föltételektől. A mindennapi beszédben ismeretlen. Funkciója tehát csupán zenei. Tulajdonképpen egy ma már megmagyarázhatatlan régies sajátosságnak tűnik.

[1] Revista de etnografie şi folclor XIV (1969). 1. sz. 59—68.
[2] *Festschrift für Walter Wiora* zum 30. Dezember 1966. Herausgegeben von Ludwig Finscher und Christoph-Hellmut Mahling. Kassel... 1967. 641—7.

Elsőként A. Juškevičius, a litván népdalok neves gyűjtője figyelte meg, és rögzítette kottán az apokopét 1880 táján. A lengyel folklorisztikában W. Skierkowskié az első észlelés érdeme. Skierkowski jelölésmódja azonban nem volt tökéletes. A belorusz és a lengyel népzenét ebből a szempontból alaposabban tanulmányozta G. I. Citowitsch.

Jan Stęszewski összehasonlító kutatásai szerint a sorvég lekopása megtalálható észt, lett, litván, lengyel, belorusz, orosz, ukrán, bolgár, szerb és román népdalokban. Ezzel szemben nem fordul elő a lapp, a finn, a magyar, a szorb, a cseh, a szlovák és a német folklórban.[3] Fejtegetései során a lengyel kutató föltételezte, hogy eredetileg az apokopé sem a magyaroknál, sem a románoknál nem volt ismeretes.[4] E föltevés alapján aztán egészen távoli következtetéseket kockáztatott meg. Így a keleti és a déli szlávság, valamint a balti népek zenei hagyományában a sorvégelnyelés kialakulását visszavezette a népvándorlás előtti korig.

2. Voltaképpen nem csoda, hogy Stęszewskinek a magyar népdalokról nyilvánított véleménye tagadó. Tudvalevő ugyanis, hogy az előadásmód jellegzetességeinek részletes vizsgálata jószerint csak az utóbbi években kezdődött meg. Mivel a lejegyzéseket készítő etnomuzikológusok nem törekedtek mindig az éneklés sokféle finomságának érzékeltetésére, némi túlzással azt mondhatjuk, hogy érvényes még az a nézet, amely szerint a népzene számos vonása rejtve marad az előtt, aki csupán hangjegyekkel leírt, nem pedig valóságosan hangzó formájában találkozik vele.

Magyar népzenei kiadványokban a sorvégelnyelés igazában csak akkor tűnt föl, amikor Bartók Béla, Kodály Zoltán és Lajtha László, majd Kiss Lajos, Rajeczky Benjamin és Jagamas János munkásságának eredményeként nagy mennyiségben jelentek meg rendkívül aprólékosan lejegyzett népdalok. A jelenség létezését azonban már jóval korábban megsejtette az éles megfigyeléseivel jeleskedő Seprődi János. Erről tanúskodik az a megjegyzése, amelyet az 1908-ban Kibéden gyűjtött, *Túl a vízen zereg a jég* kezdetű, „jajnóta" típusú népdalhoz fűzött: „Tanulságos példája e dal a fonográffelvételnek is: a 4. ütemben elfogy az énekes lélegzete, s így torkában marad a szöveg két utolsó szótagja (-hetsz még); az ütem időmértékéből is elsikkad az utolsó nyolcad".[5]

Szintén akkortájt Kodály Zoltán is fölfigyelt a sorvég eltűnésére. Egy fonográfhengerre rögzített borszéki *Kádár Kata*-változat lejegyzéséhez a következő észrevételt fűzte: „Ahol vagy akinél ez az utolsó hang elhagyása rendes szokás, ott az utolsó hang még kivételesen sem szólal meg . . ." Az *Egy kicsi madárka* kezdetű, 1912-ben Kászonimpéren (ugyancsak fonográffal) gyűjtött dal énekeséről pedig a lejegyzés kéziratán megemlítette, hogy az „utolsó szótagot nem ejti ki; a hangja többnyire határozatlan nyögésbe csuklik (román—székely szokás szerint)".[6]

A szakirodalomban — tudomásom szerint — legelőször Bartók Béla utalt az apokopéra mint magyar népdalok előadásában is meglevő sajátosságra. 1935-ben megjelent román kolindagyűjteményének egy mezőszabadi adatára vonatkozó jegyzetben írta Bartók: „. . . ein sonderbarer Fall von Verschlucken der z w e i Schlußsilben! Derartiges (oder nur einfaches) Silbenverschlucken am Zeilenende kommt hie und da auch bei den Szeklern vor, ist aber bei den Serbo-Kroaten und Bulgaren ziemlich häufig . . ." [„. . . a k é t záró szótag elnyelésének különös esete! Ilyenféle (vagy csak egyszeres) sorvégi szótagelnyelés itt-ott a székelyeknél is előfordul, elég gyakori viszont a szerb-horvátoknál és a bolgároknál . . ."].[7] Egy évvel korábban

[3] A magyar népzenével kapcsolatban Stęszewski a közzétett gyűjteményekből merített adatokon kívül Rajeczky Benjamin tájékoztatását említette bizonyságul. Lásd i.m. 643.

[4] Lásd i.m. 644. A szakirodalomra való hivatkozásai azt a benyomást keltik, hogy Stęszewski figyelmét elkerülte mind Bartók Béla 1935-ben kiadott román kolindagyűjteménye, mind Constantin Brăiloiu *Le vers populaire roumain chanté* című, 1954-ben megjelent tanulmánya. Pedig különösen az utóbbi tüzetesen taglalta az apokopé szerepét a román népdalokban.

[5] *Seprődi János válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtése*. Bukarest, 1974. 382.

[6] Apud Vargyas Lajos, *A magyarság népzenéje*. Budapest, 1981. 167.

[7] Béla Bartók, *Melodien der rumänischen Colinde (Weihnachtslieder)*. Wien, 1935. XLI. A szóban forgó kolindaváltozatra Bartók már e könyv bevezetőjében is utalt: „Ein einziger, ganz merkwürdiger Fall wurde in Voinicени (Mureș—Turda) beobachtet, wo man manchmal am Schluß der Melodie d i e b e i d e n l e t z t e n S i l b e n verschluckte (siehe Mel. Nr. 73 kk, und die Anmerkung dazu)." [„Egy páratlan, egészen különös esetet figyeltem meg Mezőszabadon (Maros—Torda), ahol a dallam végén olykor m i n d k é t u t o l s ó s z ó t a g o t elnyelték (lásd a 73 kk. sz. dallamot s annak jegyzetét)."] I.m. IX.

közzétett híres összehasonlító tanulmányában Bartók úgy vélekedett, hogy a sorvég lekopása (akárcsak ennek fordítottja, ti. a kiegészítő szótagok alkalmazása) idegen a magyar verseléstől: „... a román népi verselésben hét szótag a szerkezet szempontjából annyit jelent, mint 8 szótag. Ennek oka az, hogy a 8-szótagú sorból 7-szótagú válhatik az utolsó szótag elnyelése következtében, viszont 7-szótagú sorból 8-szótagú lehet bizonyos kiegészítő szótagok hozzáfüggesztésével. (Ez is olyan jelenség, amely a magyar vagy tót verseléssel merőben ellenkezik.)"[8] Halála után Hágában kiadott összefoglaló román népzenegyűjteményének második kötetében Bartók a magyar népdalok sorvégelnyelését román hatás jeleként fogta föl: „Swallowing of the last syllable of a section, in rare cases even two syllables, generally occurs in the final section of the melody... The purpose or cause of this device is unknown. It can be observed in the performance of the Székely-Hungarians in Transylvania, apparently as a sign of Rumanian influence." („A sor utolsó — ritka esetekben éppen két — szótagjának elnyelése rendszerint a dallam záró sorában fordul elő... E fogás célja vagy oka ismeretlen. Erdélyben a székely-magyarok előadásában nyilvánvalóan román hatás jeleként észlelhető.")[9]

3. 1965-ben mindenesetre szerfölött meglepő volt az apokopé jelentkezésének sűrűsége a Görgényüvegcsürön gyűjtött népdalokban. Ebben a faluban — hangszeren játszott táncdallamokon és gyermekjátékdalokon kívül — 91 népdal 109 változatát rögzítettük magnetofonszalagra, s ezek közül nem kevesebb mint 47 esetben, azaz e kis gyűjteménynek több mint kétötöd részében mutatkozott sorvégi szótagkiesés. De talán e számadatnál is meggyőzőbben világít rá az apokopé szokatlanul fontos szerepére az a tény, hogy jelen volt kivétel nélkül mindegyik énekes előadásában, akitől legalább három dalt gyűjtöttünk. A 35 éves Kántor Vincéné Kocsárdi Irmától például mindössze négy dallamot vettünk föl, de valamennyiben volt sorvégelnyelés. Az 54 éves Darabont Ferencné Erdősi Mária pedig 23 dal közül 19-et adott elő ilyen módon. Ebben a tekintetben nem tapasztaltam lényeges különbséget az öregek és a fiatalok éneklése között. Több-kevesebb eltérés inkább a nők és a férfiak előadása között volt. Az utóbbiaknál ritkábban fordult elő a sorvég lekopása. A 69 éves Vass Barabás például 28 népdal közül hatot énekelt szótagelhagyással.

A Görgényüvegcsürön feltárt szöveges népzene a következőképpen tagolható: I. a régi ötfokú dallamok rétegébe 11 típus 17 variánsa tartozik; II. a nem ötfokú régi dallamok kategóriájába 8 típus 11 változata sorolható; III. az új stílust 32 dallam 35 változata képviseli;[10] IV. a népdal-műdal határterületéről 23 dallam 26 változata való; V. a népies műdalok osztályába 9 dallam 10 változata illik; VI. a román, a szlovák, illetőleg a német népzenéből 8 dallam 10 változata származik.

Mivel ez az anyag eléggé korlátozott mennyiségű, az elemzés folytatása során ésszerűbbnek látszik összevontabban kezelni. A továbbiakban tehát az első két csoport dalait egyszerűen régieknek, az új stílusúakat a népdalok és a műdalok közötti átmeneti réteg dallamaival együtt visszatérő szerkezetűeknek, a népies műdalokat és az idegen eredetűeket pedig egyéb dallamoknak fogom nevezni.

Műfajok szerint osztályozva, a dalszövegek közül 47 szerelmi dal, 21 ballada, 17 katonadal, 11 keserves, 3 csúfoló, 3 tréfás dal, 2 balladás dal, 2 mulatónóta, 1 betyárdal, 1 lakodalmi ének és 1 vándordal.[11] Leggyakoribbak a tizenegy-, a nyolc- és a tízszótagú szövegsorokból álló versszakok.

A dallamok többsége feszes ritmusú: 68 esetben találkozunk tempo giusto jelzéssel, 30 dallamnak poco rubato, 6-nak parlando, 5-nek pedig rubato az előadásmódja.[12]

A sorvégelnyeléssel énekelt 47 dallam közül 34 visszatérő szerkezetű, 8 régi, 5 egyéb. Ez azt jelenti, hogy a visszatérő szerkezetű dallamoknak több mint a

---

[8] Bartók Béla, *Népzenénk és a szomszéd népek népzenéje*. Budapest, 1934. 27.
[9] Béla Bartók, *Rumanian Folk Music*. Volume Two. Vocal Melodies. Edited by Benjamin Suchoff. The Hague, 1967. 33.
[10] 2 dallam (3 változatban) A A^1A^1A, 17 (ill. 19) A B B A, 7 A A^1B A, 6 pedig A A B A szerkezetű.
[11] Ebben a felsorolásban nem vettem tekintetbe azt a körülményt, hogy némelyik dal esetében az egymást követő versszakok között eltérő műfajúnak is vannak.
[12] Meg kell jegyeznem, hogy a poco rubato jelölés majdnem mindig eredetileg feszes ritmusú dallam kissé kötetlenebb előadására utal.

felében (pontosabban 55,7%-ában), a régieknek több mint a negyedében (28,5%), az egyéb dallamoknak pedig a negyedében (25%) jutott érvényre az utolsó hang elhagyásának modora. Az így énekelt dallamok előadásmódjára nézve: 28 tempo giusto, 17 poco rubato, 2 parlando.

Érdekes megfigyelni, hogy az egyes versszakokban melyek a csonkán végződő sorok. A régi és az egyéb dallamoknak a 2. és a 4., illetőleg vagy a 2. vagy a 4. sora, a visszatérő szerkezetű dallamoknak többnyire az 1., 2. és 4., vagy csak a 4., ritkábban az 1. és a 4. vagy a 2. és a 4., továbbá az 1. és a 2., vagy csak az 1., esetleg csak a 2. sora szokott az utolsó szótag és hang híján zárulni. Szembetűnő viszont, hogy a 3. sor vége mindhárom kategóriában kivétel nélkül mindig épségben marad! Több strófával énekelt dalok és balladák esetében az apokopé nem jelentkezik következetesen ugyanazon sorok végén mindegyik versszakban.

Az eddigiek alapján föl kell vetnünk két kérdést: 1. miért áll elő sorvégelnyelés leggyakrabban visszatérő szerkezetű dallamokban? 2. miért nem tűnik el a 3. sor záróhangja egyszer sem?

Ha szemügyre vesszük a szóban forgó dallamok sorzáró ütemeinek ritmusát, először is megállapíthatjuk, hogy sorvégelnyelés tulajdonképpen csupán a következő három ritmusformula esetében történik:

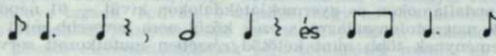

Ezek gyakoriságát a csonkult sorvégű dallamokban az alábbi táblázat szemlélteti:

	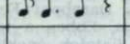	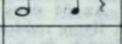	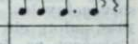
Visszatérő szerkezetű dallamokban	20	14	–
Régi dallamokban	4	3	1
Egyéb dallamokban	2	3	–
Összesen	26	20	1

Tekintsük át az összes görgényüvegcsüri dallam 1., 2. és 4. sorának záró ritmusképletét is, és vessük össze az iménti adatokkal.

A visszatérő szerkezetű dallamokban négyféle záróritmussal találkozunk:

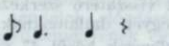 31 esetben

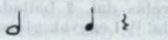 23 -»-

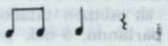 5 -»-

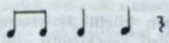 2 -»-

A régi és az egyéb dallamokban nem mindig egyezőek az 1., 2. és 4. sor záróritmusai. Éppen ezért ezeket alább soronként foglalom táblázatba. Íme a régi dallamok záró ritmusformulái:[13]

[13] A régi dallamok közül 1 hatsoros, 2 ötsoros, 1 háromsoros, 1 pedig kétsoros (féldallam). Ezek sorzáró ritmusformulái nem szerepelnek sem ebben a táblázatban, sem a továbbiakban. Egyébként nem fordul elő bennük sorvégelkopás.

1. sor vége	Dallamok száma	2. sor vége	Dallamok száma	4. sor vége	Dallamok száma
	7		3		5
	3		10		14
	2		3		2
	2.		3		1
	3		2		1
	3		1		
	1		1		
	2				

És íme az egyéb dallamok záró ritmusformulái:[14]

1. sor vége	Dallamok száma	2. sor vége	Dallamok száma	4. sor vége	Dallamok száma
	2		2		2
	4		4		1
	3		5		7
	2		1		4
	2		1		2
	2		1		1
	1		1		1
	1		1		
	1		1		
			1		

Amint e táblázatokból kitűnik, a záróritmus szempontjából legkevesebb változatosság a visszatérő szerkezetű dallamokban van. Ezekben éppen azok a sorvégi ritmusképletek uralkodnak, amelyeket leginkább befolyásol az apokopé:

és .[15] Ugyanezeknek a ritmusképleteknek a régi és az egyéb dallamokban is fontos szerepük van (különösen a régi dallamok 4. sorá-

[14] 2 háromsoros (épségben maradt sorvégű) dallam záró ritmusformuláitól eltekintek.
[15] Amikor az utolsó hang nem nyelődik el, e ritmusképletek utolsó hangja legtöbbször nyolcad, sőt néha tizenhatod értékre rövidül.

ban). E két csoport dallamait azonban a záróritmus sokfélesége jellemzi, és több bennük a másfajta — a sorvégelnyelés szokásától érintetlen — ritmusformula.[16]

Most pedig lássuk a 3. sorok végének ritmusát:

	Visszatérő szerkezetű dallamok	Régi dallamok	Egyéb dallamok
♩.			2
♪♩.			1
♩ ♩ 𝄽	15		2
♪♩. ♩ 𝄽	8	5	1
♩ ♩ ♩ 𝄽	6	2	
♩. ♪♩ 𝄽	1		
♫ ♩ 𝄽	8	2	2
♩ ♫			1
♪♩. ♪♩.	1	2	1
♪♩. ♩ ♩	1		2
♩ ♩ ♪♩.	1	1	
♩ ♩ ♩ ♩	1		
♩. ♪♪♩.			1
♫ ♫ ♫		3	1
♫ ♪♩.	2	2	
♫ ♩ ♩ 𝄽			3
♩ ♫ ♩ 𝄽	1		
♫ ♫ ♩ 𝄽	6		
♫ ♫ ♪♩.	3	1	
♫ ♫ ♫ ♩ ♩	2		1
♫ ♫ ♫ ♫ ♩	3	5	
♫ ♫ ♪♩ ♪	1		
♫ ♩ ♫ ♫ ♫	1		

[16] Az 1., 2. és 4. sor záróritmusának azonossága a visszatérő szerkezetű dallamokban, illetve olykor különbözősége a régiekben és az egyebekben természetesen a dallamok felépítésével van összefüggésben. A régi és az új stílusú dallamok záró ritmusképleteire vonatkozó ismereteket tanulságos észrevételekkel gyarapította Jagamas János *A magyar népdal régi és új stílusának kapcsolatairól* című tanulmányában. Lásd *Zenetudományi írások*, Szerkesztette Szabó Csaba Bukarest, 1977. 54—7.

A visszatérő szerkezetű dallamok 1., 2. és 4. sorának négyféle záróritmusával szemben 3. soruk végén tizenhétféle ritmusképletet találunk. Más szóval e dallamok 3. sorának záróütemében csekélyebb az arányuk azoknak a ritmusformuláknak, amelyeknek utolsó hangja elmaradhat. Jóval ritkábban szerepelnek ezek a ritmusformulák a régi és az egyéb dallamok 3. sorának végén. Mégsem jelentéktelenebb számuk miatt nincs soha sorvégelnyelés a 3. sorban. Ennek igazi oka kiderül, ha megfigyeljük a szóban forgó záró ritmusképletek dallamvonalát.

Az 1. sorok záróütemében a következő dallamvonalak fordulnak elő:

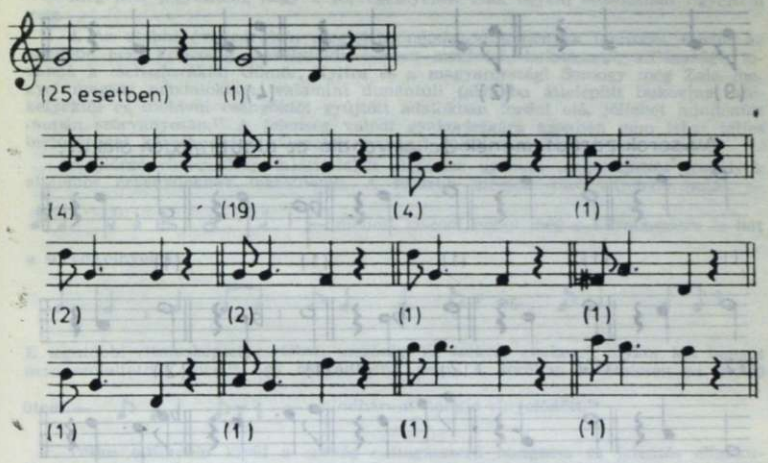

A 2. sorok záróütemei:

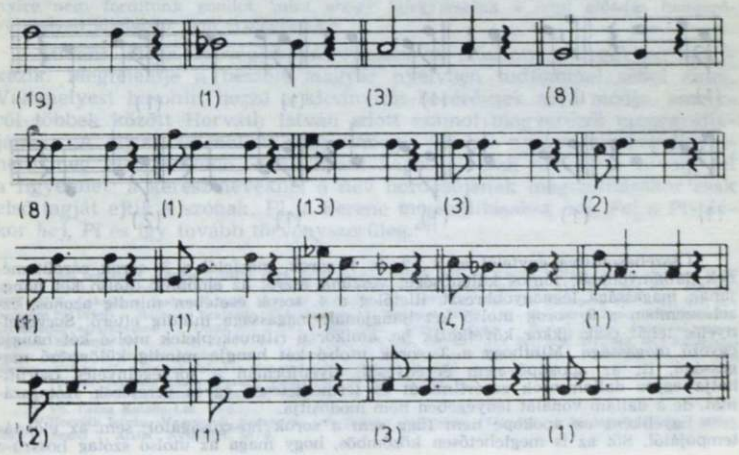

A 4. sorok záróütemei:

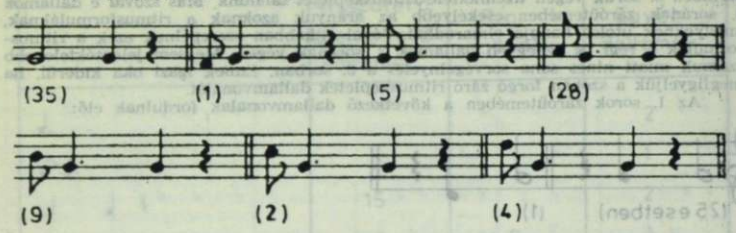

A 3. sorok záróütemének dallamvonala az alábbi módon alakul:

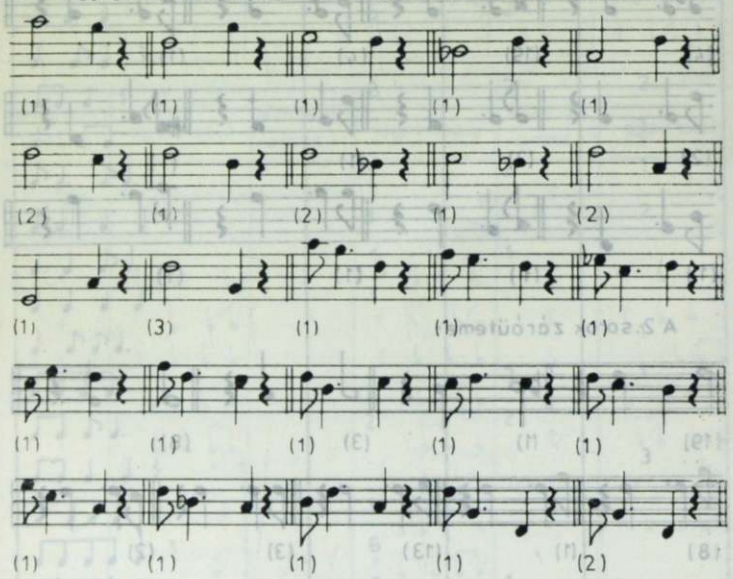

Összehasonlítva egyfelől az 1., 2. és 4. sorok, másfelől a 3. sorok záróütemének dallamvonalát, fontos különbséget veszünk észre: az előbbiek utolsó két hangjának magassága legnagyobbrészt, illetőleg a 4. sorok esetében mindig azonos, ezzel szemben a 3. sorok utolsó két hangjának magassága mindig eltérő. Sorvégelnyelés tehát csak akkor következik be, amikor e ritmusképletek utolsó két hangja egyező magasságú. Minthogy a 3. sorok utolsó két hangja mindig különböző magasságú, itt az apokopé nem érvényesül. Ilyenformán a sorvégelnyelés csorbíthatja egyes dallamsorok záróritmusát és természetesen egyes verssorok szótagszámát, de a dallam vonalát lényegében nem módosítja.

Egyébként az apokopé nem függ sem a sorok hosszúságától, sem az előadás tempójától. Sőt az is meglehetősen közömbös, hogy maga az utolsó szótag hosszú-e

vagy rövid, magánhangzója magas-e vagy mély. *Halastó, lányok, lováért, végig* stb. utolsó szótagja egyaránt elmaradhat (amikor az ismertetett ritmikai és dallami föltételek megengedik). Rövid szótagok mindazáltal sokkal gyakrabban nyelődnek el.

A görgényüvegcsüri népdalok éneklésében észlelt sorvéglekopás teljesen önkéntelenül megy végbe. Erről több ízben is meggyőződhettem. Egyszer például két nótafával foglalkozván egyikük észrevette, hogy társa elharapja a sorok végét. Mindjárt figyelmeztette is erre. Amikor azonban ő maga énekelt, ugyanúgy elhagyta az utolsó hangokat.

Meg kell jegyeznem, hogy a sorvégelnyelést csak egyéni előadásban figyeltem meg.

4. Az utóbbi évtizedekben megjelent népdalgyüjtemények tanúsága szerint az apokopé nem kizárólag székelyföldi, hanem mezőségi, kalotaszegi, szilágysági, továbbá a csehszlovákiai Gömör, Nyitra és a magyarországi Somogy meg Zala megyei magyar népdalokban, valamint dunántúli falvakba áttelepült bukovinai székelyektől és moldvai csángóktól gyüjtött adatokban fordul elő, jóllehet mindenütt csupán szórványosan.[17] A jelenség valódi gyakoriságára azonban nem lehet teljes biztonsággal következtetni válogatott anyagot tartalmazó kiadványok alapján.

A Görgényüvegcsürön talált dalok elemzése nyomán megállapított szabályok általános érvényüeknek tekinthetők. A föntebb kiemelt záró ritmusformulák —

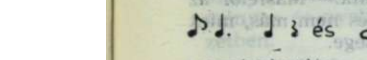

— mellett viszont néhol még a következőkre is hat a sorvégelnyelés:

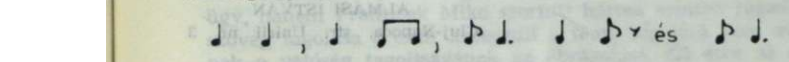

E legutóbbi ritmusképlet esetében mezőségi és székely énekesek olykor két hangot nem szólaltatnak meg.[18] Egy nyárádmenti példa 4. sorában kivételesen az utolsó ütem —

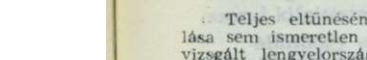

— mindhárom hangja elnyelődött.[19]

Teljes eltünésén kívül a sorvég suttogásszerű hangzása és jelentős elhalkulása sem ismeretlen a magyar népzenében, akárcsak a Jan Stęszewski által megvizsgált lengyelországi népdalokban. Megkülönböztető jelölésükre azonban többnyire nem fordítunk gondot, mint ahogy lejegyzéseink a népi előadás hangerőváltozásait általában nem érzékeltetik.[20]

Miként láttuk, sorvéglekopás énekszóval előadott szövegekben keletkezik. Megfelelője a beszélt magyar nyelvben tudtommal sehol sincs. Valamelyest hasonlít hozzá a kicsinyítés-becézésnek az a módja, amelyről többek között Horváth István adott számot magyarózdi monográfiájában: „A tájszavak mellett még nemegy érdekes nyelvi jelenség figyelhető meg Magyarózdon. Ezek közül kapásból csak néhányra hívom fel a figyelmet: a keresztneveknél a név hordozójának megszólításakor csak első tagját ejtik a szónak. Pl. a Ferenc megszólításakor *hej, Fe*, a Pistáékor *hej, Pi* és így tovább törvényszerűleg."[21]

---

[17] Lásd például *A Magyar Népzene Tára*. Szerkesztette Bartók Béla és Kodály Zoltán. (Alább röviden: MNT II. *Jeles napok*. Budapest, 1953. 132. sz.; MNT III/A. *Lakodalom*. Budapest, 1955. 80, 214, 278, 303, 477, 478. sz.; MNT III/B. *Lakodalom*. Budapest, 1956. 213, 268, 290, 354. sz.; MNT IV. *Párosítók*. Budapest, 1959. 467, 877. sz.; Domokos Pál Péter — Rajeczky Benjamin: *Csángó népzene* I. Budapest, 1956. 159—64.; Olsvai Imre, *Néhány előadásbeli sajátság népzenénkben*. I. OsztKözl. XXVI (1969), 332.; Jagamas János — Faragó József, *Romániai magyar népdalok*. Bukarest, 1974. 33, 48, 71, 72, 104, 156, 208, 235, 240, 281, 294, 313, 327, 329, 331, 348. sz.; *Szilágysági magyar népzene*. Közréteszi Almási István. Bukarest, 1979. 145, 203. sz.; Paksa Katalin, *Dinamikai árnyalás mint előadási sajátság tilós pásztorok dalaiban*. Zenetudományi dolgozatok 1980. Budapest, 14—7.

[18] Például Jagamas János—Faragó József i.m. 33, 48, 71, 156. sz.

[19] MNT III/B. *Lakodalom*. Budapest, 1956. 268. sz.

[20] Vö. Paksa Katalin i.m. 7—8.

[21] Horváth István, *Magyarózdi toronyalja. Írói falurajz*, Kolozsvár, 1971. 392. A kérdésről: Horger, MNyj. 120—1; Szabó T. Attila: Nytudért. 59: 6.

A román nyelvjárások közül a máramarosira éppenséggel jellemző az utolsó előtti szótagon hangsúlyos szavak végső szótagjának elhagyása. Ott magának a vidéknek a nevét is — Maramureş — sokszor csak így ejtik: *Maramu*. Mégsem lehet állítani, hogy bizonyos szavak ilyen megrövidítésének egyszerű ellenpárja volna az énekelt verssorok végének elnyelése. Hiszen, amint Constantin Brăiloiu a népdalszövegek sajátosságait tárgyaló tanulmányában hangsúlyozta, az apokopé a vokális román népzenében a Kárpátok mindkét oldalán megszokott, tehát ott is, ahol egyébként az előbeszédben nem jelenik meg.[22]

Habár még homály fedi azokat a tényezőket, amelyek előidézik, kétségtelen, hogy a román népdalokban az apokopé olyanszerű — persze ellentétes irányban ható — szerepet tölt be, mint a kiegészítő szótagok alkalmazása és az utolsó két hangérték összevonása, illetve az utolsó hangérték kétfelé osztása. Vagyis, emezekhez hasonlóan, egyik lehetőség annak a különbségnek a kiegyenlítésére, amely akkor áll elő, amikor valamely dallamhoz eltérő sorméretű szöveg kapcsolódik.[23] Másfelől az is bizonyos, hogy a magyar népdalokban a sorvégelnyelés nem más, mint az előadásmód egyik határozott funkció nélküli különössége.

ALMÁSI ISTVÁN
Cluj-Napoca, str. Unirii nr. 3

APOCOPA ÎN CÎNTECELE POPULARE MAGHIARE

(Rezumat)

Conform literaturii de specialitate, apocopa este frecventă în cîntecele populare ale românilor, ale slavilor de sud şi de est, precum şi ale popoarelor baltice, apare însă numai sporadic în folclorul muzical maghiar. În mod surprinzător, cercetările efectuate în satul Glăjărie (jud. Mureş) au scos la iveală un mare număr de cîntece maghiare interpretate cu apocopă. Din cele 109 melodii vocale, culese în această localitate, în 47 de piese a survenit fenomenul apocopei. Această manieră a putut fi observată în execuţia tuturor cîntăreţilor de la care am înregistrat cel puţin trei cîntece. Abundenţa datelor ne-a oferit posibilitatea unei analize minuţioase, după care am putut constata că apocopa se prezintă în rîndurile 1, 2 şi 4 ale melodiilor care se termină cu următoarele formule ritmice:

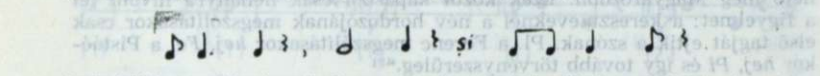

dacă înălţimea ultimelor două sunete este identică. Sfîrşitul rîndului al treilea nu este afectat niciodată, deoarece în cazul acestuia, ultimele două sunete sînt totdeauna diferite.

Colecţiile de muzică populară maghiară publicate mai recent au atestat existenţa apocopei — cu o frecvenţă mai redusă — în cîntecele culese din Secuime, din Cîmpia Transilvaniei, din zona Călăţelelor, din Sălaj, precum şi din Gömör, Nyitra, Somogy şi Zala.

---

[22] Lásd Constantin Brăiloiu, *Versul popular românesc cîntat — Le vers populaire roumain chanté*. In: ua., *Opere I*. Traducere şi prefaţă de Emilia Comişel. Bucureşti, 1967. 72.
[23] Lásd Constantin Brăiloiu i.m. 74.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXVI. évf. 1982. 1—2. szám

A BEKEZDÉSEK SZÖVEGLOGIKAI SZERKEZETE APÁCZAI MAGYAR ENCYCLOPÉDIÁJÁBAN

1. Bármely szövegszerkezet jól meghatározott közlési stratégiát jelent. Stratégián itt elsősorban olyan logikai és nyelvi szabályok rendszerét értjük, amelyet a tartalom és a külső kontextus(ok) (például a tudományos téma szövegén kívüli vonatkozásai, a közlő és a befogadó tudományos és nyelvi műveltsége stb.) határoz meg valamennyi közléshelyzetben.

A műnek mint szövegnek a tagolása tehát korántsem pusztán nyelvi ügy, hanem František Miko szerint[1] három szinten ragadható meg: (1) a szöveg tagolása s ezen keresztül a téma tagolása nem más, mint magának a valóság tagoltságának az ábrázolása, (2) erre az objektív tagoltságra ráépül a közlő szubjektív tagolása és (3) a befogadó szempontja.

Vizsgált szövegünk (Apáczai Magyar Encyclopediája) struktúráját tehát részben a közölt tudományos anyag belső logikája, részben pedig egy szociológiai és lélektani kontextus határozza meg. Itt csupán a második szorul kifejtésre.

Minthogy a XVII. században az anyanyelven megszólaló tudományos művekkel nagy lemaradást kellett behozni, főleg összegező, a tudományokról általános képet nyújtó munkára volt szükség. A cél minél több ismeretet nyújtani minél több befogadónak. Ilyen értelemben szövegünk jól elkülöníthető a kimondottan szakembereknek szóló közlésektől. Az Encyclopedia közlésmódja ugyanis didaktikusabb.

Célunk a következőkben felfedni a mű szövegének logikai mélyszintjén, valamint nyelvi szintjén megvalósuló szerkesztés sajátságait.

A mű mint teljes zárt struktúrájú szöveg fejezetekre, bekezdésekre, mondategészekre[2] tagolódik. Ezen szövegszerkezeti egységek (Deménél konstrukciós formák) alapelemének a bekezdést tekintjük, amely összekötő láncszem a mondategész és a fejezet között. A bekezdést ugyanis egyszerre jellemzi a megszerkesztettség (a mondategészek beszerkesztettsége a bekezdésbe) és a beszerkesztettség a fejezet szövegébe.[3] Jelen dolgozatunkban csupán a bekezdések megszerkesztettségét vizsgáljuk. A bekezdéseknek a nagyobb szövegegységbe való beszerkesztettségével vala-

[1] Prantisek Mikonak erre a megállapítására Békési Imre hivatkozik a *Szövegszerkezeti alapvizsgálatokban*. Bp. 1982.
[2] A mondategész fogalmáról l. Deme László, *Mondatszerkezeti sajátságok gyakorisági vizsgálata*. Bp., 1971.
[3] L. erről Békési Imre, *Szövegszerkezeti alapvizsgálatok*. Bp., 1982.

mint a bekezdéseket építő mondategészek megszerkesztettségével egy másik dolgozatunkban foglalkozunk.[4]

2. Minthogy a konstrukciós formáknak általában, de a mondatfölötti konstrukciós formáknak főképp nincsenek olyan állandó és szükségszerű sajátságai, mint a fonetikai, morfológiai, szintaktikai szerkezeteknek, a szövegtagolás sokkal komplexebb megközelítést igényel.[5]

Tudjuk, hogy a szövegnek mint kommunikációs egységnek a szerkezete elsősorban nem grammatikai-szintaktikai természetű. A szövegegység szerkezetét „saját erőből", azaz szövegszintű tartalmi-logikai kapcsolatok fogják össze.[6]

A bekezdés nyelvészeti-logikai oldalait Galperin[7] világította meg: „A bekezdés félig nyelvészeti, félig logikai kategória. Logikai szempontból a koherencia, valamint a kifejezett gondolatok relatív egysége jellemzi: nyelvészeti kategóriaként kijelentés-egység, amely nyelvi eszközökkel határolódik el. Tehát a bekezdés a gondolat logikai elrendezésének a nyelvi kifejezése".[8]

2.1. Galperinnek ez a megállapítása késztetett arra, hogy Békésitől eltérően[9] a bekezdések szövegének megszerkesztésében elsősorban a logikai mélystruktúra jelenségeire figyeljünk.

A bekezdésszöveg mélyszintjén megvalósuló logikai kapcsolatokat vizsgáljuk, amelyek nyelvileg a mondategészek kapcsolódásában valósulnak meg. A mondategészek kapcsolódása ugyanis nem más, mint az ítéletek kapcsolódásának nyelvi vetülete.

Ingarden szerint azonban (s számunkra ez nagyon lényeges) ez csak a tudományos szövegekre jellemző, ugyanis csak a tudományos szövegek mondatai valódi ítéletek, a szépirodalmi szövegek mondatai csupán kvázi ítéletek. Ezt ő így fogalmazza meg: „Ha az irodalmi műben szereplő kijelentő mondatokat összehasonlítjuk azokkal, amelyek pl. egy tudományos műben fordulnak elő, akkor azonnal észrevesszük, hogy azonos f o r m á j u k (kiemelés tőlem), sőt sokszor látszólag azonos tartalmuk ellenére is lényegesen különböznek az utóbbiaktól: az utóbbiak valódi í t é l e t e k a szó logikai értelmében, melyekben komolyan állítunk valamit, s melyek nemcsak igényt tartanak az igazságra, hanem tényleg igazak vagy hamisak, míg az előbbiek, bár nem tiszta kijelentő mondatok, komolyan gondolt állító mondatoknak, ítéleteknek sem tekinthetők."[10]

Így tehát elemzésünkben nem a mondat formális, hanem aktuális tagolódását vesszük figyelembe. Ennek ugyanis nem a nyelvtani alany—állítmány az eleme, hanem a közlés kiindulása, tehát az, ami az előzményekből már i s m e r t, és a közlés ú j eleme, amit az ismert elemről mond. Tehát ez valójában a logikai ítélet *S—P*[11] viszonya, nevezhetjük a szövegnyelvészetben közismert téma-réma illetőleg topic-comment viszonynak is.

Ennek megfelelően tehát az *S—P* = ítélet, az *(S—P) (S—P) (S—P)* pedig ítéletek kapcsolódása. Az ítéletek tehát nem elszigeteltek, hanem a beszédfolyamatban a kotextus és kontextus hatására egymással szoros kapcsolatba lépnek.

Megpróbáljuk ezért kitapintani a szövegtagolás mélyén fekvő logikai sémát, amely természetesen a felszíni szövegszerkezetben, a nyelvi megformálásban különbözőképpen variálódik. Ez a logikai séma voltaképpen a szöveg logikai összetartó ereje, koherenciája.[12] Ennek felfedése érdekében elemzésünk globális jellegű.

Szövegvizsgálatunk során tehát a teljes műre figyelünk, azokra a szövegszerkesztési típusokra, amelyek a mű egészéből kihüvelyezhetők.

Módszerünk a következő volt: végig olvastuk a teljes mű szövegét, majd részletes elemzéssel feltártuk a mű négy nem egymást követő fejezetéből 45 lapnyi szöveg (99—110; 120—130; 204—216; 378—389)[13] összes bekezdésének a logikai vázát.

---

[4] *Apáczai Magyar Encyclopediájának főbb szövegszerkezeti sajátosságai.* Kézirat, 1982.
[5] Deme László, Nyelviség és megismerés. *TIT Filozófiai közlemények.* 1973. 10/I.
[6] L. a 3-as jegyzet al.
[7] Galperin, I. R.: *Stylistics.* Moszkva, 1971.
[8] Galperint idézi Békési a *Szövegszerkezeti alapvizsgálatok*ban. Bp., 1982, 12.
[9] L. a 3-as jegyzet al.
[10] Ingarden, Roman, *Az irodalmi műalkotás.* Bp., 1977, 166.
[11] A magyar nyelvű logikai szakirodalomban *S* szubjektum, logikai alany, *P* predikátum, logikai állítmány.
[12] L. pl. Galperin: *Stylistics.* Moszkva, 1971.
[13] Az átírt szöveget a következő kiadásból közöljük: Apáczai Csere János: *Magyar Encyclopedia.* Buk., 1977. Ennek a kiadásnak a szövegét természetesen egybevetettük az eredeti kiadásával.

Elemzésünk során kiderült, hogy minden bekezdés szövegének logikai váza mindössze két típusba sorolható:

1. $S_1 - S_2$
2. $P_1 - S_2$

Az első esetben a kapcsolás az ítéletek szubjektuma révén valósul meg úgy, hogy az előző mondat logikai alanya a következő mondatban szintén logikai alanyként ismétlődik, vagyis az ismétlődő elem azonos funkciót tölt be. Ezt a kapcsolást párhuzamos kapcsolásnak nevezzük. Például:

„1. A tevő ok az, amiből valami vagyon. 2. Ez elkészíttetik, elrendeltetik és mozgattatik is a szerző októl, hogy az állató okot magába vehesse. 3. Minek okáért a szerző okhoz legközelebb járul, és az állató okot megelőzi, ő lévén a hathatóságnak és a szenvedésnek kezdete. 4. A dologban behat, nemcsak erejével, hanem ugyan voltaképpen valóságával is, a dolognak valóságát belsőképpen tévén. 5. E még csak módokkal sem különböztetik meg, mert jóllehet az erő sokképpen adattathassék a szerző októl, maga [mégis] mindazáltal a tevő oknak valósága nem egyébként, hanem voltaképpen közölteteik." (101.)

A bekezdés szövegét alkotó mondategészek logikai kapcsolódása a következőképpen írható fel:

$$(S_1 - P_1)\,(S_1 - P_2)\,(S_1 - P_3)\,(S_1 - P_4)\,(S_1 - P_5)$$

Természetesen ez csupán a bekezdés szövegét alkotó mondategészek kapcsolódásának logikai mélystruktúrája, amelyet a nyelvi megszerkesztés tovább színez. Voltaképpen ez a logikai mélystruktúra biztosítja a szöveg koherenciáját.

A második típus bonyolultabb, ugyanis itt a kapcsolat úgy valósul meg, hogy az aktuálisan tagolt mondat logikai állítmánya, tehát az, ami új a közleményben, a következő mondatban logikai alanyként, tehát ismert elemként ismétlődik meg. Ezt a kapcsolást Szolganyik nyomán Békési „láncszerű kapcsolásnak"[14] nevezi.

„A Föld szene áll szárazból, vagy vízből. 2. A szárazföld szene nem üsmeretes mütőlünk, avagy üsmeretes. 3. A nem üsmeretes az, melyen még mükőzülünk senki nem járt, bizonyos mindazáltal, hogy légyen . . ." (205.).

Nem idéztük a teljes bekezdést, ugyanis nagyon terjedelmes (28 mondategészből áll), s az elemzés lényegét ennyin is szemléltethetjük, vagyis a mondategészek logikai kapcsolata a következő:

$$(S_1 - P_{1+2})\,(S_{P\,1} - P_{2+4})\,(S_{P_3} - P_5)\,\ldots$$

Ennek a láncszerű kapcsolódásnak Apáczainál egy sajátos változata jelentkezik. A logikai állítmány általában többelemű, s ezek rendre, gyakran a kiinduló mondattól egészen távol, kerülnek egy másik predikátumhoz viszonyítva a logikai alany szerepébe. Így végül is ez a láncszerű kapcsolás előbb vagy utóbb mindig létrejön.

Természetesen Apáczai bekezdései nem tiszta párhuzamos, illetőleg láncszerű kapcsolódásúak logikai mélystruktúrájukban, hanem többnyire a kettő keverékei.

Ezzel a módszerrel a jelzett szövegrészek minden bekezdésének logikai mélystruktúráját felrajzoltuk. A továbbiakban ugyanis az érdekelt bennünket, hogy a két kapcsolattípus közül melyik a gyakoribb, tehát a jellemzőbb Apáczai szövegszerkesztésmódjára. Az Encyclopédia négy vizsgált szövegegységében az 1. számú táblázatban mutatott képet kapjuk.

Amint már jeleztük, vannak Apáczainak tiszta párhuzamos és tiszta láncszerű kapcsolású bekezdései, de többségükben vegyes kapcsolásúak. Számunkra ezért többet mond az egyes kapcsolásfajták gyakorisága, hiszen csak így tudunk képet alkotni arról, hogy a 31 vegyes kapcsolású bekezdés melyik kapcsolásfajtának növeli a számarányát (l. a 2. és 3. táblázatot).

Ha egybevetjük az összesítéseket a 2—3. táblázatból, a 4. táblázatban látható megoszlást kapjuk.

[14] L. a 3-as jegyzet al.

1. sz. táblázat

Kapcsolásmód	I. szövegegység		II. szöveg-egység		III. szöveg-egység		IV. szöveg-egység		Összesen	
	Előford. szám	%	Előford. szám	%	Előford. szám	%	Előford. szám	%	Előford. szám	%
Párhuzamos kapcsolású bekezdés	8	38,09	0	0,0	3	37,4	1	5,26	12	22,22
Láncszerű kapcsolású bekezdés	5	23,80	0	0,0	3	37,5	3	15,78	11	20,37
Vegyes kapcsolású bekezdés	8	38,09	6	100	2	25	15	78,94	31	57,40
ÖSSZESEN:	21		6		8		19		54	

PÁRHUZAMOS KAPCSOLÁSOK SZÁMA

2. sz. táblázat

A bekezdés fajtája	I. szövegegység		II. szöveg-egység		III. szöveg-egység		IV. szöveg-egység		ÖSSZESEN	
	Előford. szám	%	Előford. szám	%	Előford. szám	%	Előford. szám	%	Előford. szám	%
Tiszta párhuzamos kapcsolású bekezdésben	32	59,25	0	0,0	32	74,41	5	8,33	69	36,89
Vegyes kapcsolású bekezdésben	22	40,74	30	100	11	25,58	55	91,66	118	63,10
ÖSSZESEN:	54		30		43		60		187	

LÁNCSZERŰ KAPCSOLÁSOK SZÁMA

3. sz. táblázat

A bekezdés fajtája	I. szövegegység		II. szöveg-egység		III. szöveg-egység		IV. szöveg-egység		ÖSSZESEN	
	Előford. szám	%	Előford. szám	%	Előford. szám	%	Előford. szám	%	Előford. szám	%
Tiszta láncszerű kapcsolású bekezdésben	37	72,54	0	0,0	60	68,96	11	15,71	108	34,72
Vegyes kapcsolású bekezdésben	14	27,45	103	100	27	31,03	59	84,28	203	65,27
ÖSSZESEN:	51		103		87		70		311	

4. sz. táblázat

A kapcsolás fajtája	I. Szövegegység		II. szöveg-egység		III. szöveg-egység		IV. szöveg-egység		ÖSSZESEN	
	Előford. szám	%	Előford. cszám	%	Előford. szám	%	Előford. szám	%	Előford. szám	%
Párhuzamos kapcsolás	54	51,42	30	22,55	43	30,07	60	46,15	187	37,55
Láncszerű kapcsolás	51	48,57	103	77,44	87	66,92	70	53,87	311	62,44
ÖSSZESEN:	105		133		130		130		498	

Látható tehát, hogy a II., III., IV. szövegegységben kiugróan magasabb a láncszerű kapcsolódások számaránya: 77,44%, 66,92%, 53,87%. Csupán az első korpuszban csökken nagyon kevéssel az 50% alá. A négy szövegegységben összesen 498 kapcsolás van, s ebből 62,44% láncszerű kapcsolás. Tehát ez a kapcsolásfajta a gyakoribb, a tipikusabb szövegkapcsolás-fajta az Encyclopedia bekezdéseiben.

2.2. Apáczai szövegszerkesztésének mélyszerkezetében húzódó logikai séma, logikai kapcsolásforma a felszíni struktúrában, a nyelvi szinten valamilyen nyelvi elem ismétlődésében realizálódik.

A párhuzamos kapcsolás esetén az előző mondat logikai alanyát kifejtő szó, a láncszerű kapcsolás esetén pedig a kiinduló mondat logikai állítmányát kifejtő szó ismétlődik a következő mondatban teljes szóismétlésként vagy valamilyen anaforikus elem révén. Eszerint tehát az ismétlődő nyelvi elem lehet teljes szóismétlés vagy utalás.

A két logikai kapcsolásmód (a párhuzamos és láncszerű) természetéből adódóan különbség figyelhető meg az ismétlődő nyelvi elemben.

A láncszerű kapcsolás esetén az ismétlődő elem általában teljes szóismétlés, ritkán utalás, ezt részben a kapcsolásmód bonyolultabb jellege (tehát, hogy predikátumból lesz szubjektum) magyarázza, valamint az a szövegkapcsolási sajátsága a bekezdéseknek, hogy a predikátum egyik tagját a szövegben jóval később ismétli meg az író subjektumként:

„A mü igazságunk felebarátinkot vagy minden közbevetés nélkül nézi, vagy valamely cselekedet által. 2. Amely minden közbenvetés nélkül nézi ötöt, vagy az ő állapotjának rendit nézi, vagy magát az állapotot. 3. Amely az állapot rendit nézi, tisztelet[nek] mondatik, mely annak a méltóságnak és felsőségnek, mely másban vagyon, azonnak illendő megbizonyitásával való megismerése. 4. Ez a tisztelet, amennyiben nézi a mások értelmét a tisztelendőről, hirnévnek neveztetik. 5. Evvel a tisztességtétellel mindennek tartozunk, és semmi nem egyéb, hanem oly cselekedetünk, mellyel akárkinek is az ő méltóságának állapotját bántás nélkül igyekezzük megtartani . . .“ (382.).

Példaszövegünkben három láncszerű kapcsolódás van és egy párhuzamos:

$$(S_1 - P_{1+2})\ (S_{P_1} - P_{3+4})\ (S_{P_3} - P_5)\ (S_{P_5} - P_6)\ (S_{P_5} - P_7)$$

Ha ezt a logikai sémát behelyettesítjük a nyelvi megformáltsággal, jól látható, hogy melyek azok a nyelvi elemek, amelyek ismétlődnek:
(a mü igazságunk — minden közbevetés nélkül vagy cselekedet által nézi) (Minden közbenvetés nélkül — az állapotjának rendit vagy magát az állapotot nézi) (Az állapot rendit néző — tisztelet) (Ez a tisztelet — hirnév) (Evvel a tisztességtétellel — tartozunk).

Tehát, ha az ítéletnek két tagú predikátuma van, a pontos különbségtétel érdekében szükséges teljes alakjában megismételni a predikátumot kifejtő nyelvi elemet.

A párhuzamos kapcsolás esetén azonban az ismétlődő nyelvi elem többnyire u t a l á s. Mégpedig ez az utalás a kapcsolás természetéből adódóan (a kiinduló ítélet szubjektuma mindig azonos funkcióban, tehát szubjektumként tér vissza a következő ítéletekben) egy utalási mechanizmusban írható le. A párhuzamos kapcsolás esetén tehát kialakul egy anaforikus sorrend. „Ez olyan sorrend, amelybe beletartozik az ugyanazon denotációhoz tartozó és előforduló összes elnevezés.“[15] Az ítéletsorozatban először előforduló szubjektum Palek terminológiájában a „modifikátor“, amely azzal válik ki az anaforikus sorból, hogy megválasztása a közlőtől függ, az anaforikus sor többi tagja esetében pedig (ezek az „indikátorok“) mindig a modifikátort kell figyelembe venni:

„1. A tevő ok az, amiből valami vagyon. 2. Ez elkészittetik, elrendeltetik és mozgattatik is a szerző októl, hogy az állató okot magába vehesse. 3. Minek okáért a szerző okhoz legközelebb járul, és az állató okot megelőzi, ő lévén a hathatóságnak és a szenvedésnek kezdete. 4. A dologban behat, nemcsak erejével, hanem ugyan voltaképpen valóságával is, a dolognak valóságát belsőképpen tévén. 5. E még csak módokkal sem különböztetik meg, mert jóllehet az erő sokképpen adat-

[15] Palek, B., *Cross-reference.* A study from Hyper-Syntax. Prága, 1968.

tathassék a szerző októl, maga [mégis] mindazáltal a tevő oknak valósága nem egyébként, hanem csak voltaképpen közöltetik." (101.).

A bekezdés szövege tiszta párhuzamos kapcsolással épül:

$$(S_1 - P_1)\ (S_1 - P_2)\ (S_1 - P_3)\ (S_1 - P_4)\ (S_1 - P_5)$$

Az ítéletek kapcsolódásának logikai alapsémáját kitöltő nyelvi elemek a következők:

(A tevő ok — amiből valami vagyon) (Ez — elkészíttetik...) (Ő — lévén) ((Ő) — behat) (E — sem különböztetik).

Az anaforikus sorrend tehát így alakul: *a tevő ok — ez — ő — (ő) — e.*

A sor első tagja: *a tevő ok* a modifikátor, a sor többi tagja pedig indikátor, vagyis visszautal a modifikátorra, tehát léte tőle függ. Minden modifikátor megkülönböztető elem (alterator), az indikátorok pedig szükségszerűen mindig azonosító (anaforikus) elemek.

Tehát a fentebbi anaforikus sort a következő sémával is szemléltethetjük:

$[M + \ldots + m]_1$, $[A + \ldots + (m)]_2$, $[A + \ldots + (m)]_3$, $[A + \ldots + (m)]_4$, $[A + \ldots + (m)]_5$, ahol:

M = megkülönböztető elem;
A = azonosító elem;
m = megnevező egység;
( ) = lehetséges előfordulás.

Az anaforikus sorban mindig egyetlen megkülönböztető elem van, az azonosító elemek száma pedig tetszőleges lehet. Ha egy második megkülönböztető elem is fellép, akkor ez azt jelenti, hogy új anaforikus sor kezdődik, tehát új bekezdés. Az azonosító (anaforikus) elemek mellett tetszőlegesen, potenciálisan megismételhető a modifikátor megnevező egysége is. Pl.

A... + ...m A... + ...m
↘ ↘
a tevő ok — ez a tevő ok — ő, a tevő ok ... stb.

De előfordulhat az is, hogy a modifikátor teljes lexikai ismétlésként azonosító (anaforikus) elem nélkül ismétlődik meg.

Vagyis: *a tevő ok — a tevő ok — a tevő ok.*

Természetesen ebben az esetben az anaforikus sor tagjai közötti kapcsolat jóval lazább. Ezt a lazaságot a bekezdés szövegének felszíni struktúrájában, tehát csupán a nyelvi megformálás szintjén érezhetjük.

A szöveg felszíni struktúrájában megvalósuló kohéziót tehát a logikai kapcsolat (koherencia) nyelvi kifejtéseként fogjuk fel, amely mindig valamilyen nyelvi elem ismétléseként jelentkezik: a párhuzamos kapcsolás esetén a logikai ítélet szubjektumát kifejtő nyelvi elem ismétlődik meg teljes szóismétlésként vagy utalás formájában a következő ítélet szubjektumaként; a láncszerű kapcsolódás esetén pedig a kiinduló logikai ítélet predikátumát kifejtő nyelvi elem ismétlődik hasonló módon a következő ítélet szubjektumaként.

Tehát, ha elfogadjuk azoknak a szövegnyelvészeknek a véleményét, akik szerint a szövegegységek közötti kapcsolat törvényszerűségei visszavezethetők valamelyik komponensük ismétlődésére, vagyis a szövegegység folyamatosságát jelentős mértékben a szomszédos mondatokban ismétlődő azonos szemantikai elemek biztosítják[16], akkor mind a teljes lexikai ismétlés, mind pedig az anaforikus visszautalás egyaránt biztosítja a szöveg felszíni szerkezetének kohézióját. Ez valóban így van, mégis különbséget kell tennünk a kettő között: az első esetben ez a kohézió (szövegösszeforrottság) gyengébb, a másodikban pedig jóval erősebb.

Tehát a bekezdés szövegének nyelvi szinten történő összeszerkesztettségében, összeforrottságában különbség figyelhető meg attól függően, hogy a bekezdés mondategységeinek kapcsolatát biztosító nyelvi ismétlések teljes lexikai ismétlések vagy pedig utalások.

[16] L. pl. Jakobson, Roman, *Hang-Jel-Vers*. Bp., 1969.

A teljes lexikai ismétlődés esetén a bekezdéseket építő mondategészek Szilman[17] terminológiájával élve „autoszemantikusak", azaz önállóak, a kommunikáció szintjén megállnak önmagukban is. Például:

„1. Az állató ok az, amiben valami áll... 4. Az állató oknak három tiszti vagyon..." (101.).

Ezért az ilyen típusú bekezdések szövege kevésbé összeforrt, mondhatni szétfoszlik mondatokra. A bekezdés szövegének kohézióját, összetartó erejét ebben az esetben a mélyszerkezetben meglévő logikai kapcsolat biztosítja.

Az azonosító (anaforikus) elemmel kezdődő mondatok mindig „szinszemantikusak", azaz önállótlanok, hiszen nem állnak meg önmagukban a kommunikáció szintjén. A 105. lapon idézett bekezdésünk jó példa erre: a 2., 3., 4. és 5. ítéltmondat *(Ez — elkészítteʻik) (Ő — lévén) ([ő] — behat) (E — különböztetik)* nem áll meg önmagában a kommunikáció szintjén. Mindegyiknek szüksége van a kiinduló ítéletmondatra, amelyre az azonosító elem révén visszautal.

3. Ezek a típusú bekezdésszövegek tehát a felszíni szerkezetben, a nyelvi megformáltság szintjén is jól összeszerkesztettek, összeforrtak, és ez mintegy többletként tevődik rá a logikai mélyszerkezetben kimutatott kapcsolatra.

Elemzésünk tehát igazolja a szövegnyelvészek ama felfogását[18], hogy egy terjedelmes mű szövegének elemzése nem különbözik egy rövid vers szövegtani elemzésétől. Apáczai Encyclopédiájának szövegszerkezetét a mélyszinten megvalósító váz ugyanis egyszerűen így írható fel:

$S_1 - S_1$

$P_1 - SP_1$; $P_2 - SP_2$: $P_n - SP_n$.

Ennek a logikai kapcsolásnak a nyelvi megvalósulása változatosabb ugyan, de valamennyi lényege az ismétlődésben írható le: a teljes lexikai ismétlés vagy anaforikus elemek révén.

KABÁN ANNAMÁRIA
Cluj-Napoca, str. Unirii nr. 3

STRUCTURA PARAGRAFELOR SUB ASPECTUL LOGICII TEXTULUI IN „MAGYAR ENCYCLOPEDIA" LUI APÁCZAI

(Rezumat)

Structura interioară a oricărui text înseamnă de fapt o strategie de comunicare. Strategie însemnînd aici ansamblul regulilor logice şi lingvistice care sînt dependente de dimensiunea pragmatică.

În urma analizei textuale s-a reliefat schema logică a construcţiei paragrafelor din „Magyar Encyclopedia", care se reduce doar la două tipuri:

1. $S_1 \rightarrow S_2$
2. $P_1 \rightarrow SP_1$; $P_2 \rightarrow SP_2$; $P_n \rightarrow SP_n$.

Această structură logică de adîncime se manifestă în structura de suprafaţă (lingvistică) prin repetarea totală a unor elemente lexicale sau prin anaforă, acestea reprezentînd doar coeziunea de suprafaţă a textului.

[17] Szilman, T. I., *Problemi szintaksziceszkoj sztyilisztiki* (na matyerialje nyemeckoj prozi). Leningrád, 1967.
[18] L. pl. Szabó Zoltán, *A mai stilisztika nyelvelméleti alapjai*. Kolozsvár, 1977; *Szövegnyelvészet és a stilisztikai elemzés*: Nyr. CVI, 62—73.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXVI. évf. 1982. 1—2. szám

A *KÉK* AZ ERDÉLYI MAGYAR SZÓTÖRTÉNETI TÁR ÁLLATSZÍNNEVEIBEN

1. Bár a színérzékelés elsősorban fizikai, fiziológiai és lélektani folyamatokra vezethető vissza, tudatos értékelésében a nyelvi tényező is fontos szerepet játszhat. Köztudott, hogy a világ különböző nyelvei más és más módon tagolják a színképet. Ám egyazon nyelven belül is az egyes nyelvváltozatok között eltérés mutatkozhat ebből a szempontból. Nem kivétel ez alól színneveinknek az állatszínek megnevezésére szolgáló csoportja sem. A magyar pásztorkodás szókincsében például, lószínnévként, egy sajátos szürke árnyalat megnevezésére a *kék* színnév szolgál; a szarvasmarha fehér szőrének bizonyos kékben játszó árnyalatát ugyancsak *kék*nek mondják, sőt a kecske színével kapcsolatban is használatos a *kékes* megjelölés (Herman Ottó, *A magyar pásztorok nyelvkincse*. Budapest, 1914. 345, 445, 539; Bartha Katalin, *Szókincstanulmány a magyar nyelv színelnevezéseiről*. Debrecen, 1937. 73). A magyar köz- és irodalmi nyelv a *kékróka* összetételben őrizte meg ezt a régiségben igen elterjedt szemléletmódot, amely a szürkének (máskor pedig a fehérnek) egyik sajátos árnyalatát *kék*nek minősíti.

A következőkben megkíséreljük fölvázolni az SzT. gazdag adatanyagára támaszkodva a *kék* állatszínnévnek valamint összetételeinek és származékainak a használati körét, időbeli és térbeli elterjedtségét.

2. *A TESz.* — az OklSz.-ra hivatkozva — a *kék*nek az első állatszínnévi jelentkezését 1444-ből datálja. Az SzT. idevágó legkorábbi adata, a kicsinyítőképzős *kékcsé* 'kékesfehér' éppen egy évszázaddal korábbi: *1349:* Jacobus germanus Zenke unum bovem suum kegche colorem subtraxisset [Urk. II, 71 Nic. dictus Wos comes de Kolus bizonyságlev-e]. Időbeli közelsége miatt ide kívánkozik az OklSz. két lószínnévi adaléka is: *1337:* Equum kykpeg colorem. *1345:* Vnum equum kykpeg coloris (Herman i.m. 345; Bartha i.m. 73). Ezeknek a történeti adatoknak a tanúsága szerint a *kék* állatszínnévi jelentkezésével — legalábbis bizonyos származékaiban és összetételeiben — már a XIV. századtól kezdve számolhatunk.

A *kék* és a hozzá tartozó képzett és összetett állatszínnevek az esetek többségében — mint a fenti adalékokban is — magát a szőrszínt jelölik. Ritkábban azonban az állatra jellemző jegyszínek (lábon, homlokon, nyakon található foltok színének jelölésére szolgál. Például: *1634:* Taualj louacska csitko 3 egjik kek zar egjik fekete 3madik egj fekete barna [Hsz; LLt]. *1801.* Egy Tehén kisded szőke, a' nyakán kékes szörü tsáko szarvu [DLt 788 nyomt.kl].

A *kék* és a belőle alakult állatszínnevek időbeli jelentkezését illetőleg az alábbi táblázat adatai igazítanak el:

	Lószínnevek		Szarvasmarhaszínnevek	
	kék	összetételei	kék	származékai és összetételei
XVI. sz.	40%	15,78%	—	—
XVII. sz.	55%	78,94%	25%	12,20%
XVIII. sz.	5%	5,18%	60%	85,36%
XIX. sz.	—	—	15%	14,64%

E statisztikai adatok félreérthetetlenül tükrözik, hogy a *kék* és a hozzá kapcsolódó állatszínnevek lószínnévi illetőleg szarvasmarhaszínnévi elterjedtsége korántsem párhuzamos. Lószínnévként már a XVI. században igen elterjedt, az adatok túlnyomó többsége mégis a XVII. századból való. A következő századra már teljesen visszaszorul, s a XIX. században már elvétve sem találkozunk vele. Szarvasmarhaszínnévként viszont — az 1349-ből idézett korai adalék ellenére — a XVI. században egyetlen erdélyi adalék sem bukkan fel, a XVII. század második felében már meglehetősen gyakran élnek ezzel a színjelöléssel, de igazi virágkorát kétségkívül a XVIII. században éli. Jellemző, hogy a háttérbe szorulása is jóval lassabban következik be: a XIX. század első két évtizedéből háromszor annyi szarvasmarhára vonatkozó adalékról tudunk, mint hasonló lószínnévről az előző században.

A *kék* lószínnévnek a XVIII. századi rohamos visszaszorulása illetőleg a XIX. századi teljes hiánya bizonyára az egyes fajták tenyésztésével kapcsolatos gazdaságtörténeti okokra vezethető vissza, csakúgy, mint a szarvasmarhára vonatkozó *kék* viszonylag késői (a XVII. század második felére tehető) tömeges jelentkezése az erdélyi régiségben.

A *kék* állatszínnév aszimmetrikus időbeli jelentkezésének nyelvi, jelentéstani oka is van: voltaképpen más és más szín árnyalatát jelenti lóra és szarvasmarhára vonatkoztatva. Az első esetben a szürke, a másodikban a fehér sajátos árnyalatával kell számolnunk. A magyar állatszínnevek rendszerében tehát voltaképpen homonim értékű a kétféle *kék* állatszínnév. Ezért szerencsésebbnek tartjuk a továbbiakban külön is választani az ide tartozó szarvasmarha- és lószínnevek bemutatását.

Lószínnévként ilyen válogatott bizonyságanyag áll rendelkezésünkre:

1570: polgar Myhal Also fyley hithy zerent vallya, hogy latta egy Lo Bwdosik volt az filey hataron Azonba Menth oda az Zylwassy Imre kenezze, kezdette hogj ha lattanak egy Bwdoso lowat otth valahol, Eo kerdette Myenemw az Lo, Azt Monta hogy egy Nagy kek lo, vram kwlde hogi megh fogyam [Kv; TJk III/2. 111]. *1596:* az kek lo helyebe egy pej chitko lútott volt Sebesi Miklosnak | Gergio alatt talalank my... Sebesi Miklosra, zallasara menenk lo ven(n)j..., megmútogattia az louakot; egj kek louat, de azt draga(n) hadgiak, ne(m) alkhattak megh | Eo az kek louat keri volt niolch forinto(n), Sebesi Miklos András ra igazitotta, azt mo(n)dotta hogy Andrase az, Andras tizen ket forinth aloll ne(m) atta | En Gergio aloll net louat hoztam vala kj egy az kek lo vala | Thudom hogj Sebesi Miklos tartott az kek lohoz zamot... Hogy az kek louat megh patkoltattakis Sebesi fizetett eo neki attol [UszT 11/45, 46, 46, 48]. *1599:* az Papnak egy nagy kek lowat adot wolt, az Pap esmegh egy kisded porozka zabasu paripat [i.h. 15/199 Nobilis Agilis Joannes Miklossy pp Jenlakiensis vall.] | adot eo kegme Theke Ferencz... Egy zarka lovatt Nieguen ftértt. Egy rosdas neueo kyk paripat huzon eot ftba: Masikot egy herilt kyk paripat huz fton [Dés; SLt 29. J. 10]. *1606:* egi Zeplös kek lo(wat) attak wala medeserről [UszT 20/211 Boncza Janos Demeterfalwj lofw Ember vall.] | medeserről az Zeplös kek louat meg hozok Kobatfalwaba [i.h. 20/212 Fabian marton Keczieti Zabad Zekel (28) vall.]. *1611:* Egy öreg kek lo [Taplóca Cs; LLt Fasc. 155]. *1618:* Egy nap a vajda... Kamuti uramnak egy szép kék lovat ada ajándékon [BTN² 82]. *1627:* Bodoki és Vzoni... Menesek(ne)k szama... Maga meneseben termet szep paripa Nro 1. Vercze kek paripa Nro 1. Setetpey száár gjermek lo Nro 1. ... Az regi kek paripa Nro 1. Fekete gjermeklo benne Nro 1. Pey szekeres lo Nro 6. Szürke kek szekeres lo Nro 6 [BLt 1. inv.]. *1631:* Veseleni Boldisar vramnak hagiom az en kek paripamot, mely az en menesemben termet [N.teremi K.:

JHb XXI/17] | azt lata(m) hogj az az kék lo santal vala [Mv; MvLt 290. 58a]. *1642:* adot... Egi kik Giermek lovat [Kercsed TA; Borb.] *1647:* Gerendreol ide hajtatott menes No 52... hat kek Szekeres Lo Nr. 6. Hat Pey reghi szekeres Lo no. 6 [Marossztkirály KK; BK 48/16]. *1656:* Labas marhak Borsan... Előregh kek kancza [Mk Dobokai inv. 8—10]. *1757:* Egj hitván kik kesej farku kicsind futtasott (!) harom esztendos [Pusztasztmiklós TA; Berz. 3. 1/9].

Szk: ~ *szőrű.* *1593:* Orban Gergely enis peoresse lezek Pathkos Janosnak... Chiki zenth giorgion ahol enneke(m) hazam wagyon egy Tanorokomből wezte(m) el egy lowamot ky kek zeore wala [UszT]. *1599:* A(ctor) Zobo Ferencz Sikei Lo feö... p(ro) ponit... Az en battia(m) Zabo Pal, kiwel egy woltam mi(n)d apawal aniawal, weott wolt zolgalattiawal egy gyermek lowat negyed feöre kelot egy kek zeörwth, ott maratt azis nala [i.h. 15/188]. *1617:* Az nehay Mako georgy kuldeoth volt be Egy kek zeorw lovat [HSzj]. *1621:* kek zeorw feo lovat attunk volt az meg nevezet Mako Georgynek 200 magyar forintba [i.h.]. *1752:* Várczán Páskujnak... marhák és Lovak is külömb külömb félék fordultanak meg kezin s udvarán, ki szőke ki Barna, ki kék szőrű ki szürke, kj sárga, ki péj, ki barna szőrű lovak [Bikáca Sz; BfR Elek Miklós (56) jb vall.] • *vércse szabású* ~ *ló.* *1596:* vagion wgymond egy verche zabasú kek lo azt ad nekem [UszT 11/45].

Szarvasmarhaszínnévként az alábbi válogatott adalékok sorakoztathatók fel az erdélyi történeti anyagból:

1676: Szekelyai (!) iobagiom... kik ökreit el vévén megh nyusztak[a] [Bonchida K; Born. XXXIX/51. — [a] A szamosújvári darabontok]. *1681:* Az Milványi megh holt jobbágy(omnak)... Jánosnak maradott... Két kék tehen s égy veres [RLt 1] | Egy kis kek bika, égj nagy eőreg szőke hodos hegyes Tehen egy kis kek Tehen [Milván K; RLt 1]. *1687:* Vasárlatt... egj barna ökrőt pro f 21//40... két kek ökrőt pro f. 20.... egj barna s egj hodos ökrott f. 26//50 [Utl]. *1690:* Beres Ökrők ... 5 Kek Szelyes Szarva 6 Kek, Konya Szarva | Bornjús Tehenek. 1 Kek, Fel allo Hegyes Szarva. 2 Sárga, Szelyes Szarva, 3 Kek, Szelyes Szarva, 4 Kek, Csonka Szarva [Kentelke SzD; BK Inv. 14—15; 15—16]. *1692:* Öregh Meddü Tehenek... Szőke Buta Szarvu... Kék kaila Szarvu... Sarga Buta Szarvu | Harmadfu unok: ... 7 **Kék** buta szarvu | negyedfu Tulkok 1. Sarga Szeles Szarvu... 2. Kék kaila Szarvu... 3 Szoke Buta Szarvú [Mezőbodon TA; BK Inv. 22—3, 23—4]. *1697:* Fejős Tehenek. Sarga bogár szarvu nro 1 Borju alatta. Kék elé szarvu nro 2 Mindenik alatt borju. Veres csonka szarvu nro 1 Borju alatta Szőke hegyes szarvu nro 1 Borju alatta. Meddó tehen Szőke hegjes szarvu nro 1 | Harmad fü tulkok. Kék tulok nro 1 Sárga tulok 1 [Borberek AF; Mk Alvinczi Péter inv. 6]. *1701:* Egj kis kek Tehén van aszt hagjom Bodonine(na)k Sophinak [Polyán TA; JHb XVI/7]. *1711:* Enis tartottam hat hétig két Tulykot egyik Szőke, a másik kék [Ditró Cs; WLt Emericus Korpos (50) ppix wall.] | azon marhák mellett valo Gondviselő adott vala Sz: Miklosi Mihály Deáknak két ökrőt, egyik rőt, ã másik kék vala, ã kéken láttam is az Ur Vesselenyi Ur(am) eő Nga bélyegit [Gyszm; WLt Mathias Peter (40) armalista] | Láttam két fejér ökrőt és egy kéket, ã ketteit Killyenfalvi Borka Istvánnak adta vala, az harmadikot Molduvába egj örmenynek Pénzért [Gyergyóújfalu Cs; WLt] | nekemis adtak vala két ökrőt tartani, egjik kék a' másik Sárga vala [Remete Cs; WLt Joannes Szőcs (32) pr vall.] | Tudom hogj Szárhegyi Csergő Péter kezinél vala azon marhák félib(en) két Tulyok, egj kék és egj ordas [Szárhegy Cs; WLt Franc. Angi (28) lib. vall.] | En Csereltem volt Ujfalvi Kastaly Gjörgj vr(am)tol, két ökrőt, egyik kék ã másik fejér Szőrüek... egj Gjermek lovat és három forintot adtam érettek [Killyenfva Cs; WLt Steph. Borba (58) pp vall.] | Az Utrumban fel tett marhákb(an) tartottam en is két kék fenn állo szarvu ökrököt [Ditró Cs; WLt Todor Czigány (40) jb vall.] | Az Pater Barátok marháit az én kapum előtt itatván hallottam az szólgáktol, egj bogar Szarvu kék ökrőt mutatván hogy mondották, mégh ez az Vesselényi ur(am) marhái féle [Szárhegy Cs; WLt Petrus Becze (53) jb vall.] | nálam is volt egj kevesség az utrumb(an) fel tött marhák félib(en) egy kis kék ökör [Ditró Cs; WLt Steph. Pál (40) pp vall.] | Tudom hogy ã Lázár Ferencz ur(ãm) Diszno Pásztora János, vett vala pénzel... egy kis kék ünő tinot mellyet mind az Romlásig tarta [Ditró Cs; WLt] | Fazakas Istvánnak adott vala... egj' kis kék ünő tinot egj Farkas bör eret [Szárhegy Cs; WLt Greg. Csiki (34) pp vall.] | Egj hegjes Szarvu kek Tehen mostis Solyom Thamásné Aszszonyomnál meg vagjon [Gyergyóújfalu Cs; WLt Mich. Simo (25) pp vall.]. *1729:* A csah beli kek ökör juta Kover Gabris részére [HSzj *csábeli ökör*

al.]. *1737:* Oreg kék Tehén 2 3fü Sarga Tehén [Borsa K; Told. 53]. *1748:* (az ökrök) egyike barna szőrű, másika penig kék Kajla ökör [Hosszútelke AF; Kath.]. *1752:* Egj kék Buta szarvu ökör [Doboka; TL 42]. *1754:* Egy kék ökör 8//16. Más egy kisded Veressetske ökör 4//68 [Kecset/ Kajla kör. BN; WassLt] | egy harmad Füre menö kék Tulak... egy harmad füre menö kék szörü Tino [Kajla kör. BN; WassLt.] *1755:* 7 eszt(endös) ökör borjas, Kik hegyes szarvu fejös Tehen [Batiz H; BK Naláczi conscr. sub nr. 1020]. *1757:* Egy Sucája nevezetü fel állo szarvu kik tino [Pusztasztmiklós TA; Berz. 3 1/9]. *1800:* A kék Tehént ökör borjával edgyütt [Jedd, MT; LLt]. *1808:* A Lonai Vlád Irimie adott két kék tulkot F. Vintzi Kolosvári György(ne)k 197 vf [TLev Közig. ir. Vásári Jk].

Szk: ~ *szőrű. 1695:* Tudok egy üno tinot kek szörüt idegen marhat hogy itt vagyon Fenesi Mihalynal, az mely az Tökölj jarasakor akatt oda [Kökös Hsz; MvRK]. Láttam egy kék Szarvas Tehenet... Tudom hogy azon Szarvas Tehénnek ä borját egj kék Szörüt, boruju (!) koráb(an) ä Pál Gjörgj Péter fiának adta vala... Solyom Tamas ur(am) Szolgálattyáért [Gyergyóújfalu Cs; WLt Andreas Kovács (40) pp vall.]. *1719:* melly ökör kék szörü fenn állo Szarvu [Kisfalud MT; Berz. 2 41/119). *1733:* Tinos Tehen Kek szorü nro 1 [LLt]. *1747:* Tugya... az Tanu aszt, Hogy... Nemes Pap Peter és Pap Vanka... Szathmari Boros Istvannak két Tulok ökreit, egyik Setet barna Szörü kajlás fen állo Szarvu, masik vilagosab kék szörü, vekony fen állo kajlás szarvu... az Szathmari hegybeli pajtakból éczakanak idejen el Loptak volna? [KSz; Ks 27. XVII vk]. *1761:* (Az) ökrek közzül egy pár... 6. Esztend(ös), ... mind kettö kik szörü, fel álló szarvu | (Az) ökrek közzül egy pár... 5 Esztend(ös) edgyik Barna nevu, tartsa szoru, kurta farku, másik Csendes nevü, kik szörü, mind kettö fel allo szarvu | A masodik szekerhez tartozo beres ökrök közzül, az két rudos, melyeknek edgyike Szilaj névü kik szörü, az másik Fako nevü, és szörü, mind kettö szellyel állo nagy szarvu, két Esztend(ös), [Mezőcsán TA; Ks 15 LXXIX. 3]. *1775:* két jo Tehenei, mind kettö kék szörüek, 's fel állo szarvuak, egyiknek az első lába Pokos [KLev]. *1793:* 8. Egy három esztendös kék szörü Tehén meddö... 10. Egy két esztendös kék szörü Tehenke [Bodola Hsz; BLt 2]. *1805:* két Bitang Uszö Tinoknak... (egyike) kék szörü, csáko Szarvu [DLt nyomt. kl.] | Egy kék szörü üno Tinó... hegyes fenn álló Szarvú [DLt nyomt. kl]. *1806:* Egy kék szörü Bika [Dédács H; Ks 109. Vegyes ir.] *1808:* Ökrök. A' két Rudas 8. esztendösök kék szörüek | Tehenek. A' Kajla, mintegy 10 esztendös kék szörü, ellös... Az ifjabb Szilaj 6. eszt., kék szörü, ellös [Egeres K; Ks 89]. *1823:* Egy már 4 Esztendös Tino kék szörü ketske szarvu [DLt nyomt. kl.]

3. Az SzT. adatanyaga alapján igen tanulságos nyomon követni a *kék* állatszínnév földrajzi elterjedését is. A helyhez köthető adalékok értékeléséből az alábbi kép bontakozik ki:*

	Lószínnév	Szarvasmarhaszínnév
AF	5,50%	5%
BN	—	2,50
Cs	2,77	23,75
F	2,77	—
H	—	7,50
Hsz	11,08	3,75
K	8,30	17,50
KK	8,30	—
MT	11,08	13,75
NK	—	—
Sz	2,77	—
SzD	8,30	7,50
TA	8,30	15
U	30,83	3,75

* A táblázatban szereplő megyejelzések földolása: AF — Alsófehér; BN — Beszterce-Naszód; Cs — Csík; F — Fogaras; H — Hunyad; Hsz — Háromszék; K — Kolozs; KK — Kis-Küküllő; MT — Maros-Torda; NK — Nagy-Küküllő; Sz — Szilágy; SzD — Szolnok-Doboka; TA — Torda-Aranyos; U — Udvarhely.

A *kék* lószínnévnek és a *kék* szarvasmarhaszínnévnek a területi elterjedtsége is teljesen előtő képet mutat. Lószínnévként Udvarhely környékén volt a leggyakoribb. Az adalékoknak csaknem egyharmada ehhez a megyéhez kapcsolódik. Emellett Háromszék és Maros-Torda vidékén is egykor általánosan elterjedt lószínmegjelölésnek számított.

A szarvasmarha színének jelölésére a *kék* leginkább Csíkban volt honos. Az adatoknak mintegy egynegyed része csíki eredetű, de a volt Kolozs és Torda-Aranyos megyében is magas az előfordulási aránya.

Érdekes megfigyelni, hogy mind Csíkban, mind Udvarhelyen a *kék* állatszínnév megterheltsége csak ez egyik funkciójában magas (Csíkban a szarvasmarha, Udvarhelyen pedig a ló szőrére vonatkoztatva), a másik szerepkörben viszont alig használják. Jóformán egyedül Maros-Torda vidékén látszik nagyjából azonos megterheltségűnek a *kék* színnév mind lóra mind pedig szarvasmarhára utaló jelentéssel.

A régiségben az erdélyi magyar nyelvjárások nagyrészében használatos volt a *kék* színnév mind lóra, mind szarvasmarhára vonatkoztatva. Lószínnévként a volt Beszterce-Naszód és Hunyad megyéből, szarvasmarhaszínnévként pedig a volt Fogaras, Kis-Küküllő, valamint Szilágy megyéből nincsen rá adatunk.

Az adalékok nyelvföldrajzi szórtsága amellett szól, hogy a kétféle szerepkörű *kék* állatszínnév egymástól teljesen függetlenül honosodott meg, élt és terjedt az erdélyi régiségben. Éppen azért tölthette be mindkét állatszínnévi funkcióját, mert az adott ménesen vagy csordán belül a színminősítést mindig egyértelműen szolgálta.

4. A továbbiakban bemutatjuk a *kék* állatszínnévnek az SzT.-ben előforduló legjellegzetesebb összetételeit és származékait.

Az állatszínek elnevezéseinek meglepő gazdagságát az SzT.-ben kiválóan érzékeltetik a *kék* állatszínnév változatos összetételei és származékai.

Főleg az összetétel kínál kimeríthetetlen lehetőséget az állatszínek legkülönbözőbb árnyalatainak pontos érzékeltetésére. Nyelvünk végtelen produktivitása mellett a pásztorkodó ember megfigyelőképességének a pontosságát is megcsodálhatjuk bennük, s a színárnyalatok megkülönböztetésében mutatkozó rendkívüli érzékenységét.

Az átmeneti árnyalatok érzékeltetésére hivatottak a két különböző színnév mellérendelő kapcsolatából alakult összetételek: lószínnévként a *fejérkék* 'világos szürkésfehér', *kékfejér* 'hamvasfehér', *szürkekék* 'hamvaskék, kékesszürke'; szarvasmarhára vonatkozólag pedig a *barnakék* 'barnaszürke barnáskék' *fejérkék* 'hamvasfehér', *kékbarna* 'kékes vagy szürkésbarna', *kékbarnuca* 'kékesbarna', *kékszőke* 'hamvasszőke', *kékszürke* 'hamvaskék, kékesszürke'.

A köznyelvben az effajta mellérendelő összetételek inkább a két szín együttes előfordulására utalnak, az említett állatszínnevek viszont, mint ezt a következő példák is érzékeltetik, a két szín átmeneti árnyalatára vonatkoznak.

fejérkék *1648:* kerezdzve(n) be hazahoz egy fejer kek monias lauamot be keöteötte(m) volt az allasert meghis fizettem, onna(n) gonoszul veszet el [Kv; TJk VIII/4. 282].

kékfejér *1656:* Az Istalloban hat szekeres lo; harma szürke harma kek fejer, eggyik(ne)k az szürkenek festett az farka [Dob; Mk inv. 7].

szürkekék *1627:* Szürke kék szekeres 10 Nro 6 [BLt 1 inv.].

barnakék *1772:* egy Tulok ökre Barna kék, széles felállo Fejér a tetejibe Fekete szarvu négy Esztendös el veszett [Ákosfva MT; Told. 26].

fejérkék *1761:* Fejér kík szürü kóép szerü fenn allo bogar szarvu bornyuzo örög Tehen [Branyicska H; JHb XXXV/39. 18].

kékbarna *1757:* Egi pár kik barna az egyik szürke, a' másik szúgár (!), 4 eszt(en)dösök | Egyi kik barna Rusána 6. eszt(en)dós kikes ókór borjával [Pusztasztmiklós TA; Berz. 3. 1/9].

kékbarnuca *1759:* Egj szép kik barnutza fel állo hegyes szarvával 6. estendos ökör jó borjával [TA; Berz 3. 1/9].

kékszőke *1656:* Vagjo(n) ... Meddő tehen Nro 7. 1. Fejer babos. 2. Fejer szöke, 3. kek szöke, 4. fekete barna [Dob; Mk Inv. 12].

kékszürke *1647:* az Buzai[a] hatarrol lopua ueszet vala el két fiatalj eökreö (!) egyik sárga es az masik kek szurke, fen allo szarvuak [Kv; TJk VIII/4. 237. — [a] SzD].

Igen szemléletesek és kifejezőek azok az alárendelő összetett állatszínnevek, amelyekben valamely hasonló színű (vagy alakú) dolog vagy állat (leggyakrabban madár) nevét használjuk fel a megfelelő színárnyalat érzékeltetésére. Példaként idézhetők az alábbi lószínnevek:

almáskék 'szürkéskék', almaalakúan foltos, *almáskékszürke* 'foltosan kékesszürke', *kékalmás* 'almáskék, kékszürke', *kék-hamuszőrű* 'hamvas szőrű', *vércsekék* 'vörőskék'. Valamennyire idézünk egy-egy jellemző adalékot:

almáskék *1598:* Hallottam ot Berethalomba(n) Nyreo Giergiteol hogi az Annianak mondotta, Ennekem ugimond Coloswarat ket almas kek paripam wagion [Kv; TJk V/1. 145].

almáskékszürke *1680:* Egy eorógh almás kek szürke hodos kancza [Radnót KK; UtL].

kék-hamuszőrű *1632:* Komanai Uduarhaz ... Paytak. Az Paitas kertben eoregh Eokor uagio(n) No 17. Tarczia ezekben N 4. Barna N. 7 Kék hamu Zeorev N 1. Szőke N. 1 Veres reotth N 2 [Uc 14/38 Kománai Urb. 30].

vércsekék *1665:* vitt el Széplaki Istvánne Sziplakrul ... kett lovat edgi szegh holdost s edgj Vercze kik lovat [CsV].

A csak hozzávetőlegesen meghatározható átmeneti árnyalatok érzékeltetésére hivatottak az előtag *-s* képzős származékával alakult színnévi összetételek, mint például a szarvasmarhaszínnévként használatos *kékesszürke* 'hamvaskék': *1843:* vékony kékes szürke szőrű Tulkai [K; KLev.].

A szarvasmarha szőrének jelölésére a *kék* alapszóból képzett színelnevezések is számottevőek; főleg az *-s* színnévképzővel alakult *kékes* származék igen gyakori. Ez a *-s* képzőnek eredeti, kicsinyítő jellegéből adódóan a kék színnek rendszerint a gyengébb fokát jelöli, kékesben játszó fehér, kékesfehér jelentésben: *1801:* Edgy Szőke és edgy kikes fejős Tehén [TL]. *1913:* Egy Tehén kisded szőke, a' nyakán kékes szőrű tsáko szarvu [DLt 788 nyomt. kl].

A *kék* színnév igenévi származéka, a *kékellő* 'kékesszürkének látszó' jelentéstartalmával rendkívül alkalmas az átmeneti színtónusoknak a megragadására, s igei alaptagjánál fogva pedig a pillanathoz kötött szubjektív színélmény közvetítésére is. Például: *1806:* Egy kékellő szőrű Tehén | kekellő szőrű Tulak [DLt 574 nyomt kl].

A *kék* lószínnévnek és a *kék* szarvasmarhaszínnévnek az egymástól való viszonylagos függetlenségét húzza alá az a tény is, hogy a származékok és összetételek között az SzT.-ben csak egyetlen olyan összetétel akad (a *fejérkék*), amely mindkét funkcióban élő állatszínnév.

A vizsgált színnévcsoport állatszín-elnevezéseink gazdagságára derít fényt, arra, hogy milyen pontos, körültekintő színmegjelöléssel igyekezett a pásztorember mindenkor egyediesíteni a számára fontos, gyakran szívéhez nőtt állatot. Hogy erre évszázadokon keresztül mennyire alkalmasnak bizonyult a *kék* állatszínnév, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a *kék* olykor a hű igavonó társat biztató állatnévként is fölbukkan az erdélyi régiségben. Például: *1761:* (Az) ökrek kozzúl egy pár ... edgyik Kik nevű A((no)r(um) 8 ... masik Szőke nevű 9. Esztend(ős) mind kettő kik szőrű, fel állo szarvu [Mezőcsán TA; Ks 15. LXXIX. 3].

P. DOMBI ERZSÉBET

„KÉK" (= ALBASTRU) CU PRIVIRE LA CULOAREA ANIMALELOR ÎN „DICŢIONARUL ISTORIC AL LEXICULUI MAGHIAR DIN TRANSILVANIA"

(Rezumat)

Bazîndu-se pe datele istorice din „Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár" („Dicţionarul istoric al lexicului maghiar din Transilvania") lucrarea prezintă sfera de utilizare a termenului de culoare de animale „kék" şi a derivatelor sale. Se relevă deosebirile sub aspect semantic şi distribuţional dintre termenii folosiţi în funcţie de culoare bovină şi de cal. Autoarea ajunge la concluzia că termenii studiaţi — în cele două funcţii semantice amintite — funcţionează ca omonime la nivelul sistemului de terminologie a culorilor de animale. Tabelele statistice dau o privire sintetică asupra răspîndirii în timp şi în spaţiu a subsistemului studiat al termenilor de culoare de animale în limba maghiară veche din Transilvania.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXVI. évf. 1982. 1—2. szám

NÉHÁNY GAZDASÁGI NÖVÉNYNÉV BELSŐ ÉS TERÜLETI ÖSSZEFÜGGÉSEIHEZ

A „Romániai magyar nyelvjárások atlaszá"-nak kéziratos anyagából ez alkalommal néhány termesztett növény heteronimáinak szóföldrajzát, e szókincs jelentés- és jelölésbeli összefüggéseit kívánom bemutatni. Erre kiválóan alkalmas egyrészt a 'tök', és 'sütőtök', másrészt a 'takarmányrépa', 'cukorrépa', 'cékla', 'sárgarépa' szókincse.

a) **tök sütőtök**

A 'tök' és a 'sütőtök' együttes felvétele a kérdőfüzetbe és párhuzamos kikérdezése a romániai magyar nyelvjárásokban mindenképpen indokolt volt. Mint megfigyelhető, jelölésük az esetek nagy részében egymással korrelációban van. Egy teljesebb szókincstani részrendszer felépítéséhez szükséges lett volna legalább még egy címszót, a *főzőtök*-öt is beiktatni a kérdőfüzetbe, sőt helyenként lehetett volna egy 'tök' / 'sütőtök' / 'főzőtök' / 'lopótök' jelentésmező jelölése és tagolása iránt érdeklődni.

tök (takarmánytök): *tök* (A:1, 3, C:2, B:7—10, D:4, 5, E:5—9, 11—13, F:1—6, 8, 9, 11, 13, I:1, K:2, 5, L:1, 5, 7—9, 18, M:9, 10, 15, O:2, T:3—5, 11, 12, 14, 15, U: 6, 7), *tȍk* (C:2, F:7, 8, ⟨9⟩, 12, K:1, 5, L:4, 7, 13, M:4, 7, 8, 11, 13, 17, N:4, T:1, 2, 6, 8—10, U:1—6), *tœk* (J:2, K:4, L:4, 10, 13—17, 19, R:2), *tȍk* (M:16), *tȍk* (A:2, D:3), *tȅk* (S:1),

— *disznótök* (C:3, T:11), *disznótȍk* (L:11, M:3), *disznotök* (C:1, F:10), *disznòᵘtök* (E:2, 3), *disznóᵘtök* (B:6, E:10), *disznóutök* (B:3, 5, D:2), *disznòtök* (B:4), *disznòtȍk* (F:7), *disznȏᵘtök* ~ *disznyótök!* (T:13), *disznótœk* (G:1), *disznotȍk* (L:6), *disznòtœk* (L:2), *disznòtȍk* (T:19), *disznoutök* (D:6, E:1), *disznòutök* (D:1), *disznȍutök* (B:1), *disznȍutök* (B:2), *disznȏutök* (E:4), *disznyuòtök* (T:20); *disznyòtȍk* (L:3), *disznyótȍk* (M:18), *disznyótök* (T:11, 18), *disznyótök* (M:1), *disznyȍtȍk* (M:14), *disznyȍutök* (L:12), *disznyoutȍk* (T:17), *disznyòutȍk* (M:5), *disznyoutȍk* (M:6), *disznyȏᵘtök* (T:7),

— *marhatök* (P:1),
— *lótök* (O:1),
— *takármàntœk* (M:12),
— *vörőstök* (I:2, J:3), *verestök* (J:1),
— *disznȍdinyȩ* (K:3),
— *bosztán* (G:2, M:2), *bosztȃn* (N:2, 3), *bósztàn* (U:8), *bosztȃn* (R:1), *bòsztȃn* (N:1),
— *vȩrȩzbosztàn* (H:1).

Mint látható, a kúszó indájú, sárga virágú mezőgazdasági növényt, amelyre a kérdés vonatkozott, a romániai magyar nyelvjárások nagyrészében a fajra vonatkozó genusnévvel, a *tök* lexémával jelölik. Egy másik, kisebb területen — a moldvai és gyimesi (a Csernakeresztúrra telepített bukovinai) csángóban, továbbá a gyergyói székely kutatópontokon — a növény neve román eredetű szó: *bosztán* (vö. TESz. MNyjRomK.). Az adatok között fel-feltűnik azonban néhány, a fajfogalom nevét szűkítő jelző is. Ilyen jelző lehet az állatfajta neve, azé az állaté, amellyel a növény termését megetetik. A *disznó*(tök) megkülönböztető jelzőként nagy területen szórványosan bárhol megjelenhet, és fel is tűnik mind a székely, a mezőségi, kalotaszegi, mind a szamosháti és bihari nyelvjárásban. Gyűjtésemben nincs rá adat, de más jelzések szerint, a gyimesi csángóban a *disznó* jelzője lehet a *bosztán*-nak is (vö. *disznyóbosztán:* Nyr. LXXXIII, 324). A *marha*(tök), *ló*(tök) jelzős szerkezet gyűjtésemben csupán egy-egy bánsági kutatóponton hallható. A *disznó-*, *marha-*, *ló-* kiemelő jelző szükségességét azonban csak ritkán érzik az adatközlők. — Majlátfalván, Ágyán, Dezsőházán felbukkanó *vörőstök*, *verestök*, valamint az északi-csángó *verezbosztán* növénynév fajfogalmat szűkítő *vörös*, *veres* jelzője viszont már a növény termésének lényeges, megkülönböztető tulajdonságára, a színére utal, szemben a nem *vörös-*, hanem a *fehér* (színű) tökfajtával. — Külön figyelmet érdemel a torockói *disznódinnye* adat. Benne a *disznó-* jelző a jelölésnek lényeges, elmaradhatatlan eleme, minthogy a jelkapcsolat a *görögdinnye* / *sárgadinnye* / *disznódinnye* jelölésrendszerbe tartozik.

sütőtök: *sütőtök* (1:⟨1⟩, L:8, N:1, 2), *sütőtők* (F:7, 9, L:11, M:8, 13, U:1), *sütőtők* (M:11, T:2, U:5), *sütőtők* (F:12, L:4), *sütőtæk* (L:2, 15), *sütőtők* (M:14, U:4), *sütőatök* (E: 3, 10), *sütőütök* (D:1), *sütőatők* (M:7, 18, T:1, 9, 10, 16, U:2), *sütőütök* (A:3, B:9, 10, D:2, E:4, M:10, T:7), *sütüötök* (M:17, T:20), *sütőatæk* (M:12), *sütőütök* (B:2, 7, M:9), *sütötők* (L:6), *sütőtæk* (G:1), *sütőtök* (T:11), *sütőtők* (L:12), *sütötők* (C:1, F:4, L:7), *sütőtæk* (L:10) *sütőtæk* (L:17), *sütőtők* (J:⟨3⟩, M:15), *sütőtők (L:3)*, *sütőtők* (M:16), *sütőütők* (D:⟨3⟩, M:6), *sütőatők* (M:5), *sütőütők* (M:4), *sütőütők* (A:2), *sütüötők* (U:6),

— *bécsitök* (B:4, 6, 7, E:2), *bécsitök* (B:3, 5, 8), *bécsitök* (B:4), *bécsitök* (B:1, 2), *bécsitök* (E:1), *bőücsitök!* (A:1),
— *olasztök* (D:5, 6), *olosztők* (D:3), *olosztök* (D:6),
— *tæræktæk* (R:2),
— *dinkatök* (P:1), *dinkajitök* (O:1),
— *úritök* (C:3, T:17),
— *fehértök* (I:1, 2, J:3, O:2), *fehértök* (J:1),
— *gesztenetök* (L:7),
— *édestek* (S:1),
— *döblántök* (T:18), *döblöntők* (T:19),
— *döblectök* (U:7), *döblöctök* (T:13), *dœblœctæk* (L:16),

— *döblec* (E:7—9, 11, F:1, 2, 5, 11, 13, K:2, L:5, 9, T:4, 5, 15), *döblęc* (C:⟨3⟩, E:5, F:6, 8, 10, K:1, L:1), *döblöc* (E:6, F:3, K:3, 5, T:8, 12), *döblęc* (T:14), *döblëc* (E:13), *döblęc* (E:12), *dǫblǫc* (K:4, 5, U:5), *dæblæc* (L:13), *dæblæc* (L:19); — *döblicę* (T:3); — *dublic* (L:14); — *duplęc* (C:2),

— *dëbläk* (T:6), *doblyák* (T:20),

— *sütőbosztán* (M:2), *sütőbosztán* (R:1),

— *fejérbosztàn* (H:1), *fejérbosztán* (N:2),

— *tǫrǫgbosztán* (N:1), *tǫrǫgbósztàn* (U:8),

— *ludáj* (D:4, J:2),

— (G:2, N:3, 4, U:3).

Adataim szerint tehát a romániai magyar nyelvjárásokban a 'Cucurbita maxima' heteronimái a következők: *sütőtök, bécsitök, olasztök, töröktök, dinkatök, úritök, fehértök, gesztenetök, édestök, deblántök, döbleötök*, továbbá *sütőbosztán, törökbosztán, fejérbosztán*, illetőleg *döblec, deblák, ludáj*.

E nevek egyik csoportja olyan összetett, ún. analitikus metafora, amelyben az utótag a fajra vonatkozó genusnév (*-tök* vagy *-bosztán*), az előtag a fajfogalom nevét szűkítő logikus vagy csupán a megkülönböztetést biztosító asszociációs jelző (*sütő-, bécsi-, olasz-, török-, dinka-, úri-, fehér-, gesztene-, döblöc-*). Elterjedésük, szóföldrajzi súlyuk eltérő.

A felhasználásra, az elkészítés módjára utaló *sütőtök* név területileg előfordul — nyugatról keletfelé haladva — az Érmelléken, olykor más nevekkel társulva a Szilágyságban, Kalotaszeg délnyugati kutatópontjain (Kalotaszentkirály, Magyarvalkó). Innen keletre nagy területi kihagyással csak a mezőségi nyelvjárás keleti felében (Tacs—Mezőköbölkút—Szabéd—Héderfája vonalától keletre) jelenik meg ismét, s összefüggő szóföldrajzi egységet alkot a marosszéki, csíki székely nyelvjárásbeli adatokkal. Más elnevezésekkel váltakozva vagy társulva fel-felbukkan az udvarhelyszéki és háromszéki nyelvjárásban is. — A hasonló típusú *sütőbosztán* Gyergyóban és a Csernakeresztúrra telepített bukovinai csángóban hallható.

Az eredetre utaló adatok közül a *bécsitök* a Szamosháton, Kővár vidékén és — más elnevezésekkel társulva — a Szilágyságban, az *olasztök* a délbihari kutatópontokon járatos. A *töröktök* csak a lozsádi nyelvjárásszigeten, a hasonló típusú *törökbosztán* a moldvai csángó Bogdánfalván és Diószegen bukkan fel. A *dinkatök*, éppúgy mint a *fehértök*, a bánsági kutatópontokon, az ugyanilyen típusú *fejérbosztán* gyűjtésemben a moldvai csángó Szabófalván és Pusztinán hallható. (A MNyjRomK. *bosztán* a. feltételezi, hogy a *törökbosztán* a r. *bostan turcesc*, a *fejérbosztán* a r. *bostan alb* tükörszava. Lehetséges azonban, hogy a fajfogalmat megszorító *török-, fehér-* jelző csupán az azonos szemlélet következménye.) — Az *úritök* jelzője arra utal, hogy a növény termesztése és felhasználása a falusi lakosság körében ritka; a név inkább a 'főzőtök'-öt jelöli, éppen ezért feltűnő, hogy Domokoson és a Brassó megyei Krizbán 'sütőtök' jelentésű. A mezőpaniti *gesztenetök*, az oltszakadáti *édestök* jelkapcsolat első tagja arra utal, hogy sütve a növény termése a gesztenyéhez hasonlóan omlós, porhanyó, illetőleg az íze édes. A *dinkatök* is tulajdonképpen 'dinnye ízű tök'-öt jelent (vö. TESz. *dinka* a.).

Az elnevezések egy másik csoportja román jövevényszó. A *döblöc ~ döblec* (vö. TESz., MNyjRomK.) felbukkan ugyan Máramarosban is, de összefüggő szóföldrajzi egységet Közép-Erdélyben alkot. Általánosan használt szó Kalotaszegen, a Belső-Mezőségen, Aranyosszéken, a Küküllők torkolatának környékén. Más elnevezések mellett sűrűn előfordul az udvarhelyszéki nyelvjárásban, sőt felbukkan egyes háromszéki falvakban is. Háromszék déli kutatópontjain viszont csak megszorító jelzőként (*döblöc/tök/* stb.) él. A Fekete-Körös völgyi és bihari *ludáj* szintén átvétel a románból (vö. MNyjRomK.). (A 'sütőtök' elnevezéseire lásd még: MNyjA. I, 64. térképlap.)

Ezek után együttesen vizsgálva a 'Cucurbita' és a 'Cucurbita maxima' jelölésének meg oppozícióinak rendszerét, a jelentésmező kettős tagolását a következő jelölési típusok biztosítják:

	'Cucurbita'	'Cucurbita maxima'
A_1	tök	sütőtök
A_2	tök	bécsitök
A_3	tök	olasztök
A_4	tök	törökтök
A_5	tök	fehértök
A_6	tök	gesztenetök
A_7	tök	édestök
A_8	tök	döblöctök
A_9	boszt*á*n	sütőboszt*á*n
A_{10}	boszt*á*n	törökboszt*á*n
A_{11}	boszt*á*n	fejérboszt*á*n
B_1	disznótök	sütőtök
B_2	disznótök	bécsitök
B_3	disznótök	olasztök
B_4	disznótök	úritök
B_5	disznótök	döblöctök
B_6	vöröstök	fehértök
B_7	lótök	dinkajitök
B_8	marhatök	dinkatök
B_9	veresboszt*á*n	fehérboszt*á*n
C_1	tök	döblöc
C_2	tök	ludáj
D_1	disznótök	döblec
D_2	disznótök	boszt*á*n
E_1	disznódinnye	döblöc

Az első, az A. típusban az egyetlen jellel, a *tök* vagy a *boszt*á*n* lexémával szemben jelkapcsolat áll; az alapjelet szűkítő jelkapcsolat biztosítja a jelentésmező tagolását. A B. típusban jelkapcsolat áll szemben jelkapcsolattal; az alapjel mindkettőben azonos. A C. típusban egymással össze nem függő két különálló jel tagolja a jelentésmezőt. A D. és E. típusban is a jelkapcsolat/jel viszonyát találjuk, de egyik elemük sem közös.

b) **takarmányrépa / cukorrépa / cékla / sárgarépa**

A 'Beta vulgaris', 'Beta vulgaris saccharifera', 'Beta vulgaris rubra' és 'Daucus carota' jelölésbeli összefüggése tette indokolttá a négy növény párhuzamos összegyűjtését és tette érthetővé együttes tárgyalásukat. A jelölésbeli összefüggés nyelvjárásonként nem jelentkezik mindig egységesen, a kiragadott jelentésmező szegmentumaiban a jelölés eltérést mutat, s ez a nyelvjárási szókincs mikroszisztémáinak különbségéből fakad. Az alábbiakban a kérdőfüzet címszavai — a kiragadott jelentésmező feltételezett szegmentumai — szerint külön-külön bemutatom az összegyűjtött szóanyagot, felvázolom a heteronimák területi elterjedését, majd összesítve azt vizsgálom ez esetben is, hogy — a jelek összefüggéseinek módja szerint — a jelölésnek milyen típusai vannak.

takarmányrépa: *répa* (G:1, K:2, L:5, 14, 17, 19, M:15, T:3, 17), *rẹ́pa* (E:11, F:4, 5, 13, L:6, M:6, 12, T:4), *répạ* (B:4, E:7, K:3, L:3, 9, 11, 13, 18, M:1, 11, N:3, U:1), *rẹ̈pa* (E:6, K:5, L:1, 10, R:2), *rẹ́pạ* (G:2, T:19), *rẽpạ* (M:6, 13, 16, T:2, ⟨8⟩, U:3, [4]), *rẽ^{i}pạ* (M:14, 18, T:16, U:2), *rẽipạ* (B:[8], M:9, 10, T:1, 15), *r^{i}épạ* (L:8, T:18), *r^{i}épa* (B:1, 5, E:12, 13, L:14, M:4), *r^{i}ẹ́pa* (M:5), *r^{i}ẹ́pạ* (M:7), *r^{i}ẽpa* (B:4, 9, T:6), *r^{i}ẽpạ* (B:8, N:4), *riẽpa* ~ *riẽpa* (E:4), *ṛẹ́pa* (M:2), *rẹ́pa* (L:7), *rẹ̈pa* (F:1, 4, 8, 9, L:19), *répọ* (K:4), *rẽpa* (B:4, L:12), *ré^{i}pa* (B:7, T:5, 7), *rẹ́^{i}pa* (B:2, 6, E:5, J:1), *réịpa* (B:5, D:⟨1⟩); — *ripa* (A:1, 3, B:6, 7, 10, D:1, 3, E:1, 2, 9—13, F:3, 6, 9, 10, G:1, K:1, L:2, 4), *rípạ* (A:3, B:3, E:8), *rìpa* (F:2, 11), *rìpạ* (L:4), *rịpa* (B:10, E:3, F:5—7, 13), *rịpa* (F:12), *ripa* (F:8), *rịpạ* (R:2),

— *marharépa* (I:1, T:3), *marharépạ* (M:3), *marharẹ̈pa* (L:16), *màrhạrẽpạ* (M:8), *marharéịpa* (P:1), *marhariépa* (T:20), *marharipa* (C:3), *màrharípạ* (T:11),

— *disznyọ̀rẹ́pa* (T:18),

— *takarmányrépa* (J:3), *takarmányrẹ́pạ* (T:13), *takarmánrépa* (O:1), *takarmànrẹ̀pa* (L:15), *takàrmánriẽpạ* (U:6), *takarmányripa* (F:10, J:1),

— *cukorẹ̈pa!* (C:1, 2),

— *cékla* (R:1), *cé^{i}kla* (T:14),

— *mạrhạcẹ̀^{i}klạ* (U:8), *marhạcẹ̀kla* (N:1), *mạrhạcikla* (H:1), *màrhạcẽklạ* (U:4),

— *bùrgonyacéklạ* (N:2),

— *cukkẽr* (T:10, U:3, 5, 7), *cukẽr* (N:4, T:8, 9), *cukẽr* (T:16), *cukẹ̀r* (T:15),

— *disznyọ́cukẽr* (T:18),

— *burgondi* (D:4, 5, O:2), *burgọndi* (D:2), *burgandi* (D:6), *burgundi* (J:2), *burgonygyi* (I:2).

A romániai magyar nyelvjárásokban tehát a 'Beta vulgaris' heteronimái a *répa, marharépa, disznórépa, takarmányrépa, cukorrépa*, továbbá a *cékla, marhacékla, burgonyacékla* meg a *cukker, disznócukker*, illetőleg a *burgondi*. Szóföldrajzi elterjedésüket tekintve a vizsgált terület

nagy részén a szláv eredetű *répa* lexémát találjuk, minden megszorító jelző nélkül; így a Szamosháton, az Érmelléken, a Szilágyságban, Kalotaszegen, a Mezőségen, a marosszéki, udvarhelyszéki és csíki székely nyelvjárásban, de felbukkan, más elnevezésekkel társulva, Háromszéken is. E területen az általánosan használt *répa* mellett csak elszórtan tűnik fel egy-egy kiemelő jelzős — *marharépa, takarmányrépa* — összetétel; az előtag a jelölésnek többnyire csak fakultatív, csak a szembeállításhoz szükséges tartozéka. — A máramarosi Rónaszéken és Aknasugatagon a hajdani sóbányász lakosság nem tesz különbséget a kétféle növény között, mindkettőt a *cukorrépa* névvel jelöli. — A *cékla* név, minden megszorító jelző nélkül, a csernakeresztúri és apácai helyi nyelvjárásban fordul elő; ugyanezt találjuk a moldvai csángóban is, de a jelölés itt mindig jelkapcsolattal történik: *marhacékla, burgonyacékla*. Ez utóbbi meglepő elnevezés a csángó Pusztinán, hiszen közismert, hogy a *burgonya* szó az erdélyi magyar nyelvjárásokban ismeretlen. A növény jelölésére a *burgondi* és alakváltozatai — más elnevezések mellett — csak a bihari és bánsági kutatópontjainkon hallhatók. — A már-már elavulóban lévő háromszéki *cuker, cukker* a répafélék cukortartalmával függ össze. (Az elnevezésekre lásd még: MNyjA. I, 59. sz. térkép.)

cukorrépa: *cukorrépa* (I:1, 2, O:1), *cukòrrépa* (E:7, J:3, T:3), *cukòrrépa* (M:3, 8, N:3), *cukorrépa* (U:1), *cukórépa* (L:8, 18), *cukorépa* (T:10, 17), *cukorẹ̈pa* (C:1, F:1), *cukorrẹ́pa* (M:2, T:18), *cukòrrẹ́pa* (T:13, 19), *cukòrrẹ̈pa* (M:6, 13, 14, 18, T:2), *cukârrẹ̈pa* (L:13, R:2), *cukorréipa* (P:1, T:5), *cukòrr'ẹ̈pa* (M:17, U:5), *cukòrri̇ẹ̈pa* (N:4, U:7), *cukoripa* (A:1, E:1, 9, 12, 13, F:6, K:1), *cukòripa* (A:2, D:2, T:11), *cukòripa* (A:3, B:3, E:2), *cukorripa* (D:4, O:2), *cukorripa* (E:5, 8, 10), *cukòrripa* (B:6, 7), *cukaripa* (F:2, 11), *cukorépa* (L:12), *cukòrépa* (M:15), *cukorépa* (L:3), *cukórrépa* (T:4), *cukórrépa* (L:11), *cukorrépa* (L:5), *cukòrrépa* (K:2), *cukarrépa* (G:1, J:2), *cukarrépa* (L:9), *cukârrépa* (M:1), *cukkarrépa* (L:14), *cukkàrrépa* (K:3), *cukorẹ̈pa* (B:8), *cukórẹ́pa* (L:6), *cukorẹ́pa* (F:5), *cukòrẹ̈pa* (U:2), *cukòrẹ̈pa* (M:12), *cukorrẹ́pa* (M:5), *cukorrẹ̈pa* (L:16), *cukorrẹ̈pa* (E:6), *cukòrrẹ̈pa* (L:19), *cukórrẹ́pa* (T:6), *cukorrẹ̈pa* (T:8), *cukkorrẹ̈pa* (U:3), *cukkòrẹ̈pa* (U:4), *cukarrépa* (L:7), *cukarrẹ̈pa* (K:5), *cukarrẹ̈pa* (L:1), *cukàrrẹ̈pa* (L:10), *cukkarrẹ̈pa* (K:4), *cukòrẹ̈'pa* (T:16), *cukòrẹ́'pa* (T:14), *cukòrré'pa* (T:9), *cukòré'pa* (B:2), *cukorẹ́'pa* (M:16), *cukòrréipa* (J:1), *cukòrréipa* (B:1), *cukòrrẹ̈'pa* (M:9), *cukorrẹ̈'pa* (T:1), *cukorẹ̈ipa* (T:15), *cukorrẹ̈ipa* (M:10), *cukorr'épa* (T:12), *cukòrr'épa* (M:7), *cukòrr'épa* (M:4), *cukorri̇ẹ̈pa* (T:20), *cukòrri̇ẹ̈pa* (U:6), *cukòrr'ẹ̈pa* (B:9), *cukorri̇ẹ̈pa* (E:4), *cukorripa* (F:8), *cukòripa* (F:3), *cukorípa* (B:10), *cukorípa* (L:2), *cukòrripa* (E:3, 11), *cukòrripa* (D:3), *cukorripa* (B:5), *cúkorripa* (D:5), *cukarripa* (C:3, F:9, G:1), *cukaripa* (F:13), *cukaripa* (F:10), *cukârripa* (L:4), *cukâripa* (F:7), *cukorrépa* ~ *cukorr'ẹ̈pa* (B:4), *cukèrrépa* (M:11), *cukòrrépa* ~ *cukòrripa* (D:1), *cúkaripa* ~ *cukoripa* (D:6), *cukârépa* ~ *cukòrépa* (L:17), *cukẹ̈rrẹ́'pa* ~ *cukor-*

rę́ˈpa (T:7), *cukorịpạ* ~ *cukorrę̈pa* (F:4), *cukạrę̈pa* (L:15), *cukorrę́pạ* (G:2), *cukarípa* (F:12),

— *fehérrę́pa* (G:2),

— *fẹjércékla* (N:1),

— *cukòrcékla* (R:1),

— *záhárcikla* (H:1), *zạ̀hárcékla* (N:1),

— *nádmészcéklạ* (N:2),

— *mę̈szcę̈klạ* (U:8).

A fenti adatok szerint a romániai magyar nyelvjárásokban a 'Beta vulgaris sacchifera' heteronimái a *cukorrépa, fehérrépa,* illetőleg a *záhárcékla, nádmézcékla, mézcékla, fehércékla, cukorcékla.* Előfordulásukat tekintve az erdélyi nyelvjárások egészében az elnevezés azonos a szaknyelvi *cukorrépa* szóval, csak egyetlen kutatóponton, Borszéken bukkan fel a növény színére utaló *fehérrépa* elnevezés. Ezzel szemben a csángó nyelvjárásban a jelkapcsolat alaptagja a fajfogalmat jelölő *-cékla,* ezt szűkíti meg vagy a 'cukor' jelentésű román eredetű *záhár-,* vagy a régi magyar *nádméz-, méz-,* illetőleg a csernakeresztúrra telepített bukovinai csángók esetében a *cukor-* megszorító jelző. (Lásd még: MNyjA. I, 60. sz. térkép.)

cékla: *cékla* (E:7, F:2, 3, 5—7, 10, I:1, 2, K:1, L:2, 3, 6, 8—11, 15, O:1, T:3, 4), *cę́kla* (E:11), *céklạ* (C:3, G:1, K:4, L:12, 14, 16, M:1—3, 8, N:3, T:11, 18, U:1), *céklọ* (M:11, T:6), *cę̈kla* (C:2, E:6, F:1, 4, 9), *cę̈klạ* (F:4, 8, L:16), *cę̈kla* (B:4, C:1, E:13, F:11, K:2, 5, L:4, 5, 15, 17, 19, R:2), *cę̈klạ* (L:13, 18, U:8), *cę̈kla* (E:8, 9, G:2, L:7, M:7, 16, N:4, T:16, 19, U:4, 5), *céˈkla* (B:7, D:6, E:1, 9, 10, 12, J:3, M:5, 13, T:4, 17), *céˈklạ* (E:3, 4, T:9, 10, 13), *céịkla* (A:3, B:2, 3, 5, 6, 10, D:1, 4, T:5, 7), *céịklạ* (A:2, B:1, E:5), *cę́ˈkla* (E:2), *cę́ịkla* (D:2, 5), *cę́ịklạ* (A:1, D:3), *cę̈ˈkla* (M:13, T:2, U:2, 3), *cę̈ˈkla* (M:4), *cę̈ịklạ* (M:10, T:1, 15), *cˈékla* (M:5), *cˈéklạ* (M:17, U:7), *cịę̈klạ* (U:6), *ciéklạ* (T:12), *cˈę̈kla* (B:8), *cˈę̈kla* (M:4), *cę̈klọ* (T:8), *cę̈ˈklọ* (M:14), *cẹékla* (B:9); — *cę́gla* (E:11), *cégla* (F:12, 13, J:2, K:3), *céˈgla* (D:1, O:2), *cę̈ịglạ* (M:9), *cę̈gla* (F:8), *céigla* (J:1), *cę̈gla* (L:1), *cëékla* (M:6),

— *vërëscékla* (N:2), *vẹrẹszcikla* (H:1), *vërëszcékla* (N:1),

— *piroscéklạ* (T:14), *piroscékla* (R:1),

— *céklarépa* (L:9), *céịklaréịpa* (P:1), *cę̈ˈklạrę̈ˈpạ* (M:18),

— *szvéklạ* (I:1), *szvéigla* (T:5),

— *pirosrịę̈pa* (T:20).

A 'Beta vulgaris rubra' jelölése a vizsgált területen, az erdélyi magyar nyelvjárásokban csaknem mindenütt a *cékla* lexémával történik. A *cékla* mellett mind a Mezőségen, mind Biharban és a Bánságban szórványosan bukkan fel a *g*-s, a *cégla* változat. A hangalakváltozatok között Kisiratoson és Nagymohán feltűnik az átvett déli szláv szóalakot hívebben tükröző *szvékla, szvégla* változat is. Néhány esetben — Harasztoson, Szapáryfalván, Lövétén — a *cékla* csak a fajfogalmat jelölő név, a *répa* jelzője: *céklarépa.* A moldvai csángóban viszont a *cékla* alapjelhez min-

dig a *veres*, illetőleg Csernakeresztúron a *piros* kijelölő jelző járul. Figyelmet érdemel a Tatrangon hallható *pirosrépa* elnevezés. (Az elnevezésekre lásd még: MNyjA. I, 60. sz. térkép.)

sárgarépa: *sárgarépa* (I:1, 2, J:3, O:1), *sárgaripa* (D:4, 5, O:2), *sárgaréipa* (P:1),

— *ripa* (D:6, J:1, O:2), *ripa* (D:3), *réipa* (J:1),

— *murok* (A:1—3, B:1—10, C:1, 2, E:1—5, 7—11, 13, F:3—5, G:2, K:1, L:8, 12, M:2—18, N:3, 4, R:1, T:1—20, U:1—8), *murak* (C:3, E:6, F:2, 7—9, 10—13, G:1, H:1, K:2—4, L:1—7, 9—11, 13, 14, 16, 18, 19, M:1, R:2), *mùrok* (F:1, K:5), *mùrak* (F:1, 6, K:5, L:15), *murąk* (F:10, J:2, L:17, N:2), *murọk* (E:12), *murọk* (F:4, N:1).

A 'Dautus carota'-t jelölő két heteronima, a *murok* és a *sárgarépa* egymástól éles izoglosszában elkülönülő szóföldrajzi egységet alkot. A *murok* jelöli a növényt a moldvai csángóban, a székely és a mezőségi nyelvjárásban, ez hallható Kalotaszegen, a Szilágyságban, Máramarosban, Szamosháton, az Érmelléken és Bihar északi felében is. Biharban, a Fehér-Köröstől délre a *murok* helyét átveszi a *sárgarépa*, és a bánsági nyelvjárásokban összefüggő szóföldrajzi egységet alkot. Bihar déli részén, ott, ahol a 'répa' neve *burgondi*, a *sárgarépa* jelkapcsolatból olykor el is maradhat az előtag, a *répa* önmagában is 'sárgarépa' jelentésű. — Külön ki kell emelnünk, hogy a mezőségi nyelvjárástípushoz tartozó Fekete-Körös völgyi magyarság nyelvében is a földrajzi helyzettől függetlenül nem a *sárgarépa*, hanem a *murok* elnevezés hallható. (Lásd még: MNyjA. I, 58. sz. térkép.)

A 'takarmányrépa' / 'cukorrépa' / 'cékla' / 'sárgarépa' alkotta jelentésmező tagolását a jelölésnek a következő típusai biztosítják:

	'Beta vulgaris'	'Beta v. zacchifera'	'Beta v. rubra'	'Dautus carota'
A_1	répa	cukorrépa	céklarépa	murok
A_2	répa	cukorrépa	cékla	sárgarépa
A_3	cékla	cukorcékla	piroscékla	murok
A_4	marhacékla	mézcékla	cékla	murok
B_1	marharépa	cukorrépa	pirosrépa	murok
B_2	marharépa	cukorrépa	cékla	sárgarépa
B_3	takarmányrépa	cukorrépa	cékla	sárgarépa
B_4	marhacékla	fehércékla	verescékla	murok
B_5	marhacékla	zahárcékla	verescékla	murok
B_6	burgonyacékla	nádmézcékla	verescékla	murok
C_1	répa	cukorrépa	cékla	murok
C_2	répa	fehérrépa	cékla	murok
C_3	burgondi	cukorrépa	cékla	répa
C_4	cékla	cukorrépa	piroscékla	murok
C_5	marhacékla	cukorrépa	cékla	murok
D_1	marharépa	cukorrépa	cékla	murok
D_2	takarmányrépa	cukorrépa	cékla	murok
D_3	burgondi	cukorrépa	cékla	sárgarépa
E_1	cukker	cukorrépa	cékla	murok
E_2	burgondi	cukorrépa	cégla	murok
P_1	cukorrépa		cékla	murok

Az *A.* és *B.* típusban a jelentésmező három szegmentumának jelölése összefügg, a negyedik ezektől független. A *C.* és *D.* típusban csak két szegmentum jelölése van egymással összefüggésben, a másik kettőnek a jelölése ezektől is és egymástól is független jellel történik. Az *E.* típusban a jelentésmező tagolását négy különböző, egymással össze nem függő jel biztosítja. Az *F.* típusban ugyanezt a jelentésmezőt a három különálló jel három szegmentumra tagolja.[1]

MURÁDIN LÁSZLÓ
Institutul de lingvistică şi istorie literară
Cluj-Napoca, str. E. Racoviţă nr. 21

CU PRIVIRE LA CONEXIUNILE INTERNE ŞI TERITORIALE ALE CÎTORVA NUME DE PLANTE

(Rezumat)

Autorul se ocupă de termeni maghiari populari care denumesc noţiunile: bostan *(tök)*, dovleac *(sütőtök)*, sfeclă furajeră *(takarmányrépa)*, sfeclă de zahăr *(cukorrépa)*, sfeclă (alimentară) *(cékla)*, morcov *(sárgarépa)* şi trasează isoglosele acestor termeni în graiurile maghiare din R.S. România.

Aceşti termeni sînt prezentaţi în sistem, semnificaţia fiecăruia dintre ei fiind determinată de locul pe care îl ocupă în cadrul sistemului.

[1] A betűjelnek és számnak megfelelő kutatópontok jegyzékét lásd NyIrK. X. 58.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXVI. évf. 1982. 1—2. szám

RAGADVÁNYÉV-HASZNÁLAT EGY VÁROSI ISKOLÁBAN

1. Az ifjúsági nyelv egyik legfontosabb rétegnyelvünk. Természetesen nem külön nyelv, mindössze szókészletének és alaktanának néhány sajátossága különbözteti meg a köznyelvtől, a különbségek azonban kimutathatók, és kimutatásukra szükség is van. Különösen fontos az ifjúsági nyelv és ezen belül a diáknyelv tanulmányozása azok számára, akik hivatásszerűen vagy szülőkként irányítják, nevelik a fiatalokat. Ennek a rétegnyelvnek a létalapját a fiatalság önmegkülönböztetési igénye teremti meg, és ismerete nélkül szó sem lehet életükbe való tevékeny, és adott esetben hatékony beavatkozásra.

Az ifjúsági nyelv sajátosságai jól megfigyelhetők a fiatalok névhasználati szokásaiban. A személynév azonosító értékű nyelvi elem, s ha a hivatalos, anyakönyvezett, kételemű név alig árul el valamit viselőjéről, a nem hivatalos, baráti, kiscsoporti körben használatos megszólítások annál többet mondanak a fiatalok ízlésvilágáról, viselkedési modelljeiről, eszményeiről, egymás közötti kapcsolataik rendszeréről. Időszerű tehát rendszeresebben foglalkozni a fiatalok és különösen a diákság körében kialakult spontán névadási szokásokkal.

A névtan egyértelműen elkülöníti az anyakönyvekbe, okiratokba bejegyzett, kételemű, család- és keresztnévből álló, hivatalos nevet és a szűkebb környezet adományozta, az élet során szerzett bece-, illetve ragadványnevet, mint a nem hivatalos névrendszer elemeit. Ez utóbbiak részlegesen vagy teljesen átvehetik a család- és keresztnév funkcióját, az adott közösségben a hivatalos név helyett azonosítják a név viselőjét. Míg azonban a becenevek leggyakrabban kedveskedést, becézést fejeznek ki és általában a hivatalos keresztnév változatai, a ragadványnevek szinte önálló életet élnek a névrendszeren belül, vizsgálatuk során tehát valóban belepillanthatunk az ifjúsági szubkultúrába.

Dolgozatom anyagát 1976-ban gyűjtöttük a kolozsvár-napocai akkori 3. sz. Líceumban — ma 19. sz. Általános Iskola —, az írás felőleli az V—XII. osztályos tanulók ragadványneveit. A gyűjtést kérdőívvel végeztük, amelyeken a következő adatokat rögzítettük: a tanuló neve, születési adatai, szülei keresztneve, hogyan szólítják otthon, az iskolában, szűkebb baráti körében, milyen ragadványnevéért szokott megharagudni, miért kapta ezt a nevet. Az adatokat utóbb osztályonként két-két adatközlővel ellenőriztük, akik az osztálynévsor alapján külön-külön elmondták, hogy ismereteik szerint kit hogyan szólítanak az iskolában, majd a három jegyzetet összevetettük.

Felmérésünk részlete volt azoknak a diákgúnynévvel kapcsolatos vizsgálódásainknak, amelyeket az udvarhelyszéki Havasalja néhány iskolájában kezdtünk meg ennek a kistájegységnek a szinkrón személynévtára összeállítása során. Mi-

vel az ott szerzett adatok arra engedtek következtetni, hogy az iskoláskorú gyermekek ragadványnevei minőségileg eltérnek a falu általános ragadványnévrendszerétől, és egy sajátos ifjúsági szubkultúra termékei, tehát nem kerülnek be a települések népi névrendszerébe, ellenőrző kísérlettel próbáltuk megszerezni az összehasonlításhoz szükséges adatokat.

Ezúttal a nagyvárosi iskola diákgúnyneveit mutatjuk be, későbbi közleményekben majd az összehasonlításra is módunk nyílik. Itt köszönjük meg az iskola akkori vezetőségének és az anyaggyűjtésben résztvett diákoknak a segítségét.

2. A magyar névtanban történtek kísérletek az ifjúsági nyelv, az iskolai névhasználat, a diákok körében használatos ragadványnevek vizsgálatára. (Lásd például Mizser: Nyr. XCV, 42; Uő.: Nyr. XCVI, 285; Bachát: Nyr. XCVI, 16; Berényi: Nyr. XCVI, 414; Kovalovszky: Valóság VI/5, 66—75; stb.) Hazai névtani szakirodalmunk a kérdéskörrel inkább jelzés formájában, elvileg foglalkozott. (Péntek, Szabó, Teiszler, *A nyelv világa*, 1972, 122; stb.), adatközlésről nincs tudomásunk. Valamennyi szerző megegyezik abban, hogy az ilyen irányú kutatások szükségesek, fontosak, hogy a kiscsoportok és az egyes társadalmi rétegek sajátos névadási, illetve névhasználati gyakorlatának vizsgálata a névtan időszerű feladata. Részünkről ehhez még annyit fűznénk, hogy a városi névélet vizsgálata, változásának, állandó alakulásának követése épp úgy alapvető feladata napjaink nyelvtudományának, ezen belül a névtannak, mint a falusi névélettan kutatása; ne feledjük ugyanis, hogy társadalmunk városiasodott rétegének nyelvhasználata szerves része nyelvi valóságunknak. Ebből a szempontból épp a személynév-vizsgálatok, és különösen a ragadványnévhasználat vizsgálata árulhatnak el legtöbbet a kutatásnak, hiszen a ragadványnév „. . . mint a nyelvállománynak talán legmozgékonyabb része, valósággal a hőmérő szerepét játsza, a legfrissebb adatokat szolgáltatja a nyelv jelen állapotáról, változásairól, fejlődéséről . . ." (Berényi: Nyr. XCVI, 414). A fiatalság a legfogékonyabb az újra, a változásra, és „szövegelésének", ezen belül névadásának vizsgálata révén szinte interpolálható a következő évtized felnőttjeinek nyelvhasználata. (Vö. például az ötvenes évek végének diáknyelvi fordulatait a mai középkorú felnőttek szóhasználatában, vagy a *szia* köszönés terjedését.)

3. Ragadványneveknek tekintjük mindazokat a neveket vagy névszerű szókat, amelyek a hivatalos nevek mellett vagy helyett használatosak egy adott közösségben. Ezek lehetnek közömbös hangulatú megkülönböztető nevek, vagy gúnynevek, amelyekért viselőjük haragszik, illetve bóknevek, amelyek kedveskedő hangulatúak. Az iskolai ragadványnevek között mindhárom alcsoport megtalálható. 256 adatlapról 281 ragadványnevet sikerült azonosítani, átlaggyakoriságuk 1,09, megoszlásuk azonban egyenlőtlen, van tanuló, akinek 4—5 ragadványneve van, és vannak olyanok, akinek egy sincsen. Alább összesítjük a ragadványneveket: *Adoka, Agytröszt, Ajci, Akadémikus, Állah, Almacsutka, Antilop, Anyész, Asktuca* (r. Aşchiuţă), *Apácka, Auróra, Bébé, Babszem, Bacilus, Bajusz, Babi, Babi-Bébi, Bandita, Bárányka, Bárkisz, Bencsi, Bibe, Bibi, Bika, Blöki, Bobo, Boci, Bocskor, Bodicsek, Bodri, Bogi, Bonifác, Böbe, Bözsike, Brácsa, Buba, Bubulina, Büdi, Buksi, Calimero, Celofán, Cilike, Cinike, Coni, Cuci, Cumi, Cuni, Csacsi, Császár, Cserepes, Csé, Csibor, Csimasz, Csipi, Csipike, Csocsoszán, Csóka, Csorba, Csöppség, Csövök, Csuli, Csumás, Csuri, Csuti, Csutka, Dagi, Datolya, Demetriusz, Déci, Dino, Don Quijote, Döme, Dömi, Dragacs, Dragi, Duce, Duci, Duckó, Durci-murci, Édeske, Edison, Elefántbébi, Engi, Enikő, Eseéhá, Evrika, Fábika, Farki, Feleá, Fekete patkány, Flürizon, Fülemüle, Füles, Fülesbagoly, Gábcsi, Lábos gászló, Gibbon, Gibi, Gigi, Gilgi, Gilgici, Gömböc, Gű, Gub, Gubi, Gubics, Gubszi, Gugyerák, Gugyi, Gyá, Gyereide, Halacska, Hamlet, Hanpel, Hányinger, Hoi, Horvi, Hosszúkés, Itucs, Jáji, Jákob, Jani, Janicska, Jolándra, Judi, Jukic, Kaisz, Kalapács, Kandur, Kájzerflájs, Katikám, Kelta, Keri, Kicsi, Kicsi Csákány, Kicsi Petrisz, Kifli, Kinkó, Király, Kojak, Koko, Kolofán, Kopasz, Köpcös, Krampusz, Klausz, Kovi, Kövér, Krí-Krí, Krumpré, Kukac, Kuki, Kukli, Kuncika, Lacé, Lecke, Linger, Lórenc, Lóri, Lórinc, Lölöm, Lőrenc, Lulu, Madám, Maci, Macsák, Malac, Málna, Mannix, Mares, Mátyás, Matyi grófj, Meggy, Mester, Micike, Micuko, Mogyoró, Mókuci, Mókus, Monostor, Mumpszi, Musztafa, Norikó, Nosi, Noszi, Nyuszi, Nyuszika, Oba, Oigi, Oli, Orcsi, Orbi, Ördög Bandi, Padi, Paki, Páp, Pap Mari, Paprika, Pávián, Pé, Pelikán, Pénzes palek, Petrilă, Petrisz, Pici, Pipike, Pingvin, Pogácsku, Pöfö, Pötyke, Pölni baba, Puma, Pupu, Pussi, Putyu, Radar, Rendes, Ribizli, Ricció, Rici, Rómeó, Ruca, Rucus, Sera, Sajci, Sajó kutya, Sancho, Sara, Sarah, Seb, Sebi, Skátó, Smüle,*

Şoricelul încălţat, Söndör, Szabci, Szabcsi, Szabóné, Szarika, Szászinger, Sziki-szaki, Sziki tojás, Szili, Színésznő, Szisza-misza, Sziszi, Szörp, Tapir, Ternál, Tiki-Taki, Tinklis, Tonna Manci, Totó, Tremi, Trinál, Tróger, Trógerek, Turi, Turó, Turós, Turkesztán, Turkey, Tutyi, Tüce, Tüs, Tüsi, Tüske, Ufo-bomba, Újvi, Uzsici, Verâce, Vilhelm, Viljánusz, Vizinyuszi, Zászló, Zili-Zoli, Zsir, Zsiráf, Zsizsi, Zsizsmanka, Zsuzsi.

4. Ha egy-egy falu, tájegység névállományának vizsgálatakor könnyen elkülöníthetők a családi és egyéni ragadványnevek, egy-egy iskolai szintű, szinkrón metszetnek tekinthető ragadványnévegyüttes elemzésekor csak akkor van mód ezek elkülönítésére, ha az adott évben több testvér is jár a szóbanforgó iskolába, és nyilvánvalóan kimutatható, hogy a fiatalabb gyerek idősebb testvérétől „örökölte" ragadványnevét. Két ilyen határozottan családinak minősülő ragadványnevet találtunk, ezek a *Tróger* és a *Tüske*. Az első nevet a két testvér közös megnevezésére is használják *Trógerek* alakban. A többi ragadványnév kimondottan egyéni, amelyet a megnevezett diák kapott társaitól.

A ragadványnevek funkcióját — tehát a hivatalos név helyett vagy mellett megkülönböztetésre való használatának mértékét — illetően a névanyag elemzésekor derült ki, hogy az iskolai társadalom zártsága ellenére is viszonylag nyitott a felnőttek irányába, lévén, hogy egyes ragadványneveket a diákokkal folytatott órán kívüli beszélgetésekben azok a felnőttek is használnak, akik velük rendszeres kapcsolatba kerülnek. Teljes képet az iskolai nevek funkciójáról tehát csak akkor kaphatunk, ha a következő gyűjtések kiterjednek azoknak a felnőtteknek egy-egy reprezentatív csoportjára is, akik az adott gyermekcsoportokkal rendszeres, órán kívüli kapcsolatokat fenntartanak, pl. népszerű tanárok, ifjúsági vezetők, az osztályok életébe bekapcsolódó szülők.

Az iskolások ragadványnevei egyértelműek, a diákok körében teljesen átvették a vezeték és keresztnevek helyét, nem hivatalos beszélgetések során még a felnőttek felé irányuló beszélgetésben is betöltik szerepüket, közömbös hangulatúak. Míg azonban a népi névrendszerben a családi ragadványnevek funkcióátvállaló szerepe a családnevek nagy megterheltségéből adódik, a diákragadványnevekre csak részlegesen áll ez, itt inkább a hagyomány, a közömbös névhangulat, vagy a név tréfás, újszerű alakja teszi teljessé a funkcióváltást.

Az egyéni ragadványnevek a diáktársadalomban is a legmagasabb funkcióértékű nevek. Sajátosságuk, hogy a népi névrendszerben járatos többeleműséggel szemben ezekre az egyeleműség a jellemző. Kételemű név kevés van, három- vagy több elemű pedig egyáltalán nincs.

Feltételezésünk szerint ennek oka a diáknyelv közismert rövidítési tendenciája. Kételemű név mindössze 11 van a vizsgált ragadványnevek között.

Az egyéni ragadványnevek kizárólag egy használati formában járatosak, néhány, tanulmányi eredményei, magatartása, az iskolában viselt funkciója alapján közismert nagydiák ragadványnevén kívül egy-egy osztály körében használatosak, korlátozott, csökkent használati körűek.

A nevek hangulati tartalma alapján 101 nevet minősíthetünk viszonylagos gúnynévnek. Azért fogalmazunk ilyen óvatosan, mert tapasztalatunk szerint az iskolai gúnynevek egyrésze az idők folyamán értéket vált, a megszokás következtében elveszti sértő élét, és egyszerű megkülönböztető névvé válik. Kivétel ezek alól a kifejezetten durva, közönséges szavakból alakult ragadványnév, illetve az olyan, amely az illetőnek a családi eredetére, kirívó testi fogyatékosságára vagy egy, az iskolán kívül álló, sajátos közösséghez való tartozására utal, pl. *Szarika, Tonna Manci, Sziki tojás* stb. A megkülönböztető neveket és gúneveket tehát csak évente megismétlődő, a teljes iskoláztatási időszakra kiterjedő vizsgálattal lehet elkülöníteni, és a pontos eredményt csak az utolsó évi vizsgálat után lehet megállapítani. (Ugyanez áll a bóknevekre is, amelyeket használóik a névadományozó közösség véleménye ellenére sem érzékelnek mindig ilyeneknek.)

5. Az összegyűjtött 281 ragadványnév közül nyelvi szempontból csak az értelmes, magyar közszói eredetű neveket vizsgáltuk, elemzésünk eltekint az idegen szavaktól, illetve az expresszív — azaz jelentésnélküli, onomasztikai hatást csak hangalakjukkal keltő — nevektől. Közszói eredetű 171 név, nem magyar eredetű 41, expresszív 69 név.

A 171 név közül 160 egyelemű, 11 többelemű. Az egyelemű nevek szófaji szempontból a következőképpen oszlanak meg: köznévi eredetű 81 név, például *Akadé-*

mikus, Babszem, Bibe, Bika, Csóka, Gömböc, Király, Radar, Seb, Tapir, Tuskó stb. Tulajdonnévből származik 61 név, például: *Bodri, Bonifác, Döme, Jani, Gábcsi, Katikám, Mares, Szabóné, Szabci, Zsizsmannka* stb. Melléknévi eredetű 18 név, például: *Csorba, Dagi, Édeske, Kicsi, Kopasz, Rendes* stb.

A név alapjául szolgáló szó szerkezete szerint egyszerű tőszóból származik 147 név, összetett szó képezi a név alapját 13 esetben, ezek közül birtokos jelzős összetett szó 2: *Agytröszt, Almacsutka*. Minősítő jelzős összetett szó 6, ezek a következők: *Babszem, Elefántbébi, Fülesbagoly, Színésznő, Ufobomba, Vizinyuszi*. Kijelölő jelzős összetett szó: *Hétházi*. Ikerszóból alakult a következő négy név: *Babi-Bébi, Durci-Murci, Zili-Zoli, Tiki-Taki*.

— 90 ragadványnév egyszerű tőszó, például: *Antilop, Bacilus, Bajusz, Bocskor, Mogyoró, Pávián* stb.

— 57 név egyszerű képzett szó. A névanyagban a következő főnév-, és melléknévképzők fordulnak elő: leggyakoribb az *-i* (27), például: *Babi, Bogi, Oli, Dagi* stb.; *-ka, -ke* (14): *Adoka, Csipike, Bárányka* stb.; *-ci:* (7): *Ajci, Duci, Szabci* stb.; *-csi* (4): *Orcsi, Szabcsi* stb.; *-s* (4): *Füles, Mares, Rendes* stb.; *ika-* (2): *Nyuszika, Szarika; -szi* (2): *Sziszi; -esz: Bandesz; -icska: Janicska; -dra: Jolándra; -cika Kuncika; -ség: Csöppség; -us: Rucus; -né: Szabóné*.

Egyszerű birtokos személyragos ragadvány a *Katikám*, egyszerű, a többes szám jelével ellátott szó az alapja a *Trógerek* névnek.

Az elemzett névanyagban kevés, mindössze 11 kételemű ragadványnév van. Nyelvi szerkezetüket tekintve ezek mind szintagmatikus jellegű szókapcsolatok, elemeiket tehát nem a puszta egymásmelletiség, hanem nyelvtani viszony kapcsolja össze. Az említett 11 név között mellérendelő szószerkezet nincs, mind a 11 név alárendelő szószerkezet.

— Tulajdonnévi jelzős szókapcsolaton alapszik: *Matyi gróf, Ördög Bandi, Pap Mari, Pöllni baba, Sajó kutya* (5 név);

— Köznévi jelzős szószerkezeten alapszik 5 név: *Fekete patkány, Hosszú kés, Pénzes Palek, Sziki tojás, Tonna Manci*.

Külön alcsoportba sorolható 1 név, amely mondatértékű szókapcsolat: *Gyereide*.

Az expresszív ragadványneveknek jelentésük nincs, ez azonban nem zárja ki, hogy keletkezésükkor ne lett volna egyik-másikuk értelmes szó. 69 ilyen név van a névanyagban, 54 névről sikerült megállapítani milyen módon keletkezett. Mivel — véleményünk szerint — épp itt ragadható leginkább meg a diáknyelv néhány, a szokványostól eltérő névadási eljárása, szükségesnek tartjuk részletesebben kitérni a neveknek erre a csoportjára.

a. Köznévből rövidüléssel és becenévképző hozzájárulásával, a becenevek analógiájára keletkezett nevek: *-i* képzővel: *Büdi* (Bödös), *Gibi* (Gibbon); *-ka: Apácka* (Apáca); *-kó Duckó* (Duci); *-ku: Pogácsku* (Pogácsa);
b. Kezdő, illetve névvégi betűk ejtése útján keletkezett nevek: *Bébé* (Bikfalvi Bori), *Csé* (Csákány), *Escéhá* (Hersch); *Pé* (Pöllnitz), *Pőfő* (Pali Ferkó);
c. Családnév rövidítése és képzése útján keletkezett nevek: *Sera* (Serafimovici); *-i* képző: *Hoi* (Horváth); *Keri* (Kerekes), *Kovi* (Kovács); *Újvi* (Újvári); *-ci: Sajci* (Sajgó);
d. A családnév játékos elferdítése és képzése útján keletkezettek: *Kolofán* (Kolofon > Celofán > Kolofán); *Lórinc* (Lőrincz); *Lőrenc* (Lőrincz); *Petrin* (Petrás), *Skátó* (Kató), *Szászinger* (Szász), *Ternál ~ Trinál ~ Trempi* (Tremál); *-ic: Jukic* (Jakab).
e. Keresztnév játékos elferdítése és képzése: *Sara* (Sára); *-é: Lacé* (Laci); *-ce: Tüce* (Tünde), *Verácе* (Vera).
f. Becenév játékos elferdítése: *Uzsici* (Zsuzsici); *Viljánusz* (William < Vilmos); *Nosi* (Nusi); *Noszi; Pupu* (Pityu), *Rusz* (Vera > Verusz > Rusz).
g. Ragadványnév elferdítése: *Tüs, Tüsi* (Tüske > Tövisi).

Játékos szóalkotások:

— a családnév kezdőhangja helyettesíti a keresztnév kezdőhangját: *Csibor* (Csomos Tibor), továbbképzett ikerítésből való kiválásos név: *Csuti* (Jutka — Csutka < Csutka < Csuti);
— szórövidítéssel és képzéssel láncszerűen kialakult nevek: *Gú, Gúb, Gubi, Gubszi* (Gubics > Gú stb.);
— a családnév első, önállóan is értelmes szónak tekinthető tagjának helyettesítése más, hasonlóan értelmes szócskával pl. *Kinkó* (Benkő);

— családnév első hangjának felcserélése a keresztnév első hangjával: Lábos Gászló (Gábos László);
— hibás vagy játékos ejtés útján keletkezett nevek: *Lölöm* (Lelkem), *Obá* (Orbán), *Macsák* (Matiscsák);
— játékos ferdítés és ikerítés útján keletkezett nevek: *Sziki-szaki* (Szakács), *Szisza-misza* (Cica-mica).

A neveknek erről a csoportjáról megállapíthatjuk, hogy keletkezésükben elsődlegesen a gyermekeket jellemző játékosság nyilvánul meg, ezt bizonyítja a rengeteg többszörös játékos ferdítés, a láncszerű torzítás, továbbképzés, az értelmes ferdítés stb. A szokatlan, újszerű nyelvi formák iránti fogékonyság talán némiképp arra is magyarázatul szolgál, hogy miért épp a fiatalság a legérzékenyebb a stiláris újításokra, saját nyelvében ugyanis elutasítja a közhelyeket, a megszokottat, eredetiséggel próbál betörni a konvencionálisnak érzett felnőtt nyelvi világba.

A 41, nem magyar szóból alakult név a következőképpen csoportosítható: angol eredetű 7 név: *Edison, Judy, Kojak, Pussy* stb.; román eredetű 6 név: *Aşchiuţă, Aurora, Petrilă* stb.; német eredetű 6 név: *Hampel, Kájzerflájs, Wilhelm* stb.; olasz eredetű (4): *Duce, Riccio, Rómeo* stb., 3—3 név spanyol és japán eredetű, pl. *Don Quijote, Micuko, Norikó* stb., 2—2 név francia, görög, török eredetű: *Anyész* (Agnés), *Evrika, Musztafa* stb. Egy-egy név latin, dán illetve jiddis zsargon eredetű: *Demetriusz, Hamlet, Smüle*. Három név besorolhatatlan.

6. A ragadványnevek a névadást kiváltó okok alapján a következő jelentéstani csoportokba oszthatók:

A. Családnévvel kapcsolatos 146 ragadványnév. Ezeknek legtöbbje elvesztette eredeti alakját, megrövidült, képző járult hozzá, sőt teljesen átalakult, annyira, hogy sok esetben nehéz visszakövetkeztetni az eredeti névre. Sok közöttük a játékos névalkotás. Például: *Adoka* (Adorján), *Antilop* (Antal), *Bandita* (Bándi), *Bencsi* (Benedek), *Csimasz* (Imecs), *Paprika* (Babrik). Más esetekben asszociáció révén kapcsolódik a ragadványnév a családnévhez, például *Bárányka* (Juhos), *Kandur* (Andor), *Rucus* (Rusu), *Szörp* (Málnási). Ellentétes asszociációk, például *Ördög Bandi* (Angyalosi), *Kinkó* (Benkő), vagy az eredeti névre való „rálicitálás", például *Hétházi* (Hatházi) teszik nagyon változatossá ezt a csoportot.

B. Keresztnévvel kapcsolatos 45 ragadványnév. Bár ennek a csoportnak is az eredeti alakot elvesztett, megrövidült, képzett keresztnévből származó ragadványnevek teszik ki a zömét, asszociatív, kontrasztív stb. indítékú játékos nevek szép számmal akadnak közöttük, pl. *Bandesz* (Bandi), *Maci* (Margit), de *Karácsony* (Karcsi), *Bibi* (Tibi), *Zászló* (László), *Zsir* (Zsuzsa), *Cuci* (Juci), *Söndör* (Sándor), *Tüce* (Tünde) stb.

C. Testi tulajdonságokra utal 41 név:
— szépségre, csúnyaságra utalnak az olyan nevek, mint: *Fülemüle, Malac, Radar, Ufobomba* stb. (6 név);
— testalkatra, termetre vonatkozik a legtöbb ragadványnév, összesen 22, például *Babszem, Csöppség, Elefántbébi, Mogyoró, Ribizli, Tonna Manci, Zsiráf* stb.
— testi erőt tükröz egy név: *Bika;*
— tartásra, mozgásra utal 3 név: *Gibbon, Kukac, Kuki;*
— haj-, szem-, bőrszínre utal 1 név: *Fekete patkány;*
— hajra, bajuszra vonatkozik 2 név: *Bajusz, Kojak;*
— fogyatékosságra utal 2 név: *Büdi, Pupu;*
— valakihez, valamihez való hasonlóságra vonatkozik 2 név: *Don Quijote, Soricelul încălţat.*
— élő vagy képzeletbeli személyhez viszonyított feltűnő különbségre utal 2 név: *Csocsoszán, Rómeó.*

D. Lelki tulajdonságokra utal 24 név. Az eszességre, tudásra vonatkozik 6 név, például *Agytröszt, Filozófus, Akadémikus* stb.; szeleburdiságra 1 név: *Cilike;* butaságra 2 név: *Gugyerák, Boci;* kevélységre 2 név: *Császár, Duce;* gyávaságra 2 név: *Nyuszi, Nyuszika;* elevenségre 1: *Puma;* utánzó hajlamra 2: *Pávián, Színésznő;* fösvénységre 1: *Szarika;* nyelvességre, nagyszájúságra 1: *Szabóné;* lányos természetre 2: *Zsuzsi, Lölöm;* kényeskedésre 2: *Szisza-misza, Madám;* valakire való hasonlóságra: *Aşchiuţă.*

E. Szavajárásra egyetlen név utal, a *Katikám.*

F. Két név lakóhelyre, származási helyre utal: *Monostor, Sziki tojás.*

G. Eseményre vonatkozik 9 név: *Lecke* (szünetben tanult), *Pelikán* (dolgozatíráskor bagoly helyett pelikánt írt), *Pussy* (szerette a Pussy-cat együttest), *Vizinyuszi* (tetszett neki az együgyű kisgyermekről szóló vicc), *Apácka* (ártatlan képpel tudott súgni), *Bubulina* (filmhősről mesélt), *Calimero* (a rajzfilmfigurát rajzolta állandóan), *Evrika* (tetszett neki a hasonló című dal), *Kokó* (a hasonló című novellaskötet szereplőjéről).

H. Névasszociációs indítékú ragadványnevek: *Pöfö* (Kalló *Peti Ferkó* András), *Lábos Gászló* (Gábos László), *Csibor* (Csomos Tibor), *Pé* (Pöllnitz), *Csé* (Csákány), *Bébé* (Bikfalvi Bori) — (6 név).

I. Ismeretlen, bizonytalan, már elhomályosult indítékú nevek például *Bonifác, Bodicsek, Pap Mari, Engi, Krumpé, Paki, Kájzerflájs, Smüle* stb. Összesen 26 név.

7. Egyetlen szúrópróba alapján természetesen nehéz lenne általános érvényű következtetéseket levonni az iskolai ragadványnévadás, illetve ennek városi formája módjáról. Tény, hogy az elemzés alapvető szempontja elsősorban nyelvtudományi kell hogy legyen, még akkor is, ha nem hagyhatjuk figyelmen kívül az iskolaszociológiai vagy más szempontokat; ezért tartottuk fontosnak a névtan már hagyományosnak tekinthető vizsgálati szempontjai szerint elemezni viszonylag kisszámú adatunkat.

A teljes állomány bemutatása nélkülözhetetlen későbbi összehasonlítások elvégzéséhez, a funkció vizsgálata során választ kaphatunk a diáknévhasználat lényegi kérdéseire, és további árnyalással — elsősorban a változatosabb, több iskolára, nagyobb tájegységre, országrészre, nagyobb időszakra kiterjedő gyűjtések nyomán összegyűlő anyaggal való összevetés révén — még pontosabbá válhat a kialakult kép. Feltétlenül lényegesnek tartjuk a diákragadványnevek nyelvi elemzését, mert ebből derül ki a sajátos szubkulturális nyelvhasználat létezése, bizonyosfokú öntörvényűsége, és ugyanakkor általános nyelvhasználatunkban és névadási gyakorlatunkban való gyökerezése. A diáknyelv csak annyiban más, mint a felnőtt társadalom nyelve, amennyiben a felnövekvő nemzedék más, mint az előtte járók, tehát amennyiben beépíti lényegébe azt, ami a két nemzedék, korosztály stb. életkörülményeiből változott az adott időszakban. Nem tartjuk feltétlenül szükségesnek sajátos, csak a diákragadványnév-anyagra vonatkoztatható jelentéstani (a névadás indítékára vonatkozó) csoportosítás kialakítását, a tőlünk vizsgált anyag azt igazolja, hogy az általánosan elfogadott jelentéstani csoportosítás jól alkalmazható a vizsgálat során. Az bizonyos, hogy jelenlegi eszközeink elegendők egy szélesebb körű diákragadványnév-kutatás megkezdéséhez, amely bár viszonylag függetlennek tűnik a névtan egészéhez és alapvető kutatási területéhez képest, kiegészítheti a romániai magyar személynévrendszer egészéről kirajzolódó képet. Természetesen, mivel a diákragadványnévrendszer állománya gyorsan változó, tehát csak iskolánkénti és időszakonkénti szinkrón metszetben ragadható meg, a diakrónia pedig csak az iskoláztatás teljes időszakát, valamint a teljes iskolarendszert magába foglaló sorozatos gyűjtések alapján valósítható meg, a kialakuló kép mindenképpen részleges lesz, napjaink nyelvállapotáról azonban sokatmondó jelzés lehet. Ugyanakkor feltétlenül feladatként rajzolódik ki a továbbiakban más rétegek, zárt közösségek és kiscsoportok névhasználata vizsgálatának szükségessége.

KOVÁCSNÉ JÓZSEF MAGDA
Cluj-Napoca, str. Turzii nr. 14

giné"). 46. *Első osztájos düllő* (sz; „Azér hijják Első osztájos düllőnek, mert o· van a legjobb szenpáli föd."). 47. *Faragó tótése* vagy *Téli út* vagy *Aradi út* („A Fa ragó tótése Aradra vezetett, de mán nincs mög, fölszántották."). 48. *Fiatal nyárfa sor* (a Sofronyai utat szegélyező fs; „Azokat a nyárfákat a fiatalság ültette a het venes évekbe önkintös munkával. Már szépen megnőjtek."). 49. *Fidi düllő* (sz). 50. *Fidi köszpont* vagy *Fidi tanya* (é). 51. *Fodbalpája*. 52. *Forrás* („Csak ëgy forrás van a szenpáli határba, oszt annak csak úgy mondik, hogy Forrás."). 53. *Fribajszi düllő* (sz; „Ahogy mögyünk igenyöst a Rétön át, ott van a Fribajszi düllő."). 54. *Fribajszi temető* (sz; „A Nagyhalom mellett vót a Fribajszi temető. Oda temették a bérösöket."). 55. *Friss föggye* (sz). 56. *Friss tanya* (é; „Vélekszenek a Friss tanyára még a nálam fiatalabbak is."). 57. *Gica düllő* (sz). 58. *Gica tanya* (e). 59. *Giliny* („Az ëgy méjedés, vizes rét, ahol fűzfa, nyárfa és cserje nyől."). 60. *Gilinyi alé* (u; „A Gilinyi alé ëgy düllőút; körösztül mén azon a vizes rétön."). 61. *Goldis düllő* (sz). 62. *Goldis tanya* (é; „Mögvan most is a Goldis tanya, de az ötvenesi firmához tartozik."). 63. *Göbö hajtó pesti út* (az Arad—Kisvarjas közötti megyei út régi neve; „Azért hijták Göbö hajtónak, mert azon hajtották Aradról a hízlalt marhákat föl Pestre."). 64. *Gujajárás* vagy *Külső gyöp* vagy *Gujalegelő* (l; „Ez a tehénlegelő a Hosszú düllő és a Dajcs föd között."). 65. *Gujakút* (kú; „A Gujakúthon möntünk itatni délbe a lovakat, oszt ott is ebédöltünk."). 66. *Guja legelői kanális* (vcs). 67. *Halom* vagy *Nagyhalom* vagy *Vöröskörösztt halom* (domb; „A Halom a Rétön túl van az Iratosi úttal szömbe. Asziszöm, rajta van még az a körösztt, amit Döme állíttatott, oszt átatta öregapámnak, hogy visejje gongyát."). 68. *Halomi düllő* vagy *Dombos tábla* (sz). 69. *Hatkadrát* (sz; „A Hatkadrát a Két ér köze egy része; szé kes, hitvány föd van ott."). 70. *Hatkadráthoz vezető kisucca* (u). 71. *Hatkadráti hid* (hi). 72. *Homokos gödör* vagy *Homokos bánya* („A Homokos gödörből vitték az úthon a homokot Kisiratosra és Nagyiratosra."). 73. *Hosszú düllő* vagy *Kertajjai düllő* (sz; „A Hosszú düllő az Új sor véginé van, a kertek alatt."). 74. *Hosszú düllői kanális* (vcs). 75. *Hosszú düllői kanálisi hid* (hi). 76. *Iratosi fasor* (fs; „Nagy akácfák vótak a Régi iratosi úton, de mán kivágták."). 77. *Iratosi út* vagy *Dorobánci út* (u). 78. *Ismeretlen katonák sírja*. 79. *Kanászkút* (kút; „A Kanászkút is gémeskút a falu alatt, a Vájkoson innen."). 80. *Kavicsos gödör* vagy *Kavicsos bánya* („A mi határunkba két bánya van: ëgyik sima homokos, másik kavicsos."). 81. *Kendörgyári út* (ú; „Az ëgy düllőút; a Szentkút mellett levisz egész a Kendörgyárhon."). 82. *Kertek ajjai kanális* (vcs). 83. *Kertek ajjai út* (ú). 84. *Két ér köze* (sz; „Tanáltak a Két ér köszt valami régi pénzeket és cserépdarabokat, oszt bevitték az aradi múzeumba."). 85. *Kokoséli düllő* (sz; „Asziszöm Kokosél a csúfneve vót annak a kurticsi gazdának, akijé a düllő vót."). 86. *Kokosél düllői kanális* (vcs). 87. *Kokosél tanyája* (e). 88. *Kökényös* (kökénybokrokkal benőtt földsáv; „A Kökényös a Szentkúttól lëfelé húzódik elég hosszan."). 89. *Körösztné* (III). („Oszt mögálltunk a szekérre a Fodbalpája előtt a Körösztné."). 90. *Kövesút* (u, az Arad—Kisvarjas közötti megyei útról Szentpál felé vezető mellékút, „A Kövesút nem rég lött kész."). 91. *Libalegelő* (l; „A hat-hét éves gyerökök a falu alá a Libalegelőre möntek legeltetni a libákat."). 92. *Nagyszentpáli határ* vagy *Mocsoni birtok* (sz; „Regön annyi dohányt termesztöttünk ott mög dinnyét, hogy nagyrészt mink láttuk el az aradi piacot mög a dohánygyárat."). 93. *Nádas-ér* vagy *Rét* (náddal benőtt földterület, a Szárazérbe ömlő Szentpáliér neve; „Édösapám monta, hogy a Nádaséren föl lehet mönni egész Szögedig."). 94. *Nádas-széle* (k; „Ahogy átmögyünk a Réti hídon, van ott ëgy csücskő, a Rétből, oszt aszt kaszálik."). 95. *Obszervátor düllő* (sz). 96. *Oláj föd* vagy *Katona föd* (sz; „Aki az első világháborúba résztvött, kapott ű vagy a hozzátartozója a Katonafődből ëgy hódat. Édösapám is kapott, mert jó tőtötte a katonaidőt."). 97. *Öreg nyárfáknál* (fasor; „Húsvétkor möntünk fúvós zenekarral lë az Öreg nyárfákhon. Szilém monta, hogy kilenc nyárfa állt ott régön."). 98. *Papi föd* (sz; „A Papi föd a vasút és a Butuészku tanya között vót."). 99. *Pudli réttyei csatorna* (vcs). 100. *Régi halastó* vagy *Kendöráztató-tó* („Most mán nincsenek ott halak, csak csáté van mög ëgy kis víz."). 101. *Régi iratosi út* (u; „Fölmöntünk a Halomhon, oszt ott kezdődött a Régi iratosi út, de mán nincs mög, fölszántották."). 102. *Réti hid* (hi). 103. *Sofronyai út* (Szentpalról Sofronea községbe vezető mezei ú). 104. *Sóska gyöp* (k; „Mikó gyerök vótam, möntünk sóskázni, de lëjártuk a gyöpöt, oszt együtt a csősz utánunk, mink mög futottunk."). 105. *Szentkút* vagy *Egyes kút* vagy *Kiskút* („Mögvan most is az a gémös kút az Első osztájos düllő véginé."). 106. *Szentkúti düllő* (sz). 107. *Szentkúti düllői csatorna* (vcs). 108. *Szent-*

vetett, vagyis a „magyar irodalom jövője" mint téma.[2] De ha bármi mást jobban szeretsz, mi ugyanúgy megörvendünk neki.

Igen nagyon lekötelezne, ha e hó 15-ére el tudnád juttatni a kéziratot az „Erd. Helikon" címére (Cluj, Str. Bratianu 22.), mely esetben már a szeptemberi számunk büszkélkedhetne vele.

Melegen üdvözöl igaz tisztelőd és híved

Bánffy Miklós

Bpest, 929. VIII. 12.

4.

1931. május 2.
Str. Bratianu 22. Telefon 7—74.

Mélyen tisztelt, kedves Babits Mihály!

Az alábbi sorokat és kérdéseket Kuncz Aladár nevében írom, aki súlyos beteg, most már Budapestre is szállították az Üllői úti Herczog klinikára.

Kuncz kétkötetes nagy munkája a „Fekete kolostor" most jelenik meg a Szépmíves Céh kiadásában. Kuncznak és szerkesztőségünk többi tagjának kedves gondolata és őszinte nagy öröme volna az, hogy a könyvről a Helikonban Ön írna ismertetést. Ezáltal, úgy érezzük, nem csupán a könyvet érné nagy tisztesség, hanem egyúttal az Erdélyi Helikon hasábjain újra örömmel láthatnók Babits Mihály írását és nevét.

A könyv pár nap alatt nyomdailag teljesen kész. E levélre kérjük szíves válaszát, hogy addig is, míg a könyv amatőr-kiadása is elkészülne és címére feljutna, a könyv egy fűzött ismertetési példányát küldjük el. Az ismertetést júniusi számunkban szeretnénk közölni,[3] mert különben csak a szeptemberi számunkban jöhetne, július és augusztusban ugyanis a Helikon nem jelenik meg.

Szíves válaszát tehát nagyon kérjük és várjuk.

Az Erdélyi Helikon szerkesztősége nevében őszinte tisztelője:

Kovács László

Kedves Barátom!

Nagyon kérlek, tedd meg ezt, annál inkább, mert Kuncz súlyos beteg és a szerkesztőség (én és Kovács László) nagy bajban vagyunk!

Melegen üdvözöl

Bánffy Miklós

5.

Kedves Barátom!

Engedd meg, hogy az erdélyi magyarság fontos kulturális szervének, az Erdélyi Szépmíves Céhnek a Magyar Könyvnapon, június 4., 5. és 6-án a Szervita-téren fölállított sátrának meglátogatására meghívjalak, ahol a Céh nevében báró Bornemissza Elemérné és Gróf Teleki Cécile vezetésével egy hölgybizottság vár szívesen.

Az Erdélyi Szépmíves Céh most ünnepli fönnállásának tizedik évfordulóját, és hogy működését sikerrel folytassa, a mai viszonyok közt nagyobb szüksége van, mint valaha arra a biztató, bátoritó gesztusra, amelyet a magyar társadalom vezető tagjainak e látogatással kifejezett elismerése jelent.

---

[2] Babits Mihály tanulmánya *Európaiság és regionalizmus* címen az Erdélyi Helikon 1930. januári (1.) számában jelent meg.

[3] A kért ismertetés megjelent az Erdélyi Helikon 1931. június—júliusi (6.) számában.

Ezért gondoltam arra, hogy e sorokkal küldöm figyelmedbe ezt az erdélyi magyar intézményt[4] és nagyon örülnék, ha nemcsak látogatásoddal tisztelnéd azt meg, hanem baráti körben is propagandát csinálnál neki.

Igaz barátsággal üdvözöl

Bánffy Miklós

Budapest, 1934. május hó 29.

6.

Kedves Barátom!

Ismét Dsida Jenő ügyében alkalmatlankodom Nálad.

Dsida irodalmi értékét, azt hiszem, fölösleges számodra magyaráznom. A fiatalok között bizonyára egyike a legértékesebbeknek. Szegény fiú, bár két lap számára is dolgozik kulimunkát, alig tud megélni, mert keresetképtelen apját anyját ő kell eltartsa.

Nagyon nagyon kérlek juttass neki, ha lehetséges, valamit a Baumgarten-ból, ahogy már egyszer segítettél rajta.

Ő költő és csakis költő, így persze nagyobb irodalmi jövedelemhez nem tud jutni, mint akik színdarabot vagy regényt írnak.

Szíves válaszodat ide kérem, hol 15-éig maradok.

Melegen üdvözöl régi barátod.

Bánffy Miklós

Budapest 935. VII. 10.
Reviczky u. 5.

A levelek megtalálhatók: OSZK. Kézirattár Fond. III./205.

Közli: SAS PÉTER

IRODALOMTÖRTÉNET — 1981

(Magyar irodalomtörténeti vonatkozású írások válogatott sajtóbibliográfiája)

Feldolgozott kiadványok

A Hét (H): XII. évf., 1—52. sz.
Igaz Szó (ISz): XXIX. évf., 1—12. sz.
Korunk (K): XL. évf., 1—12. sz.
Könyvtár (Kt) [A Művelődés melléklete]: 1—4. sz.
Művelődés (M): XXXIV. évf., 1—12. sz.
Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (NyIrK): XXV. évf., 1—2. sz.
Utunk (U): XXXVI. évf., 1—52. sz.

Általános rész

Elvek, eszmék

Beke György, *Élő irodalom és irodalomtörténet-írás*. Beszélgetés Kántor Lajossal. H 51. (dec. 18), 25.

Cs. Gyímesi Éva, *Irodalomtörténet-írásunk elméleti kérdései*. H 47. (nov. 20), 6—7; 48. (nov. 27), 6.

Kántor Lajos, *Erdélyi írástudók, egy vita tükrében*. (Vallani és vállalni: 1929—1981.) U 10. (márc. 6), 1—2—3.

Kántor Lajos, *„... vegyenek részt az Erdélyi Helikon feljavításában"*. U 11. (márc. 13), 2.

Kántor Lajos, *Vita a gyávaságról*. U 12. (márc. 20), 1—2—3.

[4] Ilyen tartalmú levelet küldött többek között Bánffy Miklós a Könyvnap alkalmából dr. Fitz Józsefnek, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatójának. „... A mai viszonyok között a Szépmíves Céhnek nagy szüksége van a magyar társadalom vezető egyéniségeinek serkentő elismerésére. Ezért engedd meg, kedves Barátom, hogy tisztelettel meghívjalak könyvnapi sátrunkba, hogy kitüntető megjelenésed biztatást jelentsen a jövőre a kitartással dolgozó erdélyi írói munkaközösség számára."

Kántor Lajos, *Honfoglalás a jövendőben*. U 25. (jún. 19), 1—2—3.
Kántor Lajos, *Az önáltatás ellen*. U 30. (júl. 24), 2.
Kántor Lajos, *Cselekedni kellene*. U 35. (aug. 28), 2—3.
Nagy György, *Szimbolikus illusztráció és történelmi tartalom*. Egy eszme- és magatartásrendszer elsődleges összetevőiről. [A transzilvanizmusról.] K 10. (okt.), 739—44.

Irodalmi tömörülések

Ficzay Dénes, *A Kölcsey Egyesület évszázada* [Aradon]. M 12. (dec.), 40.
Mózes Huba, *A Holnapról — Dutka Ákos születésének centenáriumán*. U 39. (szept. 25), 3.

Időszaki sajtó

Beke György, *Ami összehoz*. Testvériségtörténet a szabad sajtóban. [Népi Egység.] H 17. (ápr. 24), 3; 18. (máj. 1), 4.
Kántor Lajos, *Irástudóink felelőssége*. Arcok — szövegkörnyezetben. [Erdélyi Helikon, Korunk.] K 6. (jún.), 422—9.
Salamon László, *Emlékezés egy hajnalhasadásra*. [Aurora.] M 7. (júl.), 40—2.
V. Zs. [Vita Zsigmond], *A Hazai Híradó indulása és a Vásárnapi Újság*. H 20 (máj. 15), 9.
Lásd a Bibliográfiáknál, Balázs Ferencnél, Kacsó Sándornál is.

Irodalmi levelezések

Lásd az Irodalmi kapcsolatoknál, Benedek Eleknél, Halász Gyulánál, Kovács Györgynél, Molter Károlynál, Szemlér Ferencnél.

Irodalmi kapcsolatok

Beke György, *A nemzeti művelődés és a kölcsönös közeledés nyomdája*. [Interjú Käfer Istvánnal, Az Egyetemi Nyomda négyszáz éve c. kötet szerzőjével.] U 28. (júl. 10), 6.
Dávid Gyula, *Téglák a megismerés épületéhez*. [A magyar irodalom románul.] U 27. (júl 3), 1, 4.
Köllő Károly, *A Félibre-mozgalom erdélyi visszhangjáról*. NyIrK 2., 149—57.
Mózes Huba, *A legnemesebb önzés*. [A román irodalom magyarul, az Utunkban.] U 28. (júl. 10), 3.
Popa, Mircea, *Adalékok Goga magyar kapcsolataihoz*. [Kéry Gyula, valamint Dózsa Endre és Borbély István 1—1 levele.] U 14. (ápr. 3), 2.
Lásd Csokonai Vitéz Mihálynál, Kassák Lajosnál, Móricz Zsigmondnál, Petőfi Sándornál, Radnóti Miklósnál is.

Vegyes

Gaal György, *Egy irodalomtörténeti évkönyv terve 1941-ben*. U 23. (jún. 5), 1, 3.
Lőrinczi László, *Egy elfeledett nemzedéki dokumentum: az Új Arcvonal*. H 48. (nov. 27), 5.
Veress Dániel, *A műfajelmélet tárnái és csapdái*. [Erdélyi magyar történeti emlékirodalom.] U 47. (nov. 20), 2; 48. (nov. 27), 4.
Vita Zsigmond, *Egy könyvsorozat terve* [1940—44 között]. U. 32. (aug. 7), 2.
Az év könyve. Beszélgetés az Utunk szerkesztőségében. Részt vettek: Mózes Attila, K. Jakab Antal, Egyed Péter, Rácz Győző, Kántor Lajos, Szőcs István és Marosi Péter. U 14. (ápr. 3), 4—5.

Ismertetett művek, kiadványok

Antal Árpád, *A magyar irodalom a reformkorban és 1848—49-ben*. Bukarest, 1979. — Dávid Gyula, NyIrK 2., 223—5.
Benkő Loránd, *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei*. Akadémiai, Budapest, 1980. — Szabó T. Attila, NyIrK 2., 228—32.
Csanda Sándor, *Fábry Zoltán*. Madách, Pozsony, 1980. — Robotos Imre, *Egy magatartás dicsérete*. K 7—8. (júl.-aug.), 630—3.
Demény István Pál, *Kerekes Izsák balladája*. Összehasonlító tipológiai tanulmány. Kriterion, Bukarest, 1980. — Antal Árpád, NyIrK 1., 102—3; Szőcs István, *Kerekes Izsák családfája*. U 29. (júl 17), 2—3.
Kántor Lajos, *A hiány értelmezése*. (József Attila Erdélyben.) Kriterion, Bukarest, 1980. — Egyed Péter, *József Attila sorsa Erdélyben*. U 40. (okt. 2), 2.
Murvai Olga, *Szöveg és jelentés*. A szabad függő beszéd szövegnyelvészeti vizsgálata. Kriterion, Bukarest, 1980. — P. Dombi Erzsébet, NyIrK 1., 106—7.
Szávai Géza, *Helyzettudat és irodalom*.

Dacia, Kolozsvár-Napoca, 1980. — Balázs Sándor, *Helyzettudat és helyzet*. K 1. (jan.), 65—9; Kovács János, *Helyzettudat és világkép*. H 50. (dec. 11), 5; 51. (dec. 18), 4; 52. (dec. 25), 7.

Vajda György Mihály, *Összefüggések — Világirodalmi tanulmányok*. Magvető, Budapest, 1978. — Szabó Zoltán, NyIrK 1., 101—2.

A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája. (1924—1944.) I—II. Közzéteszi: Marosi Ildikó. Kriterion, Bukarest, 1979. — Szász János, *Egy levelesláda titkaiból*. H 8. (febr. 20), 7—8.

Bibliografia literatury węgierskiej w Polsce. III. Varsó, 1980. — Dávid Gyula, NyIrK 1., 104—105.

Hungarológiai Értesítő. I. évf. — Szász Lőrinc, NyIrK 1., 106.

Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok 1981. Kriterion, Bukarest. — Cs. Gyímesi Éva, U 49. (dec. 4), 2.

Múlt, jövő mezsgyéjén. Romániai magyar költők. (1919—1979.) I—II. Válogatta, az előszót írta és a függeléket összeállította: Cs. Gyímesi Éva. Dacia, Kolozsvár-Napoca, 1980. — Kántor Lajos, *Költészet és (ön)bírálat*. U 38. (szept. 18), 1—2; Szász János, *Helyzettudat, költészet, érték*. H 46. (nov. 13), 7.

Lásd Bányai Lászlónál, Benedek Eleknél, Halász Gyulánál, Kovács Jánosnál, Marosi Péternél, Petelei Istvánnál, Petőfi Sándornál, Robotos Imrénél, Sőni Pálnál is.

Bibliográfiák

Beke György, *A Népi Egység válogatott bibliográfiája*. [1944—1948.] NyIrK 2., 194—201.

Bogdánovits Kornélia, *A Magyar Dal repertóriuma*. Kt 4., 12—4.

Mózes Huba, *Irodalomtörténet — 1980*. (Magyar irodalomtörténeti vonatkozású írások válogatott sajtóbibliográfiája.) NyIrK 1., 83—8.

A romániai magyar könyvkiadás bibliográfiája 1980. Kt 1., 12—8.

Egyes szerzők

Áprily Lajos

Túrós Endre, *A rím kérdései Áprily rímeinek tükrében*. NyIrK 1., 31—8.

Vita Zsigmond, *Adalékok az Áprily-filológiához*. NyIrK 2., 177—80.

Arany János

Hoppál Mihály, *A Toldi mitológiai háttere*. NyIrK 2., 131—48.

Babits Mihály

Lőrinczi László, *Fuldoklás két hangra*. H 50. (dec. 11), 6.

Balázs Ferenc

Cseke Péter, *Balázs Ferenc az Erdélyi Fiatalok tükrében*. Beszélgetés Debreczeni Lászlóval. H 45. (nov. 6), 7—8.

Mózes Huba, *Balázs Ferenc és Szabédi László közös könyvkiadási terve 1935-ből*. NyIrK 2., 193—4.

Vásárhelyi Géza, *Provincia és vidéke — illetve a kettősség ideológiája*. U 44. (okt. 30), 1, 4.

Bálint Izsák László

Mandics György, *Bálint Izsák László 70 éves*. ISz 6. (jún.), 549—50.

Bálint Zoltán

Lásd Halász Gyulánál.

Balogh Edgár

Beke György, *Fél évszázados írásbeliségünk nagy számbavétele*. Beszélgetés Balogh Edgárral, a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon főszerkesztőjével. H. 36. (szept. 4), 6.

Benkő Samu, *A népművelő*. M 8—9. (aug.-szept.), 10.

Gálfalvi Zsolt, *A műhely-teremtő*. H 36. (szept. 4), 7.

Gáll Ernő, *Szabálytalan köszöntő*. U 36. (szept. 4), 2.

Kántor Lajos, *A 75 éves Balogh Edgár és az irodalomtörténet-írás*. NyIrK 2., 241—2.

Lászlóffy Aladár, *Az emberi szó hídján*. U 36. (szept. 4), 2.

Balogh Edgár műhelyében. [Benkő Samu interjúja, Bajor Andor, Sütő András, Kántor Lajos, Farkas Árpád, Nagy Pál, Szász János írásai,

Balogh Edgár vallomása.] ISz 9. (szept.), 202—23.
Balogh Edgár próbái. (Régi beszélgetések folytatása.) Balogh Edgár válaszol Kántor Lajos kérdéseire. K 9. (szept.), 683—90.

Balogh József

Szász János, *Balogh József ötvenéves.* ISz 7. (júl.), 79—80.

Bányai László

Bodor András, *Bányai László.* U 24. (jún. 12), 2.
Demény Lajos, *Bányai László emléke.* M 7. (júl.), 13.
Demény Lajos, *Meghalt Bányai László.* ISz 7. (júl.), 80—2.
Fodor Sándor, *Válaszúton.* [Bányai László önéletírásának II. kötete.] K 2. (febr.), 147—9.
Kovács József, *Bányai László (1907—1981).* K 7—8. (júl.-aug.), 590—1.
Lőrinczi László, *„Vers a távoli kedveshez".* H 24. (jún. 12), 5.
Egy életút állomásai. H 24. (jún. 12), 5.

Baróti Pál

Csiki László, *Hol van Baróti Pál?* U 31. (júl. 31), 6.
Horváth Andor, *Baróti Pál halálára.* ISz 9. (szept.), 278—80.
Huszár Sándor, *Néma kiáltás.* Búcsú Baróti Páltól. H 31. (júl. 31), 5.
Szilágyi Júlia, *Utóirat Baróti Pál életéhez.* K 9. (szept.), 706.

Bartók Béla

László Ferenc, *A szarvasokká vált vadászfiak nyomában.* ISz 2. (febr.), 170—8.
Szabó Csaba, *Jelleg és prozódia.* Szöveg és zene a Cantata profanában. ISz 2. (febr.), 152—69.
Székely János, *Kétféle értelmezés.* A Cantata profana szövegéről. ISz 4. (ápr.), 313—21.
Bartók és a költők. [Lászlóffy Aladár és Kányádi Sándor válaszai Kántor Lajos kérdéseire. Illyés Gyula vallomása.] K 2. (febr.), 102—6.

Benedek Elek

Fejér Miklós, *Benedek Elek irodalmi levelezése 1921—1929. I.* [Kriterion, 1979.] Kt 1., 29.

Brassai

Lásd Halász Gyulánál.

Csokonai Vitéz Mihály

Kovács Ferenc, *Csokonai és Pauleti.* U 6. (febr. 6), 1—2.

Dsida Jenő

Horosz Béla, *Emlékezés egy lapzártára.* H 3. (jan. 16), 2.

Dutka Ákos

Árvay Árpád, *Az utolsó bohém.* H 42. (okt. 16), 3.
Holló Ernő, *Dutka Ákos szerkesztő úr.* H 47. (nov. 20), 4.
Molnár Szabolcs, *Nagyvárad lirikusa.* Kt 3., 10—1.
Lásd az Irodalmi tömörüléseknél is.

Fábry Zoltán

Robotos Imre, *Fábry Zoltán levelezésének tanúsága.* K 2. (febr.), 149—52.

Földes László

Jánosi János, *A szerkesztő: Földes László.* Fordította: K. Z. I. H 3. (jan. 16), 8; 4. (jan. 23), 8.

Gaál Gábor

Huszár Sándor, *Köszöntő.* H 10. (márc. 6), 6.
Jánosi János, *A filozófus: Gaál Gábor.* Fordította: K. Z. I. H 5. (jan. 30), 8.
Méliusz József, *Adat, kollázs, montázs, zsurnalizmus, avagy: az elsinkófált szövegkörnyezet.* H 10. (márc. 6), 7—8.
Molnár Gusztáv, *Gaál Gáborról személytelenül — avagy a magasabb rendű erkölcs kritikája.* H 52. (dec. 25), 8.
Páll Árpád, *Gaál Gábor sorsának tragikuma.* K 6. (jún.), 430—8.
Szász János, *Sorskép a múló időben.* A kilencvenéves Gaál Gábor. U 11. (márc. 13), 1—2.
Székely János, *Találkozások G. G.-vel.* H 10. (márc. 6), 6, 8.
Tóth Sándor, *Egy őszinte vallomás szubjektív igaza és objektív korlátai.* Tanúvallomás Gaál Gábor utolsó éveiről. H 43. (okt. 23), 4; 44. (okt. 30), 6; 45. (nov. 6), 6.

Halász Gyula (Brassai)

Erdélyi Lajos, *Az ugródeszka nem enged.* [Brassai, *Előhívás.* Levelek (1920—1940). Kriterion, 1980.] U 7. (febr. 13), 6.
László Ferenc, *Viszontlátás — negyven év után.* [Brassai, *Előhívás.*] ISz 3. (márc.), 261—3.
Vörös Előd, *Bálint Zoltán levelesládája.* [Halász Gyula (Brassai) 6 levele Bálint Zoltánhoz és 1 levele Kádár Imréhez.] K 12. (dec.), 954—8.

Heltai Gáspár

Binder Pál, *Heltai Gáspár magatartásmodellje.* H 25. (jún. 19), 5.
Molnár Szabolcs, *Adalékok Heltai Gáspár magatartásmodelljéhez.* H 29. (júl. 17), 5.

Horváth Imre

Banner Zoltán, *Örhelyem: Várad.* U 45. (nov. 6), 2.
Fodor Sándor, *Hány éves a költő.* U 45. (nov. 6), 2.
Lászlóffy Aladár, *A lant lilioma.* U 45. (nov. 6), 2.
Robotos Imre, *A rendteremtő értelem.* H 45. (nov. 6), 5.
Robotos Imre, *„Nap fészkel minden fellegemben".* Horváth Imre 75 éves. ISz 11. (nov.), 392—3.
Varga Gábor, *A szép szó elvtársa.* (Horváth Imre hetvenöt éves.) M 11. (nov.), 17.

Horváth János

Rohonyi Zoltán, *Fejlődéstörténeti kérdő és kétely.* U 15. (ápr. 10), 2.

Izsák József

Nagy Pál, *Izsák József 60 éves.* U 31. (júl. 31), 4.
Tóth István, *Levélféle a hatvanéves Izsák Józsefhez.* ISz 8. (aug.), 176—7.

Jánky Béla

Fodor Sándor, *A szerencsés költő.* ISz 4. (ápr.), 355—6.
Lászlóffy Aladár, *Jánky Béla 50 éves.* U 20. (máj. 15), 2.

Jókai Mór

Fábián Ernő, *„Ennek a mostani nemzedéknek békesség kell ..."* Jókai Mór Illyefalván. H 32. (aug. 7), 6.

Kacsó Sándor

Balogh Edgár, *Sarkigazság — tettben és szóban.* H 8. (febr. 20), 7.
Beke György, *A férfikor küzdelmei.* H 8. (febr. 20), 6.
Izsák József, *Kacsó Sándor 80 éves.* ISz 1. (jan.), 66—8.
Kovács János, *A mindennapok becsületes feltárója.* M 2. (febr.), 20, 29.
Lászlóffy Aladár, *A Mester és mestersége.* U 8. (febr. 20), 3.
Szász János, *Kacsó Sándor útja.* U 8. (febr. 20), 2.
Vita Zsigmond, *Az Erdélyi Gazda szerkesztője.* U 8. (febr. 20), 2.

Kaffka Margit

Szekernyés János, *Jaj, mikor lesz béke már?* Kaffka Margit Temesvárott. H 9. (febr. 27), 8.

Karinthy Frigyes

Robotos Imre, *Önarckép és önismeret.* K 10. (okt.), 795—7.

Kassák Lajos

Kassák Lajos levelei Petre Pascuhoz. K 4. (ápr.), 300—3.

Kazinczy Ferenc

Illyés Ilona, *A vezérszerep érvényesítése.* H 33. (aug. 14), 7.
Máthé Mária, *A bölcselő Kazinczy.* M 8—9. (aug.-szept.), 68—9.
Molnár Judit, *Egy ellentmondásos szerepvállalás.* H 33. (aug. 14), 7.
Sánduly Lajos, *Kiesés a vezérszerepből.* H 33. (aug. 14), 7.
Szilágyi Júlia, *Kazinczytól Kazinczyig.* U 36. (szept. 4), 4.

Kemény G. Gábor

Beke György, *Dunai nézőr.* Kemény G. Gábor életműve. H 50. (dec. 11), 5.

Kibédi Sándor

Sztojka László, *„Vagyok, aki vagyok ..."* H 31. (júl. 31), 5.

Kicsi Antal

Kozma Béla, *Dr. Kicsi Antal.* Kt 1., 5.
Kozma Dezső, *Kicsi Antal.* NyIrK 1., 127.

Máthé József, *Váratlan veszteség*. ISz 1. (jan.), 72.
Szabó György Csaba, *Emlékbeszéd Kicsi Antal sírjánál*. H 2. (jan. 9), 6.

Kimmel Károly

Szekernyés János, *Ki volt Karl Kimmel?* H 2. (jan. 9), 8.

Kisfaludy Károly

Rohonyi Zoltán, *Egy nemzedéki szerepvállalás etosza és tanulsága*. Kisfaludy Károly halálának 150 évfordulójára. H 1. (jan. 1), 5.

Korda István

Fodor Sándor, *Állomás a Nagy Úton*. ISz 10. (okt.), 347—8.
Marosi Péter, *Korda István 70 éves*. U 41. (okt. 9), 2.

Kormos Gyula

Ábrahám János, *Búcsú Kormos Gyulától*. H 32. (aug. 7), 5.
Fodor Sándor, *Kormos Gyula ravatalánál*. ISz 8. (aug.), 178—9.
Köntös-Szabó Zoltán, *Elment Kormos Gyula*. U 29. (júl. 17), 2.

Kótsi Patkó János

Benkő Samu, *Egy színigazgató megveretésének hiteles története*. U 31. (júl. 31), 3—4; 32. (aug. 7), 5; 33. (aug. 14), 4.

Kovács György

Marosi Ildikó, *Kovács György levelesládájából*. [Tamási Áron, Szabó Pál, Cserépfalvi Imre, R. Berde Mária, Tabéry Géza, Tompa László, Nagy István, Róna Ödön, Ágai Béla, Kovács Katona Jenő, Darvas József, Gaál Gábor levelei.] U 17. (ápr. 24), 2—3.
Marosi Péter, *Kovács György hetvenéves*. U 17. (ápr. 24), 2.
Sőni Pál, *Élmény, szerep, mű*. H 20. (máj. 15), 6.
Szekernyés János, *„Állom, mert vállaltam ...“* H 20. (máj. 15), 6.
Köszöntjük a 70 éves Kovács Györgyöt. [Hajdu Győző, Bajor Andor, Szőcs István, Izsák József, Robotos Imre, Nagy Pál, Éltető József, Marosi Barna, Oláh Tibor írásai.] ISz 4. (ápr.), 288—307.
Levelesláda. [Tamási Áron, Ágai Béla, Székely Jenő és Kovács Katona Jenő levelei Kovács Györgyhöz.] ISz 4. (ápr.), 308—11.

Kovács János

Gálfalvi Zsolt, *A kritikus gondja és felelőssége*. H 44. (okt. 30), 5, 7.
Gálfalvi Zsolt, *Kétség és bizonyosság*. ISz 10. (okt.), 348—50.
Horváth Sz. István, *Olvasói tűnődés kritikákról*. [Kovács János, *Kétség és bizonyosság*. Bírálatok, cikkek. Kriterion, 1981.] U 52. (dec. 25), 2.
Lászlóffy Aladár, *Kovács János 60 éves*. U 50. (dec. 11), 4.

Kuncz Aladár

Bányai László, *Itt tartotta a hagyományosan demokratikus erdélyi szellem*. H 23. (jún. 5), 7.
Cs. Gyímesi Éva, *Olvastam egy tanulmányt*. U 35. (aug. 28), 2.
Láng Gusztáv, *Élet és utópia*. A Kuncz-életmű kérdései. U 27. (júl. 3), 2; 28. (júl. 10), 4—5.
Lőrinczi László, *Kuncz Aladár és francia barátai*. H 23. (jún. 5), 6.
Sőni Pál, *A „fekete barát“ szimbólum*. U 27. (júl. 3), 2—3.

Lukács György

Demeter János, *A „jogász“ Lukács György kolozsvári indulása*. H 40. (okt. 2), 8.
Roman, Valter, *Találkozások Lukács Györggyel*. Horváth Andor fordítása. H 21. (máj. 22), 12; 22. (máj. 29), 12.

Marosi Barna

Beke György: *„Mindig önmagunkban kell megtalálnunk a belső egyensúlyt“*. Beszélgetés az 50 éves Marosi Barnával. H 39. (szept. 25), 5—6.
Beke György, *50 éves Marosi Barna*. U 39. (szept. 25), 2.
Györffi Kálmán, *Marosi Barna ötvenéves?* ISz 9. (szept.), 277—8.

Marosi Péter

Rácz Győző, *A tartalomtól a történetiségig*. [Marosi Péter, *Világ végén virradat*. Kriterion, 1980.] K 3. (márc.), 176—80.
Szász János, *A műközpontú Marosi Péter*. [Marosi Péter, *Világ végén virradat*.] ISz 4. (ápr.), 345—6.

Méhes György

Gagyi László, *Méhes György 65 éves.* ISz 4. (ápr.), 354—5.
Halász Anna, *Egy mosolygó humanista.* H 22. (máj. 29), 5.

Méliusz József

Huszár Sándor, *A Város a ködben margójára.* H 37. (szept. 11), 5—6; 38. (szept. 18), 7—8.

Mikes Kelemen

Culcer, Dan, *Mikes megnyerte a fogadást.* H 49. (dec. 4), 5.
Veress Dániel, *A Leveleskönyv — mai szemmel.* H 41. (okt. 9), 6.
Veress Dániel, *A levélíró Zágoni Mikes Kelemen. II.* K 1. (jan.), 32—5.
Veress Dániel, *Elfogultság, rágalmazás vagy valami más?* U 3. (jan. 16), 6.

Mikó Imre

Imreh István, *Hetvenéves lenne Mikó Imre.* U 11. (márc. 13), 2.

Molter Károly

Borcsa János, *Molter, a lehetőségek fáradhatatlan keresője.* K 9. (szept.), 691—4.
Culcer, Dan, *Ki vagy, fiam?* ISz 12. (dec.) 560—1.
Domokos Géza, *Búcsú Molter Károlytól.* U 50. (dec. 11), 2.
Egyed Péter, *Jelszó: buborékharc, avagy tisztesség és tehetség.* U 16. (ápr. 17), 2.
Jánosházy György, *Továbbra is itt él.* ISz 12. (dec.), 559.
Kovács János, *A kétkedés igaza.* H 13. (márc. 27), 5, 7.
Lőrinczi László, *Szelídebb harcot már ne várj!* H 49. (dec. 4), 6.
M[arosi] I[ldikó], *Két levél.* [Kacsó Sándortól.] U 8. (febr. 20), 3.
Németi Rudolf, *Tibold Márton példás élete.* H 49. (dec. 4), 6.
Szávai Géza, *Amit hoz a Távozó.* H 49. (dec. 4), 6.
Szőcs István, *Hagyatéki leltár helyett . . .* U 50. (dec. 11), 2.
Molter Károly. ISz 12. (dec.), 558.

Móricz Zsigmond

Popa, Mircea, *Mihail Sadoveanu és Móricz Zsigmond.* K. E. fordítása. K 5. (máj.), 401—5.

Nagy Géza

Antal Árpád, *Nagy Géza.* NyIrK 1., 127.
Benkő Samu, *Búcsú Nagy Gézától.* H 6. (febr. 6), 11.
Dávid Gyula, *Nagy Gézától búcsúzva.* U 5. (jan. 30), 2.
Jakó Zsigmond, *Nagy Géza koporsójánál.* K 2. (febr.), 134—5.
Oláh Tibor, *Nagy Gézától búcsúzunk.* ISz 3. (márc.), 263—4.
Az önzetlen szolgálat példája. Nagy Géza búcsúztatása. [Antal Árpád és Balogh Edgár írása.] M 3. (márc.), 15, 46.

Nagy István

Balogh Edgár, *Sírkőavatás.* H 46. (nov. 13), 2.
Bálint Tibor, *A szomszédság nevében.* U 47. (nov. 20), 4.

Nagy László

Kántor Lajos, *Nagy László himnuszai.* U 50. (dec. 11), 4—5.

Nagy Olga

Cseke Péter, *Nagy Olga születésnapjára.* U 2. (jan. 9), 2.
Kósa Szánthó Vilma, *„Hős nélkül nincs grandiózus világ".* M 1. (jan.), 33.
Rostás Zoltán, *A kutató, a valóság és az utánpótlás.* Születésnapi beszélgetés Nagy Olgával. H 3. (jan. 16), 9.
Vő Gabriella, *Nagy Olgát köszöntjük.* ISz 1. (jan.), 70—2.

Nagy Szabó Ferenc

Kiss Ferenc, *„Látásnak, hallásnak okáért".* H 37. (szept. 11), 13.

Németh László

Fábián Ernő, *A modell lehetőségei.* H 16. (ápr. 17), 4.

Oláh Tibor

Gálfalvi Zsolt, *Értékek közvetítője.* H 13. (márc. 27), 5.
Jánosházy György, *Oláh Tibor hatvanéves.* U 12. (márc. 20), 2.
Tóth István, *Oláh Tibornak, 60. születésnapjára.* ISz 3. (márc.), 251—2.

Olosz Lajos

Szekernyés János, *Pán a Körös-parton.* H 40. (okt. 2), 6.
Vita Zsigmond, *Olosz Lajos a lágerben.* H 44. (okt. 30), 2.

Petelei István

Huszár Sándor, *Az én gazdag örökségem.* Egy szegény rokon öngyötrő nyüsletése az irodalmi álmok honában. H 6. (febr. 6), 5; 7. (febr. 13), 7—8.
Kozma Dezső, *Intim műfaj.* [*Petelei István irodalmi levelezése.* Sajtó alá rendezte Bisztray Gyula. Kriterion, 1980.] H 1. (jan. 1), 6.

Petőfi Sándor

Beke György, *Petőfi követsége.* [Dorothea Sasu-Zimmermann, *Petőfi în literatura română (1849—1973).* Kriterion, 1980.] U 29. (júl. 17), 1—2.
Köllő Károly, *Dorothea Sasu-Zimmermann, Petőfi în literatura română (1849—1973).* NyIrK 2., 225—7.
Szekernyés János, *Román diákok Petőfiért.* H 42. (okt. 16), 3.

Pósa Lajos

Marton Lili, *Az újjáéledt Pósa Lajos.* U 34. (aug. 21), 6.

Radnóti Miklós

Szász János, *Celan és Radnóti.* H 2. (jan. 9), 5—6.

Remenyik Zsigmond

Méliusz József, *Remenyik Zsigmondról.* K 6. (jún.), 439—47.

Ritoók János

Gáll Ernő, *Búcsú Ritoók Jánostól.* K 6. (jún.), 475—6.
Hodjak, Franz, *... a Te szellemedben.* K 6. (jún.), 476.
Igna, Vasile, *Hiányozni fog mindnyájunknak.* K 6. (jún.), 476—7.
Lászlóffy Aladár, *Ritoók János halálára.* U 22. (máj. 29), 2.
Németi Rudolf, *Ritoók János korai öröksége.* H 22. (máj. 29), 7.
Veress Zoltán, *Ritoók János sírjánál.* ISz 7. (júl.), 82—4.

Robotos Imre

Bajor Andor, *Közös tragikomédiánk.* Robotos Imre 70 éves. ISz 10. (okt.), 346—7.
Kozma Dezső, *Könyv Tabéry Gézáról.* [Robotos Imre. *Eszmék ütközésében.* Dacia, 1979.] K 6. (jún.), 499—500.

Salamon László

Lászlóffy Aladár, *Salamon László köszöntése.* ISz 7. (júl.), 78—9.

Schöpflin Aladár

Végh Balázs, *Móricz Zsigmond kritikusa.* H 1. (jan. 1), 6.

Sőni Pál

Bodor Pál, *Sőni Pál többféle távozása.* H 43. (okt. 23), 5.
Fodor Sándor, *Búcsú Sőni Páltól.* ISz 11. (nov.), 450—1.
Láng Gusztáv, *Csöndes búcsú Sőni Páltól.* U 43. (okt. 23), 2.
Nagy Pál, *Szépségek, értékek vonzásában.* [Sőni Pál, *Írói arcélek.* Kriterion, 1981.] U 50. (dec. 11), 2.
Sőni Pál. U 43. (okt. 23), 2.

Sütő András

Lázok János, *A céltól az eszközig: a Sütő-novelláktól a Sütő-drámákig.* NyIrK 1., 17—30.
Egyed Péter, *A műhely aggodalma és bizonyossága.* [Sütő András, *Évek — hazajáró lelkek.* Cikkek, naplójegyzetek. Kriterion, 1980.] K 6. (jún.), 448—51.
Gálfalvi Zsolt, *Vallomás az író dolgáról-gondjáról.* H 28. (júl. 10), 7.
Robotos Imre, *Az írott szó felelőssége.* ISz 6. (jún.), 542—5.
Török László, *Visszapillantó tükör.* Széljegyzetek Sütő András Évek — hazajáró lelkek című könyvéről. ISz 3. (márc.), 252—4.

Szabédi László

Jánosi János, *A filológus: Szabédi László.* Fordította: Kászoni Zoltán István. H 2. (jan. 9), 8.
Lásd Balázs Ferencnél is.

Szabó Dezső

Huszár Sándor, *Az elsodort író.* Jegyzetek Szabó Dezsőről. H 20. (máj. 15), 7—8; 21. (máj. 22), 6—7; 22. (máj. 29), 6—7.

Szabó Károly

Váczy Ilona, *„Templomokat a tudománynak"*. Mikó Imre és Szabó Károly. H 6. (febr. 6), 11.

Szabó Mária

Murádin Jenő, *Köszöni, jól van . . .!* H 1. (jan. 1), 2.

Szabó T. Attila

Benkő Samu, *Múltunk nyelvi átélése.* U 18. (máj. 1), 6.
Benkő Samu, *Szabó T. Attila jelenléte.* ISz 1. (jan.), 68—70.
Jakó Zsigmond, *Rendkívüli tudományos vállalkozásokhoz mindig rendkívüli magatartás kellett.* H 3. (jan. 16), 3.
Kántor Lajos, *Jelzők helyett — idézetek.* Szabó T. Attila 75. születésnapjára. U 3. (jan. 16), 2.
Szilágyi N. Sándor, *A diófatültető.* Szabó T. Attila hetvenötödik születésnapjára. M 1. (jan.), 13—5.
Szabó T. Attila 75 éves. [Kerekasztal-megbeszélés szövege a Kolozsvári Rádióból.] Lejegyezte S. Mózsnay Magda. NyIrK 1., 123—6.

Szász István

Bodor Pál, *Mennyei anekdoták.* H 25. (jún. 19), 5.
Marosi Péter, *Meghalt Szász István.* U 23. (jún. 5), 2.

Széchenyi István

Benkő Samu, *Széchenyi szuverenitása.* U 38. (szept. 18), 5.

Székely János

Székely János műhelyében. [Szilágyi Júlia, Szász János, Kántor Lajos, Gálfalvi Zsolt, Kovács János írásai, Erdélyi Lajos interjúja, Székely János esszéje.] ISz 3. (márc.), 197—223.

Szemlér Ferenc

Beke György, *Napi publicisztika maradandósága.* M 4. (ápr.), 44—5.
M. Szemlér Judit, *Szemlér Ferenc leveleiből.* H 14. (ápr. 13), 7.
Szász János, *Szemlérre emlékezvén . . .* U 15. (ápr. 10), 2.

Szentimrei Jenő

Balogh Edgár, *Szentimrei Jenőről, szokatlanul.* U 50. (dec. 11), 1, 4.

Szerb Antal

Szász János, *Szerb Antal és a módszer.* U 20. (máj. 15), 2.

Szilágyi András

Juhász Géza, *A vízválasztó Új pásztor.* (A romániai szocialista irodalom nemzetközi hatásából.) H 18. (máj. 1), 7.

Szilágyi Domokos

Adonyi Nagy Mária, *„Az élő, az örök életű lélekismeret".* Öt éve halt meg Szilágyi Domokos. H 47. (nov. 20), 7.
Angi István, *Egy vers erőterében.* (Szilágyi Domokos: Bartók Amerikában.) NyIrK 1., 3—16.

Tamási Áron

Salló László, *A színműíró Tamási Áron.* Kt 2., 23—4.

Veress Pál

Nemess László, *Levél Veress Pálnak Kolozsvárra.* ISz 6. (jún.), 348—9.

Vita Zsigmond

Dávid Gyula, *Vita tanár úr ismerős és ismeretlen arcképe.* U 25. (jún. 19), 4.
Molnár Szabolcs, *Vita Zsigmond évtizedei.* Kt 2., 18.

Közli: MÓZES HUBA

A MAROSVÁSÁRHELYI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM ÁRVA BETHLEN KATA-ALAPÍTVÁNYA

Az 1757 és 1764 között vásárolt könyvek jegyzéke

Árva Bethlen Kata nevét, drámai fordulatokban bővelkedő élete mellett, elsősorban a közművelődési célokra fölajánlott önzetlen és hathatós anyagi és erkölcsi támogatása, valamint sokrétű irodalmi munkássága és jótékony jellegű tevékenysége tették halhatatlanná az utókor számára. Életében, a kor körülményeihez képest pá-

ratlan bőkezűséggel adakozott, hagyakozott iskolák, scholamesterek, egyházközségek és tudós literátorok javára.[1] Hatásában felbecsülhetetlen értékű munkássága egészének fölmérése, melyet annak idején fölfedezettje: Bod Péter kezdett el, korántsem merült ki a teljesség igényében.[2] Ezt igazolja az a tény is, hogy levéltáraink tudatos kutatása vagy alkalomszerű átszűrése Árva Bethlen Kata társadalmi munkásságának és irodalmi működésének eddig ismeretlen bizonyítékait tárja föl.

A dési református egyházközség levéltára gyűjteményének átvizsgálása közben bukkantam a volt Marosvásárhelyi Református Kollégium Árva Bethlen Kata alapítványából, 1757 és 1764 között vásárolt könyveinek lajstromára.[3] Az összeírás címe: *Ratio Expensarum, quas fecit Bibliotheca Colegii Reformatorum Agropolitani e pia fundatione Illustrisimae Comitisse Catharinae de Bethlen, relicta vidua Illustrissimi quondam Sacri Romani Imperii Comitis Iosephi Teleki de Szék.*

Az összeírás ívlap-nagyságú papírra készült, érdekes módon három példányban. Ezek közül kettő hiányosan a kollégium 1757 és 1763 között vásárolt könyveinek jegyzékét tartalmazza, míg a harmadik példány ugyanezt az 1764-es esztendőig vezeti. A jegyzékekben feltüntetett könyvtételek felsorolásából a könyvvásárlásokra költött pénzösszegnek az e célra rendelkezésre álló pénzalappal való összevetése arra mutat, hogy a valósághoz az 1764-ben készült összeírás áll közel, melyet csaknem teljesnek tekinthetünk. A könyvtételek felsorolása mindhárom példányban ugyanazt a sorrendet követi: az első összeírásban 28 kötet, a másodikban 49, míg a harmadikban 60 kötet szerepel. A felsorolásban előforduló eltéréseket, az 1764-ben készült lajstromot állítva a kutatás középpontjába, a megfelelő helyen jelzem. A lajstromok kézjegyeinek összehasonlítása azt bizonyítja, hogy ezek három személy írásjegyeit viselik magukon, az összeírók tehát egymást követhették munkájukban.

Érdemes mindenekelőtt azokat a körülményeket tisztázni, melyek során az összeírás három példánya a marosvásárhelyi kollégium könyvtárából a dési református egyházközség levéltárába került.

A szóban forgó könyvtári számadás a dési egyházközség levéltárának még a múlt század végén készült leltárjegyzékében is föl van tüntetve, s ez arra vallott, hogy idekerülése régibb keletű. Valószínűnek látszott, hogy a jegyzékeket valamelyik értelmiségi hivatást üző, Marosvásárhellyel szoros kapcsolatot ápoló és Désen tevékenykedő egyéniség hozhatta magával, vagy tartotta birtokában. A XVIII—XIX. században Désen élő tanárok, lelkészek, jogászok és orvosok névsorát tanulmányozva, figyelmemet először Técsi Mihály, 1766-ban említett, igazgató-tanár neve ragadta meg,[4] akit rokoni szálak kapcsoltak Técsi Miklóshoz, a marosvásárhelyi kollégium 1765 és 1771 közötti időszakának könyvtárosához.[5] Técsi Miklós 1771 után a Déshez közel eső Szentbenedeken teljesített lelkészi szolgálatot.[6] Elképzelhetőnek látszott, hogy a kéziratok — évek múlásával feledésbe merült — kölcsön formájában kerültek át Désre. Ám a dési református egyház lelkészeinek születési és előzetes szolgálati helyét tanulmányozva, figyelmemet fölkeltette Akosfalvi Szilágyi Mihály Désen szolgáló lelkipásztor neve, akiről Kádár József a következőket írja: „... hivatott 1767-ben káplánnak, egy évig külföldön járt gr. Bethlen Ádám költségén, visszajön, hivatalát lelkiismerettel folytatta; 1787. január 26-án bekövetkezett halála; az ekklézsia díszes temetést rendel tisztessége megtételére".[7] Szilágyi Mihály, Désre kerülése előtt, 1763 és 1765 között a marosvásárhelyi kollégium könyvtárosi tisztségét töltötte be, melyet tekintélyesebb állás kedvéért cserélt föl.[8] Bizonyosra vehető tehát, hogy Szilágyi Mihály, kinek marosvásárhelyi tényked̄ésének időtartama alatt készült a könyvvásárlási jegyzék mindhárom példánya, hivatásának és szolgálati helyének változtatásával, magával hozta értelmiségi tevékenységének írásos emlékeit is, melyek halála után a dési református egyházközség levéltárába kerültek.

---

[1] Dr. Szádeczky Lajos, *Gróf Bethlen Kata élete és végrendeletei (1700—1759)*. Századok 1895. 523—45; Kenessey Béla, *Gróf Bethlen Kata*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Nagyenyeden tartott, második vándorgyűlésének Emlékkönyve. Kolozsvár, 1907. 32—3.

[2] Markos András, *Árva Bethlen Kata Vallástétele és Önéletírásának kiadatlan töredékei*. Református Szemle 1964. 308—23; Uő: Árva Bethlen Kata kiadatlan levelei. Református Szemle 1965. 330—41.

[3] Egyházközségi Levéltár, Dés. C 23/1.

[4] Herepei János, *A dési református iskola XVII. és XVIII. századbeli igazgatói és tanítói*. Erdélyi Múzeum XLVI/1941. 230.

[5] Farczády Elek, *A marosvásárhelyi Bolyai tudományos könyvtár*. Kelemen Lajos Emlékkönyv. Bukarest, 1957. 269.

[6] Koncz József, *A marosvásárhelyi helv. hitv. főtanodai könyvtár ismertetése*. Magyar Könyv-Szemle 1879. 330.

[7] Kádár József: *A Désí év. ref. egyházközség története*. Dés, 1882. 174.

[8] Koncz i.m. 330.

Mielőtt azonban az újonnan fölfedezett *Ratio Expensarum* tudománytörténeti jelentőségét méltatnám, célszerű felelevenítenünk a Marosvásárhelyi Református Kollégium és könyvtára történetének néhány mozzanatát.

Marosvásárhelyen 1557-ben, az előző évi országgyűlési határozat végzéseként jött létre a helyi protestáns iskola. Ennek működéséről 1663-ig sem anyakönyvek, sem más hasonló jellegű följegyzések nem maradtak fönn. Az ez évben elkezdett anyakönyv lapjain fellelhető az iskola 1650 és 1689 közötti időszakában adományozott könyveinek felsorolása. A következő, legrégibb könyvtári jellegű adatokat 1707-ből ismerjük, és ezeket Kis-Éri György, az iskola akkori rektora készítette.[9] A könyvtár XVII. századi állománya pár száz kötetre becsülhető és többségében görög és latin klasszikusok műveiből álló gyűjtemény volt.[10] Ennek gyarapodására jótékonyan hatott az 1716-ban Marosvásárhelyen letelepedett sárospataki tanárok és diákok gyülekezete, akik scholai vándorlásuk során könyveket is hoztak magukkal, melyekből eddig harminc példányt sikerült azonosítani.[11] Az intézmény 1718-ban vette föl a Marosvásárhelyi Református Főtanoda nevet. Könyvtára állományának helyzetéről 1765-től rendelkezünk pontos adatokkal, azokból a számításokból, melyeket a könyvtárosok ettől az évtől kezdve rendszeresen vezettek, s melyeket 1871-ig bezárólag hiánytalanul megtalálunk a kollégium levéltárában.[12]

A Désen fölfedezett Ratio Expensarum, a könyvvásárlási számadásokat mintegy nyolc évvel előbbre hozva, a kollégium könyvtára gyarapodásának egy olyan időszakáról tájékoztat, melyről nem léteztek eddig adataink. A jegyzék rávilágít ugyanakkor azokra a lehetőségekre és igényekre is, melyek anyagi és értelmi síkon kihatottak a könyvek beszerzésének irányvonalára.

A jelzett könyvvásárlási számadás, a többi marosvásárhelyi jegyzékekhez hasonlóan a *Perceptum* (bevétel) és Erogatum (kiadás) fejezetekre tagolódik. A bevezető részből, valamint a számítások szövegéből kitűnik, hogy a felsorolás azoknak a példányoknak a címét, szerzőjét, kiadási évét, formáját, kötésének állapotát és árát tartalmazza, melyeket a kollégium Árva Bethlen Kata 1756-ban fölajánlott 2000 magyar forintos alapítványának évi hatszázalékos kamatjából vásároltak. A könyvtételek jegyzékben történő rögzítésének megadott mintáját az összeírók nem tartották be következetesen. Több esetben figyelhetjük meg a kötet szerzője, neve és kiadási éve megjelölésének hiányát. A három összeírásnak esetenként tapasztalható azonossága arra utal, hogy az összeírók egymást követték és egészítették ki munkájukban. A 2000 forintos alapítvány után járó évi 120 forintos kamatot a kollégium vezetősége, amint az a szövegből kitetszik, szeptember havában bocsátotta a könyvtár rendelkezésére. Mivel az első köteteket csak 1759-ben vásárolták, föltételezhetjük, hogy a költekezésre rendelkezésre álló összegnek, a kamat fölhalmozódása következtében, meg kellett haladnia az évi 120 forintot. Az összeírásokból nem tűnik ki az e célra évenként elköltött összeg nagysága. A későbbi években, 1766-ban például, Técsi Miklós könyvtáros itthon és külföldön 153 forintra vásárolt könyveket, 1776-ban 481 forintot, 1777-ben pedig 570 forintot áldoztak e célra. Ez utóbbiak már tekintélyes összegnek tekinthetők.[13] A könyvtár legjelentősebb anyagi forrását, amint az a Técsi-féle számadásokból is kitűnik, mindvégig az Árva Bethlen Kata-féle alapítvány képezte.[14]

A *Ratio Expensarum*unkban a könyvvásárlások összértéke névlegesen 960 forintban van megjelölve, de a három jegyzékben fölsorolt kötetek pénzbeli értéke reálisan 910 forintban állapítható meg. A tőlünk elsőnek ítélt jegyzékben a fölsorolt 28 kötet pénzben kifejezett értéke 445 forint, a második jegyzék 49 darabja 741 forint, míg a harmadik összeírás 60 kötete árainak összege 840 forint. Ez utóbbi pénzösszeg hét év kamatjának summájával egyenlő. Számításainkban azt is szem előtt kellett tartanunk hogy a lajstrom harmadik, 1764-ben készült példányában nincsen megjelölve két olyan könyvtétel, mely szerepel az előző összeírásokban. A nyolc év alatt elköltött 960 forint és a számadás végösszegének megfelelő 910 forint közötti 50 forintnyi különbség néhány kötet ára megjelölésének elhanyagolásából eredhet.

---

[9] Farczády i.m. 267.
[10] Koncz i.m. 219.
[11] Farczády i.m. 269.
[12] Uo.
[13] Uo. 270.
[14] Koncz i.m. 326.

A lajstromokban nem találunk arra vonatkozó utalásokat, melyek alapján tudomást szerezhetnénk a különböző kötetek beszerzésének módjáról, helyéről, a könyvtárosoknak a különböző „kótyavetyéken" való részvételéről. Ilyen természetű megjelölést a szövegben csak egyetlen helyt tapasztalunk „Ex Bibliotheca D.P.m. Johannes Kövesdi dum viverat". A megjelölés alcímként szerepel, amely föltételezné az ezután következő kötetek idetartozását. Mivel a további sorolás más idevágó utalást nem tartalmaz, lehetetlen pontosan megállapítanunk, melyek voltak a Kövesdi János professzortól vásárolt kötetek példányai. A szövegben található alcím csak az első két jegyzékben szerepel, és azt igazolja, hogy a könyvek egy részét Kövesdi János (mh. 1759) marosvásárhelyi tanártól még annak életében, 1759-ben vásárolták. A kollégium könyvtára egyébként a későbbi években, 1772-ben, Kövesdi János professzor hagyatékából 88 kötet könyvet vásárolt igen olcsón, 40 forint 54 dénárra becsülve föl ezek értékét.[15] Minden bizonnyal az örökös anyagi gondokkal küszködő professzor, ki a diákok kegyeiből is kiesett, öregkori elesettségén akart segíteni, amikor könyveinek egy részét eladta a kollégiumnak.

A lajstromban rögzített könyvek nagy többségét a könyvtárosok, a kor gyakorlatának megfelelően, az erdélyi városokban: Kolozsváron, Nagyenyeden, Szebenben, valamint a külföldi árverezéseken szerezhették be. Szilágyi Mihály könyvtáros, akinek idejéből ez az összeírás is származik, 1765-ben, marosvásárhelyi működésének utolsó évében, Szebenbe és Nagyenyedre ment, hogy az ottani aukciókon könyveket vásároljon a kollégium számára.[16] Ugyanebben az esztendőben az őt felváltó Técsi Miklós könyvtáros a szebeni aukción vásárolta meg, mindössze 53 denárért, a könyvtár napjainkig is legrégibb darabját, Appianus Alexandrinus: *Historia Romanorum* című munkájának 1477 évi velencei kiadását.[17]

Az összeírásból elénk tárulkozó könyvállomány jellegére vonatkozóan megállapíthatjuk, hogy azok a tudományok legkülönbözőbb területeiről származnak: jogi, teológiai, történettudományi, matematikai, fizikai, földrajzi, orvostudományi, filológiai, pedagógiai szerzőknek és ókori klasszikusoknak a XVII—XVIII. században megjelent vagy kiadott munkáira találunk. A felsorolt könyvek számszerinti megoszlását a következőképpen rendszerezhetjük: 14 történelmi, 13 teológiai, 9 jogtudományi, 5 lexikográfiai és enciklopédiai, 4 fizikai, 4 matematikai, 4 filológiai, 2 filozófiai, 2 földrajzi, 1 orvostudományi és 1 pedagógiai mű, 3 ókori klasszikus. A többségükben humán tudományok területeiről származó munkák a kor igényeit és ízlését fejezik ki, de összetételüknek kialakulásában a kínálat is föltétlenül fontos szerepet játszott.

A könyvek szerzőit és kiadási helyét vizsgálva, arra a következtetésre jutunk, hogy többségüket németalföldi szakírók Amszterdamban, Leidenben, Franekerában és Utrechtben kiadott munkái képezik. Az érdeklődés ilyenszerű irányvonalának magyarázatát abban a szoros kapcsolatban kell keresnünk, mely az erdélyi oktatási intézmények, az itteni értelmiségiek és a németalföldi akadémiák és professzorok között állottak fönn a XVIII. században.[18] Ebben a vonulatban érdemes felemlítenünk azt a tényt is, hogy a németalföldi akadémiákon peregrináló erdélyi diákok tanulmányaik végeztével könyvekkel megrakodva tértek vissza hazájukba. Borosnyai Lukács János külföldi tanulmányútja idején szerzett könyveinek katalógusa 282 kötetet tartalmaz, sőt olyan eset is előfordult, hogy Deák János nevű hallgató engedélyt kapott arra a leideni akadémia vezetőségétől, hogy a három évi terminus lejárta előtt hazatérhessen Erdélybe, és hazavihesse az akkor ott tanuló valamennyi diák könyveit.[19] A németalföldi akadémiák ebben az időben Európa élvonalba tartozó kutatási és oktatási központjainak számítottak, ahol a különböző tudományágak területén elsőrangúan képzett tudósok fejtették ki munkájukat. Az összeírásban szereplő egyes könyvszerzőkkel, mint az európai hírű Paul van Muschembrock fizika professzorral, Andala Ruardus-szal, a franekerai egyetem filozófia tanárával, és Campegius Vitringa franekerai teológussal, az erdélyi értelmiségiek tanulmányaik befejezése után is levelezésben állottak.[20]

---

[15] Uo. 220.
[16] Uo.
[17] Farczády i.m. 269.
[18] G. Henk van de Graff, *A németalföldi akadémiák és az erdélyi protestantizmus a XVIII. században 1690 – 1795.* Egyetemi Főkú Protestáns Teológiai Intézet 1979. 204–20.
[19] Uo. 212.
[20] Uo. 218–9.

A németalföldi akadémiákon felszívott szellemiség hatása, Apáczai Csere Jánostól Bod Péterig és azon túl, számos erdélyi értelmiségi munkásságában mutatható ki. Bod Péter egyháztörténésszé alakulásában döntő jelentősége volt annak a kapcsolatnak, mely őt Johann Lorenz Mosheim németalföldi történészhez fűzte. A németalföldi szerzőségű és kiadású könyvek számbeli többsége is, legalább 38 kötet a hatvankettőből, önmagáért beszél, mintegy igazolja az innen érkező tudományos eszmék iránti érdeklődést.

A Ratio Expensarum könyvtételeinek egy másik csoportját, számszerűen tizenhatot, német szerzők, mint Johann Sturm, XVI. századbeli pedagógus, Arnold Nicolas teológus, Georg Morhof, a lübecki egyetem filológia (költészet) tanárának munkái képezik. A fölvilágosodás nagy előfutárának, Cristian Wolff tanításainak erdélyi visszhangját igazolja az is, hogy ő az egyedüli szerző, ki a lajstromban több munkájával (összesen hárommal) szerepel. Ennek magyarázatát abban a fogékonyságban kell keresnünk, mely erdélyi szinten és különösen Marosvásárhelyen, a nagy német gondolkodó eszméit kísérte. Cristian Wolff professzori működésének színterét, a marburgi egyetemet, a marosvásárhelyi diákok népes csoportja látogatta, köztük Lázár János gróf is, aki fordításaival sokat tett mestere munkásságának európai terjesztésében. Ezért is válhatott Marosvásárhely az erdélyi wolffiánizmus központjává.[21]

A vásárolt könyvek egy harmadik kötegét a vegyes összetétel jellemzi: Anselm Banduri francia történész, Vincenzo Calmeta olasz író, John Selden angol jogász és ókori klasszikusok alkotásaiból találunk. Magyar vonatkozású munka csak kettő fordul elő, a Scriptores Rerum Hungaricarum harmadik kötete, valamint Antonius Bonfini és Istvánffy Miklós krónikáinak közös kiadása, mint méltó és hasznos példányok a jövő kutatóit nagy számban előkészítő oktatási intézmény számára.

Érdemesnek találjuk fölemlíteni, hogy az összeírásban előforduló egyes művek iránt igen nagy volt a hazai értelmiségiek érdeklődése. Ez tűnik ki a bibliofil Teleki Sámuel 1761-ben Kovásznai Sándorhoz intézett leveléből is, „... igen nagy szükségem vagyon Wolfiusnak *Elem. Math.* a két első Tomusára, s seholt sem kaphatok", vagy pedig „... ne sajnálja a Mussenbroek *Physicajának* új editioját számomra minél hamarébb megvenni s elküldeni".[22]

A marosvásárhelyi kollégium Árva Bethlen Kata alapítványából 1757 és 1764 között vásárolt könyveinek jegyzéke újabb adatokkal egészíti ki e neves intézmény művelődési törekvéseit, ugyanakkor utal azokra az igényekre, lehetőségekre és eszmei háttérre is, melyek meghatározták vagy legalábbis befolyásolták az Európa különböző területeiről ideérkező eszmei áramlatok befogadását.

Ratio Expensarum

quas fecit Bibliotheca Ill[ustrissimi] Coll[egii] Ref[ormatorum] Agrop[olitani] e pia Fundatione Ill[ustrissimae] quondam C[omitissae] Catharinae de Bethlen, relicta vidua Ill[ustrissimi] quondam S[acri] R[omani] I[mperii] Comitis Josephi Teleki de Szék

Perceptio Annui Legalis Interusurii	*Flor[eni] Hung[aricales]*	*Den[ari]*
1-mo Ao 1757 Mense 7-bri percepimus Annuum Legale Interusurium		
Summa capitalis Flor[eni] Hung[aricales] 2000	120	
2-do Ao 1758 Mense 7-bri percepimus	120	
3-tio Ao 1759 Mense 7-bri percepimus	120	
4-to Ao 1760 Mense 7-bri percepimus	120	
5-to Ao 1761 Mense 7-bri percepimus	120	
6-to Ao 1762 Mense 7-bri percepimus	120	
7-mo Ao 1763 Mense 7-bri percepimus	120	
8-vo Ao 1764 Mense 7-bri percepimus	120	
Summa Percepti Totala	960	

[21] Kovásznai Sándor, *Az ész igaz útján*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és jegyzeteket írta Kocziány László. Bukarest, 1970. 18, 24; Fogarasi Sámuel, *Marosvásárhely és Göttinga*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Juhász István. Bukarest, 1974. 15–7.

[22] *Teleki Sámuel és a Teleki-téka*. A leveleket válogatta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Deé Nagy Anikó. Bukarest, 1976. 65.

	Flor[eni] Hung[aricales]	*Den[ari]*
Erogatio totalis percepti Interusurii, simul cum Specificatione Libror[um] Comparat[orum] et Editionis eorum.		
A[nn]o 1759 Die 28-vo Febr[uarii] Acta Eruditor[um] Lips[iae]		
Ab A[nn]o 1682 usque ad Annum 1740 inclusive cum Supl[ementis] XIII. et Decennior[um] Iudicib[us] in 4-to		
item Wolffii Elem[enta] Math[eseos] Tom. V in 4-to		
item Struvii Corpus Historiae Germanicae Tom II in Fol[io] Jenae 1730	120	
Calmeti Dictionarium Tom. II in Fol[io]		
item Seneca Philos[ophi] et Rhetoris opera o[mni]a		
item Scriptores Rer[um] Hungaricar[um]	38	30
A[nn]o eod[em] 8-vo 8-bris Reliquos Actor[um] Erud[itorum] Lips[iae] Tomus usque ad An[num] 1758 inclusive cum una Sup[plemente] et Indicib[us]	66	90
item Thuani Historia Tom. V. in Fol[io]	26	40
item Acta Principis Eugenii in Fol[io]	1	20
item Bonfinii et Istvánffii Hung[ariae] Hist[oriam] Tom. II. in Fol[io] .	10	80
item Scehzeri Physica Sacra in Fol[io]	130	
Titt[ulo] Domino Agenti Titulo Discretionis	9	50
Ex Bibliotheca P[ar] D[omini] p[iae] m[emoriae] Joh[annes] Kövesdi dum viverat		
Spanhemii Geograph[ia] Chron[ologia] et Hist[oria] S[a]cra in Fol[io] Lugd[uni] Batavor[um] A[nn]o 1701 Lig[aturae] per[gamento]	9	
Ligts Geogr[aphia] in 4-to Trai[ecti] ad Rhen[um] 1695 Lig[aturae] Gall[icae]	4	
Seldeni Ius Na[turae] et Gentium in 4-to Arg[entori] 1665 Lig[aturae] perg[amento]	2	60
Sigonius de Rep[ublica] Hebr[acorum] in 4-to Lug[duni] Bat[avorum] 1701 Lig[aturae] per[gamento]	2	65
Andala Synthag[ma] Theol[ogico] Phys[ico] Methapys[icum] in 4-to Franeq[uerae] 1711 Lig[aturae] per[gamento]	3	36
Woffii Theol[ogia] Gentilis et Physiolog[ia] C[risti]ana Tom. III-bus in 4-to Amst[aelodami] 1645 et 1669 L[igaturae] perg[amento]		
Eiusdem Inst[itutiones] Goticae in 4-to Amst[aeledami] 1647 Lig[aturae] perg[amento]		
Eiusdem Aristarchus Amst[aeledami] 1635 in 4-to Lig[aturae] perg[amento]	12	49
Eiusdem Vitia Serm[onis] in 4-to Franc[querae] 1666 Ligaturae perg-[amento]		
Eiusdem de IV. Art[ibus] Popul[aribus] in 4-to Amst[aeledami] 1660 Lig[aturae] perg[amento]	12	44
Muzten For[um] Concien[tiae] in 4-to Amst[aeledami] 1690 Lig[aturae] perg[amento]	2	
Pfeiferi Antuiqui[tates] Graec[ae] in 4-to Regiom[ontani] 1669 Lig[aturae] perg[amento]	2	40
Sancti Minerva in 8-vo Amst[aeledami] 17199 Lig[aturae] perg[amento] .	3	
Olai Magni Hist[oria] Septen[trionalis] in 12-mi Amst[aeledami] 1669 Lig[aturae] perg[amento]		50
Fr. Pagi Criticae in Annales C. Baronnii Tom 4 in Fol[io] Antwerp[inae] 1727		
A. Banduri Imp[erium] Orientale in Fol[io] Tom. II. Paris 1711** . .		
Eiusdem Praxis nova Rer[um] Crim[inalium] Tom. II. Fran[equerae] 1758	130	
Carphini B. Jurisprudentia Fos[cofis] Lips[iae] 1703		
Eiusdem Iurispruden[tia] Ecclesiar[um] Lips[iae] Tom. II. 1721 . . .		
D. Morhoffi Poly[histor] Lit[erarius] Lubeck[i]		
S. A. Victoris Hist[oria] Rom[ana] Amst[aeledami] 1732		
A. Hennini Hist[oria] Imperator[um] Rom[anorum] in Fol[io] Amst[aeledami] 1707	4	

** Itt megszakad az első példány könyvtételeinek felsorolása

	Flor[eni] Hung[aricales]	*Den[ari]*
C. Vitringa Commentarius in librum prophetiarum Lig[aturae] Gall[icae]	4***	
P.S.A. Limbores Theolog[ia] Amst[aeledami] 1686 Lig[aturae] perg[amento]	4	
Noodt Opera Jurid[ica] in 4-to L[ugduni] Bat[avorum] 1713 Lig[aturae] perg[amento]	5	
Corpus Juris Cannonicis Tom. II. Colon[ia] Agr[ippinae] Lig[aturae] cor[ium]	10****	
Mosheimii Historia Eccl[esiastica] Helm[stadti] Lig[aturae] Gall[icae]	8	
P. Mastrichi Theolog[iae] Trai[ecti] ad Rhen[um] 1724 Lig[aturae] Gall[icae]	6	
G. I. Gravesand Physica Tom. II. Lugd[uni] Bat[avorum] Lig[aturae] Gall[icae]	12	
I. Keil Phys[ica] Lugd[uni] Bat[avorum] 1709 Lig[aturae] Gall[icae]	6	
V. E. Ervaldi Emblema Sacra Tom. II. Trai[ecti] ad Rhen[um] 1720 Lig[aturae] perg[amento]	5	
van Till Opus Anat[omia] Tom. II. Trai[ecti]ad Rhen[um] 1720 Lig[aturae] perg[amento]	6	
N. Arnoldi Lux in Tenebris Franeq[uerae] 1680	2	
Haseii Bibl[iotheca] Brem[ae] Tom. IV. Simul cum Museo Amst[aeledami] 1724	16	
Tempe Helvetica Tom. VI. Tig[urni] 1737 Lig[aturae] perg[amento]	8	
Miscellanea Duisburgen[sis] et Groning[iana] Tom. VI. Amst[aeledami] 1735 Lig[aturae] perg[amento]	8	
Biblia Critica Tom. IX. Amst[aeledami] 1698*****	62	
D. Petavii De doctrina Temp[orem] Lugd[uni]Bat[avorum] 1745 Lig[aturae] perg[amento]	5	
C. Wolffii Elem[enta] Math[ematicarum] Tom. V. Halae 1742	28	
Ch. Wolffii Compend[ium] Math[eseos] Tom. II. Amst[aeledami] Lig[aturae] pap[iro]	6	
H. Grotti Ius Belli et Pacis Tom. II. Amst[aeledami] 1735 Lig[aturae] perg[amento]	4	
D. Erasm R.[otterdami] Opera via Tom. VIII. in 12-mo L[ugduni] Batavorum Lig[aturae] Gall[icae]	5	
Ph. Witriarii Ius Nat[urae] Gent[ium] Publ[ica] Tom. III. L[ugduni] Bat[avorum] Lig[aturae] Gall[icae]	4	
I. Sturmii Inst[itutiones] Schol[asticae] Math[esi] Tom. III. Nor[imbergae] 1711 Lig[aturae] fasc[icularum]	6	
G. Zornii Bibl[iotheca] Antiq[ua] Tom. II. Franc[querae] 1724 Lig[aturae] perg[amento]	6	
P. van Muschembrock Phys[ica] in 8-vo Tom. II. L[ugduni] Bat[avorum] 1731 Lig[aturae] Gall[icae]		
Eiusdem Tentam[en] Florentinae in 4-to L[ugduni] Bat[avorum] 1731 Lig[aturae] Gall[icae]	4	84
I. G. Gravii Thesaur[us] Antiquit[atum] Romanorum Tom. XII. Trai[ecti] ad Rhen[um] 1694 Lig[aturae] Gall[icae]	84	
Diodor[is] Siculi Bibl[iotheca] Hist[orica] in Fol[io] Amst[aeledami] 1745 Lig[aturae] Gall[icae]	18	
Summa o[m]ium Later[um]	840	

*** A cím nem szerepel a harmadik példányban
**** A kötet ára csak a második példányban van feltüntetve.
***** Itt megszabad a második példány, a kötet címe nem szerepel a harmadik összefrásban.

GYÖRGYFALVA HELYNEVEI

Györgyfalva (Gheorghieni) Kolozsvártól délkeletre, a feleki hegyvonulat alatt kelet—nyugati irányban húzódik. Két főutcája merőlegesen szeli át a Szamosba ömlő Sós-patak mellékágait. Területe nagyrészt szántó és legelő; a falu körül gazdagon termő gyümölcsösök virulnak.

A falu mai határának területén a *Puszta*, a *Borsó-hely* és a *Korpa-föld* nevű határrészben három elpusztult középkori település helye található. A szájhagyomány szerint Györgyfalva valamikor a *Borsó-hely* nevű szántó területén települt, míg ettől viszonylag nem távol eső *Puszta* nevű helyen Pata feküdt. Mindkét helyen épületek, agyagedények maradványai kerültek elő. A *Puszta* nevű határrész területén van a *Templom dombja* nevű magaslat, ahonnan évek során sok faragott követ hordtak el; itt lehetett a középkori elpusztult település temploma. Feltehetően itt terült el Felső-Pata, másként Egyházas- vagy Magyar-Pata nevezetű helység (1430: *Egyhazpatha*, 1516: Poss. *Felsew Patha*, Poss. *Maghyar-patha* alio nomine *Fewesewpatha;* vö. Csánki, V. 393). A mai szomszédos Pata község a régi Alsó-Pata folytatása. A *Korpa-földön* lévő elpusztult település neve ismeretlen, helyét egy 1482-ben kiadott oklevél említi: „Praedium Korpafewlde intra metas poss. Patha". E terület a XVI. századig a nagy kiterjedésű *Szénafű* és *Lovak füje* nevű határrészekkel együtt a patai határhoz tartozott. Említésre méltó a *Várhegy* dombja, ahol régi erődítés nyomai figyelhetők meg. Jól lehet követni az Ajton felé vezető római út nyomait is: az *Égett-erdő, Gazdák erdeje, Köves, Nyugó-domb, Ganyés* határrészeken át a faluval, s később az Ajton felé vezető úttal, halad párhuzamosan.

Az oklevelek 1333-ban említik először a falut: *sacerdos de villa Georgii*, majd 1348-ban: *Gyurgfolua, Gyurgfalva* formában. Nemesi falu volt; főleg a környékbeli falvakban lakó nemeseknek voltak itt telkei és jobbágyai. Az első, helyben lakó nemesi családot a XIV. század végén *Györgyfalvi* vagy *Henke* néven jegyezték fel.

A XIV—XV. században több oklevél a falut *Felekfarká*nak is nevezi. Ez az elnevezés jelölhette esetleg a falunak azt a részét, amely Felek felé terült el. Nem lehetetlen, hogy ez időtájt a falu a *Korpa-föld* vagy a *Borsó-hely* nevű határrészben feküdt, s a mai Györgyfalva nyugati részének helyén *Felekfarka* néven egy kis település volt.

A falu határát első ízben I. Lajos parancsára 1366-ban járják meg, s a megnevezett helyek közül ma is azonos nevűek a következő határpontok: *Csere, Csereberke, Határ-patak, Sós-kút*. A *Boglyas-tó* nevű hely ma a dezméri határhoz tartozik.

Az anyagot 1962-ben és 1982-ben gyűjtöttem. Főbb adatközlőim: Vajas Katalin és Vajas Ferenc (Feri) 51, illetőleg 57 éves házaspár, Tóth Márton (Gergelygyuri) 76 éves, Tóth György (Gergelygyuri) 73 éves, Váradi István (Bandigyurka) 67 éves és a tizenöt éve elhalálozott Tóth István (Vecsi), mind földművelők.

A történeti anyagot Szabó T. Attila bocsájtotta a rendelkezésemre, akinek ezúton is köszönetet mondok. A felhasznált anyag a következő forrásokból ered: 1366, — Dl. 30691; 1348, 1378, 1386, 1430, 1468, 1481, 1482, 1493, 1499, 1516, 1517 — Csánki, V. 579; 1462, 1712, 1739 — MNM. Rhédei cs. lt.; 1645 — EM. Toldalagi cs. 26; 1701, 1737 — MNM. Bethlen cs. lt.; 1761/1808 — EM. Berzenczey lt. 3.; 1770 — EM. Kolozs m. F.t.; XVIII — EM. Jósika hitb. lt. fasc. 2/35; 1813 — Kalotaszegi ref. em. lt. Vis. Prot.; 1818, 1832/34 — Gerny. Teleki lt.; 1818 — EM. — Conscr. fasc. 10/16; 1827 — EM. Kolozs m. lt. 17 cs.; 1853, 1854, 1871 — Katolikus egyh. birtokkimutatása; 1846, 1868 — Erd. ref. püsp. lt. kv.; 1864 — MNM. Pesty Fr. 20. II. 236 a—b.

A belterület helynevei: 1. *Andrási-telep* (1946 után kezdtek a falu keleti végébe, a Patai út hosszába, építkezni; elsőnek itt Kun András telepedett le, s az ő keresztneve után nevezték el e falurészt). 2. *Alsó ucca* (a falu egyik főutcája, 1818: az Alsó uttzában (sessio)... szomszédi Napkeletről a' mezőre járó Sikátor..., Északról a' mező). 3. *Bihajáék sikátora* (évtizedekkel ezelőtt itt lakott Rus Vaszi, akinek *Bihaja* volt a ragadványneve). 4. *Boncterem* (deszkabódé a köztemetőben, ahol erőszakos halál esetén boncoltak). 5. *Bundás Gergej higgya* (a *Vajas* nevű családok egy része ma is a *Bundás* ragadványnevet használja). 6. *Bundás Gergej sikátora*. 7. *Ci-*

pényok hegye (vagy száz évvel ezelőtt cigány családok laktak itt). 8. *Csaló sikátora* (kb. ötven éve kihalt a *László* családok azon ága, amely a *Csaló* ragadványnevet viselte). 9. *Császár sikátora* (a ma is élő *Császár* ragadványnevet a *Tóth* családok egy része viseli). 10. *Doboséknál* (a kihalt *Dobos* ragadványnevet, a *Gál* családok használták). 11. *Domzsa kertye* (régebben Haller-birtok volt, majd a *Domzsa* család szerezte meg; e család a századforduló idején, a Gombási és Horváth családokkal egyetemben, a falu nagyobb birtokos családjai közé tartozott. 12. *Falu kúttya* (legjobb vizű kút a faluközpontban, s a falu eredetmondája szerint, e kút körül lévő fűzfás helyen telepedett meg egykoron György pakulár népével, miután a hosszantartó szárazság miatt sokat bolyongott ivóvizet keresve). 13. *Faszara János kertye* (a második világháború előtt még létezett ez a ragadványnév, a *Váradi* családok közül viselték egyesek). 14. *Fekete sikátora* (a *Fekete* ragadványnevet a *Czakó* családok egy része ma is viseli). 15. *Fő ucca* (a falu másik főutcája); 1761/1808: a Falunak Felső uttzájában (sessio), 1818: a' Felső uttzába (sessio). 16. *Flocsa kúttya* (valamikor a háború előtt itt lakó *Dordai* nevű román erdőpásztor ragadványnévről nevezték el ezt a kútat). 17. *Fogadóji-láb* (ma már telkek vannak itt s házak, régebben fogadó volt és szántóföld). 18. *Gombási-kert* (1920-tól a *Gombási* birtokos családból senki sem él a faluban). 19. *Gyurka sikátora* (a háború előtt itt élt egy *Gyurka* nevezetű cigány család); † 1818: Ipsa alatt (sessio), az Ipsa uttzában (sessio), (ma már ismeretlen ez az utcanév). 20. *Jégverem* (pince a temetőben, itt tartják temetés előtt az elhunytakat). 21. *Jancsi János sikátora* (itt lakik a *Sajgó* család, akinek a ragadványnevük *Jancsi*). 22. *Kapuk előtt* (telkek, régen itt volt az egyik falukapu). 23. *Katolikus templom* (a Haller család adta át e régi templomot a katolikusoknak). 24. *Kántor Marci sikátora* (itt lakik a *László* család *Kántor* ragadványnévvel). 25. *Kis-hid* (Kis János pataka feletti híd, a környékbeli telkek helyének is a neve); 1645: az Falu vegin az Kűs hidnál (sz), 1712: Az Kis Hidnál az Ország Uttya mellett (sz), 1737: in superiori versura: Az Kis Hidnál (sz), 1817: A' Kis Hidnál (sz) ... Nyugatra a' Kis Hid pataka ... 26. *Körmös kúttya* (egyik Sajgó család ragadványnevéről nevezték el ezt a kútat). 27. *Körmös sikátora*. 28. *Láb* (ma telkek s házak helye, régebb szántó). 29. *Lackó higgya* (az itt lakó román eredetű *Luka* család ragadványnevéről kapta a nevét). 30. *Lénárt Gergej uccája* (ma is laknak itt *Lénárt* nevű családok). 31. *Lia sikátora* (régebben itt lakó *Roşca* román család ragadványnevéről nevezték el ezt az utácskát). 32. *Lika higgya* (régebben itt, ma a Szoporban élő *Leca* nevű román családtól nyerte a nevét). 33. *Lupuj sikátora* (a név viselője ma már ismeretlen). 34. *Marcinkó sikátora* (egyes *Sajgó* nevű családok ragadványneve szerepel ebben az utcanévben); † 1815: /az Alsó uttzában (sessio) ... szomszédi Napkeletről/ a mezőre járo Sikátor ... /Északrol a mezőt/. 35. *Muszáj higgya* (a *Balogh* és *Ferencz* családok ragadványneve *Muszáj*). 36. *Páter sikátora* (valamikor itt lakhatott a katolikus pap). 37. *Pillangó-telep* (régebb legelő volt, ma házak s telkek vannak itt, a régi nyugati falukapu előtti része a falunak. 38. *Református cinterem* vagy *Cinterem* (templomudvar). 39. *Református templom*. 40. *Román templom*. 41. *Román cinterem* (a román templom udvara és temetőhely is volt). 42. *Sásverem* (lapos gödör, egy része ma is legelő, nagyobbik része kertek s telkek helye, régebb sásos, vizenyős, erdővel körülvett rész); 1770: A' Falu Közönséges Magyaros Cseplesz erdeji ... A' Sas Verem szélen. 43. *Süket sikátora* (az itt lakó *Szabó* család ragadványneve *Süket*). 44. *Temető* vagy *Nagy-temető* vagy *Kösztemető*. 45. *Tintiri hegye* (telkek, kertek, domb, itt lakott az egyik *Szabó* család, akinek *Tintiri* volt a ragadványneve). 46. *Todor Vaszijék sikátora* (régebben itt lakó *Todor* család egyik tagjáról nevezték el). 47. *Tuka sikátora* (az itt lakú *Kún* család ragadványneve). 48. *Turkuj kúttya* (több mint 100 évvel ezelőtt lakott itt a román *Turcui* család). 49. *Urak kertye* (ma telkek, régebben gyümölcsös volt, tulajdonosuk előbb az itt lakó nemesek voltak, a századforduló idején *Domzsa* birtok). 50. *Vágás úttya* (a falu nyugati végéből kiinduló s a Határpatakkal párhuzamosan az erdőben haladó földbe vágott út). 51. *Zsidó temető* (elhanyagolt temetőhely, Todor Vaszi sikátorának folytatása).

A külterület helynevei: † 1712: Ajton felé valo fordulo. 52. *Ajtoni-kiskút* (forrás, Ajtonba erre jártak az emberek, itt megpihentek s ittak); 1712: Az Ajtoni Kis kutnál (sz), 1737: in superiori versura ... Az Ajtoni kis kutnál. 53. *Ajtoni országút* (régi út); 1817: Az Ördöngősben (k) Keletre és Északra az Ajtonba járo ország Utya. 54. *Ajtoni ösvény* (Ajtonba vezető mezei út); 1645: az Ajtoni Eösvenyban (sz), 1770: Az ajtoni ősvenyban (sz), 1817: Az Ajtoni Ösvénynél (sz, k), Keletre a' Kis Hid

pataka . . . 55. *Akasztófa* (domb, sz.); 1739: az Akaszto fanal (sz); †1749: az alsó fordulóban, 1761/1808: az Also Fordulora: A falun alol a Kut mellett (sz), 1813: A' második Fordulób(an), mely Also Fordulonak, Dezmér és Pata felöl vagyon, 1817, 1818: Az Alsó Fordulóban. 56. *Antal-domb* (k. sz), 1770: Antal Dombján (sz), 1813: Antal dombja alatt (sz). 57. *Árkosi kúttya* (kút Szamosfalva felöli határban, a szó-pori részen, néhány *Jaskó* családnak a ragadványneve *Árkosi);* †1722: Az Nagy Hídon alóll az Árok mellett (sz). 58. *Asó-Csót* (szénafüvek Ajton felöli határban); 1737: Az alsó Csót, 1770: Az alsó Tsoltba (k). 59. *Asó-kosárnyilak* (sz, nádas, régebben itt fűzfaültetvények voltak, ahonnan a kosárfonáshoz termeltek fűzfavesszőt; 82 felszabadított jobbágytelek volt a faluban s minden telek után 6 hold legelőt, 1 nagy nyílat és egy kosárnyílat kaptak a tulajdonosok). 60. *Bakó* (sz); †1712: vulgo az Bako hegjben (sz). 61. *Bakó erdője* (e, a nemesi Bakó családot már 1373-ban említik Patán, később Györgyfalván is, 1384-ben a patai Bakó fia Balázs Györgyfalván lévő kuriáját elzálogosítja; 1430 táján elekesi Bakó Péter györgyfalvai birtokait az e faluban lakó Henke családnak idegeníti el, vö. Csánki, V. 431). 62. *Berek* (füz- s egyéb vízkedvelő fákkal borított kaszáló, s kevés szántó). 63. *Berek alja* (sz), 1645: Cseszlen al az Berek allyan az vertő hegy alatt (sz), 1737: in superiori versura: az Berek alatt (sz), 1770: A Berek alatt vagy allyán (k), A Berek ajjáh (sz); 1813: A' Berek alatt a' Nagy Marton (sz, k), Az felső Fordulób(an), mely Berek allyának vagy felső Fordulónak neveztetik, 1817, 1818, 1854: A' Berek alatt (sz), 1868: Berek alja (sz), 1864: Berek allya vagyon forrásos hely, száraz időben meglehetős termést ád, nedves időben pedig nem fordul meg a reá tett munka ára, 1871: Berek alatt (sz); †1818: A' Berek szélén (e). 64. *Berekáji-erdő* (e). 65. *Berekáji patak* (lejebb Kis *János pataka, Kenderes pataka* és az alsó folyásánál *Hosszú pataka* nevet viseli). 66. *Bikáké* (k, a Szénafüvekben, régen a falu bikáinak volt a szénafüvük). 67. *Bodánéjé* (k, sz, ma a faluban ismeretlen a *Boda* család). 68. *Bodom* (sz, bodonos kútjáért kapta az elnevezését). 69. *Bodom kúttya* (földbevájt, fával bélelt kút); 1712: Az Hat forrásban az Bodon Kutra megyen véggel (sz); 1770: Bodon Kútnál (k.) 70. *Boros pataka* (a faluban eredő Bundás Gergely patakának folytatása, a *Boros* név az egyik *Czakó* család nőtagjának a családneve). 71. *Borsóhej* (sz, sok vadborsó termett itt, a legenda szerint itt volt a falunak első településhelye, amit bizonyítani látszik az e határrészben talált lakásmaradványok, agyagedény-töredékek); 1737: in superiori versura: Az Borso hegyben (sz), 1739: az Borsohelyben (sz), 1770: A' Borso helyben (sz), 1813: A' Borso helynek az also részébe (sz.), 1818: Borsó helyben (sz) szomszégyai a' Patai határ Szély (sz), 1868, 1871: Borsó hely (sz); 72. *Bózsi út* (mezei út); 1770: A' Bosi utnál (k). 73. *Bundás Gergéj pataka* (a faluban ered). 74. *Csehek füje* (k, az Ajtoni úton alól, a Bózsi-út melletti szénafüvek része); 1737: Az Csehek füviben (rét), 1770: A Csehek fühejben (k), Tsehek Füiben, Tsehek Füviben (k), (a ródi nemesi Cseh családot 1326-ban már említik az oklevelek, kiterjedt birtokhálózattal rendelkeztek, főleg Kolozs megyében, így Györgyfalván is). 75. *Csendőrőké* (k, a Szénafűben, az első háború után a csendőrőké volt). 76. *Csere* (kis erdő a dezméri határszélen); 1366: Chere. 77. *Csereberke* (ma sz, a Csere Vérvölgy felé eső nyúlványa); 1366: Tereberek. 78. *Cseretető* (sz). 79. *Cseresnyés* (e. l. a dezméri határszélen); †1712: Csergednél (ház); †1645: Cseszlen al az Berek allyan az vertő hegy alatt (sz). 80. *Csinált-út* (régebbi nevén *Nyír úttya*, más néven *Vicinális-út*, mezei út Felekről Ajtonba vezet, a háború előtt megjavították, de azóta ismét elromlott; ajtoni gr. Zeyk javíttatta az első világháború előtt). 81. *Csimbáta* (a Ródi erdő része, csak egy része tartozik Györgyfalvához, 1848 előtt ide menekültek a legények a katonafogás elől); †1712: Az Csonka Füzben, (sz), 1770: A' Tsonka Fűzben (sz), ma nem ismeretes; †1770; A' Tsorgonál (sz), nem ismerik a helyét, ma csak *Kis-* és *Nagy-csorgó* létezik. 82. *Csűri-lab* (sz, állítólag itt régebben egy tanya és csűrök voltak); †1737: Deme szélyiben (rét) . . . az Pata felé menő országh uttya . . . 83. *Dilő*. 84. *Diófa* (sz, 1854: Diofánál (sz). 85. *Egercsorgó* (forrás s melléke l); A' Falu Kőzőnséges Magyaros Cseplesz erdeji: . . . Eger Csorgonál. 86. *Egeres-tó* (l, vizenyős hely); 1712: az Egeres Tónál. 87. *Egerfás* (l, e). 88. *Emberölő-tó* (ingoványos tó volt, ma a helye száraz); 1642: az ember Eölésnel (e), 1712: az Ember ölésnél (e), 1739: az Ember ölés tonál (jó vesszős e.), 1818: Az ember ölés Tónál (e); †1712: Az Erdő Széliben (e). 89 *Erdő* (sz); †1366: Ereus patakfev (a falu északi határában, ma ismeretlen ez az elnevezés); †1642: az Győrfalui hegiben az Eszak felöl valo hejjben (sző). 90. *Emma tója* (k, az Ajtoni-úton felüli szénafüveken, új keletű elnevezés egy *Sajgó Pál* nevű ember feleségéről, régi tó helye). 91. *Falujé* (l); †1817: A' Rosásban (sz) . . . Nyu

gotra a' Falubol lejáro patak, A Kővesbe (sz)... Nyugatra a Falubol lejáro patak (a Rektály és Köves pataka egyesüléséből lett Szőlő patakának régies neve); †1770: A' Falu mellett (sz); †1818: /A' Várhegy oldalban (k) Keletre a' Szőllőpatak, Nyugatra és Északra/ a Falu kőzős Erdeje, /Délre a' Várhegy nevezetű Szőllőhegy/, ma nincsen meg ez az erdő, legelőhely. 92. *Falu vége* (sz, a román templom háta megett); 1645: az Falu végin az Kűs hidnal (sz), 1712: A Falu végben (sz), 1737: in inferiori versura: Az falu végén (sz). 93. *Farkasfogó* (még ma is látszik a verem helye, a gödröt ágakkal fedték be és hibás juhot tettek belé, hogy sirásával a csapdába csalja a farkasokat). 94. *Farkasverem* (sz); 1770: Farkas Verem (sz). 95 *Fējáró út* (ösvény); 1817: A Karo Hegyzőben Keletre a' fel jaro Ut, Nyugotra a' Rétről valo Ut... kőzt. 96. *Felek* vagy *Felek farka* (domb); 1366: ad Monte(m) felek Berch (Györgyfalva s Kolozsvár közti határrészben). 97. *Feleki Szopor* vagy *Fēső-Szopor* (l, a Szopor nevű nagy terület kis része, amely a györgyfalviak határába esik); †1761/1801: a Felső Fordulora: A Vértó hegy alatt a Lapát alma fánál (sz), 1813: Az felső Fordulób(an), mely Berek allyának, vagy felső Fordulónak neveztetik, 1817, 1818: A' Felső Fordulóban, 1854: a felső forduloban, (a Kolozsvári út, a falu és az Ajtoni úttól délre eső határrész); †1817: A' Felső Korpa Földbe (sz). 98. *Fēső-Csót* (k, az Ajtoni úton felül lévő szénafű); 1712: az felső Csótón az Nagj Barázdán fellyűl (rét), 1770: A' Felső Tsoltban (k). 99. *Fēső-kosárnyilak* (sz, vizenyős, nádas terület, régebben fűzfákat neveltek itt kosárfonás céljaira). 100. *Finkút* (a névadás oka ismeretlen); †1712: A Földek Lábjában (sz). 101. *Finta-láb* (sz, a faluban régebben létezett *Finta* nevezetű család). 102. *Finta tanyája* (sz, a Gődöri-láb része). 103. *Fűszfás* (a Berek része, vizenyős rét, fűzfákkal); †1770: A' Falu Kőzőnséges Magyaros Cseplesz erdeji: ...A' Fűzes Berek. 104. *Gál György kertye* (az Urak kertyének része, sz, telkek, Gál régi jómódú, ma már nem létező, család neve); 1818: A' Gál György Kertyénél (sz). 105. *Ganyés* (sz); 1712: Az Ganéjosban (sz), 1737: Az Ganéban (sz), 1770: A' Ganisban (sz), Ganéjosban (sz), 1818: Ganesbe (sz)... Nap nyugatrol a' Patak, 1864: A Ganés itten a jó művelés után a legjobb termést lehet várni. 106. *Garc* (szakadékos l). 107. *Gazdák erdője* (l, és patak, míg erdő volt az „urak" birták, később is csak a módosabb gazdák legeltettek itt). 108. *Gornik szénafüje* (a Csolt szélén, a Nyílak mellett, az Ajtoni úton alóli szénafű, a mindenkori falubiróé volt). 109. *Gődöri-láb* (sz). 110. *Gyeper dombja* (l); †1770: A' Gilkos Toban (sz); †1642: az Györfalu hegiben (szó); †1366: sub uno arbore tylis (!) vulgariter) hasfa (Kolozsvár és Györgyfalva közti határ). 111. *Határdomb* (l, kisebb emelkedés, itt találkozik Szamosfalva, Kolozsvár és Györgyfalva határa). 112. *Határ küttya* (kút a Határdomb alatt). 113. *Határpatak* (erdőrész és patak); 1366: rivulus... Hatarpataka, (Györgyfalva s Kolozsvár közötti határt képezi). 114. *Határpatak higgya* (a Kolozsvári út vagy Nagyút hídja a Határpatak felett); †1712: Az Hat forrásban az Bodon kutra megyen véggel (sz). 115. *Hid pataka* (Lackó pataka felső folyásának a neve); 1642: az hid pataknal (e), 1712: Hid Patakanál (e), 1739: az Híd patak mellet (jó vesszős e). 1832/34: a' hid patakon tul (e). 116. *Horgas* (sz, a Ganyéson alóli horgas alakú földek neve); 1770: A' horgosban (sz). 117. *Horváté* vagy *Horvát szénafüje* (k, az Ajtoni úton felül, a Horváth család tagjai patai birtokos nemesek voltak). 118. *Horvát küttya* (kút a Horvátéban). 119. *Hosszú* (sz, hosszanti földek, 1712: A Hoszszúban (sz), 1770: Az hoszszuban (sz), 1818: A Hoszszuban (sz). 120. *Hosszú-patak* vagy *Hosszú pataka* (a Boros pataka folytatása a Vérvölgybe, a Rét patakába való beömlése előtt). 121. *Igett-erdő* (e); 1817: Az Ugynevezett Egett erdőben (sz)... Nyugotra Szilvási Miklós Ur allodiális erdejek, Délre az Ország Uttya, Északra... Bydeskuti Boldisár Ur allodiális erdeje...; 1832/34: az égett Erdő. 122. *Ilánka* (sz, nevének eredete homályos). 123. *Irtás* (sz). 124. *Juhak legelője* (sz); †1712: Kabos Taván fellyűl (sz), 1770: A' Kabos Továban (sz), 1817: A' Kabos Tojánál (k) ... Nyugotra a' Porgolát kert... (ma Györgyfalván ismeretlen helynév, lehetséges, hogy Dezmér vagy Szamosfalva határában van e tó helye, mert a gyerőmonostori Kabos családnak e községekben is voltak birtokai). 125. *Kákás-tó* (sz); 1712: A Kákás Tón (sz), 1737: In inferiori versur(a): ...Az Kákás Tóban (sz), 1770: A' Kákás Toban (sz), 1813: A' Kákás Tób(an), 1818: A Kákás Tóba (sz); 126. *Karajedző* vagy *Karaedző* vagy *Karegyző* (sz, régebb erdő, 1733: In inferiori versur(a): ...Az Karo hegjzőben (sz), 1770: A' Karo hegyző hélyben (sz), Karo hedzőben vagy hegyzőben (sz), 1813: Karohegyzőb(en) (sz), 1817: A' Karo Hegyzőbe (sz) Keletre a fel járo Ut, Nyugotra a' Rétről valo Ut..., 1818: A' Karo hegyző (sz) ... Nap Nyugatrol az Ut, 1864: A Karohegyző a legrosszabb

termőhely, 1868: Koró (!) hegyező (sz). 127. *Kenderásztató-tóknál* (l, tavacskák). 126. *Kenderes* (sz, régebb kendertermő hely); †1817: A' Kenderes Kertben (sz), Keletre a' Kis Hid pataka... 129. *Kenderes-kút* (forrás a Kenderesben). 130. *Kenderes pataka* a Berekaji-patak, majd Kis János pataka folytatása, átfolyik a Kenderes nevű határrészen s később Hosszú pataka nevét veszi fel). 131. *Kender-nyilak* (sz); 1720: A' Kender Nyilban (sz), A' Kender Földekben (sz); †1818: A' Kerek Erdőben (e). 132. *Kereszfa* (sz); 1770: A Keresztfába (sz), 1818: A' keresztfába (sz) szomszédi nap keletről az elé járú út, Nap nyugatrol a' Patak. 133. *Keresztüjáró* (sz), 134. *Kert âja* (sz); 1737: In inferiori versur(a)... Az kert alatt (sz); 1770, 1818, 1868: A' Kert alatt (sz); 1864: A kert allya (sz); †1737: in superiori versura: Az Kertek végénél (sz); †1761/1808: az Also Fordulora: A Falun alol a Kert mellett (sz). 135. *Kigyós-tó* (l, mogyorós, kevés vizű kis tó is van e helyen). 136. *Kis-csorgó* (sz és forrás); 1712: A Nyerges Hegyen fellyűl az Kis Csorgóra megyen véggel (sz); 1737: In inferiori varesur(a): Az Sos Akna felé az kis Csorgonál (sz). 137. *Kis-csorgó higgya* (a Rét szélén lévő hídacska, a Patára vezető úton). 138. *Kis-csorgó pataka* (a Kis-csorgón alól egyesül a Száraz-patakkal és a Sós-patakba ömlik). 139. *Kis-ganyés* (a Ganyés része, jó sz). 140. *Kishëgy* (sz, domb, régebb itt szőlő termett); 1739: az kis hegyben (sző). 1770: A' Kis hegyben (k, puszta, szó); 1817: Szőllő Hely... A' Kis Hegyben, Keletre a Szőllőbe feljáro Út, kevés irtás fáradsággal jo Pityoka termő hely lenne. 141. *Kis-hid pataka* (a forrástól Berekalyi patak néven ismeretes, majd Kis-híd pataka nevét kapja, a falu végén lévő kis hídtól, később Kenderes pataka, majd Hosszú pataka a neve; 1817: A' Kis Hidnál (sz) Nyugatra a' Kis Hid pataka, Az Ajtoni Ösvénynél, Keletre a Kis Hid pataka, A' Kenderes Kertben, Keletre a' Kis Hid pataka; 1818: A' Kis Hídnál (sz)... Nap nyugatrol a' kis Hid pataka. 142. *Kis János pataka*, más néven *Kis-hid pataka*. 143. *Kis-legelő* (l, a rődi határszélen); †1770: A' Falu Közönséges Magyaros Cseplesz erdeji: Kis mező erdő (állitólag a Várhegy oldalán volt). 144. *Kis-nyilak* (k, az Ajton felöli szénafüvekben). 145. *Kis-pad* (k, terraszos hely a szénafüvek felett). 146. *Kis-rét* (k). 147. *Kis-szálas* (e, l); 1770: A' Kis Szálas alatt (sz). 148. *Kis-szálas pataka* (a Szőlőpatak mellékága). 149. *Kis-szopor* (sz, a Felső-szopor része). 150. *Kolozsvári erdő* vagy *Város erdeje* (a kolozsváriak Györgyfalvi erdőnek nevezik, kisebb része a györgyfalvi határban terül el). 151. *Kolozsvári út* (a városba vezető megyei út, régebben *Nagy-útnak* is nevezték). 152. *Komló-berek* (sz). 153. *Komló-berek pataka* (Kis-szálas patakának mellékága). 154. *Korpa-föld* (k); 1842: Praedium Korpafewlde intra metas poss. Patha, a XVI. századig a patai határhoz tartozott, régen itt ismeretlen nevű középkori település létezett; 1770: Korpa Földin, Korpa Fölgyin (k). 155. *Kosár-nyil* (rét, régebben nyílhúzással osztott közterület, ahol fűzfákat termesztettek kosárfonás céljából); 1770: A' Kosár nyilban, Kosár Nyilában (sz), A Kosár réten, A' Kosár Rétiben (sz). 156. *Kosár úttya* (a Kosár-nyilba vezető mezei út); 1712: A Kosár uttján (sz); †1493: Medwezeg vagy Kosáruta (e). 157. *Kosztya* (sz a Ród felöli határban). 158. *Kőbánya* (l, k). 159. *Kőbánya pataka* (a Sós-patak egyik szakasza a Kőbánya környékén). 160. *Köves* (sz); 1493: Kewes (sz); 1712: A Kővesben (sz); 1770: Az Kővesben (sz); 1817: A' Kövesbe (sz)... Nyugatra a' Falubol le járo patak... 161. *Köves pataka* (Lika patakának a folytatása); †1737: Az köves utnál (rét); 1770: A' Kőves utnál (k); †1818: Kurta János Hidgyánál (e) szomszédi... Délről az Ország uttya. 162. *Kukura tója* (a Pallagban fekvő k. az Ajtoni úton alól; *Kukura* a *Lőrincz* család ragadványneve); †1481: Kewslsew fyw (k). 163. *Láb* (régebb sz, most l). 164. *Láborr* (sz). 164. *Lackó-hid* (régebb) *Hidpatak higgya*. 165. *Lackó pataka* vagy *Hid pataka* (később a Vérvölgyben a Rét pataka nevet viseli). 166. *Lapát-almafa* (sz); 1761/1808: a Felső Fordulora; a Vértó hegy alatt a Lapát alma fánál (sz); 1817: A' Lopát Alma fánál (sz). 167. *Lejáró* (sz); 1737: In inferiori versur(a): ... Az lejároban (sz). 168. *Lika pataka* (később Köves pataka vagy Nagyhíd pataka nevét viseli). 169. *Lovak füje* (k, részben sz); 1517: Lowak fewwe, (ekkor még a patai határhoz tartozott). 170. *Lucérnás* (sz); †1737: In inferiori versur(a): Az Major háznál (sz), in superiori versura: Az Major házon alol (sz); 1780: A' Major Háznál (sz); 1818: A Majoráznál (sz). 171. *Malom-hej* (sz); 1770: A' Malom helyben (sz); 1868: Malom hegy (sz); 1864: A Malom hely nagyon kőves hely, sárga agyag alapja sovány termést szokott hozni. 172. *Markovics tója* (nedves terület, k. a Szénafüvekben, Markovics nevű patai birtokosról nevezték el); †1712: Második Forduloban: A Telek alatt; 1813: Második Fordulob(an), mely Also Fordulonak, Dezmér és Pata felöl vagyon; †1493: Medwezeg vagj Kosaruta (e); 1645: vagyon

lenczeje a falu alatt a medve szegben; 1712: A Medve hegyen (sz); 1770: A' Medve Szegiben (sz), A' Medvés Szegiben (sz). 173. *Menyét higgya* (ma itt a Hosszú patakán már nincs híd); †1818: az Alsó uttzában (sessio), szoszédi Napkeletről a' mezőre járó Sikátor, Északról a' mező; †1737: Az Falu vége felé a mező patakjan innen (desserta sessio). 174. *Nagy-borozda*, néha *Nagy borozdája* (sz); 1712: az felső Csótón az Nagj Barázdán fellyűl. 175. *Nagy-borozda-tető* (sz). 176. *Nagy-borozda áju* (sz). 177. *Nagy-csurgó* (sz és forrás). 178. *Nagy-ganyés* (sz). 179. *Nagy-gödör* (l). 180. *Nagy-hegy* (k); 1737: Az Nagj hegjben (sző); 1720: A' Nagy hegyben (k, gyü); 1817: A' Nagy Hegyben (sző)... nyugatra a' Szőllőbe fel járo ut... 181. *Nagy-hid* (sz, híd); 1645: az nagj hidnal (sz); 1770: A' Nagy Hidnál (sz); †1712: Az Nagy Hídon alól az Árok mellett; 1737: in superiori versura: Az Nagj Hidon felyűl (sz). 182. *Nagy-hid pataka* vagy *Köves pataka*. 183. *Nagy-mart* (sz); 1770: Nagy Marton, 1813: A'. Berek alatt a' Nagy Marton (sz, k), 1818: A' Nagy Marton (sz); †1645: az nagy mart alatt (sz), 1770: A Nagy Mart ajján (sz); †1712: Az Nagj Mart felett (sz). 184. *Nagymarti-kút* (ma már nem létező kis kút); †1827: a Györgyfalvi Ev. Reformáta Ekklésiánknak a' Rődi 's Patai Határszélben az úgy nevezett Nagy nyílak szélén lévő Széna fűjéből... 185. *Nagy-pad* (k, erdő alatti kiemelkedő padka az Ajtoni út felett, terraszos, hosszan elterülő határrész). 186. *Nagy-rít* (sz, k, nádas); 1868: Nagy rét (k), 1864: A nagyrét (sz, k), 1871: Nagyrét (sz). 187. *Nagy-szálas gödre* (védett l, régebben e); †1712: Az Nagj Ut mellett (sz), 1813: A' nagy ut mellett (sz). 188. *Nyerges-hegy* (sz); 1712, 1770: A Nyerges Hegynél (sz); †1712: A Nyerges Hegyen fellyűl a Kis Csorgó(ra megyen véggel), (sz); †1770: Nyergesoldalon (sz), A' Nyerges hegy oldalon, (sz). 189. *Nyilak* (kaszálók és szénafüvek az Ajtoni úton alól); 1770: A' Nyilakban (k), 1813: A' Rhődi Határszélb(en) a' Nyilak mellett (k), 1868: Nyilak (k). 190. *Nyilak ája* (k. az Ajton felőli szénafüveken); †1770: A' Falu Közönséges Magyaros Cseplesz erdeji: A' Nyir Ajjánál. 192. *Nyir-ódal* (l); 1770: A' Falu Közönséges Magyaros Cseplesz erdeji: ...Nyir oldalban. 192a. *Nyir úttya* vagy *Csinált-út* vagy *Vicinális-út* (Feleket köti össze Ajtonnal és Ródddel, ma elhanyagolt mezei út). 193. *Nyugodom* vagy *Nyugó-domb* (sz, régen itt pihentek meg útközben az emberek és állatok); 1712: A Nyugovo Domb alatt és azon felü (sz), 1737: In inferiori versur(a)... Az Nyugo Dombbon felyül (sz); †1499: Olahwt (e). 194. *Ország úttya* (a Kolozsvári út s folytatása a Pata felé vezető út régies neve); 1742: Az Kis Hídnál az ország Uttya mellett (sz), 1817: Az Ugynevezett Égett erdőben... Nyugotra Szilvási Miklos Ur allodiális erdejek, Délre az Ország Uttya, Északra... Bydeskuti Boldisár Ur allodiális erdeje, 1818: Kurta János Hidgyánál (e) szomszédi... Délről az Ország uttya; 1818: Ördőngős (k)..., szomszédgyai... Délről az Ország uttya (k). 195. *Ökörjárás* (sz); †1817: Bokros hely vagyon a' Sás nevü helyen..., mint egy Nyoltz Esztendóktől fogva Tiszti Rendelésből Ökör Tilalmasnak használtatik. 196. *Ördög kúttya* (sz, kút). 197. *Ördöngös* (k az Alsó-Csoltban, az Ajtoni úton felüli szénafüveken). 198. *Ördöngös kúttya*. 199. *Ördöngös tója* (kicsiny tó, vizenyős, sásos hely az Ördöngösben); 1645: Tudok az Eördónggós Toban egy darab szenafúvett, 1712: Ördőngős To(ra jő veggel) (rét), az Ördőngős Tón alol! (parlag, k), az Ördőngős Tóban (rét), 1737: Az Ördenges Tóban (rét), az Ördöngös Tonál; 1770: Az Ördőngősben (k); 1817: Az Ordőngősben (k) Keletre és Északra az Ajtonba járo ország Utya, 1818: Ördöngős (k)... szomszégyai... Délről az Ország uttya (k). 200. *Ördög orra* (e); 1818: Az Ördög orrában (e), az Égett erdő része. 201. *Pad* (nagy terraszos terület, hosszan húzodik el a Szénafüvek felett s a Berekalyi erdő mellett, k). 202. *Pallag* (k. az Ajtoni úton felüli szénafüvekben; 1853-ban említik a Pallagi családot, mely ma kihalt, de a helynév eredete inkább a *parlag* közszóra mutat); †1770: A' Pata Pallonál (sz); †1712: Az Pataj ősvenyben (sz). 203. *Pataji út* (megyei út Pata felé); 1737: A' Deme szélyiben (rét)... az Pata fele menő országh uttya... 204. *Pataji zepogya* (l. a Csolt és Nyílak alatt, nagyobb része Patához tart) < rom. *zăpodie* 'nagy kiterjedésű, kis magasságú fennsík, rendszerint legelő'; †1468: Pether kerthe (e), ma ismeretlen helynév. 205. *Pojána* (l); †1817: ...Nyugotra a' Porgolát kert... A' Kabos Tojánál (k). 206. *Pupos-hegy* (sz); 1712: A Pupos Hegyen aloll (sz), 1733: in superiori versura... Az Pupos Hegjen alol (sz); 1712: A Pupos Hegyen fellyűl (sz). 207. *Puszta* (sz, elpusztult középkori település helye, a szájhagyomány szerint itt volt régen Pata falu). 208. *Rakottyás kúttya*. 209. *Rakottyás-tó* vagy *Rakottyás tója* (l. az alján gödör, mely esős időben kisebb tócsává alakul, régen tó volt itten). 210. *Riktáj pataka* (a mellette lakó *Riktály* ragadványnevet viselő *Bándi* családról nevezték el a Szőlő-pataknak ezt az

ágán); †1817: A' Karo Hegyzőben Keletre a' feljáro Ut, Nyugotra a' Rétről valo Ut ... 211. *Rit* (sz, k, berek, nádas); †1770: A' Rét Szében (sz). 212. *Rit pataka* (a Vérvölgyben folyó patak, lejebb a Sós-patak főágát alkotja); 1712: A' Rétre járo Patak mellett (sz); †1712: Az Rév helyre megyen véggel (sz). 213. *Rókajuk* (gödrös hely). 214. *Rózsás* (sz); 1770: A rosáson (sz), A' Rosásan (sz), A' Rosásban (sz) ... Nyugatra a' Falubol le járo patak). 215. *Rozsás-tető* (sz). 216. *Rődi erdő* (e); †1813: A' Rhödi Határszélb(en) a' Nyilak mellett (k); 1827: A' Rődi 's Patai Határszélben az úgy nevezett Nagy nyilak szélen lévő Széna fűjéből. 217. *Rődi-hëgy* (k. az Alsó-Csolti szénafüveknél az Ajtoni úton felül, ide jártak a rődiek sós vízért). 218. *Rődi ösvény* (keskeny mezei út); 1818: A' Rődi Ösvényben (sz, k), 1818: A' Rődi Ösvénybe (sz). 219. *Rődi-verem* (l, gödör). 220. *Ruca gödre* (e, a Sajgó családok egy részének *Ruca* a ragadványnevük); †1817: Bokros hely vagyon a' Sás nevü helyen ... 221. *Sánc köze* (k. az Ajtoni úton alóli szénafüvekben). 222. *Sánta küttya* vagy *Sánta Pista küttya* (a Tóth család egyik tagjáról nevezték el). 223. *Sós-akna* (gödrös l, régen itt sót termeltek ki az állatok részére); 1737: In inferiori versur(a): Az Sos Akna felé az kis Csorgonál (sz). 224. *Sós-kút* (három sóskút ismeretes a környéken, a györgyfalvi, a patai és a rődi); 1366: Soskuth. 225. *Sós-ódal* (sz, itt van a Sós-akna is, jól látszanak a só kitermelésének nyomai); 1770: A' Sos oldalon (sz), 1817: A' Sos oldalban (sz), 1854: a Sósoldalon (sz), 1864: A' Sos oldalon, terméketlen ... meredek oldalas hely; 1871: Soos oldal (sz). 226. *Sós-patak* (a györgyfalvi határ összes patakainak egyesüléséből keletkező patak, vize sós ízü). 227. *Sötétút âja* (sz, l, régebben erdős, fás mezei út haladt itt át). 228. *Szálos* vagy *Szálas* (e). 229. *Szamosfalvi út* (mezei út). 230. *Száraz-patak* (patak s körülötte sz); 1770, 1818: Száraz Pataknál (sz), 1871: Szárazpatak (sz). 231. *Szarvápa* (sz); 1712: Ayton felé való fordulóban: Az Szarú (!) Vápában (sz); 1737: in superiori versura: ... Az Szar Vápában (sz), 1770: A' Szárvápáb(an) (sz); 1818: Szarv vápában (sz), Szar vápába(n) (sz) ... Szomszédi Napkeletről a' Patai Határ uttya, Napnyugatrol a' Patak, 1854: a Szarvvápában (sz); 1868, 1871: Szaru vápa (sz). 232. *Szarvapa küttya*. 233. *Szász-kút* (kút, sz, néhány *Szabó* családnak van *Szász* ragadványneve. 234. *Szemétdomb* (l., régebben bokros rész volt a Kis-szálasban). 235. *Szénafű* vagy *Szénafüvek* (nagy kiterjedésü terület az Ajton és Pata felé lévő határban, melyet az Ajton felé vezető út oszt kétfele, a területen belül sok kisebb területet jelölő helynév van, k); 1817: Vagyon a' Széna fűben a' Falunak közönséges osztatlan helye, melyet minden Esztendőben kaszáláskor szokott a Falu Nyil szerént fel osztani mag között, az osztály szerént kapando rész menyiségét pedig a' Contributio menyisége szokta meg határozni, és igy senkinek sincs bizonyos része helye kimutatva; 1818: Az szénafüven (az ugynevezett) papi szénafű; 1868: Széna fü (k). 236. *Szénafű széle* (sz, az Ajtoni-úton felül). 237. *Szénvonó* (k. a Szénafű szélén, az Ajtoni úton felül); 1770: A' Szén Vonoba (k). 238. *Szőlő* (sz); 1817: A' Nagy Hegyben (szó) ... nyugatra a' Szőllőbe fel járo ut ..., Szöllő Hely ... A' Kis Hegyben, Keletre a' Szőllőbe feljáro Ut ... Szomszédsága ... kevés irtás fáradsággal ... jo Pityoka termő hely lenne; †1792: A Szőlő hegybe járóban (sz). 239. *Szőlő-kapu* (e). 240. *Szőlő-patak* (a Riktály-, Köves- és Kis-szálaspatak egyesüléséből létrejött patak a Várhegy melletti szakasza); 1817: A' Várhegy oldalban (k), Keletre a' Szőllő pataka, Nyugatra és Északra a' Falu közös Erdeje, Délre a' Várhegy nevezetü Szöllő hegy Szomszédságaik közt. 241. *Tatárok küttya*. 242. *Telek âja* (sz); 1712: Második Forduloban: A Telek alatt (sz), 1770: A' Telek alatt (sz), 1770, 1818: A' Telek allyán (sz). 243. *Telekfű* (sz); 1712: A Telek fűre megyen) (sz), 1737: In inferiori versur(a) ... Az Telek fön (sz), 1770: A Telek fűben (sz), 1818: A' Telek fünn (sz) ... szomszédi Nap keletről a' Patai Határ szély. 244. *Templomhëgy* (sz., a Pusztán létezett régi település templomának helye, sok faragott követ ástak ki innen, egyrészüket 40 évvel ezelőtt a román templom építésekor használták fel. 245. *Tó farka* (k); †1853: Tófarkai kaszálo, 1854: a Tófarkában (k), 1871: Tófarka (k); †1770: A' Tőrvény Fánál (sz). 246. *Todor pataka* (a faluban ma is élő *Todor* nevü román családnak volt a patak mellett telke). 247. *Tuka csorgója* (egyes *Kún* nevü családoknak *Tuka* a ragadványnevük). 248. *Tolvaj-kút* (forrás a kolozsvári erdőben; a legenda szerint Rózsa Sándor emberei tanyáztak itt). 249. *Vágás* (a faluig vezető vágott, ásott keskeny út, a Szamosfalvi út eleje). 250. *Vágás-tető* (sz); 1642: az uagasban (e). 251. *Várhëgy* (magasabb domb, sz, k, erődített sánc helye látszik, fal- és cserépmaradványok kerültek felszínre); 1817: A' Várhegy oldalban (k), Keletre a' Szőllő pataka, Nyugotra és Északra a' Falu közös Erdeje, Délre a' Varhegy nevezetü Szöllő hegy Szomszédságaik közt.

252. *Várhëgy âja* (sz); 1770: A' Falu közönséges Magyaros Cseplesz erdeji: Várhegy alatt, 1770: Uár hegy allyán, 1817: A' Vár hegy alyában (sz). 253. *Várhëgy ódala* (sz); 1817: A' Várhegy oldalban, Keletre a' Szőllő pataka, Nyugatra és Északra a' Falu közös Erdeje, Délre a' Várhegy nevezetű Szőllő hegy Szomszédságaik közt. 254. *Vicinális út*. 255. *Virtó hëgy* (sz); 1645: Cseszlen al az Berek allyan az vertő hegj alatt (sz), Az verteó hegynek (sz), 1712: A Vértő Kutnál (sz), 1761/1808: a Felső Fordulora: A Vértó hegy alatt a Lapát alma fánál (sz), 1770: Virtó hegyben (sz). 256. *Virvögy* (sz, k, l, a Rét patakának völgye, legenda az elnevezést a tatárjárással hézza kapcsolatba); 1770: A' Vir völgyben (sz), 1813: Vér völgyb(en) (sz), 1770: A' Falu Közönséges Magyaros Cseplesz erdeji: ... Vér völgyön, 1854: ... A Vérvölgyben (sz), 1871: Vérvölgy (sz). 257. *Virvögyi legelő* (l). 258. *Virvögyi patak* vagy *Rét pataka*. 259. *Vögy* (k, régebb sz, a Rét pataka és Sós-patak egy részének melléke, nyerek, k, nádas); 1871: Völgy (k); †1770: A Zabb kertben (sz). 260. *Zálogos* (l); 1770: A' Falu Közönséges Magyaros Cseplesz erdeji: ... Zállogos erdő. 261. *Zsidójé* (k, régebb egy Lebovics nevezetű zsidó ember kaszálója volt a Szénafüvekben, az Ajtoni úton alól); †1366: ad unum monte(m) virgultosu(m) qui mons vo(ca)tur Zup(ur)berch (Györgyfalva s Kolozsvár közötti határon); †1701: Sigmond Ur Szállásának hinak ... egy darab erdö. 262. *Bodom pataka* (a Kis-csorgó patakának felső folyása). 263. *Fedeles-kút* (kút és k, a Szénafüvekben, az Ajton-úton alól). 264. *Gátnál* (régebben itt gát volt, k, l, főleg sz). 265. *Pecsenyesütő-domb* (emlekedés, l, k).

JANITSEK JENŐ

CSÍKMINDSZENT HELYNEVEI

Dombok közé szorítva, Csíkszeredától délkeleti irányban mintegy 10 km-re fekszik Mindszent (*Mincënt*, rom. Misentea). Orbán Balázs — mint írja — a Mindszent pataka mellett „soha szétszórtabb falut ennél" nem látott. A falu ugyanis őrzi a székelység ősi tízesrendszerének nyomait, a település ma is önálló és elkülönülő falurészeket alkotó tízesekből áll. Ezek: *Sillók tizese*, *Templom tizese*, *Felszeg* vagy *Sorbányok tizese*, *Józsa tizese*, *Nagy-tizes*, *Kicsi-Boroszló* vagy *Ambrusok tizese*, *Nagy-Boroszló* vagy *Ladók tizese*, *Hosszú-aszó*.

A belterület helyneveit a tízesek szerint sorakoztatom fel, a külterület helyneveihez térképvázlatot is csatolok. A „hátulsó" határrész elkülönül a falu többi földterületeitől: szomszéd falvakhoz tartozó határrészek ékelődnek közbe. A gyűjtést 1980—81-ben végeztem. Az előforduló rövidítések a következők: e = erdő, le = legelő, k = kaszáló, sz = szántó, fr = falurész.

I. **Sillók tízese** (fr; a Silló családnévről, ma is többségében Silló nevű családok lakják): 1. *Alsó-Sillók-kert*. 2. *Fësső-Sillók-kert*. 3. *Gödrös út*. 4. *Sillók kúttya*. 5. *Sillók pataka*. 6. *Sillók uccája* (ma is Silló családok lakják). 7. *Zsák ucca*.

II. **Fëszëg** vagy **Sorbányok tízese** (az itt élő Sorbán nevű családokról, fr): 8. *Ádámok uccája* (ma nem élnek Ádám nevű családok a faluban). 9. *Csedő-kert* (a Csedő családnévről). 10. *Dëmësëk úttya* vagy *Farkazó uccája* (a Demes családnévről). 11. *Gödrös út*. 12. *Pálok uccája* (ma nem laknak Pál nevű családok az utcában). 13. *Prédák kúttya* (Préda nevű családok laknak körülötte). 14. *Sillók pataka*. 15. *Szőcsök uccája* (Szőcs nevű családok laknak itt). 16. *Zsák ucca*.

III. **Templom tízese** (a templom köré települt falurész, magába foglalja a régen különálló, a Málnási családokról elnevezett *Málnásiak tízesét* is): 17. *Bakók uccája* (ma is élő Bakó családról). 18. *Bëce uccája* (ma nem él Bece nevű család itt). 19. *Bót* (falusi üzlet). 20. *Bükk úttya*. 21. *Cigányok uccája* vagy *Dobondi uccája* (ma nem él ilyen nevű család a faluban). 22. *Egy-kút úttya*. 23. *Fësső-csorgó* vagy *Málnásiak kúttya*. 24. *Főút* vagy *Országút*. 25. *Gödrös út*. 26. *Háromkút pataka*. 27. *Hideg-kút*. 28. *Istállók* (a téesz istállói). 29. *Kicsi-Iskola* (a régi felekezeti iskola épülete). 30. *Köves ucca*. 31. *Kultúr* (művelődési ház). 31/a. *Málnásiak kertye* (a Málnási családoké volt). 32. *Málnásiak uccája* (ma is él Málnási család az utcában). 33. *Patak*. 34. *Sáros ucca*. 35. *Temető*. 36. *Templom*. 37. *Templom uccája*. 38. *Traktorállomás*. 39. *Ucca köze*.

IV. **Józsa tízese** (a kihalt Józsa családnévről): 40. *Erdő úttya*. 41. *Józsa köze* (utca). 42. *Kápolna úttya*. 43. *Kápolna-vögy pataka*. 44. *Kicsi ucca*. 45. *Kollektív* (a téesz központja). 46. *Nagy-Iskola*. 47. *Pálok uccája* (a Pál nevű családokról). 48. *Vargyas úttya*. 48/a. *Zoltán* (k). 48/b. *Zoltán kúttya* („Vót egy kántor, Zoltán János, akit ezen a helyen öltek még.").

V. **Nagy-tízes** (Egyesek szerint nagyságáról, mások szerint Nagy nevű családokról kapta a nevét. Két részre, Külső- és Belső-szerre tagolódik.): A. *Küsső-szër*: 49. *Boss-kert*. 50. *Bükk úttya*. 51. *Küs-vögy úttya*. 52. *Nagy-vögy pataka*. 53. *Üdülő úttya*. B. *Bessö-szër*: 54. *Fekete ucca*. 55. *Nagy-kút*. 56. *Nagy-patak felé vezető uccu*. 57. *Telep*. 58. *Zsák ucca*.

VI. **Kicsi-Boroszló** vagy **Ambrusok tízese** (az Ambrus nevű családokról): 59. *Alsó ucca*. 59/a. *Csóti-kert* (k). 60. *Csótiak uccája*. 61. *Fëssö ucca*. 62. *Havala pataka*.

VII. **Nagy-Boroszló** vagy **Ladók tízese** (a Ladó családnévről): 63. *Bedő-kert*. 64. *Bükk ucca*. 65. *Cikó-kert* (a Cikó családnévről). 66. *Harisad pataka uccája*. 67. *Ladó-kert*. 68. *Kétút köze pataka*. 69. *Ladók uccája*. 70. *Malom ucca*. 70/a. *Péterfiak kúttya* (Péter nevű családok laktak körülötte). 71. *Sugárok uccája*. 72. *Zsidó ucca*.

VIII. **Hosszaszó** (A falurész elkülönülten a mindszenti völggyel párhuzamosan húzódó hosszúaszói völgyben fekszik, Mindszenttől északra. Ma Mindszenthez tartozó tízesként tartják számon, de a szájhagyomány szerint hajdan külön falu volt, a XVII. sz-i tatárbetörés pusztította el. Ma csupán 5 család lakik itt. A tatárbetörés emlékét őrzi a *Csonka-kápolna* romja, (a hagyomány szerint ide van eltemetve a hős Xántusz Keresztes alcsíki királybíró.): 73. *Alsó ucca*. 74. *Borviz* (forrás). 75. *Borviz-kert*. 76. *Bükkalja úttya*. 77. *Csedő-kert*. 78. *Fëssö ucca* vagy *Vágásiak uccája*. 79. *Hidegség úttya*. 80. *Hosszaszó pataka*. 81. *Istállók*. 82. *Kápolna*. 83. *Közép ucca* vagy *Kőszegiék uccája* (ma nem él Kőszegi család a faluban). 84. *Nagy-kert*. 85. *Nyulas-kert*. 86. *Sás-kert*. 87. *Tó feje* vagy *Bükk úttya*.

A külterület helynevei: 88. *Ágas-bükk* (k). 89. *Ágas-bükk feje* (k). 90. *Agyagásdó* (sz). 91. *Agyagásdó feje* (sz). 92. *Agyagos* (sz). 93. *Alacskapu* (k). 94. *Alámënő* (sz). 95. *Alsó-Árnyék* (sz). 96. *Alsó-Borda* (le). 97. *Alsó-hëgy* (e). 98. *Alsó-hëgy úttya*. 99. *Alsó-sorok*. 99/a. *Alsó-puszta* (le, Nagy-pusztának két része van: *Alsó-* és *Fëssö-puszta*). 100. *Andor-föd* (sz, hajdani tulajdonosáról). 101. *Andorné* (le). 101/a. *Antal vögye* (k). 101/b. *Apolló-féle föd* (sz, Silló Apolló tulajdona volt). 102. *Árnyék* (k, sz). 103. *Árnyék teteje* (sz). 104. *Árnyék úttya*. 105. *Ástút feje* (ásott út). 106. *Átolmënő* (sz). 107. *Átolmënő teteje* (sz). 107/a. *Bagar-kert* (k, Bagar ragadványnév után). 108. *Barackos* (le). 108/a. *Bëce-kert*. 109. *Berbécskosár* (le). 110. *Bika-kert* (le). 111. *Bika vögye* (le). 112. *Bika-vögy úttya*. 113. *Bocskor-föd* (sz, Bocskor Antalé volt). 114. *Bojzás* vagy *Boroszlói vögy* (k). 115. *Bojzás feje* (k). 116. *Borda havasa* (le). 117. *Boroszlányos* (le). 118. *Boroszlói déllő* (e). 119. *Boroszlói lok* (sz). 120. *Boroszlói kútak* (e). 121. *Boroszlói vágás* (e). 122. *Boroszlói vágás-fej* (e). 123. *Bükk ajja* (k). 123/a. *Bükkfa-kút*. 124. *Bükk-ódal* (sz, k). 124/a. *Cigán-kút* (Salamás-loka fejében van). 125. *Bükk úttya*. 125/a. *Cikó János réttye* (ma nincs Cikó család a faluban). 126. *Csala hejje* (k). 126/a. *Csató kúttya* („Csató lova oda belé esett vót."). 127. *Csëgëj* (sz). 128. *Csërefás-kert* (régen cserefák nőttek itt). 129. *Csërgő* (k, az itt eredő patak: *csërëg*). 130. *Csërgő feje* (k). 131. *Csërgő kúttya*. 132. *Csërgő pataka*. 133. *Csobányos* (le). 134. *Csobányos pataka*. 135. *Csomortáni út*. 135/a. *Csonka-kápolna ajja* (k). 136. *Csonkod* (k). 136/a. *Csürközö-tető* (a gyerekek itt *csürköztek* 'birkóztak'). 137. *Délteleke* (k). 138. *Dëmësëk hëgye* (k, a Demes család birtoka volt). 139. *Dëmësëk hëgye teteje*. 140. *Dëmësëk hëgye teteje úttya*. 141. *Dëmësëk hëgye úttya*. 141/a. *Dëmësëk réttye* (k). 142. *Egrëd* (k). 143. *Egrëd nyaka* (k). 144. *Egy-kút*. 145. *Étykút* (sz). 146. *Étykút feje*. 147. *Étykút ódala* (k). 148. *Étykút pataka*. 149. *Első-észak* (a faluból nézve az első hëgy északos oldala). 150. *Első-verőfény* (k). 151. *Erdő úttya*. 152. *Észak úttya* vagy *Küsső út*. 153. *Észtënások* (k). 153/a. *Ezër út* (sok kisebb út torkollik bele). 153/b. *Farbükk* (e). 154. *Fekete-kút* (k, földje nagyon fekete). 154/a. *Fekete-kút feje* (k). 155. *Fëlhágó* (sz). 156. *Fëssö-Árnyék* (sz). 157. *Fëssö-hëgy* (e). 158. *Fëssö-sorok* (k). 158/a. *Fëssö-puszta* (le). 158/b. *Fűrész-telek* (le). 158/c. *Füstös-Borda* (leégett erdő Borda havasán). 159. *Gacos-tető* (le). 160. *Gátfő* (k). 161. *Gere-hágó* ~ *Kere-hágó* vagy *Kétút köze* (sz). 162. *Gödrös út*. 162/a. *Grádics* (le, lépcsős oldal). 162/b. *György Ignác tisztása* (k). 162/c. *Hagymás-telek*. 163. *Hargas* (a földek hargasan, görbén mentek). 163/a. *Hargas feje* (k). 164. *Hargas út*. 164/a. *Hajlás* (k). 165. *Harisad* (k). 165/a. *Harisad-észak-ódal*

(sz). 165/b. *Harisad feje* (sz). 166. *Harisad pataka*. 167. *Harisad pataka mejjéke* (k). 168. *Harisad úttya*. 169. *Harmadik-észak* (k). 170. *Harmadik-verőfény* (k). 171. *Három-kút* (három kút van itt). 172. *Három-kút* (k). 173. *Háromkút feje* (k). 174. *Háromkút ódala* (k). 175. *Háromkút pataka*. 176. *Havala* (k). 177. *Havala pataka*. 178. *Havas* (le). 179. *Havas úttya*. 180. *Hëgyës* (e). 181. *Hëgy-farok* (sz). 182. *Hevedër* (le). 183. *Hidegség* (k). 184. *Hidegség pataka*. 185. *Hidegség úttya*. 186. *Híd fële* (sz). 187. *Hítës tanoroka* (le, a határpásztorok itt őrizték a legelőt). 188. *Homlok* (sz). 189. *Hosszaszó pataka*. 190. *Hosszu vagy Kétút köze* vagy *Becéje* (sz, Bece Gáboré volt). 191. *Hosszú-havas* (le). 192. *Hosszú-kert* (e). 193. *Hosszú-láb* (sz). 194. *Hosszú-láb úttya*. 195. *Hosszú-sorok* (k). 196. *Igyenës út*. 197. *Józsai vágás úttya*. 198. *Kánya vőgye* (k, Kánya családnév után). 198/a. *Kápolna fële* (k). 199. *Kápolna úttya*. 200. *Kápolna vőgye* (sz, k). 201. *Kápolna-vőgy pataka*. 202. *Káposztás-kert*. 202/a. *Kënyer-rész* (azoké volt, akik a pásztornak a kenyeret felvitték, k). 203. *Kerek-csëre* (sz). 204. *Kerek-rét* (k). 205. *Kétút köze* (sz). 206. *Kétút-köze pataka*. 207. *Kicsi-hëgy* (sz, k). 208. *Kicsi-kert* (k). 208/a. *Kicsi-kút*. 209. *Kicsi-vőgy* (e). 210. *Kihágó* (sz, k). 211. *Király dombja* vagy *Szellő dombja* (e). 212. *Kishëgy* (sz). 213. *Kisvőgy* (k). 214. *Kisvőgy úttya*. 214/a. *Kopár* (l). 215. *Koszna* (k). 216. *Koszna büteje* (k). 216/a. *Kotormán feje* (sz). 217. *Kotormán úttya*. 217/a. *Kovár hëgye* (l). 217/b. *Kőkërészt-kert* (k). 218. *Kövecsës út*. 219. *Köves ódal* (e). 219/a. *Köves-patak*. 220. *Közepláb* (sz). 221. *Közep-ösvény* (k). 222. *Közep-ösvény* (gyalogút). 223. *Kútfő* (k). 224. *Láncos-lapos : Sáncos lapos* (le, a terület lapos része el volt sáncolva, hogy ne verjenek utat rajta). 225. *Láz* (sz). 226. *Láz-tető* (k). 227. *Lik* (le). 228. *Lopáj* (sz). 229. *Lopáj-bütü* (sz). 230. *Lopáj-tető* (sz). 231. *Lopáj úttya*. 232. *Lószaros* (dombtető, ahóva napkeltekor a lovak összegyülnek). 233. *Lucsos* (e). 234. *Mána vőgye* (le). 235. *Malom dombja* (k, régi malom helye). 236. *Második-észak* (k). 237. *Második-verőfény* (k). 238. *Mënasági-kert* (k). 239. *Mënasági-széjj* (k). 240. *Mënasági út*. 240/a. *Mihái-fiak kertye* (k). 241. *Mincënt pataka*. 242. *Mincënt úttya*. 242/a. *Mocsár*. 243. *Mocsár úttya*. 243/a. *Mónár-kert* (k, régen malmok voltak itt). 244. *Monyasd kërésztfája* (k, a hiedelem szerint Monyasd, a tatárbetöréskor elpusztult falu emlékét őrzi). 245. *Nagy-bükk* (le). 245/a. *Nagy Mihái hejje* (sz). 246. *Nagy Pál* (sz, a volt tulajdonos nevét őrzi). 247. *Nagy-puszta* (le). 248. *Nagytizesi Assó-lok* (sz). 249. *Nagytizesi déllő* (e). 250. *Nagytizesi Fësső-lok* (sz). 251. *Nagytizesi vágás* (e). 252. *Nagytizesi vágás-fej* (e). 253. *Nagytizesi vágás-út*. 254. *Nagytizesi vőgy* (k). 255. *Nagyrét* (k). 256. *János-fiak réttye* (k). 257. *Nagyvőgy pataka*. 258. *Nyergeli* (sz, itt a tetőn nyergelték meg régen a lovat). 259. *Nyess-erdő* (e). 260. *Nyilénk ódala* (le, völgy nyilik oldala). 261. *Nyírés vőgye* (le, valamikor nyírfás hely). 262. *Nyírés-vőgy úttya*. 262/a. *Nyirfás-kert* (k). 262/b. *Odorján-kert* (k). 263. *Orotván* (sz). 264. *Otverő* (sz, nem tartják, hogy itt az Olt fénye estefelé visszaverődik). 265. *Örkút!* (le). 266. *Ör fëleke!* (le, régen az örök tulajdonában volt). 267. *Ösvény-düllő* (sz). 267/a. *Pál-kút*. 267/b. *Pál-kút-düllő* (sz). 268. *Pástos út*. 269. *Përzsëlés* (e). 270. *Përzsëlés pusztája* (e). 271. *Pësztërge* (aprógallyas e). 272. *Piricske* (le). 273. *Rakottyás* (le). 274. *Rét mejjéke úttya*. 275. *Rét úttya*. 276. *Rugó* (sz). 276/a. *Rugó feje* (sz). 277. *Salamás loka* (le). 277/a. *Sáncos fődek* (sz). 278. *Sáncót-föd* (sz). 279. *Sásfej* (k). 279/a. *Sillók-észak* (k). 280. *Sillók teteje* vagy *Métafa* (k). 280/a. *Sillók-verőfény* (k). 281. *Sillók vőgye* (le). 282. *Simó vőgye* (le). 283. *Somjó pataka*. 284. *Sorok* (le). 285. *Száraz-kút* (le). 286. *Szarvas-kelet* (k). 287. *Szénaság* (k). 288. *Szépvizi út*. 289. *Szilas* (e). 290. *Szilas pataka*. 290/a. *Szóga pataka*. 291. *Szőr-havasa* (le). 292. *Talabor-kötő* (e). 193. *Talabor-kötő úttya*. 294. *Tamás Ignác hejje* (k). 295. *Telek* (sz). 296. *Tekenyős* (e). 297. *Tekeres-vőgy* (k). 298. *Tekeres-vőgy úttya*. 299. *Tófeje* (legelő). 300. *Tófeje úttya*. 300/a. *Tollós-kert* vagy *Imre-fiak kertye* (k). 301. *Tompád* (le). 302. *Tubákos* (le, rajta dohányhoz hasonló növény). 303. *Új-kert* (le). 304. *Urakó* (k). 305. *Üdülő úttya*. 306. *Vágás* (e). 307. *Válasz* (útelágazás). 307/a. *Vargáék pusztája* (e). 308. *Vargyas* (sz). 309. *Vargyas úttya*. 310. *Vasond pataka*. 311. *Verëm* (le). 312. *Verëm feje* (le). 312/a. *Verőfény* (k, sz). 313. *Vész ódal* (k). 314. *Vidikút* (vidéki út, a hegyi falvakat köti össze). 315. *Vőgy-fej* (k). 316. *Vőgy-ódal* (k). 317. *Zúgó* (k). 318. *Zsebe vőgye* („Ojan az alakja, mint egy zseb."). 319. *Zsidán* (e, régen egy zsidó vette meg, s kivágatta).

CSOMORTÁNI MAGDOLNA

SZENTPÁL HELYNEVEI

Szentpál (Sînpaul) Aradtól északkeletre, mintegy 10 kilométer távolságra fekszik. Bár jelenleg Arad megye kisméretű falvainak csoportjába tartozik, az oklevéles források már 1235-ben említik, jóval előbb mint a szomszédos, jelenleg nagyobb kiterjedésű helységeket (vö. Suciu, DicţIstTrans. II, 132). Szentpál több szempontból szerencsés fekvésének köszönhette, hogy a XV. században mezővárossá nőtte ki magát, és hogy az 1552-es török hadjárat sem súlytotta olyan mértékben, mint például az északibb fekvésű helységeket. Az 1596-os és az ezt követő török-, illetve török-tatár hadjáratok vészes következményeit azonban Szentpál sem tudta elkerülni, és a XVII. század közepén már mint elnéptelenedett puszta szerepel a történelmi forrásokban. A XVIII. század elején megindul a szentpáli puszta benépesítése, majd ezt követi két nagyobb méretű telepítés, az első 1820-ban és a második 1919-ben. A falu lakosainak zöme Szeged környéki falvakból és Makóról települt, amit a családneveken kívül a Szentpálon ma is honos ö-ző nyelvjárás is igazol. A betelepüléssel párhuzamosan megindul az ellentétes, elvándorlási folyamat is, mely napjainkban is tart. Főleg Arad mint nagyon közeli iparközpont és egyben vasúti csomópont gyakorol vonzóerőt fiatal, középkorú és idős nemzedékekre egyaránt.

Minthogy Szentpál síkvidéken, a Maros Alföldjén terül el, a felszíni formák itt sem változatosak. Emellett, hogy a falu méretei is kicsik, mégis számottevő, összesen 144 helynév gyűlt egybe. A helynévleltár összeállításakor Szentpál jelenlegi határait vettük figyelembe. A helység határai az utóbbi években ugyanis kiterjedtek, mivel a mezőgazdasági téeszhez olyan területeket csatoltak, amelyek eredetileg Kürtöshöz tartoztak. Ennek következménye, hogy számos román személynevet hordozó helynév került birtokunkba.

Szentpál helyneveit 1980 őszén gyűjtöttem. Munkámban segítséget nyújtottak Gál Ferencné, született Pérő Regina (60 éves) és Piroska István (47 éves) földművés, akiknek ezúton mondok köszönetet.

A közlésben használt rövidítések: é = épület, fr = falurész, fs = fasor, hí = híd, k = kaszáló, l = legelő, sz = szántó, u = utca, ú = út, vcs = vízlevezető csatorna.

A falu belterületének helynevei: 1. *Arad felőli falu vége* (fr; „Az Arad felőli falu véginé áll mög a busz."). 2. *Arad felőli falu végi út* (u). 3. *Bót* (vegyeskereskedés). 4. *Gazdasági iroda* vagy *Kolhoziroda* (a şofroneai téeszhez tartozó szentpáli farm székhelye). 5. *Gyermekotthon* vagy *Óvoda*. Régi neve: *Kösségháza*. („A *Gyermekotthon* a Kúltúr mellett van mingyán a sarkon."). 6. *Gyümőcsös* (a téesz gyümölcsöse: „Mikó én még gyerök vótam, ott düllő vót. A kolhoz gyümölcsöse most létesült a demokráciával."). 7. *Iskola* (az általános iskola épülete). 8. *Kiskőz* (u). 9. *Körösztné* (I). („A Öregsor véginé tanákosztam a testvérömmel a körösztné."). 10. *Körösztné* (II). („Láttya, ott a templom előtt is van egy körösz."). 11. *Központi ucca* vagy *Sonka ucca* vagy *Sonka tér* (u, fr). 12. *Kultúr* (a kultúrotthon épülete). 13. *Öregsor* vagy *Zsillér* (1820 körül létesült u, fr; itt laktak a zsellérek). 14. *Pékség* (é). 15. *Şofronya felőli falu vége* (fr). 16. *Şofronya felőli falu végi út* (ú). 17. *Szerelőm ucca* (u; „Vót ott két sor ház, de asziszőm mán csak vagy kettő van mög, a többit lebontották, mert az uccát a fejjebbvalóság nem engedéjezte."). 18. *Temető út* (ú; „Az ëgy kicsike nyílás a templomtól lëfelé."). 19. *Temető úti híd* (hí). 20. *Templom*. 21. *Templomkert*. 22. *Templompark*. 23. *Újsor* (u, 1919-ben létesült fr).

A falu külterületének helynevei: 24. *Akácos fasor* vagy *Fribajszi fasor*. 25. *Belső gyöp* (l; „A Belső gyöpön legelnek a birkák mög a disznók."). 26. *Bozsányi düllő* (sz). 27. *Bozsányi kaszáló* (k). 28. *Bozsányi kaszálói kanális* (vcs). 29. *Brădean düllő* (sz). 30. *Brădean tanya* (é). 31. *Butuészku düllő* (sz). 32. *Butuészku tanya* (é; „Butuészku aradi mérnök vót a tanya tulajdonosa."). 33. *Cifra düllő* (sz). 34. *Cifra sarok* (sz). 35. *Cifra tanya* (é; „Cifra, akijé vót a tanya Kurticson lakott."). 36. *Csátés ér* vagy *Pudli réttye* (sással benőtt hosszú és széles földterület). 37. *Csercsel higgya* (hí, Cercel Iacob volt téesz elnök utasítására épült). 38. *Csupuliga düllő* (sz). 39. *Csupuliga tanyája* (é; „A Csupuliga tanyaja is a Tanyă soron vót, de az ötvenes évekbe le lött bontva."). 40. *Dajcs föd* (sz). 41. *Dajcs tanya* vagy *Nagytanya* (é). 42. *Disznójárás* (l; „Ez a gyöp mögvan úgy vagy huszonöt hëktár."). 43. *Don düllő* (sz). 44. *Don tanya* (é). 45. *Dögtemető* („A Dögtemető ëgy gödör a Hatkadrát düllő vé-

A község környezetén sokat változtatott az Ér folyásának, szövevényes vízrendszerének 1965—1970 között történt szabályozása. A főcsatorna szívóhatása nyomán egyre szűkül a vizenyős tér kiterjedése.

A szócikkek szerkezetében a név után zárójelben, rövidítve, a név jelölte tájelem áll. Ezt követően a nem saját gyűjtésű nevek esetében az írásos forrásokat tüntettük fel. Ritkábban a szájhagyományra is hivatkoztunk. A területek jellegében, használati módjában történt változásokra csak kivételesen tértünk ki, ezek ugyanis legtöbbször kiderülnek a nevek és jelölésük összefüggéséből. Rövidítések: *ak* = ásott kút; *csn* = családnév; *e* = erdő; *f* = forrás; *fk* = forráskút; *k* = kaszáló; *Kt* = kataszteri térkép(ről való); *l* = legelő; *N* = népnyelvi, tájnyelvi; *ném.* = német; *r.* = román; *R* = régi nyelvi, régiségbeli; *sz* = szántó; *sző* = szőlő; *tn* = településnév; *tr* = településrész; *vá* = vízállás (állóvíz); *vf* = vízfolyás (folyóvíz).

1. *Ágoston sora* (tr). Másképp *Hajas sikátora* (l. ott). 2. *Alsó-bokrok közi* (?). (1894: *Alsó bokrok közt:* SzKp. VIII.). A terület a mai *Bokrokköze* (l. ott) része. 3. *Alsó-hideg-vögy* (vf, k). (1894: *Alsó hideg völgy:* SzKp XXVI.). 4. *Alvég* (tr) vagy *Alvég utca* (tr). (1894: *Alvég utcza:* SzKp XVI). 5. *Amerikás* (sz). Elsődlegesen egy Amerikába kivándorolt, majd visszatelepült ember — amerikás, Amerikát járt — birtoka volt. 6. *Aranyos* (vf). A név arra utal, hogy az ér szélén feltűnően sok *arany* 'aranka, Cuscuta L.' tenyészik. 7. *Átal-ér* (vf). (1894: *Átalér:* SzKp VIII.) 8. *Bagoj-rét* (k). 9. *Bakó-dűlő* (sz). A *Bakó* szn. Szalacs személynevei között először a XVI. sz. második felében tűnik fel (l. 1569: *5 Bako:* Jakó 345). 10. *Bakó-ér* (fv). 11. *Bakó-fű* (f). 12. *Bakszáru* (sz). (1894: *Bakszaru:* SzKp XXV.) Utótagjában a *szaru* 'szarv' ín. keresendő, s ez a terület szarvhoz, félholdhoz hasonló alakjára utal. (Jakó a Diplomatikai levéltár alapján 1277-ből Pelbárthida határából a *Fuenzorw*, 1318-ból a *Feenzara* névalakokat is Adattárába veszi, s e két változat alapján a *szóró* utótagot következteti ki, azonban esetünkben a *w* jel csak *u* hangértékű lehetett (l. Kniezsa, Ht. 195), a történeti helynév utótagja is tehát *szaru*.) 13. *Balaskó-malom* (?). (1894: *Balaskó malom:* SzKp XXV.) Előtagja a *Balaskó* csn. 14. *Balázs keresztje* (sz). (1936: *„A Balázs keresztjénél*, — szépapám, Tamási Balázs állíttatta ezt a keresztet egy nagy szerűségés emlékére, — szekértábort ütöttek az ellenzékiek.": Szalacsy). 15. *Balog-hegy* (sző). (1894: *Balog hegy:* SzKp XX.) Előtagja a *Balog(h)* csn. 16. *Banka-szőlő* (sző). (1894: *Banka szőlő:* SzKp XIX.) Előtagjában vagy a *banka* 'búbosbanka, Upupa epops' madárnév v. a *Banka* szn. rejlik. 17. *Bécs* (tr). (1885: „... az összeforgatott utczákból álló »Bécs«-en": K. Nagy II. 35; 1894: *Bécs:* SzKp XVI.) A nevet a századeleji megyemonográfia írói a germán népelemek betelepítésével hozzák kapcsolatba (BNv. 145). 18. *Benice* (tr). L. még *Kisbenice*, *Nagybenice*. 19. *Bérc* (?) (1397: *Berch:* Jakó, 345), ma ismeretlen. 20. *Betonkút* (sz, k). 21. *Betyár-domb* (?) (1894: *Betyár domb:* SzKp III.) Ma nem ismerik. 22. *Bika-rét* (sz). (1894: *Bika rét:* SzKp XVI.) 23. *Bogyoszlai út* (sz). *Bogyoszló* (Érbogyoszló) felé vezető út. 24. *Bokrok köze* (sz). Az 1894. évi kataszteri térképen feltüntetett *Alsó-* és *Felsőbokrokközi* (l. ott) határrészek újabb keletű közös neve. 25. *Boldogasszony szeplőtelen fogantatása* (tr). (1894: *Boldog Asszony szepl. fogantatása:* SzKp XVI.) A név annak az emlékét tartotta fenn, hogy a község egyik középkori templomának Szűz Mária volt a patrocíniuma. 26. *Bőnye* (sz). 27. *Bőnye hátuja* (sző). 28. *Bubrik fóggye* (sz). A *Bubrik* szn. 29. *Burga-tető* (tr). Valószínűleg a sókamara és a hadiút őrizetére a falu területén erődítmény is állt (BNv 146), így a *Burga-tető*, *Kis-Burga* és *Nagy-Burga* (l. ott) falurészek *burga* névelemének eredője talán a német *Burg* (= vár) szó. 30. *Büdös-tó* (k). (1894: *Büdös tó:* SzKp XIII.). 31. *Cir Gyuri keresztje* (sz). Egy *Cir* (= *Czier*) *Gyuri* nevű ember által állított kereszt. 32. *Copoț* L. Kupóc. 33. *Császár-kút* (fk) (1894: *Császár kút:* Szkp XVI.) 34. *Csász tava* (vf, k). A *Csász (Chaz)* szn. Biharban a XIII. sz. második feléből ismeretes (l. „1268-ban ... István ifjabb király a bihari várjobbágy Chaz fiait a servientes regis közé emelte.": Jakó, 259). 35. *Cserge* (l, sz). A *cserge* szót, Melichre hivatkozva, Szabó T. is említi, helyesnek tartva, hogy Melich a *cserge* címszóval szemben az *ergé*-t vette fel (Szabó T. A., AÉ. 387). 36. *Cserge-völgy* (?). (1894: *Cserge völgy:* SzKp XIX.) 37. *Cserge-völgyfő* (?). (1894: *Cserge völgy fő:* SzKp XIX). 38. *Csikány* (l). 39. *Csikasz-tó* (?). (1894: *Csikasz tó:* SzKp VII.) 40. *Csikólegelő* (sz). A név a nagyváradi káptalan itteni lótenyésztő telepére utal. 41. *Csirkés* (sz). A helybeliek szerint azzal kapcsolatos a névadás, hogy valamelyik földosztáskor ezen a területen egy-egy (jobb) parcelláért néme-

kúti düllői csatorna-híd (hí). 109. *Tanítók főggye* (sz). 110. *Tanyasor* (sz, régen több é; „Vót ott vagy hat-hét tanya, de a gázdák bëkötöszték Kurticsra, oszt a tanyákat szétbontották."). 111. *Temető* („A Régi halastó mellett fekszik egy dombon a temető."). 112. *Tizenhárom kadrátos düllő* (sz). 113. *Vájkos gödör* („Vertek ott vájkot cigányok mög mások is; ebből épült a falu ëgy része."). 114. *Ziku düllő* (sz). 115. *Ziku düllői kanális* (vcs). 116. *Ziku és kokoseli düllő közötti csatorna* (vcs). 117. *Ziku és kokoseli düllő közötti csatorna higgya* (hí).

SALAMON IDA

SZALACS HELYNEVEI

Szalacs (rom. Sălacea) az Érmellék egyik faluja. Bihar megye északi csücskében, az ősi folyammedret uraló *Ér* enyhe lejtésű baloldali terasszain fekszik, határának egy része a folyó vizes sávján terül el, de kinyúlik erre maga a telephely is. Bár korábbi megülésű lehet, története csak a XII. sz. második felétől adatolható [l. 1163—1173: *Zolochy*, 1214: *villa Ziloch*, 1215: *Zolos*, 1217: *Salech*, *Scolasche:* Suciu, DicţIstTrans. II. 103]. Már a tatárjárás előtt kiváltságos város, amely a Szatmáréival azonos előjogokat élvezett. Az Aranybulla a Tiszántúlra nézve sókamarának jelölte ki (Barovszky, BNv. 145); ennek működéséről további okleveles források tanúskodnak (l. 1222: *sales in Zaloch*, 1238: *sales de Zaloch:* Suciu: i.h.). Neve a szlávban sólerakódó helyet jelent (Jakó, *Bihar vármegye a török pusztítás előtt*, 344). A község korai fontos szerepére más körülmény is utal. A szomszédos Albis és Bogyoszló határában feküdt az 1215-től datálható *Véd* falu (l. 1215: *villa Vedu*), amely a török pusztításokkor néptelenedett el; ennek területéről a többi között egy sokatmondó földrajzi név maradt fenn: *Szalacsi út*, más néven *Hadiút* (l. 1478: *Zalachyhwth alio nomine Hadiwth:* Jakó, i.m. 387). Szalacsot még 1520-ban is a vámszedő helyek között sorolják fel. Melléépülésre mutat, hogy egy ideig két plébániája volt; az egyik a falu egyik részével Közép-Szolnokhoz, a másik a falu másik felével Bihar megyéhez tartozott (Bunyitay, *A váradi püspökség története*... III. 300).

A község helyneveinek átfogó gyűjtését 1979-ben kezdtem el és 1980-ban fejeztem be —, több más érmelléki faluban párhuzamosan végzett kutatásaimmal együtt. Segítségemre idős téesztagok, brigádvezetők és mezőgazdászok voltak, akiknek ezúttal mondok köszönetet.

A dolgozat összesen 233 nevet tartalmaz. Ezek közül helyszíni saját gyűjtésű 178, a többit nyomtatott munkákból jegyeztem ki. A saját gyűjtésű nevekből 76 szántót, 29 településrészt (utca, sor, sikátor és tkp. falurész), 18 vegyes jellegűhasználatú helyet (vízfolyás + kaszáló; legelő + szántó stb.) jelöl, 23 víznév (vízállás, folyóvíz, forrás[kút]), a többi kaszáló, legelő, szőlő, gyümölcsös stb. neve. A falu 1894-ben felvett és 1898-ban kinyomatott (vagy újranyomatott?) kataszteri térképének adatait magam dolgoztam fel. Ez 77 helynevet tartalmaz, amelyek közül 44 azonos a tőlem közvetlenül lejegyzettekkel. A nyomtatott forrásokból való adatok Jakó Zsigmond, Coriolan Suciu és Szalacsy Rácz Imre műveiből, a BNv.-ből, illetve az 1882. évi és az 1913. évi Hivatalos Helységnévtár-ból valók; a területek jellegének, használati módjának változását, a névfejlődés processzusát, a helynevek életfolytonosságát, illetve az emlékezetből való kitörlődését segítettek némiképpen értetni. Olyan nevekről van szó, amelyek régi alakjukban már nem élnek, csak kutató juthat hozzájuk. „Elsüllyedt", például, az 1359-ben feljegyzett *Pagony-(erdő)*, az 1397-ből való *Csókásszeg* emléke. A *Fancsalvölgye* ma csak egy vízfolyást és kaszálórészt jelent a faluban, s aligha akad egyszerű szalacsi, aki tudná, hogy a közelben állt, elpusztult *Fancsal* helység emlékének egyik fenntartója e név. Az említett forrásmunkákból kiírt, s részben a maiakkal azonosított helynevek a XIII. sz. elejéről, a XIV., XV. századból, a XIX. sz. második feléből, ill. századunk elejéről valók. Ellenőrzésül felhasználtam K. Nagy Sándor útijegyzeteit is.

Nem sikerült megadnom, mit jelölt 32 név. A legtöbb ilyen éppen a kataszteri térképen fordul elő. Az adatközlők nem tudták, például, hogy a *Hegy* szőlő volt-e 1894-ben.

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXVI. évf. 1982. 1—2. szám

ADATTÁR

BÁNFFY MIKLÓS ÉS KOVÁCS LÁSZLÓ LEVELEI BABITS MIHÁLYHOZ

1.

Tisztelt Barátom!

Utolsó találkozásunkkor a Baumgarten-alapítvány kerülvén szóba, azt mondottad volt, hogy az első jutalmazást egy erdélyi írónak, Tamási Áronnak szándékozol juttatni. Ebbeli elhatározásodat nagy örömmel vettem tudomásul és az illetővel közöltem is.

Azóta, úgy tudom, valami újabb jogi zavarok álltak elő a Baumgarten hagyaték ügyében. Értesíts, kérlek, a dolog miben állásáról, minthogy szeretném Tamási Áronnak megmondhatni, mi okból maradt el ez a dolog.

Szívesen üdvözöl igaz híved

Bánffy Miklós

Bpest, 928. VI. 12.

2.

Tisztelt Barátom!

Engedd meg, hogy a Baumgarten-alapítvány ügyében egy kérdést intézzek Hozzád. Előző beszélgetésünkkor és Esztergomból küldött leveledben kilátásba helyezted, hogy Tamási Áron az egyik díjat meg fogja kapni.

Néhány nappal ezelőtt 400 Pengő érkezett számára Kolozsvárra csupán bankértesítéssel. — Mármost igen szeretném tudni, hogy ez az összeg a Baumgarten-díj első egy havi részlete-e vagy valami előzetes segély, melynek a díj kiosztásáig egyelőre nem lesz folytatása.

Nagyon lekötelezne, ha erre nézve a hét végéig választ küldenél, minthogy szombaton visszautazom Erdélybe.

Hogy nem érdemtelenül ajánltam pártfogásodba, bizonyítja az, hogy Szabó Dezső mily keményen megtámadta legutóbbi művét.[1] Ez a legjobb bizonyíték, milyen figyelemre érdemes mű.

Melegen üdvözöl igaz barátod

Bánffy Miklós

Bpest, 928. IX. 23.

3.

Kedves Barátom!

Kuncz Aladár közölte velem, hogy talán hajlandó volnál az „Erdélyi Helikon" című folyóiratunk számára egy cikket írni.

Rendkívül örülnénk ennek. És valóban igen jó gondolat az, amit Kuncz föl-

[1] Szabó Dezső erős hangú kritikája megtalálható az ún. „Ludas Mátyás füzetek" 30. számában (1937. július). Erdély és a kritika: I. Süketlenség: Tamási Áron könyve (Szűzmáriás királyfi).

lyek csirkével vesztegették meg a kimérő bizottságot. 42. *Csoktó* (sz). 43. *Csonkanád* (sz). 44. *Csonkás* (l). 45. *Csókás-szeg* (?). Középkori név (l. 1397: *Chookaszueg locus:* Jakó 345, 402), ma ismeretlen. 46. *Csorda-zug* (?). (1894: *Csorda zug:* SzKp XIII.) 47. *Dani halma* (sz). A *Dani* szn. 48. *Dinnyés-kert* (tr). SzKp XII.). A kataszteri térkép még dűlőnévként tűnteti fel, tehát az előbb dinnyetermesztésre használt terület ebben a században épült be. 49. *Dinnyés-pótló* (sz). A *-pótló* utótag arra utal, hogy egy földosztáskor, ill. tagosításkor a határrészen pótlólag, dinnye termesztése céljából, kisebb parcellákat hasítottak ki. 50. *Dobere* (vf, k). Eredetileg *Dobóere* lehetett. A *Dobó* a XVI. sz. második felében tűnik fel a falu személynevei között (l. 1569: *2 Dobo:* Jakó, 345). 51. *Dózsa-kút* (fk, l). *Dózsa* nevűek régebb sem éltek a faluban. 52. *Egres* (?). (1894: *Egres:* SzKp XVII.) 53. *Ele-halom* (sz). (1894: *Ele halma:* SzKp XXI.) 54. *Endrédi út* (sz). 55. *Ér*. A Berettyó jobboldali mellékfolyója. Ma Szalacson, megkülönböztetésül a többi kisebb értől, inkább *Nagyér*-nek (l. ott) mondják. 56. *Értölgy*. Századeleji lakott hely volt, ahol 1910-ben 17 lélek élt (Hnt., 1913). 57. *Fancsal völgye* (vf, k). A név a szomszédos Albis határából 1980-ban feljegyzett *Fancsal* nevű szántóval együtt az elpusztult *Fancsal*, ill. *Fancsalteleke* [l. 1214: *Fansol*, 1334: *Fonchal:* (Suciu II. 325); 1455: *Fanchalteleke* (Jakó, 387)] falu emlékét tartja fenn. 58. *Farkas-rét* (sz). 59. *Felsőbokrok közi* (?). Kt (l. 1894: *Felső bokrok közi:* SzKp VIII.) A mai *Bokrok köze* (l. ott) része. 60. *Felső-hidegvőgy* (k). (l. 1894: *Felső hideg völgy:* SzKp XXI.) 61. *Felső-kert* (sz). 62. *Felső-lűtő* (tr). (1894: *Felső lűtő:* SzKp XVI.) 63. *Felvég* (tr). 64. *Felvég utca* (tr). (1894: *Felvég utcza:* SzKp XVI.) Nagyjából a mai *Felvég*-nek (l. ott) felel meg. 65. *Fütyöri-domb* (tr). A *Fütyöri* előtag ragadványnév. 66. *Füzegyvölgy* (?). Középkori név. [l. 1397: *Fyzekwld* (de *Fyzezwld, Fazegivld* is!): Jakó, 345]. Jakó a *Névmutató*-ban (Jakó, 405) *Füzeszöld*-nek írja át a nevet. 67. *Gózsany utca* (tr). (l. 1894: *Gózsony utcza:* SzKp XVI.) Elülső névelem szn. 68. *Gugyori-hegy* (?). Szalacsy regényéből (l. 1936: „Egy jó óra múlva felbömbölt a győztes párt acsarkodó éneke a Gugyori hegynél.") 69. *Hajas sikátora* (tr). Más neve *Ágoston sora* (l. ott). 70. *Hajnal utca* (tr). Szalacsy regényében *Hajnalsor* alakban is előfordul. 71. *Harangos-kút* (fk). Babonás névadás. A szájhagyomány szerint a kútfő mélyén egy elpusztult falu templomának a harangja rejtezik, s ez — mondják — időnként meg is kondul. 72. *Hegy* (?). (1894: *Hegy:* SzKp XVII.) Ezen a vidéken a *hegy* fn. általában 'szőlőhegy' jelentésű. 73. *Hegyodali utca* (tr). 74. *Henckutafő* (kút). Középkori földrajzi név (l. 1397, *Hentzkuthafew fons:* Jakó, 345, 407). Elülső névelem a *Henc* (< ném. *Henz*) szn. (Kiss 271). 75. *Hercig-föld* (?). Középkori név (l. 1397: *Hercygh terra:* Jakó, 345, 407). 76. *Herkó-dűlő* (sz). A *Herkó* a helybeliek szerint a Lőrincz család ragadványneve volt. 77. *Herkó laposa* (vá). 78. *Herkó-sikátor* (tr). 79. *Hézer* (sz). Talán ném. szn.-ből keletkezett. 80. *Holló-sziget* (sz). (1894: *Holló sziget:* SzKp XII.) 81. *Homok-bánya* (sz). A területen homokot termeltek ki. 82. *Hosszú-berek* (gy). 83. *Igéret főggye* (sz). Tréfás névadás. Indítéka az, hogy a szomszédos Szilágypér határából vétel útján Szalacshoz szakadt terület gyenge termőképességű, nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Más neve *Kánaán* (l. ott). 84. *Irtás* (sz). (1894: *Irtás:* SzKp IX.). 85. *Jancsi-dűlő* (sz). 86. *Jánó* (sz). (1894: *Jánó:* SzKp X.) 87. *Kánaán*. L. *Igéret-főggye*. 88. *Katona-berek* (sző). Előtagja a *Katona* csn; erről a XVI. sz. második feléből vannak adatok (l. 1569: *2 Katona:* Jakó, 345). 89. *Kereszt-árok* (sz). (1894: *Kereszt árok:* SzKp XIX.) 90. *Kerülő-hát* (sz). (1894: *Kerülő hát:* SzKp III.) 91. *Kiss Albertféle pince* (borpince). A falu mintegy 80, kataszterileg is nyilvántartott borpincéje közül csak ennek az egynek van állandósult neve. 92. *Kis-Benice* (sz). (1894: *Kis Benicze:* SzKp XV.) L. *Benice*. 93. *Kis-Burga* (tr). (1894: *Kis Burga:* SzKp XVI.) L. *Burga-tető*. 94. *Kis-Csikasztó* L. *Csikasztó*. 95. *Kis-gát* (tr). 96. *Kisgyepi utca* (tr). 97. *Kis-halom* (sz). (1894: *Kis halom:* SzKp XIX.) A név a *Nagy-halom*-nál (l. ott) kisebb térfelszíni kiemelkedést jelöl. 98. *Kis-körte* (sz). (1894: *Kis körte:* SzKp XII.) 99. *Kis-körti* (tr). Utótagja a *körte* fn-vel tartozik össze. 100. *Kisláp-kút* (fk). 101. *Kis-paricsa* (sz). A *Kis-* és *Nagy-paricsa*, ill. az 1894. évi kataszteri térképen jelölt *Kis-* és *Nagy-parittya* (SzKp IX.) földrajzi nevek utótagjai etimológiailag valószínűleg összetartoznak. Elsődlegesnek a talán szláv eredetű *Baricsa* (l. 1569: *Barycha* szn: Jakó, 345) szn.-ből $b > p$ változással alakult *paricsa* vehető, amit — bizonyára a helyszínelők az érthetőség céljából — *parittyá*nak írtak át. A $cs > ty$ változásra a szomszédos Ottomány falu helynévanyagában is van példa; itt egy *harcsá*-ban ('Silurus glanis') bővelkedő állóvíz neve *Hartyás* (< *Harcsás*). 102. *Kisparicsai kút* (fk). 103. *Kis Rácz földje* (?). (1894: *Kis Rácz földje:* SzKp III.). Az összetétel sze-

mélyneve a tulajdonosra utalt. 104. *Kis-szil* (sz). (1894: *Kis szil:* SzKp VIII.) Az utótag valószínűleg a *szél* fn. *i*-ző alakja. 105. *Kisszil-hid* (sz). 106. *Kocsord* (sz). A hn. a *kocsord* 'sós kocsord; Peucedanum latifolium' növénynévből keletkezett. 107. *Kocsord-puszta.* A század elején külterületi lakott hely volt, ahol 1910-ben 100 lelket írtak össze (Hnt., 1913). A mikrotelepülés a XIX. sz. utolsó évtizedeiben alakulhatott ki, ui. az 1882. évi Helységnévtár még nem tűntette fel. 108. *Kossuth-hegy* (sző). Az összetétel első tagja a spontán kialakult Kossuth-kultuszt idézi. 109. *Kossuth utca* (tr). (1894: *Kossuth utcza:* SzKp XVI.) Nem hivatalosan adott név. 110. *Kossuth utcai hegy* (sző). A *Kossuth-hegy* (l. ott) névváltozata (l. 1894: *Kossuth utczai hegy:* SzKp XIX.). 111. *Köz-bérc* (?). Középkori név (l. 1397: *Kwzberch:* Jakó, 345, 411). 112. *Kőhid* (híd és vízenyős terület). 113. *Kuncser laposa* (k). Előtagja a *Kuncser* szn. 114. *Kuncser-rét* (k). 115. *Kupóc.* Előbb az 1982. évi Helységnévtárban Szalacs külterületi lakott helyeként tűnik fel, majd az általunk tanulmányozott kataszteri térképen (l. 1894: *Kupócz puszta* — major: SzKp II.), utána 1901-ben (l. *Kupocz puszta:* BNv 146), ugyancsak Szalacs határában. 1910-ben Szalacshoz is tartozik egy *Kupóc-puszta* és a szomszédos Érvasadhoz is, az előbbi 217, az utóbbi 127 lélekkel (Hnt., 1913). Azóta a szalacsi rész is Érvasadhoz szakadt. Ma lakatlan hely. 116. *Kurta-tó* (k). (1894: *Kurta tó:* SzKp VIII.). 117. *Láp* (sz, k). (1894: *Láp:* SzKp XVII.) 118. *Lapác* (sz). 119. *Láp kútja* (?). (1894: *Láp kutja:* SzKp XVII.). 120. *Lovász-halom* (sz). (1894: *Lovász halom:* SzKp IX.) A *Lovász* (? *Lovas*) csn. a XVI. sz. második felében tűnik fel a faluban (l. 1569: *Lowas:* Jakó, 345). 121. *Lűtő utca* (tr). 122. *Malom-mező* (sz, l). (1894: *Malom mező:* SzKp VIII.) 123. *Malom-mező ere* (vf). 124. *Márkféle kút* (fk). A *Márk* szn. a faluban a XVI. sz. második felétől ismeretes (l. 1569: *Mark:* Jakó, 345). 125. *Matesz sikátorja* (tr). Elülső néveleme szn. 126. *Megfigyelő* (sző). A falu határának legmagasabb helye. 127. *Mester utca* (er). Elülső néveleme szn. A *Mester* szn-ről a faluban a XVI. sz. második feléből vannak adatok (l. 1569: *Mester* szn: Jakó, 345). 128. *Mogyorós* (sz). 129. *Mogyorós-kút* (?). (1894: *Mogyorós kút:* SzKp XVII.). 130. *Mogyorós-tető* (sz). 131. *Molnár kútja* (fk). A *Molnár* szn. már 1569-ből ismeretes Szalacson (l. Jakó, 345). 132. *Nagy-Benice* (l, sz). (1894: *Nagy Benicze:* SzKp XI.) L. *Benice.* 133. *Nagy-Burga* (tr). (1894: *Nagy Burga:* SzKp XVI.) L. *Burga-tető.* 134. *Nagy-Csikasztó* (sz). L. *Csikasztó.* 135. *Nagyér* Az *Ér* (l. ott) folyó neve. 136. *Nagyér-hát* (sz). (1894: *Nagyér hát:* SzKp XII.; 1936: „Túl a vizen, a Nagyérháton volt a libalegelő": Szalacsy). 137. *Nagyér-hát utca* (tr.). 138. *Nagy-halom* (sz). (1894: *Nagy halom:* SzKp XX.). L. *Kis-halom.* 139. *Nagy-körte* (sz, l). (1894: *Nagy körte:* SzKp XIII.). L. *Kis-körte.* 140. *Nagy-körte ere* (vf). 141. *Nagyláp-kút* (fk). 143. *Nagy-paricsa* (sz). L. *Kis-paricsa.* 143. *Nagy-sziget* (l, sz). (1894: *Nagy sziget:* SzKp XIV.). 144. *Nagy-szil* (sz). (1894: *Nagy szil:* SzKp VIII). L. *Kis-szil.* 145. *Nagyszil-ér* (k). 146. *Nagyszil-hid* (k). 147. *Nánás* (sz). 148. *Nánási ér* (vf). 149. *Nekeresd* (vf). Tréfás névadás. Arra utal, hogy az ér félreeső helyen van, és vízhozama nagyon csekély. 150. *Nyáras* (sz). (1894: *Nyáras:* SzKp XXI.). 151. *Nyírjes* (sz). (1894: *Nyirjes:* SzKp VI.). 152. *Nyírjes kútja* (ák). 153. *Orbán* (sz). 1894: *Orbány:* SzKp XXIV.). Az *Orbán* szn-ből keletkezett. Ez a faluban a XVI. sz. második felétől adatolható (l. 1569: *Orban:* Jakó 345). 154. *Pagony(erdő)* (e). Középkori földrajzi név (l. 1359: *Pagun silva:* Jakó, 345). 155. *Palánkos* (l). (1894: *Palánkos:* SzKp XIII.) 156. *Pap kútja* (fk). (1895: *Pap-kútja:* K. Nagy *II.* 36). Más neve *Pázmán Péter kútja* (l. ott). 157. *Pázmán Péter kútja* (fk). 158. *Pázsit (utca)* (tr). 159. *Péntekes* (sz). Azt a területet jelöli, amelyen át a szalacsiak a pénteki vásárra Margittára járnak. 160. *Péntekes-patak* (?). (1894: *Péntekes patak:* SzKp XXV.). 161. *Péntekes-völgy* (?). (1894: *Péntekes völgy:* SzKp XXV.). 162. *Perjési-rét* (sz). Előtagja a *Perjési* csn. 163. *Piac utca (tr).* A XVI. sz. második feléből való név (L. 1569: *Pyahz vcza platae:* Jakó, 345). 164. *Pipa-föld* (sz). Előtagja a terület alakjára utal. 165. *Piri út* (sz). 166. *Pócs-erdő* (sz). (1894: *Pócs-erdeje:* SzKp XX.). 167. *Posta utca* (tr). Itt volt a posta épülete. 168. *Póti-rét* (k). Előtagja a *Póti* csn; ilyen nevűek ma is élnek a faluban. 169. *Puszta-szőlő* (sz). (1894: *Puszta szőlő;* SzKp XX.). Úgy tudják, hogy a név a múlt század végi filoxéravésszel van kapcsolatban. 170. *Rác ere* (vf, k). Előtagja a *Rác(z)* csn. 171. *Rajkó* (sz, k). A *Rajkó* szn-ből keletkezett. 172. *Rakottya* (?). (1894: *Rakottya:* SzKp XVIII.). 173. *Romos-halom* (sz). Eredetét nem sikerült tisztáznom. 174. *Rossz-csikasztó* (l). Az elülső névelem arra utal, hogy a vízállás, amelyről a név átvonódott, halban szegény volt. 175. *Rosszkút-dűlő* (sz). 176. *Rózsás* (sz). 177. *Rózsás csárda.* Feltehetőleg a mai *Rózsás* (l. ott) nevű helyen állott. Szalacsy írt róla (l. 1936: „Fent, a falu fölötti bejáratnál állott a Rózsás

csárdá"; „Hát tudják, úgy volt, hogy a Rózsás csárdáig szépen eljöttünk... Ott vártak bennünket a negyvennyolcasok."). 178. *Sajtos* (sz). (1894: *Sajtos:* SzKp X.) A *sajtos* szót a helybeliek 'jó termőerejű (ti. föld)' értelemben használják. 179. *Sánci utca* (tr). Vízlevezető árok vezet végig rajta. 180. *Sebes-ér* (vf.) 181. *Sebes-ér-hát* (l). 182. *Sige* (k, sz). E név Bihar északi részében több helyen is előfordul. Bors faluban 'tövises bokrokkal benőtt hely' értelműnek magyarázták. 183. *Sport-dűlő* (sz). Új név. A helybeli sportegyesületnek kimért parcellát jelölte, amelynek jövedelméből az egyesület kiadásait fedezték. 184. *Süllyedő* (?). (1894: *Süllyedő:* SzKp XX.) A név ingoványos, süppedékes területre utal. 185. *Szállás-domb* (sz). (1901: *Szállásdomb:* BNv 146). 186. *Szántó-zug* (sz). Előtagja a *Szántó* csn.; ez a faluban a XVI. sz. második felétől adatolható (l. 1569: *Zantho:* Jakó, 345). 187. *Szederjes* (l, sz). (1894: *Szederjes:* SzKp XIII. 188. *Szék-rét* (sz). Előtagja a N. *szék ~ szik* 'időszakos vízállás, esőtlen nyarakon kiszáradó tó' fn. 189. *Szeles-domb* (tr). (1894: *Szeles domb:* SzKp XVI.). 190. *Széles-ér* (k). 191. *Széna-kert* (l). (1894: *Széna kert:* SzKp XII.). Az Érmellék vizes sávjában, az erek övezte hátságokról csak fagyás után, szánnal lehetett behordani a szénát, addig a *kert*-ben boglyákba rakva tárolták. 192. *Szentgyörgy-hegy* (sz). A falu egyik ősi egyházának, amely a mai *Szentgyörgy utcán* (l. ott) állt, Szent György volt a patrocíniuma (Bunyitay III. 300). Kt (l. 1894: *Szentgyörgyi hegy:* SzKp XVII.). 193. *Szentgyörgy utca* (tr). (1885: *Szent-György utcza:* K. Nagy II. 36); 1894: *Szent György utcza:* SzKp XVI).. — 194. *Szentjános alja* (sz). (1894: *Szent János alja:* SzKp IV.). 195. *Szentjános-halom* (sz). 196. *Szentjános-tető* (sz). 197. *Szentlászló-kút* (fk). 198. *Szentpál utca* (tr). (1569: *Zenth Pal platea:* Jakó, 345). 199. *Szik-nád* (l, sz). 200. *Szunyog-fő* (?). (1894: *Szunyog fő;* SzKp XVIII.). 201. *Szunyog-völgy* (k, sz). (1894: *Szunyog völgy:* SzKp XVIII.). 202. *Tarr sikátor* (tr.). Elülső néveleme a Tarr szn.; ez a faluban a XVI. sz. második felében jelenik meg (l. 1569: *2 Tar:* Jakó, 345). 203. *Tégla-gödör* (?) Kt (l. 1894: *Tégla gödör:* SzKp XV.). 204. *Tégla utca* (tr). (1569: *Tegla platea:* Jakó, 345). 205. *Tekenő* (sz). 206. *Temető-dűlő* (sz). A temető mellett van. 207. *Templom sűrűje* (e). (1936: „Az a templom sűrűjében volt. Ott a sok tégla meg fal maradék ma is. Régen őseink idejében volt ott templom. Veres barátok kovártélyoztak ott.": Szalacsy). 208. *Tót utca* (tr). (1569: *Tott platea:* Jakó, 345). A Tót(h) szn. uo. és ugyanakkor fordul elő első ízben, *Tott* alakban. 209. *Vajda-híd* (híd). Előtagja a *Vajda* szn. 210. *Vajda-rét* (sz). 211. *Várbót* (sz). 212. *Varnyúmás* (vf. k, sz). (1894: *Varjú nyomás:* SzKp XV.). 213. *Vaskapu* (sz). Az összetétel első tagja a R. *avas* 'makkoltatásra szolgáló erdő; tilalmas erdő'. Az *avaskapu* elsődlegesen a tilalmas erdő bejáratát jelölhette. 214. *Vida-gát* (út). Előtagja a *Vida* szn. 215. *Vida-hegy* (sző). (1894: *Vida hegy:* SzKp XVI.) 216. *Zöldfa utca* (tr). (1894: *Zöldfa utcza:* SzKp XVI.). 217. *Zug* (sz). 218. *Zug-hát* (?). (1894: *Zug hát:* SzKp VII.). 219. *Zug utca* (tr). (1894: *Zug:* SzKp. XVI.). 220. *Zsigó-kút* (fk). Előtagja a *Zsigó* szn. 221. *Zsodány* (sz). (1894: *Zsodány:* SzKp X.).

GY. SZABÓ GYULA

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXVI. évf. 1982. 1—2. szám

SZEMLE

KOZMA DEZSŐ, **Krúdy Gyula postakocsiján**
Dacia. Kolozsvár-Napoca, 1981. 162 l.

Ismeretes, hogy Krúdy Gyula életművét a korabeli kritika bizonyos fokig kiszigetelte a magyar irodalom egészének fejlődéséből, pontosabban: még nem tudta elhelyezni a magyar és európai irodalom fejlődésének vonulatába. Olyan kiemelkedő irodalomtörténészek, mint Szerb Antal, Schöpflin Aladár, sőt egyik korai tanulmányában Sőtér István is a „nagy magányosok", a társtalanok, a „ködlovagok" csoportjába utalta, akinek helyét nehéz meghatározni a fejlődésben. Ez kétségtelenül hatott az olvasóközönség tudatára is, bizonyos vonatkozásban máig érezteti hatását: egyesek szemében ma is a „különc" író, akinek népszerűsége még ma sincs azon a fokon, amelyet művészi értékei alapján kiérdemelne. Az utóbbi évek Krúdy-tanulmányai nyomán azonban a korai értékelések egyoldalúsága, félrevezető jellege kezd megszűnni, s Krúdy elfoglalja méltó helyét irodalmunk fejlődésében. Csak üdvözölhetjük tehát Kozma Dezső könyvének megjelenését, amely vállalkozik a ma sem könnyű feladatra: korszerű képet adni Krúdy Gyuláról, az eddigi kutatások eredményeit is hasznosítva. Kozma Dezső tisztában van a Krúdy-jelenség megmérésének bonyolultságával, nyitott kérdéseivel, és éppen ezért feladatához a teljes filológiai apparátus birtokában fog hozzá. Ez azonban nemcsak a tárgykör teljes ismeretét jelenti, hanem egyúttal a szemléletbeli korszerűséget is. Ez mindenekelőtt abban mutatkozik meg, hogy a jelenséget a maga történetiségében szemléli: rámutat, hogy az irodalomtörténetírás „csak most jutott el a korszerű értékelési szempontok felvetéséig" (10). Jelentősnek tartjuk ezt a szemléletbeli sajátosságot, mert ez biztosítja, hogy a korai, néha téves, egyoldalú értékeléseket ne egyszerűen szubjektív fogyatékosságokra vezesse vissza, hanem számításba vegye az objektív körülményeket is, amelyek bizonyos fokig indokolttá tették az egyoldalú véleményeket. Olyan gyökeresen új művészi eljárás jelentkezésének megértéséhez óhatatlanul szükséges is a körülmények számbavétele. Kozma Dezső a jelenség *megértésére* és megértetésére törekszik, s ezért hiányzik állásfoglalásából a lekicsinylés, a megszólás, az ítélkezés a múlt eredményei felett. Rokonszenves vonás ez nála, mert egyfelől a múlt megbecsülésére utal, másfelől a szerénységére is: tudja, hogy a kutatás mai állását, eredményeit bizonyára módosítja, módosíthatja a következő nemzedék, és ebben nincs kivetnivaló: a fejlődés törvényszerűen új összefüggéseket tár majd fel, ami szükségképpen vezet a Krúdy-kép elmélyítéséhez, hitelesebbé tételéhez. A téma megközelítésének a *módszere* az, ami először megragadja az olvasót: a jelenséget a *folyamat részeként* szemléli, amelynek jelzései vannak mind a múlt, mind a jövő felé: megbecsüli a múltat, s egyben kaput nyit az új kutatások előtt. „Szerény áttekintésnek" nevezi a monográfiát, melyben pályaképvázlatra s a legjelentősebb Krúdy-művek többé-kevésbé elemző bemutatására vállalkozik (11).

Nyilvánvaló, hogy a monográfia terjedelmi korlátai nem tették lehetővé az életmű szélesebb összefüggésekben való taglalását, de ez nem is volt Kozma Dezső törekvése. S itt ismét utalni szeretnék egy másik pozitív vonására: szeme előtt a széles olvasóközönség lebegett, s annak számára akart elérhető, megindokolt, élvezetes, hasznos Krúdy-képet nyújtani. Ma, amikor mindinkább előtérbe nyomul a tömegek felemelésének szükségessége, kulturális örökségünk tudatosítása, elsőrendű feladattá vált a befogadás lehetőségeinek biztosítása. Természetesen, itt nem a színvonalnak tett engedményről van szó, hanem arról, hogy a jelenlegi tudományos eredményeket elérhető formában közvetítsük az olvasókhoz, hogy értékeink tá-

masszá, megtartó erővé válhassanak, s hozzájáruljanak ezzel nemzetiségi tudatunk formálásához. A döntő kérdés tehát: milyen Krúdy-képet közvetít a monográfia? Megfelel-e a korszerű kutatások eredményeinek?

Az első, amit le kell szögeznünk, Kozma a maga szerény módján ugyan, de határozottan szakít azzal a felfogással, amely Krúdyban a „nagy magánost" látja, s meggyőző dokumentumokkal támasztja alá: a magyar író lépést tart a korszerű európai művészi fejlődéssel, s beilleszkedik a hazai irodalom fejlődésébe is, megvannak az előzményei s követői is a magyar próza fejlődésében. S ugyanakkor jelzi a módszert is, amellyel bemutatni törekszik az író életútját: „Arra próbálunk választ keresni, miképp épül be ez a különös Élet a különös színekben vibráló Műbe" (14).

A módszer gyakorlatba való átültetése egyáltalán nem volt könnyű. Azt jelentette, hogy a külső életút egyes állomásait, fordulópontjait a művekből kiválasztott, legjellemzőbb szövegrészletekkel kellett alátámasztania, dokumentálnia. Aminek sikere két követelményt is támasztott: a még mindég „mozgásban levő" értékelések sokaságában ki kellett alakítania saját elvi álláspontját; s azután ezt kellett alátámasztania a műből kiválasztott megfelelő szövegrészekkel. Ez pedig nyilvánvalóan a teljes életmű alapos ismeretét feltételezte. Érzésünk szerint a monografus ezt a feladatot kiválóan teljesítette: nemcsak világosan nyomon követhető fejlődésmenetet rajzol meg, de a gazdag, jól megválogatott idézetekkel egyúttal érzékeltette Krúdy stílusának varázsát, finomságát, modernségét. S itt megint csak dicsérnünk kell az irodalomtörténész érzékenységét: csak a legszükségesebb pontokon folyamodik elméleti jellegű megállapításokhoz, s inkább hagyja, hogy az író beszéljen, bepillantást engedve az egyéniséget legmélyebben érintő, alakító körülményekbe.

Kozma érdeklődésének középpontjában, érthetően, Krúdy stílusának sokoldalú vizsgálata, sajátosságainak, művészségének bemutatása áll. Elkerüli azonban egyes Krúdy-méltatók egyoldalúságát, akik megbabonázva e stílus szemkápráztató gazdagságától, pazar, megvesztegető muzikalitásától, elszakították a stílust az embertől, s azt vallották, hogy az író legnagyobb alkotása — a stílusa. Kozma felismeri, és kellően alá is támasztja, hogy a stílus sajátosságai mögött a világképet, a szemléletet is kutatni kell, hogy a szó művésze mögött kibontakozzék az ember is, a gondolkozó, az átmeneti korszak határán élő ember is. A szövegek sugallják: Krúdy hőseinek sorsa reménytelen, nincs távlatuk, nem kutatják a jövőt, csak jelenük van, s valójában a múltban élnek. Mint ahogy egyik hőse megfogalmazza: „Senkim sincs. Csak az emlékeim" (138). Hősei különös emberek, akik a múltba hátrálnak, ámde Krúdy megoldásai, ahogy a monográfia rámutat, nem végzetesen tragikusak: az öngyilkos felépül, a golyó célt téveszt, s a hős tovább morzsolja, kiábrándultan, a múlton révedezve, napjait. Krúdy két korszak határán él: érzékeli az újat, de nem tud megbékülni vele. Közben azonban, éppen helyzetéből adódóan, szakít a hagyományos regényábrázolással, s *A vörös postakocsi*ban megteremti az első modern magyar regényt.

A monográfia teljesíti vállalását: hiteles pályaképet rajzol a magyar irodalom egyik klasszikusáról, s segítséget nyújt e kivételes képességű író mélyebb megismeréséhez. Szeretettel és hozzáértéssel megírt könyv.

SZIGETI JÓZSEF

Magyar Irodalmi Hagyományok Szlovákiai Lexikona

Madách Könyvkiadó, Bratislava, 1981. 150 l.

A pozsonyi Madách Könyvkiadó kiadványa, a magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikona, a csehszlovákiai magyar irodalomkutatás legújabb teljesítménye.

A képekkel, reprodukciókkal gazdagon illusztrált karcsú kötet egy kilenc tagú munkaközösség teljesítménye. Csanda Sándor (főszerkesztő), Benkő László, Garai Lajos, Turczel Lajos (szerkesztőbizottsági tagok), Révész Bertalan, Szeberényi Zoltán, Tőzsér Árpád, Varga Erzsébet és Zsilka Tibor (munkatársak) egy irodalmi

helytörténet alapvetését végezték el, előmunkálatként egy — az előszó bejelentése szerint szintén készülő — szlovákiai magyar irodalmi lexikonhoz.

A kötet anyaga térben és időben egyaránt körülhatárolt: felöleli mindazt az irodalmi megnyilvánulást (írói életművet, irodalmi lapot, folyóiratot, irodalmi csoportosulást, valamint külön címszavakban a középkori kódexek és XVI—XVIII. századi kéziratos énekeskönyvek anyagát), amely a mai csehszlovákiai magyar irodalom előzményeként az 1918—19-et megelőző évszázadok magyar irodalmából az életrajzi tény, a művészi ihletforrás vagy a közvetlen tárgyi emlék révén a mai Szlovákia — illetve esetenként, bár nyilván jóval szórványosabban: Csehország — területéhez kötődik.

Elsősorban irodalmi — amint az előszó figyelmeztet: „nem művelődéstörténeti, hanem irodalomközpontú" — lexikon tehát ez, amelyben azonban a szerzők az „irodalom" korhoz kötött fogalmát érvényesítik, szükségszerűen kitágítva a kört a régebbi századok anyagának válogatásakor, s számolva, tudományos hűséggel, az egyes korszakok sajátosságaival is. („Az egyházi írók talán feltűnően nagy számát — olvassuk az előszóban — az magyarázza, hogy többnyire az említett szakokhoz tartoznak, másrészt a régebbi korokban valóban igen nagy volt az arányuk a tollforgatók között.")

A magyar irodalmi hagyományok szlovákiai lexikona azonban nemcsak területileg és az időhatárokat illetően él bizonyos szűkítésekkel, hanem maguknak a szócikkeknek a megszerkesztésében is, amelyet a hagyományápolás gyakorlati igényeihez kapcsolódó — maga választotta — feladatvállalással köt össze. A szerzők ugyanis a területi elvet maguknak az egyes szócikkeknek a megformálásában is érvényesítik. Amint az előszóban írják: „A cikkekben az írói tevékenység fajtájának, esetleg az életmű jelentőségének rövid megjelölésén túl mellőztük az írói életművek jellemzését és értékelését — ez különben más lexikonokban is megtalálható — s ehelyett konkrétumokra: a területünket érintő életrajzi adatokra, a tárgyi és egyéb emlékek (pl. emléknapok) felsorolására szorítkozunk az író jelentőségéhez, kapcsolatainak gazdagságához mért terjedelemben."

Már ez a tájékoztatás is előre jelzi, hogy a kötet nemcsak a hagyományápolás lexikális tárháza kíván lenni, hanem a szerzők a hagyományok *éltetésére* is gondolnak, s ez a gyakorlati igényekkel összekapcsolódó cél még jobban kidomborodik a tételes megfogalmazásban („A tárgyi emlékeket — főként a jelesebb íróknál — igyekeztünk mindig megemlíteni, hogy a kötet irodalmi útikalauz-jellege kidomborodjék."), vagy abban a gondosságban, ahogy a magyar irodalom tárgyi emlékeit: szülőházakat és emlékházakat, szobrokat, emléktáblákat, kegyeleti helyeket, hagyomány-felelevenítő irodalmi rendezvényeket számba veszik.

Tudományos és gyakorlati cél egyetlen egységbe fogása — méghozzá a szélesebb olvasói érdeklődésre tekintően — szerint a csehszlovákiai magyar irodalomtudományban sem szokatlan dolog. Egy ilyen kiadványnak különösen úgy kell betöltenie a maga feladatát a tudományos hagyományszámbavétel területén, hogy az eredmény ne csak magát a tudományt vigye előre, hanem hozzájáruljon a „komplex nemzetiségi öntudat" (Zabalai Zsigmond) kialakításához és megerősítéséhez. Legyen hát lexikon, de ugyanakkor útikönyv is a tájakon megforduló kiránduló, külföldi turista, vagy a sokszor hozzá hasonlóan tájékozatlan őshonos számára. S a jelen kötet sikerrel tölti be ezt a feladatot is: a kötet végén elhelyezett magyar—szlovák helységnévtár valójában a helységek és a hozzájuk fűződő nevek felsorolásával valóságos betűrendbe szedett helytörténeti vázlat, amelyet kedve és érdeklődése szerint ki-ki teljessé tehet az egyes szócikkekben foglalt közlések visszakeresésével.

A helynevek közül jónéhány számunkra is ismerős még a középiskolai irodalomórákról. De a kötődés mértékéről csak most, e szerény helységnévtár alapján alkothatunk magunknak fogalmat. Mert kiderül belőle, hogy Besztercebányához 22, Eperjeshez 41, Érsekújvárhoz 16, Kassához 90, Komáromhoz 50, Lévához 14, Losonchoz 20, Lőcséhez 25, Nagyszombathoz 100, Nyitrához 36, Pozsonyhoz 166, Rimaszombathoz 20, Selmecbányához 18, Trencsénhez 18 magyar író (lap, folyóirat, irodalmi csoportosulás vagy kiadvány) neve kapcsolódik.

Nyilván nem vállalkozhatunk a nevek visszakeresésével az irodalmi helytörténeti rajzolatok elkészítésére. De néhány esetet — amikor számunkra is ismerős helynevek meglepő adatokat rejtenek — hadd iktassunk ide. Hányan tudtuk például, hogy a Madách Imre nevéről ismerősen csengő Alsósztregován nemcsak az

őt meglátogató Arany János fordult meg, hanem évszázadokkal korábban a zsoltárfordító Szenci Molnár Albert, Balassi költőtársa és verseinek kiadója: Rimay János, s a tudós historikus Bél Mátyás is; hogy a Juhász Gyula életrajzából számon tartott Szakolcán töltötte szerzetesi próbaéveit a magyar időmértékes verselés klaszszikusa, Baróti Szabó Dávid, s hogy ide vonult vissza nyugalomba a litterátorgenerális, az *Egy falusi nótáriusnak budai utazása* szerzője, Gvadányi József; hogy Jaroslav Hasek halhatatlan Svejkjének szülővárosa, Ceské Budejovice egy ideig otthona volt a 48-as forradalom leverése után bebörtönzött, majd internált Sárosi Gyulának, az *Aranytrombita* szerzőjének; Lőcsén pedig nemcsak Gyöngyösi István, Rákóczi Ferenc, Dayka Gábor, Petőfi Sándor és Krúdy Gyula fordult meg, hanem itt tanárkodott az első világháború utolsó évében a Székelyudvarhelyről botrányosan eltávolított Szabó Dezső, s miközben magyar irodalmat és francia nyelvet tanított a helyi főreáliskolában, itt írta meg *Az elsodort falut*.

Mindez inkább életrajzi tény. De a lexikonból azt is megtudjuk, milyen irodalmi nyomai vannak Ady Endre 1910-es csorba-tói vagy Tóth Árpád svedléri és tátralomnici üdüléseinek; milyen versek születtek az öregedő Arany János tollán a híres fürdőhelyen, Karlsbadban, a mai Karlovy-Varyban, ahol a házat, amelyben lakott, ma is emléktábla jelöli; hogyan fakadt regények és elbeszélések egész sora Krúdy Gyula gyermekkori podolini emlékeiből; milyen sokrétűen kötődött e tájakhoz az első felesége és annak kiterjedt rokonsága révén félig felvidékivé vált Móricz Zsigmond műve (*Az Isten háta mögött*, a *Jószerencsét*, a *Harmatos rózsa* és egész sor elbeszélés a tanúság rá). S folytatni lehetne a sort, de itt inkább arra figyelnénk fel, hogy a lexikon e címszavai révén már nemcsak irodalmi útikalauz, hanem termékeny irodalmi téma- és hatástörténeti kutatásokra serkentő forrás, mert a nemegyszer egész kis tanulmánnyá kerekedő szócikkek valójában egy-egy megírandó (vagy már meg is írt) tanulmány magját hordozzák magukban.

Egyes szócikkek kitérnek a szereplő írók, költők cseh és szlovák fogadtatására is. Nyilván nem mindenütt és nem is alaposan, hiszen a lexikon anyagának kiválasztásában érvényesülő területi szempont eleve kizárja, hogy ezen a téren a magyar—cseh és a magyar—szlovák irodalmi recepció minden lényeges mozzanatát át lehessen fogni. A szempont jelenlétére azonban azért kell felfigyelnünk, mert egyrészt a szerzők tudják és tudatosítani akarják, hogy az irodalmi hagyományápolás, az elmúlt századok értékeinek megbecsülése nemcsak a magyar nemzetiség kérdése, hanem ezeket az értékeket a cseh és a szlovák kultúra is értékek gyanánt fogadja be, másrészt mert ezek között a jelzések mögött a csehszlovákiai magyar irodalomtudományban a kapcsolattörténeti kutatások jelentős eredményei állanak. (Információforrásként utalunk csak az 1965-ben megjelent *Tanulmányok a csehszlovák—magyar irodalmi kapcsolatok köréből* c. gyűjteményes kötetre s abban Tóth Tibor tanulmányára és a magyar irodalom 1945 utáni cseh és szlovák fogadtatásának bibliográfiájára, illetve Szalatnai Rezső 1963-ban és 1964-ben megjelent maszak és tér irodalmi változásainak nyomon követését. Az adatoknak egy laikus e két irodalom magyar fogadtatásának gazdag irodalmával.)

A tájékoztató eszközként igen hasznos és irodalomtudományi eredményként is figyelemre méltó kötettel kapcsolatban, így kívülről egyetlen hiányérzetünk van: egy irodalomtörténeti kronológia, amely sokban megkönnyíthette volna a lexikális adatok irodalomtörténeti összképpé alakulását, a lexikon tárgyául választott időszak és tér irodalmi változásainak nyomon követését. Az adatoknak egy laikus kronológiai rendezési kísérlete is izgalmas szellemi kalandozás volt számunkra, s meggondolkoztató az, hogy a magyar irodalomnak ez a területileg elhatárolható, de szellemében nyitott része hogyan gazdagodott a középkori kódexektől a reformáció és ellenreformáció szellemi konfrontációin, a felvilágosodás és a reformkor nekilendülésein át, s hogyan szűkült világtól elzárt irodalmi műhellyé vagy számüzetés helyévé a múlt század végére, illetve a századfordulóra. Turczel Lajos írja *Portrék és fejlődésképek* c. kötetének (Madách Könyvkiadó, 1977.) egyik tanulmányában: „1918 előtt az úgynevezett Felvidék magyar szellemi élete — az erdélyivel ellentétben [inkább csak az erdélyinél nagyobb mértékben, D. Gy.] teljesen Pest-központú volt, minek következtében az államfordulat bekövetkeztével az irodalmi életben is olyan vákuum keletkezett, melyet a felkészületlen kisebbségi társadalom nem tudott képzett erőkkel betölteni."

A *Hőskor és dilettantizmus* c. tanulmányban tárgyalt irodalomtörténeti korszak óta azonban a csehszlovákiai magyar irodalom is túl van hatodik évtizedén.

s messze távolodott „a semmi talajáról" való indulásnak (Fábry Zoltán) ettől az állapotától. És ennek a tanúsága nemcsak a legutóbbi évtized irodalmának ígéretes kibontakozása, hanem a hagyománynak e lexikonban jelentkező felelős és gondos számbavétele is.

DÁVID GYULA

NÉMETH G. BÉLA, A magyar irodalomkritikai gondolkodás a pozitivizmus korában. A kiegyezéstől a századfordulóig. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1981. 429 l.

Németh G. Béla eddigi gazdag munkásságából egy elég tekintélyes rész témája a XIX. század második felének irodalma, művelődése és kritikája (pl. *Tragikum és történetfelfogás* 1971, *Türelmetlen és késlekedő félszázad* 1971, *Létharc és nemzetiség* 1976). Érdeklődési és vizsgálódási köre meglehetősen széles. A szépirodalom vizsgálata mellett tüzetesen elemzi a művelődéstörténeti viszonyokat, és azon kevesek közé tartozik, akik az irodalom és a filozófia, tudománytörténet határterületét is művelik. A stílustörténész szemével nézve mindezt azzal az úgyszintén pozitívumra utaló megjegyzéssel is kiegészíthetjük, hogy a nyelv és stílus (pl. *A magyar szimbolizmus kezdeteinek kérdéséhez* 1956) és egyáltalán a nyelvtudomány kérdéseit sem hanyagolja el, sőt egyik-másik tanulmányának nagy a nyelvtudományi jelentősége is (pl. *A századvégi Nyelvőr-vitához — A népies provincializmus kialakulásához* 1960).

Ismertetendő munkájának tárgya az 1867 utáni korszak irodalomkritikai gondolkodása. Ezt az eddig kevésbé vizsgált anyagot nemcsak bemutatja és értelmezi, értékeli, hanem elsőként foglalja rendszerbe. Kutatásainak széles társadalom- és művelődéstörténeti alapja van. Megbízható képet rajzol ugyanis a korszak politikai eszméiről és frontjairól, művelődési intézményeiről és szervezeteiről, az olvasóközönségről és Budapest új szerepéről.

Ezen a széles alapon tárgyalja az irodalomkritika irányzatait. Mindegyik fejezetben számol azzal, amit a bevezetőben világos eligazító szempontként így fogalmazott meg: „a kritika feladata a szembesítés" (14). Hogy ezt a szempontot érvényesíthesse, idevonja a korszak ideológiai, történetfilozófiai és tudománytörténeti áramlatait. Így tudja ugyanis biztosítani azt, hogy „az irodalomnak mint önelvű létezőnek tulajdonságai, értékei az illető ideológiának leginkább megfelelő módon legyenek meghatározva — és szembesítve az olvasóközönséggel" (14). Ezt az érvét még azzal egészíti ki, hogy „a kritika szakmák közti jelenség, tudományágak közti műfaj, tudatkategóriák közti terület", emiatt „az irodalomkritika függésének és (viszonylagos) önelvűségének dialektikája, kölcsönviszonya és értékrendszere minden ideológia számára más-más területen válik megragadhatóvá", hisz „a művek sok tényezőjű értelmezése és értékelése majd a pszichológia, majd a poétika, majd az etika, majd pedig egyéb ágazatok területén összegeződik, s alakul át esztétikaivá" (14).

A bemutatás kerete a vizsgálódásra kitűzött periódus, pontosabban a dualizmus korának első, az 1900-as évekig tartó része, amelyben három alapszakaszt különít el.

Az első szakasz a „keresés korszaka" a kiegyezés utáni évtizedben. Bemutatásában a szerző hat irányzati csoportot különít el, köztük például Toldy István, Asbóth János, Endrődi Sándor, a fiatal Rákosi Jenő vagy az újakat bíráló Gyulai Pál szemléletét, tevékenységét. A szakaszra jellemzőnek tartja a tudományok pozitivista megalapozását és megerősítését: az értelmiség „1875 előtt a pozitivizmus... progresszív vagy progresszívnek vélt realisztikus eszméit igyekezett a [korábbi] romantikus-népies ideakincsbe ötvözni" (160). Ilyen alapon teremt a szerző kapcsolatot a magyar irodalomtudomány első szervezett, intézményes folyóiratával, az Egyetemes Philologiai Közlönnyel (1977) és a hozzákapcsolódó szakemberek csoportjával, iskolájával (pl. Heinrich Gusztáv, Meltzl Hugó), hisz ez volt az első és jellegzetes képviselője a pozitivista irányzatnak, az anyagfeltáró és anyagelőkészítő irodalomtörténeti kutatásoknak, publikációknak.

A második szakasz fő jellemzője „a kísérlet a kiegyensúlyozásra" (185). Alapja a viszonylagos stabilizálódás a hetvenes évek végén, a birtokosság és a polgári értelmiség „kölcsönhatásos toleranciája", amely „a magyar társadalomra, művelődésre oly jellemzően egy irodalomszemléleti, irodalomkritikai vitában jutott legelfogadhatóbban kifejezésre": a tragikum-vitában (189). Hogy a kölcsönös elvárások a tragikum kérdésén át kerültek megfogalmazásra, azt a szerző mint érdekes fejlődéstörténeti tényt többféle szempont alapján is megvilágítja. Fő érve az, hogy „az esztétika szinte egyetlen kérdése körül sem szükséges oly alapvető történet-, társadalom-, erkölcs- és művészetszemléleti kérdéseket fölvetni, mint a tragikum körül" (189).

A széles körű tragikum-vitában a szerző három alapfelfogást, alaptípust különít el: a Beöthy Zsoltét, Rákosi Jenőét és Péterfy Jenőét. Beöthy felfogásának lényegét abban látja, hogy a tragikum lehető eseteit (pl. a bukó forradalmárt, reformert) „a fönnálló fönnmaradását óhajtó közmeggyőződés"-hez (közérdekhez, közjóhoz) viszonyítja, illetőleg ezzel állítja szembe „a magát nem korlátozó önző egyéni akarat"-ot (203), amelynek megnyilatkozásában, a tragikus hős tettében bűnt lát, olyat, amely a társadalom életében nem szükségszerű, tehát kiküszöbölhető. Beöthy tehát — állítja a szerző — *„azért nyúlt a tragikum kérdéséhez,* hogy óvja a nemzeti közmeggyőződéssel szemben állókat: tragédiát idéznek föl" (209).

Egészen más a tragikum jellege Rákosinál. Szerinte csak a nagy emberek alkalmasak tragédiára: „a nagy, mely jogaihoz nem juthat abban a világban, amelybe tétetett" — ez a tragikum (215). Ezzel szemben a közepes embernek, aki nem önmaga kiteljesítésére törekszik, érdeke, hogy a rend „tekintélye megvédelmeztessék" (218). Ennek alapján sarkít Németh a téma szempontjából arra, hogy itt „a tragikumnak társadalmi-történeti szerepe kettős", hisz kiderül, hogy „egy percig sem lehet meg a közrend nélkül az ember, de egy percig sem feledkezhet meg reformálásáról sem" (218).

Esztétikai szempontból a Péterfy felfogása a legjelentősebb, minthogy kevésbé számol idevágó történetfilozófiai kérdésekkel. Tragikumértelmezése lélektani jellegű alapja a tragikus értés „mely csírájában rejti azt, miből a nagy költő tragédiát teremt" (232). Németh kritikatörténeti szempontból Péterfy felfogását több sajátossága alapján jellemzi (pl. hogy mi benne a megformálás és az érzéstörténet fontossága). Értékelésében az hangsúlyozza, hogy Péterfy felfogása semmilyen erkölcsi vagy társadalmi eszményt nem akar igazolni és követendőként ajánlani. És lényegesnek tartja azt is, hogy tragikumértelmezésében mély nyomokat hagyott a pozitivista szemlélet. Igaz viszont az is, állítja, hogy teljes rendszert nem adott, „felfogása oszcilláló" (253), de így is nagy érdeme, hogy teljes mértékben szakított mindenféle eszményítő hagyománnyal.

A harmadik szakaszt a „kizárultak korszaká"-nak nevezi. Ez a századvég utolsó egy-másfél évtizede, amelynek irodalomkritikai szempontból az a lényege, hogy az irodalmi életben még uralkodó volt a „változatlanság érzete", az alapelvekben újat és Gyulaiéktól, Beöthyéktől eltérő kritikát csak azok írtak, „akik lelkükben, szellemükben . . . kívülmaradtak, kívülrekedtek a stabilizálódó hierarchián s annak szellemiségén" (269). Közös vonásukként azt emeli ki, hogy „valamennyiük felfogásán mély nyomot hagyott a pozitivista felfogás, de legalább oly mélyet a kezdődő antipozitivista áramlatok előhullámai is" (391). Idetartozónak tekinti például Reviczky Gyulát („a Nyugat-korszak . . . impresszionisztikus előképe" — 286), Péterfy Jenőt („a szellemtörténeti iskola egyik legfőbb előfutára", aki az „üres adatrágók"-kal szemben történetfilozófiát követel — 314), Riedl Frigyest (akire „pozitivista axiomatikusság és impresszionisztikus életképszerűség" jellemző — 335—6), Beöthy Zsoltot („szintézisének kettős alapja: a romantikus nemzetjellemtani küldetéstudat és a pozitivista kiválasztódástan" — 377). És idesorolja az *Irodalomtörténeti Közlemények* című folyóiratot (1891), amelyet többek között így jellemez: a „névtelenek folyóirata, a részletkutatások gyűjtőpontja" — 360). A tárgyalt szakasz bemutatását összegező fejezete a következő szakaszra való átmenettel, a nyílt konfrontációkra való felkészítéssel foglalkozik.

Németh G. Béla könyvének érdemei lényegében ugyanazok, mint korábbi munkáié: a vizsgálódási anyagán és összefüggésein gondolkodó, töprengő kutató produktivitása, az alaposság és sokoldalúság. Szoros kapcsolatot teremt nemcsak a magyar történelmi és művelődéstörténeti viszonyokkal, hanem a korszak európai

eszmeáramlataival, filozófiai és irodalmi irányzataival. Imponáló a filozófiai műveltsége. Jól sikerült a pozitivizmus hatásának a bemutatása, több oldalról való megközelítése. És nem feledkezik meg a tárgyalt irodalomtudósok és kritikusok egyéni stílusának jellemzéséről sem. Munkája jó alap a húszadik századi kritika történetéhez.

SZABÓ ZOLTÁN

ELENA DRAGOŞ, **Structuri narative la Liviu Rebreanu**
Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică. Bucureşti, 1981. 232 l.

Azoknak a korszerű poétikai törekvéseknek a sorába illeszkedik Elena Dragoş munkája, amelyek a szépprózai műalkotásokat a szemiotika szemszögéből fogják vallatóra. Az interdiszciplináris megközelítés jegyében a szerző jó érzékkel érvényesíti a narratív szemiotika szférájában a jeltudománynak a nyelvészet, a kultúrtörténet, az antropológia vonatkozásában fölmutatott számos eredményét. Imponáló elméleti tájékozottsága, a szakirodalmi hivatkozások gazdagsága s főleg a vizsgálati módszerek újszerűsége révén a könyv hasznos olvasmánynak bizonyul mindazok számára, akik az elbeszélő szövegekkel kapcsolatos kutatásokban érdekeltek.

A kötet bevezetője (9—37) magvas összegezést nyújt a narratív struktúrákkal kapcsolatos alapvető elméleti kutatások mai állásáról. Ha nem ismernők a tudományos munkák kiadói és nyomdai munkálatainak átlagos kifutási idejét, joggal hiányolhatnók ebből az igényes szintézisből Colby meseszerkezeti modelljének, Rumelhart és Thorndyke történet-nyelvtanának, Mandler és Johnson vagy akár Schank modelljének kritikai értékelését. A szerző sort kerít a műalkotás alapvető nyelvi, szemiotikai, szövegelméleti problémáinak megvilágítására, s megfelelő teret szentel az elbeszélő szövegek pragmatikai, szemantikai és szintaktikai összetevőinek föltérképezésére.

A kötet legizgalmasabb része kétségkívül az a két központi fejezet, amelyben a szerző a nagy román regényírónak, Liviu Rebreanunak három, tematikailag rokon regényét (a *Ion*, a *Crăişorul Horia* és a *Răscoala* címűt) veszi tűzetes szemiotikai vizsgálat alá. Ezekben a fejezetekben Elena Dragoş alapos elméleti felkészültsége mellett kiváló esztétikai-stilisztikai érzékenységről tesz tanúbizonyságot. A jelen ismertetés eleve eltekint annak mérlegelésétől, hogy a regénystruktúrák szemiotikai szempontú vizsgálata mennyiben árnyalja vagy módosítja az elemzett művek világképéről s az egyes regényeknek a Rebreanu-életműben elfoglalt művészi értékéről a román irodalomtörténetben elfogadott álláspontot. Ismertetésünkben elsősorban a kutatás metodológiai újszerűségére kívánjuk ráirányítani a figyelmet, hiszen Elena Dragoş munkája éppen ebben a vonatkozásban mutat túl az eddigi egyénistílus-monográfiákon.

A könyv első része a rebreanui regény mélystruktúráját állítja előtérbe a cselekmény logikai struktúrájára és a szereplők szintaxisára irányítva a figyelmet. Külön részfejezet taglalja a narratív funkciókkal (41—87) és a szereplőkkel (88—123) kapcsolatos problémakört. A szerző hat alapvető narratív funkciót különít el, amely más kiegészítő funkciókkal váltakozva kulcsszerepet játszik a regények eseménysorának kibontakozásában, a narráció belső ritmusának megteremtésében. Ez, a mélystruktúra szintjén jelentkező belső ritmus hol a narratív funkciók ismétlődéséből, szimmetrikus, ellentétes vagy éppen párhuzamos visszatéréseiből adódik, hol meg a funkciók egymásra következésének logikai és időbeli rendjéből, esetleg modális jellegéből fakad.

Az első rész második nagy egysége a szereplők strukturális viszonyait tárja elénk egyrészt disztribucionális síkon, másrészt pedig a narratív transzformációk síkján. Ez utóbbi vonatkozásban különösen figyelemre méltó az elemzett Rebreanu-regények morfológiai és szemantikai modelljének fölvázolása.

A könyv második része (127—174) a felszíni struktúrára irányítva a figyelmet, az elbeszélést mint az epikus közlés alapformáját veszi vizsgálat alá. A szerző sort kerít az elbeszélés idősíkjának, az elbeszélő nézőpontjának s a művek nyelvi-stiláris kifejezésmódjának taglalására. Kiváló érzékkel ragadja meg a szóképeknek az

egyéni írói stílus szempontjából jellegzetes funkcióit: a szimbolizáló, anticipáló, ellentétező-nyomatékosító, lélekelemző s az érzelmi átélést kiegyensúlyozó funkciót. Ezt a részt a három regény izotopiájának elemzése zárja, képanyaguk tükrében.

A művek strukturális elemzéséből kibontakozó invariáns (a szerző terminológiájában *archemodell*) kiemelése mellett a szerző nem mulasztja el az egyes művekre jellemző egyedi sajátosságok érzékeltetését sem, mintegy az egységet ragadva meg ezzel a változatosságban. A kialakított regénymodell érvényességét Elena Dragoş a zárófejezetben ugyanannak a szerzőnek egy lélektani jellegű regényén kívánja igazolni (177—201). Választása — igen szerencsésen — a *Pădurea spînzuraţilor* című műre esik. A regény mélystruktúrájának és felszíni struktúrájának tüzetes elemzése alapján megállapítja, hogy a *Pădurea spînzuraţilor* megfelel a történeti regények alapján kialakított regénymodellnek. Ez önmagában is Rebreanu regényíró művészetének egységét hangsúlyozza. Ebben a fejezetben a regény narratív funkciójának, valamint képi világának az elemzéséből adódó következtetések különösen meggyőzőek.

Jól kimunkált fogalmi apparátusa és az újabb kutatási módszerek iránti nyitottsága révén Elena Dragoş könyve minden bizonnyal ösztönzőleg hat majd a hazai magyar irodalomszemiotikai kutatásokra is.

P. DOMBI ERZSÉBET

SZABÓ T. ATTILA, **Nép és nyelv**
Válogatott tanulmányok, cikkek IV. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1980. 643 l. Függelék 18 l.

Válogatott tanulmányainak és cikkeinek közzétett sorozatát a szerző — nyilván tudatosan — úgy tervezte meg, hogy mindenik kötet tükrözze legkedveltebb és legeredményesebben művelt munkaterületeit, de más-más súlypont elosztással, úgy, hogy az egyes kötetek ugyanakkor sajátos jellegűek is legyenek. Az átfogó tematikájú sorozat nyitó kötet után különösen a szótörténeti súlypontú második kötettől válik ez nyilvánvalóvá, hogy folytatódjék a harmadik kötetnek a nyelvtörténet elvi és módszerbeli kérdéseire irányított jellegén át a most ismertetendő negyedik kötetig, melynek súlypontjában Szabó T. Attila kutató munkájának szintén egyik közismert és elismert területe áll: a néprajz és a nyelvtudomány kapcsolata. Ez indokolja, hogy az ismertetés rendjén első helyen e kötet „Népi élet — népi műveltség" alcímet viselő, negyvenhárom hosszabb-rövidebb ilyen tárgyú közleményt magában foglaló egységével foglalkozzunk, eltérve a tanulmánykötet belső szerkezetétől, melyben e témakör sorrendben a negyedik (276—484).

Szabó T. Attillát széles körű népiségtörténeti érdeklődése késztette arra, hogy nyelvtörténeti és nyelvjárástani kutatásai közben felfigyeljen minden olyan információra, mely nyelvi üzenetként fogható fel anyagi és szellemi kultúránk közelebbi-távolabbi múltjáról. Ezeknek a hasznosítását, beépítését a történeti néprajzi kutatásokba legalább olyan fontosnak tartja, mint a tárgyi emlékek vagy a szokáshagyományok feltárását, mert nemcsak kiegészítik emezek történeti vallomását, hanem igen sokszor még többet mondanak náluk, biztosabban, közvetlenebbül tanúskodnak a múltról, így vitás kérdésekben is perdöntőek. „Az egyes néprajzi kérdések vizsgálója előtt nem kell különösebben hangsúlyozni, hogy a levéltári kutatásoknak milyen jelentősége van a néprajzi kérdések eldöntésében. Különösen olyan esetekben, mikor az etnográfus nem rendelkezik kétségtelenül bizonyos helyhez és meghatározott időponthoz rögzíthető tárgyi vagy szellemi emlékekkel, a levéltári adat döntő jelentőségű. Úgy látom, hogy egyes néprajzi kérdések megoldatlansága, sőt részben megoldhatatlansága is azzal magyarázható, hogy a néprajz mind ez ideig nem fordított tervszerűen és módszeresen gondot a levéltárakban felhalmozódó, néprajzi szempontból is rendkívül értékes adatokra" (305) — írta a negyvenes években megjelent egyik fontos nyelv- és néprajztörténeti tanulmányában (*Kalotaszegi mester- és foglalkozásnevek a XVII—XIX. században* 305—14). Ezek az elvek és kutatási módszerként való alkalmazásuk az erdélyi magyar tárgyi és szellemi néprajz számos részletkérdésében Szabó T. Attilát e területen is úttörővé avatták, és hiteles eredményekre vezető, biztonságos módszert adtak a történeti nép-

rajz kutatói kezébe. Maga a szerző e kutatói módszer hatékonyságát a következő történeti néprajzi kérdések tárgyalásában, illetve részben már megoldásában mutatja be és bizonyítja:

A népi műveltségjavak egymásrahatásának egyik érdekes fejezetét bővíti ki a XVIII—XIX. századi erdélyi kézimunkákban — hímző és csipke művészetben — mutatkozó szlovák hatás felmérésével (*A szlovák kézimunkák erdélyi divatjának és hatásának történetéhez* (276—91); a viselettörténet számára közöl két fontos dokumentumot: a kalotaszegi és a széki népviselet XVIII—XIX. századi — eddig legrégebbi — leírását (299—303); az erdélyi fazekasság régi központjainak megállapításában, termékei piacának felmérésében elsősorban az egykori fazekasmesterek névanyagának, a termékek elnevezéseinek fennmaradt nyelvi emlékei alapján lehet tájékozódni — bizonyítja be a Kalotaszeg régi népi fazekasságáról meg a győri és szegedi fazekasáruk egykori erdélyi elterjedéséről írt tanulmányaiban (315—25).

„Történeti néprajzi apróságok" alcímmel először a tárgyi néprajz területéhez gyűjt egybe sok érdekes mozaikot a régi erdélyi határjelekről, a középkori kerítetlen települések mezőkapuinak maradványairól, a talpakra való házépítés erdélyi hagyományairól, a tőkés, illetve sorompós kapufajta történeti elterjedtségéről és a *bokály* eredetibb jelentését tükröző bokálykályháról és -kemencéről (341—50). Azután a szellemi néprajzot gazdagító részletkutatások következnek egy népi babonáskodás történetéről, a szokástörténetre vonatkozólag pedig a fejenhordás — e népi cipekedési szokás — régiségéről és széles körű erdélyi elterjedéséről, majd a történeti folklórkutatás számára is értékes szövegközlés egy XVIII. századi betlehemes játékról, és a valóságos történeti hagyományok szerepéről az egyik legtöbb változatban ismert népballada erdélyi meggyökereztetésében (352—84).

A „történeti néprajzi apróságok" mellett ebből a tárgykörből két nagyszabású tanulmányt is olvashatunk. A *Kalotaszeg jobbágyságának szolgáltatása és adózása 1640—1690* (434—84) az erdélyi társadalom- és gazdaságtörténetre nézve éppoly jelentős, mint a szolgáltatásnemek megnevezésfajtáinak, a magyar szókincs e sajátos, kihalt szócsoportjának a vizsgálata szempontjából. *A galambbúgos nagykapu az erdélyi régiségben* (392—433) e kapufajta máig is vitatott eredetének kérdésében foglal állást a várkapu, udvarházkapu és telekkapufajták leírásainak összehasonlító vizsgálata alapján, majd — ugyancsak levéltári adatokra alapozva — e kapufajta szerkezeti és díszítő elemeinek a fejlődésmenetét is nyomon követi. Ugyanakkor történeti földrajzi elterjedéséről is az eddig ismertnél reálisabb képet alakít ki. Ha a további néprajzi kutatások — természetszerűleg — módosítanak is valamit ezeken a megállapításokon, bizonyos, hogy az a tudományos eljárásmód, amelyet e tanulmány is képvisel, megbízhatóbb, kevésbé hipotetikus, mint sok egyébfajta megközelítése ennek vagy bármely más történeti néprajzi kérdésnek.

A fentebbiekben főként azokat a közleményeket emeltük ki, amelyekben a történeti néprajzi kérdések megoldásához a nyelvtörténeti tényanyag felhasználásával, a maga alakította módszer segítségével jutott el a szerző. Mellettük azonban több mai népszokásról szóló tudósítás is tanúskodik közlőjüknek arról az éber figyelméről, amely a néprajz számára minden hasznosítható megfigyelést rögzít. Többek között a kopjafás-zászlós temetkezésről, erről a hajdani katonai tisztességtétel emlékét őrző, de tartalmában és formájában is átalakult, érdekes halotttiszteleti szokásról (331—40) olvasva, akaratlanul is felidéződnek bennünk azok a képek és szavak, amelyeket Pertti Virtaranta professzortól, a karjalai nyelv kiváló finn kutatójától láthattunk és hallhattunk a karjalaiak halottkultuszával kapcsolatban. A karjalai temetők szalagokkal díszített fejfái, a szalagok megújítása a halotti évfordulókon olyan — nagy tér- és időbeli távolságokat is áthidaló — jelképmotívumot sejtet, amelynek esetleges összefüggéseit feltárni az összehasonlító néprajz számára bizonyára vonzó, bár nem könnyen megoldható feladat volna.

A Válogatott tanulmányok, cikkek IV. kötetének már a címben is kidomborított fő tárgykör mellett azonban nagy hely jut a korábbi köteteket is meghatározó témájú tanulmányoknak, Szabó T. Attila legfontosabb kutatási területeinek. Ezek *A név és az ember* (64—165), *A helynévkutatás módszere és gyakorlata* (166—275) és a *Nyelv- és nyelvjárástörténet köréből* (502—69) alcímek alatt a kötet belső tagolásában a második, harmadik és ötödik egységet képviselik.

A név és az ember alfejezetben történeti és nyelvjárási vonatkozású személynévtanulmányok sorakoznak. Néhány különleges és ritka családnév etimológiája mellett megismerkedhetünk itt a Coşbuc család őseire vonatkozó, a román iroda-

lomtörténetben addig ismeretlen adatokkal (67—70). *A marosvásárhelyi személynévanyag bece-jellegű elemei a XVII. század első felében* (73—101) annak a névtörténeti kutatómunkának az egyik értékes termése, amelynek során Szabó T. Attila a magyar becézőnév-alakulásmódok történeti rendszerezését átdolgozta a korábbiaknál következetesebb, rugalmasabb rendszert alakítva ki. A kolozsvári történeti becenévanyagról írt monográfia után (*A kolozsvári becenevek a XVI—XIX. században*. NytudÉrt. 59. Bp., 1968), az itt közölt tanulmányban is igazolta rendszerezése gyakorlati használhatóságát és Kolozsvár mellett Erdély egy másik jelentős városának egykori becézőnév-használatát mutatja be gazdag, névmagyarázatokkal és gyakorisági mutatókkal is kísért névanyagon. A névtan és a nyelvjárási képzőrendszerek tanulmányozása szempontjából egyaránt nagy jelentőségű Szabó T. Attilának a moldvai csángó kicsinyítő képzőkről írt tanulmánya (*Elavult, halódó és élő kicsinyítő-becéző képzők a moldvai csángó nyelvjárásban* 102—65). Az itteni kicsinyítő képző-rendszer a többi magyar nyelvjárásnál gazdagabb és produktívabb volta, számos megőrzött régisége és a személyneveken kívül a köznevekben is feltűnő gyakorisága azt bizonyítja, hogy a kicsinyítés különleges csángó alaktani sajátság, melynek kialakulását, megnyilvánulásait, sőt nyelvi és nyelven kívüli okait is törekszik feltárni e tanulmány, számbavéve a XVII. századi Bandinus-féle összeírás történeti adatait meg a szerzőtől a nyelvjárási anyaggyűjtés során szerzett tájékozódás eredményeit egyaránt.

A helynévtörténet módszerét és gyakorlatát példázó számos közlemény közül azokat emeljük ki, amelyek a helynévalakulás egy-egy különlegesebb módjára vetnek fényt, mint az *Amadéfalva > Madéfalva, Acintus ~ Acintos > Cintus ~ Cintos* (166—77) vagy *Az Isztambul, illetve Malomba-típusú helynévkölcsönzés kérdéséhez* (221—50). Ez utóbbi a román—magyar nyelvi kölcsönhatásnak a helynevekben való megnyilvánulását, illetve ennek egy sajátos vetületét világítja meg.

A nyelv- és nyelvjárástörténet körébe tartozó közlemények egyik része szótörténeti helyesbítéseket és kiegészítéseket, illetőleg ezek kapcsán tett szótörténeti fejtegetéseket tartalmaz a *pipe*, a *prókátor* és a *prokurátor* szóval és a téves olvasatból született *sietős polgár* kifejezéssel kapcsolatban (502—20). Ezt követi a magyar határozórag-csoportnak *(-ni, -nit, -nul)* az erdélyi régiségben való kiterjedt használatáról, legrégebbi nyelvemlékes jelentkezéséről szóló tanulmány (521—9), végül a nevezetes erdélyi nyelvemlék, a XVI. századi orvosi könyv szerzőjének, keletkezési korának, a másolatok és az eredeti egymás közötti viszonyának vitás kérdéseit feszegető és sok tekintetben tisztázó két tanulmány (530—69) zárja a tanulmánykötetnek ezt a tartalmi egységét.

Részleteiben, sajnos, már nem térhetünk ki az ezt a kötetet is bevezető tudománynépszerűsítő írásokra (*Népszerű nyelvészet* 5—63) meg a harmadik kötetben kezdődő, itt is folytatódó megemlékezésekre az „elődökről (Dávid Ferenc, Pápai Páriz Ferenc, Kőrösi Csoma Sándor, Kriza János) és „kortársakról" (Viski Károly, Kelemen Lajos, Kristóf György, Pais Dezső, Bárczi Géza, Márton Gyula 570—644). E kötetzáró fejezetben megidézettekről — akár egy XVI. századi városi tanácsi határozat rövid közlésével, akár teljes életmű méltatással áldozzon is emléküknek — Szabó T. Attila az osztályos társ együttérzésével, megértésével és méltánylásával ír.

B. GERGELY PIROSKA

ION COTEANU, **Structura şi evoluţia limbii române**
(de la origini pînă la 1860)
Editura Academiei Republicii Socialiste România. 1981, 245 l.

A részleteket is körültekintően taglaló román nyelvtörténeti munkák mellett, a szerző arra vállalkozott, hogy szintézisben mutassa be miként alakult, fejlődött a román nyelv kezdeteitől modern irodalmi rendszeréig, azaz a XIX. század második feléig. A lehetséges tárgyalási módok közül a kevésbé szokásosat választotta: könyvének elején leírja, bemutatja a mai román nyelv struktúráját, sajátos vonásait, majd ezt követően hosszan vezeti olvasóit azon az úton, amely a kezdetektől idáig vezetett.

A csupán 46 lapra sűrítve mintegy felülnézetből tárja az olvasó elé a mai román nyelv struktúráját, fonetikai és fonológiai, alaktani, mondattani, valamint szókészleti szinten (*Structura* 9—53). Minthogy a román az újlatin nyelvek családjába tartozik, Coteanu mindjárt könyvének az elején adatolva mutatja be miként viszonyul a román nyelv a testvérnyelvekhez. Legjobban az olaszhoz, majd a hasonlóság fokának a sorrendjében a szárdhoz, a spanyolhoz, a katalánhoz, a retorománhoz és portugálhoz, s legkevésbé a franciához hasonlít. Az összes újlatin nyelvek közül a román nyelv hangrendszerében van a legtöbb diftongus és triftongus. A mássalhangzó rendszere is gazdagabb, mint a többi újlatin nyelvé. I. Coteanu ugyanakkor kimutatja, hogy a román nem mássalhangzós nyelv, amint azt állítják, ugyanis a mássalhangzók elosztásában szerephez jutnak a diftongusok és a triftongusok, nincsenek kettős mássalhangzók és a szótagoknak nyílt tendenciája van. A román nyelv alak- és mondattani rendszere egyrészt gazdagabb a többi újlatin nyelvekénél, másrészt a szórendje kötetlenebb. Egy másik említésre méltó különbség, hogy míg a névszóknak több, az igéknek kevesebb a ragozási alakjuk, mint a többi újlatin nyelvben, s ennek kihatása van a mondatszerkezetekre is. Eltérés mutatkozik a névelő helyét illetően és a román névmások alakjainak gazdagságában. A szóalkotás legmegszokottabb formája a szóképzés. A több mint 250, a latinból örökölt vagy a románba később került képző egyaránt illeszthető a régi és új szótövekhez. Prefixumokkal lényegesen kevesebb szót alkot a román nyelv, mint szufixumokkal. A szóképzés lényegesen produktívabb a románban, mint a szóösszetétel. Ez utóbbi mintegy 150 év óta hódít teret, s elsősorban a tudományos nyelvben. Nézetünk szerint a *radio-şcoală*, *cîine-lup* stb. típusú szóösszetételek a tudományos szakterminológián túlmenőleg is egyre gyakoribbak (vö. Florica Dimitrescu, *Dicţionar de cuvinte recente*, Bucureşti, 1982).

Könyvének második részében a román nyelv fejlődését követi nyomon (*Evoluţia* 54—128). A nyelvben végbement változások belső törvényszerűség eredményei. I. Coteanu ugyanakkor utal a nyelvet ért külső hatások szerepére is. A kultúrnyelvek azzal is fejlődnek, írja a szerző, hogy más nyelvekből vett szavakat asszimilálnak; ez persze nem változtatja meg, nem érinti sajátosságukat. Ez az állítás csak látszólag paradoxon. Gondolatmenete abból a tételből indul ki, hogy egy nyelv sajátossága csak rendkívüli esetekben vész el, például, amikor a beszélők már nem tudnak ellenállni a más nyelvekből vett szerkezetek és szavak özönének. Ilyenkor egy kevert vagy vegyes nyelv jelenik meg, degradálódott foka ez egy olyan nyelvnek, melyet egy ideig családi környezetben még használnak, a társadalmi és művelődési életben viszont a másik nyelv használatához folyamodnak. A jövevényszavak önmagukban még nem jelentenek veszélyt a nyelvre nézve.

A mai román nyelv hosszú fejlődésnek az eredménye, melyet egyrészt a kontinuitás, másrészt különböző fejlődési ütem jellemez. A fejlődési ütem ugyanis a nyelvi közösség társadalmi-műveltségi színvonalától, orientációjától és lehetőségeitől függ.

A két tényező, az egyik külső — a kulturális tevékenység természete — a másik belső — a strukturális változások — kapcsoltan hatnak a nyelv fejlődésében. Ebből a perspektívából, a szerző szerint, a román nyelv fejlődését a következő három nagy korszakra oszthatjuk:

1. A (trák-)dák—római korszak (a II. századtól, sőt előbbről a VI—VII. századig, amely kétfelé tagolható: a) a III—IV. századig, b) a VI—VII. századig.

2. A VI—VII. és a XI., legfeljebb a XII. század közötti szakasz, amikor a később dákorománnak nevezett ág számára új fejlődési feltételek teremtődtek.

3. A dákorománnak, mint műveltséghordozó nyelvnek a fejlődése a XII. századtól máig, melynek feltételei közül kiemelendő:
— a román feudális államok létesítése;
— a szláv kultúrális hatásnak a XVII. századtól kezdődő megszűnése;
— irodalmi változatának a XVIII—XX. századi felvirágzása.

A következőkben a szerző bemutatja a román nyelv szerkezetét és fejlődését a hangtan, alaktan és mondattan, valamint a szókészlet szintjén. Minden esetben körültekintően és adatolva körvonalazza azt a társadalmi valóságot, amelyben a fejlődés végbement.

Könyvének harmadik részében, a funkcionális stílusok megjelenésével és ezek első fejlődési szakaszaival foglalkozik (*Apariţia şi primele faze de dezvoltare a stilurilor* 129—206). A köznyelv különböző változatairól, a különféle szaknyelvekről

van szó. Ezek megnevezését (*limbaj* = nyelvezet, nyelv, *stil al limbii* = nyelvi stílus) a szerző méltán nem tartja megfelelőnek. Azért nem mert az első, a *limbaj*, minden közlési rendszerrel („*limbajul muzicii, al picturii, al artei*" = a zene, a festészet, a művészet nyelve, „*limbajul păsărilor sau al albinelor*" = a madarak vagy a méhek nyelve, és természetesen „*limbajul uman*" = az emberi nyelv) kapcsolatban használható. A második, a nyelvi stílus (stil al limbii) megjelölés sem egyértelmű, mivel nagyon gyakran egy művészi kifejezési forma megjelölésére használták (gótikus vagy barokk stílus, klasszikus vagy romantikus stílus). Jobb híján azonban a stílus szónál kell maradni. Megjegyezzük, hogy a román nyelvtudományban az egyértelműség érdekében sokan, pl. Iorgu Iordan is, a *stilurile funcţionale* = funkcionális stílusok megjelölést használták és használják. Gazdag nyelvi anyag felhasználásával tekinti át a teológiai-filozófiai (*Limbajul teologico-filozofic* 140—5), a jogi-közigazgatási (*Limbajul juridico-administrativ* 145—57), a szépirodalmi (*Limbajul artei literare* 157—81) stílust, a tudományos nyelv megjelenését és fejlődésének első szakaszait (*Apariţia şi primele faze în dezvoltare a limbajului ştiinţific* 181—9).

Könyvének utolsó fejezete, a stilisztikai modernizálás (*Modernizarea stilistică* 190—206) a román nyelv modernizálását, a funkcionális stílusok kifinomodását, tökéletesedését tárgyalja. A román nyelv modernizálása parancsoló szükségként jelentkezett a XIX. század elején. A nagy európai eszmeáramlatokba való bekapcsolódás, a tudományok térhódítása, a politikai-társadalmi élet átalakulására való törekvés stb. egyaránt időszerűbbé tették a nyelv modernizálását. A modern román költészet születése a szépirodalmi stílus csíszolódását mozdította elő. Különösen jelentős az első orvosi, természetrajzi, mezőgazdasági, matematikai, fizikai és kémiai, valamint más szakterminológiák megteremtése. Természetesen, állapítja meg I. Coteanu, a szakterminológia modernizálása nem jelenti az egész szaknyelvi stílus modernizálását. Ehhez újabb két-három évtizedre volt szükség, s e tekintetben a múlt század hatvanas éveiben történtek a legjelentősebb lépések. A modern irodalomkritika alapjait is 1830—1860 között rakják le. Jelentkezik a modern prózairodalom, a szónoklat és a pamflet, az elbeszélő próza; a dramaturgia, melynek kezdetben szatirikus és komikus éle volt, a múlt század hetedik évtizedében utat keres a komikum modern kifejezésére.

Ion Coteanu e munkáját is világos tárgyalási mód, új szintézisek, eddig fel nem fedett összefüggések feltárása fémjelzik.

KELEMEN BÉLA

A magyar nyelv grammatikája

A magyar nyelvészek III. nemzetközi kongresszusának előadásai.
Szerk. Imre Samu, Szathmáry István, Szűts László.
Nyelvtudományi Értekezések 104. sz. Bp., 1980, 794 l.

1. A fejlődés, színvonalbeli emelkedés a szaktudomá[illegible]szükségessé teszi a párbeszédet, a tapasztalatcserét nemzeti és nemzetközi [illegible]varánt. A magyar nyelvészek már régen felismerték ezt a tényt, és több nemzeti szintű konferencia rendezésén kívül szimpoziont, nemzetközi kongresszust is szerveztek az utóbbi húsz évben. E kongresszusok amellett, hogy velük és általuk a magyar nyelvtudomány bekapcsolódott és bekapcsolódik a nemzetközi tudományosság vérkeringésébe, lehetővé teszik azt, hogy művelői számot vessenek az újabb elméletekkel, metodikai és rendszertani eredményekkel, illetőleg azt, hogy seregszemlét tartsanak a maguk háza táján. Nem utolsó sorban pedig módot nyújt az interdiszciplináris tudományágak kölcsönhatása érvényesítésére, azok együttes segítségére az egyes diszciplínák terén. A III. kongresszus célja az volt, hogy a grammatika területén elért eredmények tudományos felmérésével egyidőben segítséget nyújtson az anyanyelvi oktatás-nevelés korszerűbbé tételében az anyanyelvi közműveltség emelése érdekében.

A szerkesztők az időrendet követték a fő előadások és hozzászólások közzé[illegible] tételében, de a szerzők nevének ábécérendjében közlik a szekcióülések an[illegible]

mert jóllehet nagy részük „tematikájában szintén kapcsolódott az említett három fő témakörhöz. Egyértelmű besorolásuk több esetben mégis nehézséggel járt volna" (3). Az alábbiakban ennek ellenére a tematika alapján próbáljuk meg ismertetni az anyagot, mert így talán jobban kiemelhetjük a jellemző vonásokat, egységesebb képet rajzolhatunk az egyes kérdéskörökbe sorolható előadásokról.

2. A magyar nyelv grammatikája három kérdéskört ölel fel: 1. a történeti és 2. leíró nyelvtan, valamint 3. a nyelvoktatás, nyelvi nevelés kérdéseit az óvodától az egyetemi oktatással bezárólag. Első alkalom, amikor az anyanyelvvel szakmai és hivatásszerűen foglalkozók együttesen vitatják meg problémáikat a magyar nyelv viszonylatában.

2.1. *Történeti nyelvtanirásunk helyzete és feladatai* címen Benkő Loránd foglalta össze és adta elő perspektivikusan az időszerű kérdéseket. A morfoszintaxisnak értelmezett nyelvtan történeti vonatkozásait mindenekelőtt a társadalmi tudat alakítása szempontjából vizsgálja, és hangsúlyozza a történeti meg a leíró szempont egymásrautaltságát főként a rendszerjelleg és szintetikus látásmód tekintetében. Kiemeli, hogy a vizsgálat rendjén a nyelvi szerkesztés módjainak történetét kell előtérbe helyezni, és ezt is az ún. többvonalú fejlődés szemszögéből tanácsos szemlélni. A cél ugyanis a ma nyelvéhez vezető út megvilágítása nyelvi-stilisztikai szempontból. Módszertani vonatkozásban pedig a mennél gazdagabb anyag alapján, főként a statisztikai módszer segítségével a változásvizsgálatra és ennek alapján a jelenségek értékelésére kell törekedni, bemutatva az előzményeket, a folyamatot és a következményeket.

A változásoknak kettős oka van: a nyelvtani rendszerből, illetőleg a nyelvi rendszerek és részrendszerek összefüggéseiből, valamint a nyelvhasználati magatartásból adódó tényezők. Mindezeknek a feltárásával a nyelvtörténet a nyelvművelés alaptudományává válik, és tárgyilagosan mutatja be a nyelvi fejlődést. A módszerek alkalmazásában a hagyományos és a modern eljárások egybekapcsolását tartja helyesnek ahhoz, hogy a történeti nyelvtan problémáit kellő mértékben és eredménnyel vizsgálhassák, és ezek révén segítséget nyújthassanak az anyanyelvi műveltség emeléséhez.

2.2. A hivatalos hozzászólók a szövegnyelvészeti szempont meg a külső és belső kontrasztivitás (Balázs János), illetőleg a nyelvi szinonimika és az összevető szövegkutatás (Károly Sándor) fontosságát emelték ki.

2.3. A szekcióüléseken elhangzott előadások zöme morfológiai kérdéseket tárgyal (képzők, ragok, jelek, igeképek, névutók, szótövek köréből). Kevesen foglalkoznak szerkezeti problémákkal (igeneves szerkezetekkel, a szenvedő szerkezet és a tárgyjelölés, a birtokviszony tipológiai vonatkozásával vagy a nem-igei állítmánnyal). Stílustörténeti és névtani tárgyú, valamint gépi kódex-feldolgozásról beszámoló előadás is hangzott el. A rendszer-szemléletű hangtani témák sem hiányoztak.

Az előadásokat alaposság, tömörség és a nyelvleírás modern szempontjai jellemzik, de viszonylag kevés akad közöttük a dolog természeténél fogva olyan, amelyik a jelenség(ek) szakszerű tárgyalásán túlmenően a nyelvi nevelés lehetőségére is rámutatna vagy utalna. Jelenségtanulmányok ezek, amelyek ugyanakkor arról tanúskodnak, hogy [illegible]nleg folyó nyelvtörténeti vizsgálatokban a diakrón és szinkrón kutatás[illegible]k egységes alkalmazásával és a rendszer-szemlélet szem előtt tartásával [illegible]ag feltárásával megbízható eredmények érhetők el. Megemlítjük példak[illegible]vetkező előadásokat: „A *-talan, -telen* képző régi és mai nyelvünkben" (D. Ba[illegible]na Katalin), „Az *-ad, -ed, -aszt, -eszt* képzős igepárok a számok tükrében" (H. Bottyánfy Éva), „*Az által ~ át* igekötő, illetve névutó történetéhez" (B. Gergely Piroska), „Szenvedő szerkezet és tárgyjelölés" (Kálmán Béla), „Az ős- és ómagyar kori hangváltozások rendszertani jellegéről" (Nyirkos István) stb.

3. A leíró nyelvtani kutatások helyzetéről és feladatairól Rácz Endre számolt be. Az új nyelvészeti irányzatok bemutatása során megállapította, hogy tudománytörténeti szükségszerűség volt a leíró s ezen belül a formális vizsgálódás előtérbe nyomulása, de ártott az egyoldalúság. A formális elemzésnek azonban így is számos eredménye van különösen a morfológia terén. A bloomfieldi és harrisi nézet alkalmazása révén ugyanis pontosabb meghatározások születtek a vita során. Hasznos volt a Chomsky-féle transzformációs elmélet, főként miután tudomásul vette a vizsgálatban a szemantikai összetevőt. Ezzel egyben közelebb került a hagyományos nyelvészethez is. Legjárhatóbbnak azonban a Lotz Jánostól kialakított

utat találja, amely középút a strukturalista, a generatív grammatika és a klasszikus hagyományos nyelvészet között; ez az ún. megújított hagyományos nyelvészet. Ez utóbbi eredményei már kiadványokban is láthatók az ELTE mai magyar nyelvi tantszékének kiadásában („Tanulmányok a mai magyar nyelv szófajtana és alaktana köréből" és „Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből".) Ugyanakkor kiemeli a Tompa József, Deme László, Papp Ferenc, Hadrovics László, Molnár Ilona, Sebestyén Árpád, Zsilka János ezirányú munkásságát, és utal a romániai ilyen jellegű munkálatokra is.

A különböző irányzatok elvi-módszertani és gyakorlati eredményeiből vonja le az alábbi általános következtetéseket: 1. a további munkálatokban az írott formák mellett nagyobb mértékben használandók fel a beszélt nyelviek; 2. szükséges az egyes részrendszerek elkülönítése, kiegészítve a szöveggrammatikával. Ugyanakkor kívánatos az alaki és szemantikai komponens együttes vizsgálata és az, hogy mozgásukban vizsgálják a jelenségeket; 3. a szófajok tárgyalásában fokozott mértékben veendők figyelembe a szintaktikai szempontok; 4. egzaktságra törekedve, statisztikai felmérésekre támaszkova kell az anyagot tanulmányozni, és végül 5. az új akadémiai nyelvtant vagy strukturalista-generatív grammatikai alapon vagy pedig az új irányzatokat értékesítő klasszikus nyelvtani szempontoknak megfelelően kell megírni. Egyben fel is vázolja egy ilyen grammatika szerkezeti felépítését.

3.1. A hivatalos hozzászólók különböző szemszögből szemlélték a kérdését, és így érdemben járultak hozzá a beszámolóban előadottak továbbgondolásához. H. Molnár Ilona a nyelvtanírásban megnyilvánuló többirányúságot, az álláspontok kikristályosodását, a terminológia pontos használatát, a korszerű filozófiai alap kialakítását hangsúlyozta (78—85); Temesi Mihály szerint a taxonomikus nyelvtan helyett olyan nyelvi modellt kell kialakítani, amellyel a társadalmi méretű nyelvművelés biztosítható (88). Elvi-módszertani szempontból pedig a strukturális-transzformációs nyelvelméletet tartja olyannak, amelyben „a különböző felfogású nyelvészeink közeledhetnek egymáshoz" (90). Radics Katalin a Chomsky-féle elméletet tárgyalva megállapítja, hogy ebből a szempontból „a grammatika célja nem lehet más, mint a társadalmi gyakorlat egyik formájában, a beszédben megnyilvánuló társadalmi objektiváció, a nyelv leírása" (97). Módszertani vonatkozásban viszont a beszélő kompetenciája nem mellőzhető a kutatás során.

3.2. A szekcióüléseken bemutatott dolgozatokra ugyancsak jellemző a szakavatottság mellett a tömörség meg a sokszínűség tárgyválasztás és módszer szempontjából éppen úgy, mint a szemlélet tekintetében. A fonológia, a szókészlet, a szófajtan, a szószerkezetek és a mondat-, sőt szövegelemzési kérdések egyaránt szóba kerültek, és a megújított hagyományos szemléletű előadások mellett számos modern módszerű, gépi feldolgozású dolgozatot olvastak fel. A leíró szempontú vizsgálódás egyben az iskolai nyelvoktatáshoz is közelebb áll, és a nyelvműveléssel szintén szorosabb a kapcsolata. Izelítőként megemlítünk ezek közül is néhányat. „Mondat- és szövegpárhuzamok" (Békési Imre), „Európai areális nemzetközi szókincs és szóképzés a magyar nyelvben" (Fogarasi Miklós), „A gépi szövegelemzés grammatikai kategóriái" (Hell György), „Izelítő a magyar tonoszintaxisból" (Hetzron Róbert), „A faktivitás a magyarban" (Kiefer Ferenc). „Egy magyar transzformációs generatív szintaxis néhány alapvető szabálya" (E. Kiss Katalin), „Perioden mit leeren Hauptsätzen (Schlachter, Wolfgang) „Szöveggrammatika és stilisztika" (Szabó Zoltán) stb.

4. A magyar szakos egyetemi hallgatók képzésében a nyelvtanra jelentős szerep vár. Erről értekezett Szathmáry István. Miután rámutatott arra, hogy mi várható el az anyanyelvi neveléstől elemi és középiskolás fokon, kijelöli a felsőoktatás fő kérdéseit. Ezek: 1. a korszerű nyelvtudományi eredmények megszerzése, alkalmazni tudása; 2. elméleti felkészülés és tájékozottság és 3. a lényeg meglátása, a szelektálni tudás. Az ismeretek és készségek terén pedig szükséges a magyar nyelv rendszerének, törvényszerűségeinek ismerete, a tudományszak művelni tudása, a megfelelő szemlélet és gondolkodásmód kialakítása; ezzel egyidőben szükség van az oktatási készségek elsajátítására és arra, hogy az ismereteket át tudják adni; valamint arra, hogy megfelelő tájékozottságra tegyenek szert az iskolán kívüli munka végzéséhez. E célok elérése érdekében kívánatos az oktatásban a szövegből való kiindulás, az elvont grammatizálás helyett a dinamikus szinkrónia érvényre juttatásával a nyelvhasználat-központú oktatás. Könnyítene a munkában a terminológia egységesítése. Távlatszerűen pedig célszerű lenne a nyelvi funkciók középpontba

állítása, a szöveg-központúság, a grammatika szerkesztéstanként való beállítása, hogy a nyelvi kompetenciát fokozottabban fejleszthessék. Előtérbe helyezendők a stilisztikai szempontok. Ugyanakkor kívánatos a nyelvtan és más tárgyak kapcsolatának a megteremtése. Ezzel egyidőben fontosnak tartja a nem tanári szakképzést az élet különböző területén végzendő nyelvi nevelés eredményessége érdekében.

4.1. Ez utóbbi tételhez kapcsolható a hivatalos hozzászólók közül a Deme Lászlóé. Szerinte is elsődleges a közoktatás és ennek kapcsán a tanárképzés. Hangsúlyozza, hogy jól kialakított szemléletmód szükséges a végzős tanároknak, és ezt a funkcionális szemléletű szöveggrammatikai oktatással valósíthatják meg. Javasolja az egyetemi oktatás gyakorlatiasabbá tételét és a tanterv módosítását. A főiskolai nyelvi oktatást elméletibbé, az egyetemit viszont gyakorlatiasabbá kellene tenni. — Bachát László a tanárképző főiskolák gyakorlatát ismerteti. — Sebestyén Árpád szerint elsősorban oktatásmódszertani szempontból kell újat adni az anyanyelvi nevelésben, és biztosítani kell az oktatás folyamatosságát a szervesen egymásra épülő anyag tanításával.

4.2. A szekcióülések előadásai közül ehhez a kérdéskörhöz is több kapcsolódik. Ilyenek „Felvételi dolgozatok tartalomelemzése a stílus és a stilisztika szempontjából" (A. Jászó Anna), „A nyelvtantól a nyelvészetig" (D. Mátai Mária) stb.

5. Végül a negyedik fő előadást Szende Aladár tartotta: *A magyar nyelvtan helye a közoktatásban* címen. A tantervek ismertetése után megelégedéssel állapítja meg, hogy „Iskolaügyünk történetében először nyílt alkalom arra, hogy egységes elgondolás alapján alkossunk anyanyelvi tanterveket minden, a közoktatásban részesülő korosztály számára, beleértve még az óvodások korosztályát is" (133). — Az oktatásban a nyelvi magatartás kialakítását emeli ki már kezdeti fokon. A beszédtudatosítás, az élőszó fokozottabb művelése útján kommunikációs neveléssé kell fejleszteni a nyelvtantanítást. Hangsúlyozza e tekintetben a „beszédprodukció" elsődlegességét a „reprodukcióval" szemben, és a személyiségfejlesztést a nyelvi műveltség fejlesztése révén. Ez úgy érhető el, hogy a grammatikai oktatás megújításával „az anyanyelvi oktatásnak alapjává a szilárd nyelvtani alapra épített nyelvművelést és stilisztikát kell tenni" (137). A siker érdekében tanácsos új módszerek kikísérletezése, a modern nyelvészeti eljárások alkalmazása. Ezzel egyidőben a többnyelvűség szorgalmazása.

5.1. A hivatalos hozzászólások a nyelvi hátrányos helyzet megszüntetésére (Bánréti Zoltán), a permanens tanulás, a művelődés és a népművelés kérdésére, az oktatási módszerek megújítására (Honti Mária) hívták fel a figyelmet. Külön ki kell emelnünk Fábián Pál hozzászólását, melyben a tantervi előkészítés kérdéséről számolt be. Megtudjuk, hogy több lépcsős munkálatról van szó. A középtávú tantervek kidolgozásával kapcsolatban írja: „A munkálatok alapját a nyelvtudomány mai, korszerű elmélete, módszere és ismeretanyaga képezi, amely alapvetően az ún. klasszikus nyelvészeti ismereteknek és marxista továbbépítésüknek eredményeire épül, és az új, modern irányzatok időtállónak bizonyuló eredményei is beleértődnek. Ebben tartalmilag előtérbe fog kerülni a nyelv kommunikatív funkciójával, valamint társadalmi-történeti kapcsolataival összefüggő szemlélet" (159). Hangsúlyozza egyben, hogy a tanterveket csak kipróbálás után vezetik be általános érvénnyel.

5.2. A szekcióüléseken elhangzott több ide kapcsolható előadás. S ha ide vonjuk az idegen nyelvoktatásra, illetőleg a magyar mint idegen nyelv tanítására vonatkozó előadásokat is, e kérdéskörbe sorolhatjuk a dolgozatok nagy hányadát. Például: „A szubjektív kontrasztivitás problémái az iskolai nyelvoktatásban" (Banó István), „Az anyanyelv mint tantárgyközi kódrendszer" (Chikán Zoltánné), „A magyar nyelvtan tanítása finneknek" (Csócs Sándor), „A szóalkotás magyar—német kontrasztív vizsgálatáról" (Futaky István), „A magyar nyelv olasz nyelvterületen" (Gheno, Danilo), „A magyar mint idegen nyelv grammatikájáról" (Ginter Károly), „Komplex anyanyelvi nevelés az általános iskola felső tagozatán" (Hoffmann Ottó), „Korszerű anyanyelvoktatás — beszédtanítás" (Nagy János), „Az anyanyelvi (helyesírási) ismeretek szintjének emelése pedagógiai (tantárgy-) teszt segítségével" (Nagy Jenő), „Az ellenőrzés (az információszerzés) lehetőségei a nyelvtantanításban" (Székely Imre), „Nyelvi kommunikációs képességek grammatikai megalapozása kisiskoláskorban — kísérleti eredmények alapján" (Zsolnai József) stb. stb. Ezekben a dolgozatokban elsősorban a gyakorlati alkalmazhatóság, a nevelő-oktató jelleg az uralkodó.

6. Végül megemlítjük, hogy a tematikához áttételesen kapcsolódó, elvi jellegű előadások is hangzottak el. Közülük a Balogh Lajosét, a Fabricius-Kováts Ferencét és a Simoncsics Péterét említjük meg példaként. Az első a nyelvjárások és a nyelvi rendszer viszonyáról szól, és jó alapot nyújt az össznépi nyelv meg a nyelvjárások összefüggésének tisztázásához. A második a grammatikaelmélet és az iskolai nyelvtan viszonyát vizsgálja. Több tudományszak szempontjait figyelembe vevő nyelvvizsgálatot sürget, hogy a grammatika a nyelvet mint a kommunikáció eszközét valósan mutathassa be. Ez a nyelvtan fogná össze a nyelvi közlést, ugyanis a nyelv = kultúra, amely beszédaktusokban funkcionál. A harmadikban Karácsony Sándornak *Magyar nyelvtan társaslélektani alapon* 1938-ban megjelent nyelvtanát értékeli a dolgozat írója. Kiemeli, hogy az akkori nemzetközi szakirodalom szempontjaival egyező módon Karácsony „a beszédet teszi meg szemlélete és nyelvtana sarkalatos pontjának", és hogy ez a nyelvtan a mai modern szemlélet szerint is figyelemre méltó alkotás (706).

Néhány számadat világosan érzékeltetheti a kongresszus jelentőségét önmagában és az előző (a Debrecenben 1966-ban megrendezett első, meg a nyíregyházi, 1972-ben megtartott második) két nemzetközi kongresszussal szemben egyaránt. A négy fő előadáson kívül 13 hivatalos hozzászólás és 94 szekcióelőadás hangzott el. A szekcióülések hozzászólásait a csaknem 800 lapos kötet nem közli. De tartalmában is igen jelentős ez a gyűjteményes kiadvány, hiszen az eredmények felmérésével egyidőben kijelöli a tennivalókat, amelyek elengedhetetlenek az anyanyelvi nevelés-oktatás sikeres fejlesztésében. A kötetben foglaltak hatására indultak meg jórészt azok a nagy horderejű munkálatok, amelyek mind a nyelvtudomány, mind a nyelvoktatás jövőbeli irányát hivatottak megszabni, és így a fejlődést biztosítani.

GÁLFFY MÓZES

Noul atlas lingvistic român, pe regiuni — Banat I.
sub conducerea lui Petru Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu. Editura Academiei Republicii Socialiste România. Buc., 1980. XXXII + 174 l.

Újabb jelentős művel gyarapodott a román nyelvtudomány, megjelent a bánsági nyelvatlasz (*Noul atlas lingvistic român, pe regiuni — Banat I.*) első kötete. Ez a munka a háromkötetes olténiai nyelvatlasz (*Noul atlas lingvistic român, pe regiuni — Oltenia*, 1969—1974), továbbá a szintén háromkötetes máramarosi nyelvatlasz (*Atlasul lingvistic român, pe regiuni — Maramureş*, 1969—1973) után időrendben a harmadik a tájnyelvi atlaszok sorozatában.

A több kötetre tervezett bánsági nyelvatlasz első kötetének ismertetésében mindenekelőtt azt kell kiemelnünk, hogy ez a tájnyelvi atlasz az előbbiekhez hasonló elvi—módszertani szempontok alapján készült (l. erről NyIrK. VIII, 275—82, valamint XII, 341—4, XIII, 380—1, XVI, 147—9). Az anyaggyűjtés egységes kérdőív (2543 kérdés) segítségével folyt, és a ponthálózat sűrűsége is lényegében megegyezik a többi tájnyelvi atlaszéval. A bánsági nyelvatlasz száz kutatópontját úgy jelölték ki, hogy a közöttük levő távolság átlagosan 15 km. A gyűjtést — a három részre osztott területen — 1969 decemberétől 1971 novemberéig Eugen Beltechi (1—34), Ioan Faiciuc (35—67) és Nicolae Mocanu (68—100) végezte. Rendszerint egyetlen adatközlővel dolgoztak, és az ellenőrző gyűjtések során is a korábban kikérdezett személy segítségével igyekeztek tisztázni a problematikus adatokat. Az atlasz munkaközösségének ugyanis az a véleménye, hogy az adatok így sokkal megbízhatóbbak. A bánsági nyelvatlasz adataival kapcsolatban fontos megjegyezni azt, hogy összehasonlításokra is alkalmasak, mivel a korábbi atlaszok — ALR I. (17), ALR II. (6), WLAD (21) — kutatópontjain is felgyűjtötték az anyagot. (Az egyezések felsorolásakor talán azt is meg kellett volna említeni, hogy hány olyan kutatópont van, amelynek a nyelvjárásáról mindeddig nem közöltek semmit. Mert bizonyára ilyen is akad.)

Az itt elmondottakat, illetve az atlaszmunkálatok történetét, valamint az atlaszra vonatkozó legfontosabb tudnivalókat Petru Neiescu előszavából (Prefaţă — Préface V—IX) ismerhetjük meg részletesebben. A kötet előszava éppen ezért rendkívül hasznos, akárcsak az atlasz használatát megkönnyítő gazdag apparátus, mely

a kutatópontok jegyzékét (XI), a térképek címszavainak, valamint a szemléltető térképeknek a mutatóját (XIII—XVII), a rövidítések jegyzékét (XVII) és az adatbeíró térképlapok szómutatóját (XIX—XXXII) tartalmazza. S itt kell megemlítenem a kötet mellékleteként kiadott füzetet (*Date despre localităţi şi informatori*, 154 lap), amely a kutatópontokra meg az adatközlőkre vonatkozóan közöl sokoldalú tájékoztatást.

Az atlasz törzsanyagát a nyelvi adatbeíró térképlapok alkotják (Hărţi lingvistice 11—174). Ezeknek mintegy bevezetéseként a szerzők néhány nem nyelvi térképet (Hărţi introductive 3—8) is közölnek. Első helyen a Bánság színes domborzati térképe áll. (Megjegyzem, a kutatópontokon kívül csak a városokat tünteti fel, és így a térkép nem tájékoztat a településhálózat sűrűségére vonatkozóan. Pedig jó volna látni a térbeli viszonyt a kutatásra kiválasztott, illetve a mellőzött települések között, annál is inkább, mivel máshonnan sem tudhatjuk meg, hogy milyen ezeknek a számaránya.) Ezután négy történeti jellegű térképlap következik: a Bánság a dák és a római korban, a népvándorlás korában, a XIV—XVI. században, valamint a XVI—XVIII. században. Külön térkép szemlélteti az 1075—1400 közötti bánsági településeket, valamint e terület népsűrűségét az 1974-es statisztikai adatok alapján. (Sajnos, nemzetiségi viszonyokra utaló térképlapot nem találunk.)

A kötetben ezután a nyelvi térképek következnek. Ezek közül az első három a kutatópontok hivatalos (1) meg népi (2) elnevezését, valamint az ottani lakosságnak (a település nevéből alkotott) közös megnevezését tartalmazza. Az atlasz a tulajdonképpeni nyelvi anyagot nagy, adatbeíró (4—155) és kis, szemléltető-magyarázó (I—CXVI) térképlapon közli. Az első kötet az emberi test (testrészek, betegségek, fizikai és erkölcsi tulajdonságok) fogalomkörébe tartozó szavakat dolgozza fel. A nagy térképlapok túlnyomórészt szófoldrajzi jellegűek, s a kérdések egyrészt a nyelvjárási, másrészt a köznyelvi szókincsre vonatkoznak. Jól tükrözik a bánsági román nyelvjárás szókincsbeli sajátosságait azok a térképlapok, amelyeknek a címszava köznyelvi szó, de ez a nyelvterületnek csak egy-két pontján ismeretes (pl. *mărul lui Adam* 'ádámcsutka', *astmă* 'asztma', *gleznă* 'boka', *pintece* 'has', *rinichi* 'vese', *tuberculoză* 'gümőkór', *tuberculos* 'gümőkóros beteg'), vagy pedig teljesen ismeretlen (pl. *coapsă* 'comb', *omoplat* 'lapocka', *peritoneu* 'hashártya').

Néhány térképlap a román—magyar nyelvi kapcsolatok vizsgálatához is felhasználható, bár mint ismeretes ez a fogalomkör a legkevésbé alkalmas a nyelvi kölcsönhatás tanulmányozására. A *brunet* 'barna' szó térképlapjának tanúsága szerint több kutatóponton szinonimaként felgyűjtötték a *bîrnaş* 'barnás', *bîrnăcuţ* 'barnácska' tájszót is. (A *brunetă* 'barna nő' térképlapján is ugyanez figyelhető meg.) A *timplă* 'halánték' szó térképlapjának *ochiul (ăl) orb* 'vakszem' adatai szintén kölcsönhatásra utalnak. És ugyanezt bizonyítja az *amigdale* 'mandula', a *nebun* 'bolond', a *farmacie* 'gyógyszertár', a *farmacist* 'gyógyszerész' és az *omoplat* 'lapocka' szó térképlapjának számos kutatóponton lejegyzett adata.

A már említett 116, izoglosszákkal szemléltető kis térképlapon a szerkesztők a nagy térképlapok anyagát dolgozzák fel hangtani és alaktani szempontból. Ezek részben a nagy térképlapok bal sarkában, részben pedig a kötet végén találhatók. Segítségükkel sikerült szemléltetni a nyelvjárás legfontosabb hang- és alaktani sajátosságait.

Összegezésként elmondhatom, hogy az itt bemutatott kötet — főként gazdag anyagának köszönhetően — hasznos munkaeszköz nyelvjáráskutatók, lexikológusok és mindazok számára, akik a bánsági román nyelvjárással alaposabban meg akarnak ismerkedni. Bizonyára sok szakember várja a további kötetek megjelenését is.

SZÁSZ LŐRINC

KISS JENŐ, **Nyelvjárási tanulmányok**
MNyTK. 159. sz. Bp., 1981. 55 l.

A magyar nyelvjárások tanulmányozása az utóbbi időben nem érte el a megkívánt lendületet, ha nem tekintjük az olyan nagyarányú vállalkozásokat, mint a Magyar Nyelvjárások Atlasza meg az Új Magyar Tájszótár. Inkább a regionális

köznyelvek vizsgálata nyomult előtérbe (vö. *Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből* 100. Szerk. Imre Samu). S jóllehet ennek a kérdésnek a vizsgálata részben nyelvjárási jellegű, mégsem tekinthető szigorúan vett nyelvjáráskutatásnak.

Annál örvendetesebb, hogy mégis jelennek meg értékes nyelvjárási tanulmányok, közlések egyes kutatók tollából. Ezek közé tartoznak Balogh Lajos, Szabó József és mások tanulmányai, cikkei mellett Kiss Jenő közlései és ezek között az előttem fekvő Nyelvjárási tanulmányok című kötet darabjai is. Kiss Jenő már korábban közzétett publikációiban és e kötetben is jelét adta annak, hogy széles látókörű, a nemzetközi szakirodalmat is szemmel kísérő, a magyar nyelvjárások terén felmerülő — mondhatnám — égetően sürgős és távlatszerű feladatokat világosan látja, és a maga lehetőségei keretében igyekszik is dolgozni, tenni azért, hogy e tudományszak ügyét jelentős eredményekkel előbbre vigye. Szülőfaluja, a rábaközi Mihályi nyelvjárásának tüzetes és rendszeres tanulmányozásával egyidőben elméleti-módszertani tekintetben is sokat nyújtott eddig is, és odaadó, fáradhatatlan munkája és képességei alapján reméljük, hogy még többet fog nyújtani ezután a magyar nyelvjárástannak és ennek révén a magyar nyelvtudománynak. Erről győznek meg azok az elvi-módszertani észrevételek és hosszabb-rövidebb közlések, amelyekről ez a kötet tájékoztat.

Megfelelő módon értékeli az elért eredményeket, de látja azokat a tennivalókat is, amelyek előbbre vihetik a magyar nyelvjáráskutatást. Rámutat a legsürgősebb tennivalókra: a korszerű leíró nyelvjárási monográfiák készítésére, a leírásokba beépítendő nyelvszociológiai szempontokra, sürgeti a tőlünk is szorgalmazott nyelvjárási alaktani és főként mondattani meg szövegtani vizsgálatokat, a nyelvjárási szókészlet strukturális-szemantikai elemzését, tájatlaszok készítését, a nyelvi változások és a nyelvjárások integrálódásának tanulmányozását, a nyelvjárások és a regionális köznyelvek viszonyának felmérését, valamint a strukturális nyelvföldrajz szempontjainak alkalmazását; mindezekkel kapcsolatban pedig a megfelelő legeredményesebbnek minősülő (új) módszerek bevezetését.

Az elvi és módszertani kérdések, megoldandó feladatok megvalósítása érdekében gyakorlati példákkal szolgál e kötetben is több, a mihályi nyelvjárásban megfigyelhető jelenség bemutatásával, megtárgyalásával. Példamutató tevékenysége mindannyiunk számára tudatosítja: nemcsak központilag irányított kisebb-nagyobb tervmunkákkal érhetünk el kimagasló eredményeket.

Kötetének — talán mondhatnók — legáltalánosabb és a közlések jó részét átfogó szempontja a változásvizsgálat. Annak a nyomon követése: miként, milyen irányban és milyen okból, illetőleg céllal mennek végbe a változások mai nyelvjárásainkban. Be is mutat gyakorlati példákkal néhány ilyen változásvizsgálati lehetőséget elsősorban a szókészlet területéről, felhasználva a nyelvatlasz és a maga készítette magnetofonfelvételek anyagát, hogy rámutasson: melyek a nyelvjárásbeli változások jellemzői.

Lényegében ugyanennek a szempontnak az érvényesítésével tartja lehetőnek a nyelvjárási szókincs meg a tájszói részleg egybevető vizsgálatát. Ehhez — általánosabb jelleggel — persze mennél több tájszótár közzététele szükséges. Így pontosan felmérhetővé válik a nyelvjárási szókincs köznyelvvel megegyező és tájszói állományának aránya, illetőleg időnkénti egybevetéssel arányváltozása. Ez az eljárás pedig fényt vet egyrészt a tájszavak mozgására, mozgásirányára, használati, — és tegyük hozzá — szociális értékének megállapítására; azaz arra, „kik, milyen foglalkozású, korú, műveltségű, vallású, nemű beszélők, mikor, milyen körülmények között használják" őket (19—20); másrészt és egyebek mellett arra is, hogy „születnek-e manapság is tájszavak" (21).

Tanulságosak a nyelvjárás és a nyelvszociológiai szempontok kérdéséről írtak ugyanúgy, mint a nyelvjárás és nyelvi tudat összefüggéséről mondottak. És ezzel kapcsolatban kiemelném azt a differenciált tárgyalási módot, amely általában is jellemzi Kiss Jenő tanulmányait.

Jelentéstani kérdésekkel is foglalkozik Kiss Jenő a *Homonimák, köznyelv és nyelvjárás* című tanulmányban és megállapítja, hogy a nyelvjárásokban „számottevőnek mondhatóan kevesebb a homonima", mint a köznyelvben (35).

Külön kiemeljük a mondattani jelenségeket tartalmazó fejezetet. Benne számos olyan részletjelenségről tájékoztat, amelyek hazai nyelvjárásaink egyikebenmásikában is fellelhetők (pl. a személyes névmás használata visszaható névmás helyett a Szilágyságban, az Érmelléken: *vegye rá a kabátot, mert megfázik;* je-

löletlen tárgy és határozó szószerkezetekben több helyütt Erdélyben: *jótermő föd*; a *te* többes számú használata pl. a Maros megyei Magyarón, a Kolozs megyei Szinden: *tehétek* 'tietek', *tejéd* ~ *tejédek* 'tieid, tieitek' és mások). A mondattani jelenségek közlésének főként azért örvendünk, mert végre — úgy látszik — erre a területre is „ráharaptak" fiatalabb kutatóink, és ez — a szerzőtől is említett témabővülésben szerintünk igen fontos lépés.

A témabővülésre utal a mai nyelvjárási jelenségek és a történeti nyelvben fennmaradt nyelvi anyag összevetésével végzett kutatás. Erre példa a kötetben a *Nyelvjárási madárnevek és egyik történeti tanulságuk* című tanulmány. Ezúton igen gyakran településtörténeti kérdésekben lehet segítségére a nyelvjárástan a történettudománynak.

A kötetet a mihályi nyelvjárásban élő német (bajor—osztrák) eredetű tájszókról szóló összeállítás zárja. Ez a szójegyzék a német eredetű tájszóanyag számbavétele mellett alkalmat szolgáltat a szerzőnek arra, hogy kimutassa, miként kerülhetnek be a társadalmi — de nem együttélésből eredő — kapcsolatok, főként kereskedelmi úton terjedő idegen szavak valamely színmagyar lakosságú, az illető idegen nyelvet beszélő közösség lakhelyétől távol eső helységbe lakók mindennapi nyelvhasználatába. A szójegyzék anyaga a szerzőtől összeállított Mihályi tájszótárból való, és ha az itt közölt 169 tájszó netán nem tartalmazza is a nyelvjárásban meglévő összes német kölcsönelemet, jelzi a hatás fokát és azt, hogy a közvetett kölcsönzéssel milyen mértékben lehet számolni.

Örömmel üdvözöljük Kiss Jenő munkáját, és reméljük, újabb értékes kötetekkel fogja gyarapítani nyelvjárásainkról meglévő ismereteinket ugyanilyen széles skálán, a nyelvjárások különböző részrendszereire kiterjedő igénnyel, és példaadó munkája mielőbb követőkre talál — hasonló szellemben — hazai nyelvjáráskutatóink körében is.

GÁLFFY MÓZES

J. LŐRINCZI RÉKA, **A magyar rokonsági elnevezések rendszerének változásai**
Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1980. 260 l.

A rokonsági viszonyok és az őket jelölő rokonsági terminusok vizsgálata, úgy tűnik, tovább is megőrzi aktualitását. Ez nyilván abból fakad, hogy a család mint ősi és alapvető társadalmi intézmény és a rokonsági relációk a klasszikus etnológia számára a társadalmi és kulturális evolúció, a modern etnológia számára pedig a társadalmi intézmények és struktúrák megismerésének alapját jelentik. Látszólag tehát igen hálás téma, szinte vonzza a kutatókat, ugyanakkor csaknem megoldhatatlan, legalábbis teljességében kimeríthetetlen. És ez nem csupán interdiszciplináris jellegéből fakad, hogy ti. egyaránt igényli a társadalomkutatásban és a szókincskutatásban való jártasságot, hanem abból is, és elsősorban abból, hogy a nyelvi anyag, amely a kutató rendelkezésére áll, még ha a rokonnyelvek adatait is bevonja a vizsgálatba, nem tesz lehetővé néhány ezer évnél távolabbi rekonstrukciót és azt is meglehetősen ingoványos talajon.

Mindez azonban csak növeli a vállalkozók érdemét, és egyáltalán nem a kudarc, hanem az első eredmények fölötti reális számvetés jeleként kell értékelnünk, hogy J. Lőrinczi Réka könyvének előszavában bevallja: egyelőre le kellett mondania a témának szentelt monográfia megvalósításáról. Pedig eredményei egyáltalán nem jelentéktelenek: ha csak korábbi tanulmányainak következtetéseit vesszük figyelembe vagy monografikus tanulmányának zárófejezetét (206—222), teljes elismeréssel kell adóznunk munkájának. Ha könyvének fejezetcímeit tömörebben akarnám megfogalmazni, akkor azt mondhatom, hogy az első rész a terminológiából kikövetkeztethető alapvető strukturális változásokat mutatja be, a második a tisztán jelölésbeli gazdagodást (ezek a stabil, alapvető relációk), a harmadik a fogalmi mező differenciálódásából adódó változásokat, a negyedik pedig azokat az új relációkat, amelyeknek az ómagyar kor előtt nem volt nyelvi jelölésük. Az egyes fejezetek logikai sorrendjén lehetne vitatkozni, azon például, hogy nem éppen a stabil relációkkal kellett volna-e kezdeni az elemzést. De ez csak másodlagos kérdés. A legfontosabb és a legnehezebb a nyelvi adatokban való eligazodás.

Az egyes fejezetek élén ugyanis időrendben egymást követik a hivatkozás és a megszólítás terminusai, a köznyelvi és a tájnyelvi terminusok, az állandók és az alkalmiak, a közömbös hangulatúak és az érzelmileg színezettek, kétnyelvű közösségek terminusai stb. különböző időből, más és más helyről származó, eltérő hitelességű forrásokból. A szerző első dolga minden esetben a rendteremtés. Ez azonban meglehetősen nehéz feladat, részben azért, mert érzésünk szerint túlságosan is fetisizálja forrásainak megbízhatóságát (pl. a *húg* 'nőtestvér' jelentése a Kön-Szj-ben, vagy amit a 91. lapon ír: „... *süv* és *rér* szavaink magyar nyelvbeli adatait talán kivétel nélkül hiteleseknek lehet tekinteni"), és arra sincs kellőképpen tekintettel, amire korábban Bodrogi Tibor hívta fel a figyelmet, hogy ti. — legalábbis a legújabb korban — nem lehet egységes magyar rokonsági rendszerről beszélni. A tájnyelvi terminusok javarésze valószínűleg mind egy-egy önálló rendszerhez tartozik, különösen feltűnő ez a csángó adatok esetében, amelyek szinte mindig külön elemzést igényelnek. Kérdéses tehát, hogy nem célravezetőbb-e ezeket a reális rendszereket kikövetkeztetni és velük operálni, mint egy nagyon is fiktív egységes magyar terminológiai rendszerrel.

J. Lőrinczi Réka jól ismeri a nyelven kívüli tényeket, tisztában van vele, milyen szoros kapcsolat van a házassági szokások, a rokonság számontartásának módja, a rokonsági relációk és a rokonsági terminológia között. Amire talán a kelleténél ritkábban hivatkozik: a gazdasági élet, az egyénnek a társadalomban elfoglalt helye és a rokonság számontartásának módja közötti kapcsolat. Köztudott például, és ezt a szerző elemzései is igazolják, hogy a magyar rokonsági rendszerben következetesen érvényesül az életkor szerinti megkülönböztetés. Ezt szinte minden esetben a levirátussal és a szororátussal magyarázza J. Lőrinczi Réka, és nem is lehet kétségbe vonni, hogy ezek a házassági szokások szerepet játszhattak a korábbi időszakokban. Nem lehetne-é ugyanilyen joggal a korcsoportok fontosságára hivatkozni, vagy arra, hogy az életkor jelentős mértékben meghatározta az egyénnek a szűkebb közösségben (különösen a családban, nagycsaládban) elfoglalt helyét, presztizsét stb.? Ezek mind olyan körülmények, amelyek közrejátszhattak abban, hogy minden az EGO-nál idősebb férfi vagy nőrokont ugyanaz a szó jelölje (pl. *bátya, néne* stb.).

A szerző a lexikológiai elemzésben a hagyományos utat követi. Nem a tudományos divatnak hódoló modernséget akarjuk számon kérni, jeleznünk kell mégis azt a véleményünket, hogy az elnevezések r e n d s z e r é n e k változásait még világosabbá tette volna a lexikális oppozíciók elemzése, a szemantikai törvényszerűségek feltárása, a lexikális és a fogalmi mezőkkel való operálás stb.

A fentebb már jelzett eredményeken: az adatok összegyűjtésén, az adatok elemzéséből levont következtetéseken túlmenően az is feltétlen érdeme a könyvnek, hogy további vizsgálatokra, vitára inspirál. Másokat is, de bizonyára a szerzőt is.

PÉNTEK JÁNOS

K. BOLLA, **A Conspectus of Russian Speech Sounds, Atlas zvukov russkoj reči** Akadémiai Kiadó. Budapest, 1981, 160 l. + 79 l. album.

A modern magyar kísérleti fonetika jeles művelőjét (és szervezőjét), Bolla Kálmánt szakmai körökben nálunk is régóta ismerik. Figyelemre méltó tudományos eredményeinek egy részével első sorban a tőle szerkesztett, 1978-tól évente két számmal megjelenő *Magyar Fonetikai Füzetek (Hungarian Papers in Phonetics)* sokszorosított akadémiai kiadvány révén mind többen ismerkedhettek meg. A kiadványsorozat 6-os száma pedig éppen az ő munkáját dicsérő, a magyar beszédhangok artikulációs és akusztikus sajátságait bemutató fonetikai albumot tartalmazza, amely nemcsak hungarológusainkat örvendeztette meg, hanem mindazokat a nyelvész és nem nyelvész szakembereket, akik a magyar beszédhang képzésének mechanizmusa, valamint a beszédszignál akusztikai szerkezete iránt érdeklődnek.

Angol és orosz nyelven megjelent, itt ismertetésre kerülő *Az orosz beszédhangok atlasza* russzistáinknak tesz felbecsülhetetlen szolgálatot, de haszonnal for-

gathatja bárki, aki a korszerű kísérleti fonetika eszközeiről és módszereiről, valamint a beszédhangok objektív mérésének, elhatárolásának és azonosításának szempontjairól kíván tájékozódni.

A hangalbum 78 hangtablót foglal magában, melyeknek mintegy 800 diagramja az orosz beszédhangok képzési és hangzásbeli jellemzőiről tájékoztat. Ugyanakkor valamennyi vizsgált beszédhangot 12 pontba foglalt, az adott hang artikulációs és akusztikus paramétereit összegező szöveges magyarázat kíséri.

Az orosz beszédhangok fonetikai minőségének megállapításához a szerző a korszerű kísérleti fonetikában ismert eszközöknek és módszereknek igen változatos skáláját alkalmazta: a szomatikus kísérleti eszközökkel (röntgenográfia, labiográfia, palatográfia, lingvográfia) a beszélőszervek artikulációs folyamatait rögzítette. Az oszcillográfia és spektrográfia segítségével pedig a hangrezgések grafikus képét, illetőleg a frekvenciakomponensek változását és intenzitás viszonyainak időbeli alakulását határozta meg.

A hangképzés mozzanatainak pontos rögzítését, vagyis a hangképzés lefolyásának adekvát bemutatását a szerző a statikus és dinamikus aspektus összekapcsolásával oldotta meg. Ez úgy értendő, hogy az artikulációs mozzanatok képzőszervi helyzetének fotós diagramokba való fényképezését képmagnetofonos felvételekből kifényképezett ún. dinamikus diagramokkal egészítette ki. Ilyenképpen például a szupraglottális üregekben a hangképzés folyamán végbemenő artikulációs folyamatokat a hangképzés alapfázisát rögzítő fotoröntgenogramok és a hangképzés öt fázisát bemutató dinamikus röntgenogramok együttesen szemléltetik. Hasonló módszerrel járt el a szerző az ajakartikuláció mérésekor is.

A kísérletileg elemzett beszédhangok akusztikai jellemzőinek a vizsgálata az időtartam, hangmagasság és az összetett rezgésekből kialakuló hangszín paramétereinek a meghatározására terjedt ki. Ezt oszcillogramkompozíciók és dinamikus hangszínképekből való következtetések alapján végzi el.

A vizsgált hangok grafikus jelölését a szerző két féle fonetikus írással oldotta meg. Az orosz nyelvű magyarázó szövegben a russzisztikai szakirodalomban közismert cirill-betűs fonetikus írást, az angol nyelvű szövegben pedig a Nemzetközi Fonetikai Társaságtól elfogadott hangjelölést használja. Mindkét fonetikus írást a feldolgozott hangok kikövetkeztetett paramétereinek megfelelően a szükséges diakritikus jelekkel egészíti ki.

A kísérlet tárgyát a szerző nem az adott szegmentumok fonológiai entitása, a fonéma „főváltozata", „fonológiai és fonológián kívüli" jegyeik szempontjából határozta meg, hanem az albumba felvett és szerepeltetett orosz beszédhangokat az orosz nyelv jelkészleteinek realizációs formájában, vagyis az orosz beszédfolyamatnak e nyelv belső törvényei szerint szerveződött hangfolyambeli tagoltságában határolta el. Azonosításuk főszempontjaként pedig az artikulációs és akusztikus jegyeikben mutatkozó azonosságot (hasonlóságot), illetőleg eltérést követte nyomon.

E metodológiai tételnek megfelelően az egy szóhangsúly alá vont hangsorokban (fonetikai szókban) 83 beszédhangot azonosított (34 magánhangzót és 49 mássalhangzót). E hangkészletbe sorol (jogosan) olyan periférikusnak minősített hangokat is, amelyek vagy bizonyos morfémhatáron (pl. a hosszú kemény /š:/ és /ž:/), vagy egyes idegen eredetű szavakban (pl. a rövid gyenge [ô]) fordulnak elő. Ez utóbbiakat az orosz beszéd többi azonosítható hangjaival egyenértékűnek tekinti, mivel létezésük (ha korlátozott is) fonetikailag meghatározott helyzetekben nyelvi érvényűek. Magától értetődik tehát, hogy Bolla Kálmán kísérleti anyagában a hangminőség bemutatása elválaszthatatlan a hangsorbeli kapcsolódásuk törvényszerűségétől, illetőleg a pozicionális önállóságuk vagy meghatározottságuk felderítésétől.

Nincs módunkban itt kitérni az atlasz sokoldalúan rendszerezett, gazdagon és gondosan szemléltetett és magyarázott kísérleti anyagának részleteire. A továbbiakban csupán egy-két olyan vonatkozását említjük meg, amely a nyelvközi, összetevő kutatás és a nyelvpedagógia szempontjából is rendkívül tanulságosak és hasznosak.

Az orosz nyelv közismerten mássalhangzós nyelv, amelyben 5(6) magánhangzó fonéma mellett 34(37) mássalhangzó fonémát tartanak számon. Köztudomású az is, hogy a mássalhangzó fonémák számbeli fölényét a „kemény—lágy" korreláció eredményezi, amely 12(15) fonémapárt foglal magába, s az orosz nyelv hangrendszerének sajátos, a nyelvek többségétől eltérő jellegét adja. A fonémaállomány említett számbeli megoszlása azonban nem meríti ki az orosz nyelv konszonáns voltát,

ilyen értelmű tipológiai sajátosságát, mivel ehhez járul, realizációs szinten a magánhangzók alárendeltségi viszonya. A magánhangzó fonémák realizációját ugyanis (a szóhangsúlyhoz viszonyított helyük mellett) az előttük álló, illetőleg az utánuk következő mássalhangzók kemény vagy lágy jellegétől meghatározott veláris-palatális illeszkedés (színharmónia) szabályozza. Ehhez kapcsolódóan elmondhatjuk, hogy Bolla Kálmán fonetikai albuma sok más, az orosz beszéd fonetikai minőségére vonatkozó eddig kevésbé ismert, vagy ismeretlen sajátosságai mellett az úgynevezett „kemény—lágy" megkülönböztetés és az attól nagy mértékben meghatározott magánhangzó realizáció értelmezéséhez és adekvát leírásához is kimerítő és nyelvi hitelességük szempontjából megbízható anyagot nyújt. Különleges érdeme, hogy igazolja és újabb kísérleti tényekkel támasztja alá azt az utóbbi évek szakirodalmában megfogalmazott megállapítást, amely szerint a „kemény—lágy" megkülönböztetés akusztikailag hangszín jellegű, formánsokban kimutatható fonetikai különbség. Ennek az akusztikai különbségnek pedig összetett rezgést kiváltó hangmódosító üregekben kell hogy legyenek az artikulációs megfelelői. Az albumban szerepeltetett mássalhangzók röntgenogramjai világosan szemléltetik a „kemény—lágy" megkülönböztetés üregrendszerbeli artikulációs viszonylagosait, azt tudniillik, hogy a kemény mássalhangzók bemolos formánsképletét a garatüreg (farinx) szűkülése és a szájüreg tágulása, a lágyak diezáltjáét pedig a garatüreg tágulása és a szájüreg szűkülése eredményezi. Tehát a „kemény—lágy" korrelációnak nemcsak a hagyományos „nempalatalizált—palatalizált", hanem a későbbiek folyamán használt „velarizált—palatalizált" artikulációs képlete is hamis, az említett „faringalizált—palatalizált" képlet fedi tehát a nyelvi valóságot.

Ugyancsak figyelemre méltóak a magánhangzóknak a szomszédos lágy mássalhangzókhoz való illeszkedését bemutató adatok. A szakirodalomból ismert képzéseleji, képzésvégi palatalizálódás az elemzett album adatai fényében nem más, mint formánsokban kimutatható átmeneti i-szerű hang. Az adott hasonult magánhangzó pedig ezáltal diftongoid ([rʲia d], illetve triftongoid ([pʲiaʲtʲ]) jellegűvé változik.

E rövid ismertetésben természetesen csak ízelítőt adhatunk e kiváló munka eredményeiből. Gondoljuk azonban, ennyi is elegendő annak érzékeltetésére, hogy a szóban forgó atlasz sokoldalúan, rendszerezetten, szemléltetően bemutatott gazdag anyaga milyen jelentős haladást jelent az orosz nyelv hangrendszerének tudományos megismerésében. Annál is inkább hangsúlyozzuk ezt, mivel az egyébként gazdag orosz hangtani szakirodalom ilyen jellegű, főleg összefoglaló munkákban egyáltalán nem bővelkedik.

BÁN ELEK

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK
XXVI. évf. 1982. 1—2. szám

HÍREK

Sőni Pál
(1917—1981)

Korai halálával egészen kivételes képességű alkotó eredményekben gazdag életútja szakadt meg. Műve befejezetlen abban az értelemben, hogy munkakedve és ereje teljes birtokában tört rá a halál. Így is olyan gazdag örökséget hagyott reánk, amilyent csak azok mutathatnak föl, akik rátaláltak a hivatásra, amiért érdemes élniük, s ez fogva tartotta őket egy életen át. Sőni Pál azok közé tartozott, akik eljutottak az emberi bölcsesség magaslatára: az értelmes élet, a közösség szolgálatában eltöltött élet, melynek tagja az ember, s melynek jóléte, előhaladása az egyén életének biztosítéka is egyben. A közösségi ember típusa volt, s mint ilyen — politikus alkat. Abban az értelemben, hogy figyelmét a közösségét érintő nagy kérdésekre összpontosította, s a napi politika problémáit is ebben az összefüggésben szemlélte. Egy közösséghez, egy nyelvhez, egy kultúrához ragaszkodott, annak előmenetelén munkálkodott úgy, hogy testvérének tartotta más népek kultúráját is. Örülni tudott mások sikerének, de egy pillanatra se feledte el: harcolni kell, hogy a „bőség kosarából" mindenki egyaránt részesüljön, tekintet nélkül arra, milyen nyelven beszél! Nem volt a harsány szavak és mozdulatok embere, de félelmetes volt benne a jóság, a következetesség és a hűség. Akik ismerték közelről, s évtizedekig figyelhették, amint fáradtságot nem ismerve törekszik a maga vállalta feladat hibátlan elvégzésére, megdöbbenéssel búcsúztak tőle, az emberséges embertől.

Életútja súlyos próbákon át vezetett, mégis megőrizte kedélyét, lelki egyensúlyát, töretlen munkakedvét, mert bízott abban, hogy az erőfeszítések nyomán végül is betakaríthatja az emberiség a gazdag termést. S ő maga szívvel-lélekkel vállalta ama régi tavaszon, hogy a haladás egyszerű katonájaként részt vesz az új világ felépítésében. A Marosvásárhelyről induló társadalmi munkás, a szerkesztő, a kritikus, majd az egyetemi tanár és a szépíró, egyaránt vállalta az örökséget, amit Csokonai így fogalmazott meg a *Marosvásárhelyi gondoltok*ban:

„Törjük az akadályt, melytől nem mehetünk,
Mi az emberiség kertjébe sietünk".

Nehéz volt az út, de végigment rajta: törte az akadályt, hogy kertté váljon a világ *minden ember* számára! Bátor volt, de sohasem embertelen, kemény volt, de sohasem tévesztette szem elől: emberséges viszonyokat nem lehet embertelen eszközökkel teremteni. Aki figyelmesen olvassa első kötetét (*Irodalmi bírálatok*, 1955), bizonyára felismeri: mennyi megszívlelendő tételt fogalmazott meg már e nehéz periódusban. A többi között tiltakozott az irodalmi bírálatokban „az oktató hang" ellen (140), elutasította a mesterkélt konfliktus-teremtés gyakorlatát (10), leszögezte, hogy a kritika akkor hibázott, „amikor kész sablonok kalodájába akarta szorítani az eleven műalkotást" (20), s ő fogalmazta meg először a bírálat feladatát: a marxista esztétika tételeinek „alkotó szellemű" tanulmányozása (139). Ha néha keménynek éreztük mondatait, bizonyára nem figyeltünk eléggé arra, hogy állásfoglalásai *élethelyzetéből* következtek, szükségszerűen. Nem arról volt szó akkor, hogy valaki *mit képzel* el célnak, hanem hogy történelmileg mit volt *kénytelen tenni*! S az elnyomásból szabadultak számára a cél megmásíthatatlanul ki volt jelölve: törni az akadályt a születő új rend érdekében! A támadásokra azzal válaszolt, hogy befelé fordulva megkérdezte: hol hibáztam? S volt ereje elmarasztalni önmagát, ha érdesnek találta a szót. Sohasem hátrált meg a humánum védelmében, s mindig vállalta az első lépés kockázatát. Életműve

ma már a történelemé, s a szakbírálat majd elámul: milyen hatalmas munka áll minden könyve mögött, s mekkora lelkiismeretességgel mért, amikor ítélkezett! Lehet, hogy az utókor árnyal írói portréin, de meg nem kerülheti azokat. De egyet sohasem vonhat kétségbe: alaposságát, a tények tiszteletét, a „sine ira et studio" érvényesülését állásfoglalásaiban. Egyesítette magában a tudós és szépíró kvalitásait, s belőlről szemlélte a jelenséget, melyet mérlegre tett. Egyetemi előadásainak szövetén áttetszik a szépíró, s a szépíró megnyilatkozásaiban feltűnik a tudományos felkészültség birtokában lévő alkotó korszerű szemlélete.

Nem lehet most célunk, hogy egész tevékenységét áttekintsük, csupán pár alapvető művére utalunk, melyek igazolják: vállalta az úttörő szerepét nemcsak abban az értelemben, hogy pálcát tört a korszerűtlenség felett, hanem abban is, hogy eladdig járészt ismeretlen talajra mert lépni: megírta, elsőként, a romániai magyar irodalom történetét, mérlegre tette a modern törekvéseket a hazai magyar irodalomban *(Avantgarde-sugárzás)*, s elkészítette az első monográfiát Nagy István életművéről. Mindezt kiegészítik regényei, novellái, karcolatai: a lélekelemzés, az emberábrázolás kiemelkedő teljesítményei. Mély részvéttel fordult a szenvedő ember felé, s szépírói tevékenységében azok a legmaradandóbb oldalak, ahol a megalázott, a váradalmaiban csalatkozott szenvedő embert jeleníti meg. Befelé forduló, érzékeny lélek volt, aki sohasem használta a vesszőt a más véleményen lévők elnémítására. Mint jó pedagógus elutasította a pálcát, mert egyfelől hitt a fejlődés ellenállhatatlanságában, másfelől abban, hogy ezt türelemmel, meggyőződéssel lehet a legeredményesebben elősegíteni. S ebben az emberbe vetett hite nyilatkozott meg. Vallotta, hogy minden nemzedéknek megvan a saját feladata, melyet, ha tisztességesen elvégez, teljesítette hivatását. Ezért aztán nem akart bíró lenni az új nemzedék felett, mert szilárdan hitte: a példa, a gyakorlat többet „mond", mint a beszéd. S ezt hagyta az utódokra: egyszerű, pátosztalan, munkás életének példáját.

Távozásával szellemi életünket rendkívül súlyos veszteség érte.

SZIGETI JÓZSEF

I. P. Cluj, Municipiul Cluj-Napoca cda. nr. 265/1982